КІР БУЛИЧОВ

Селище

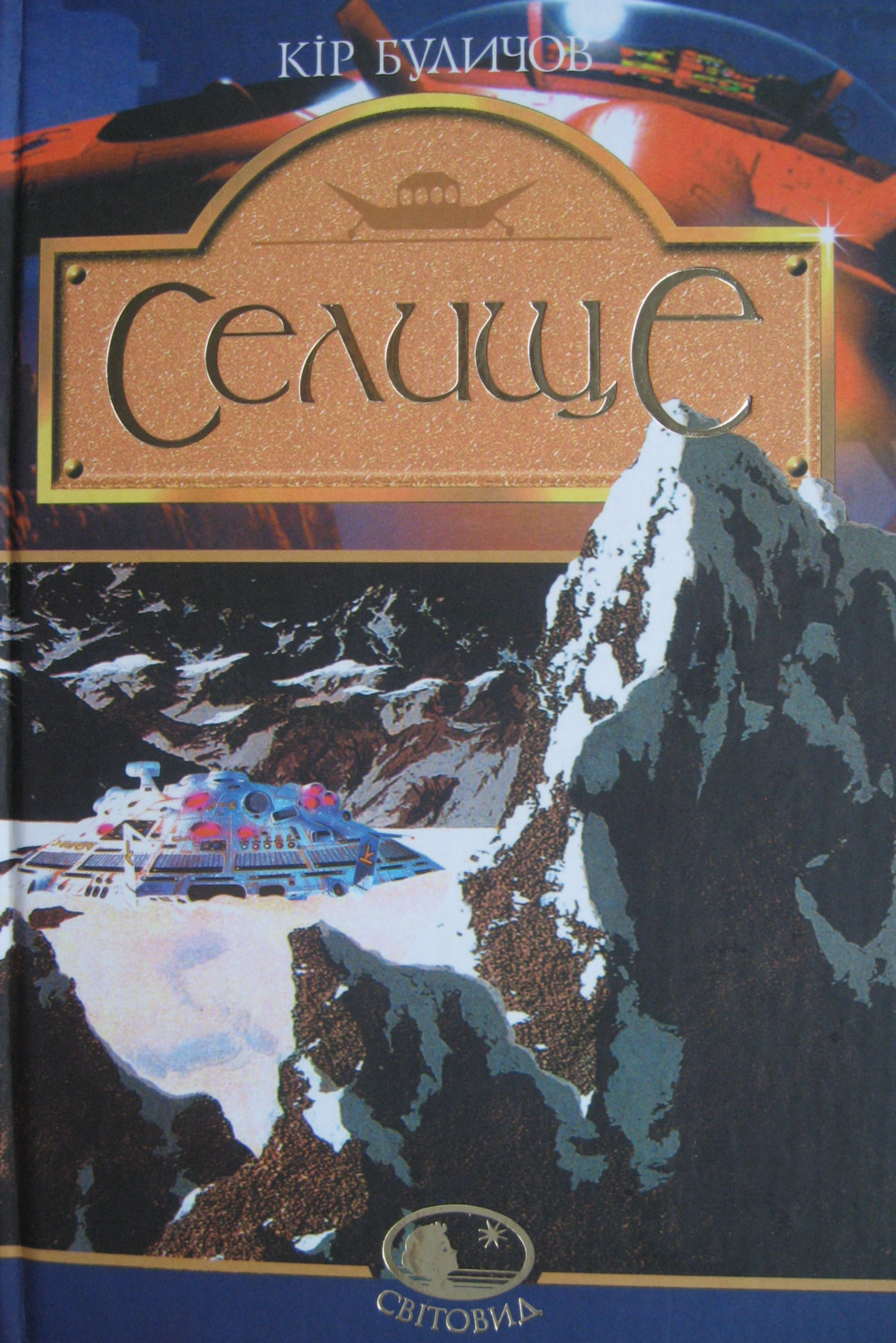

СВІТОВИД

Серія третя ✷✷✷

Література XX століття

Редакційна колегія
Бібліотеки світової літератури для дітей у 100 томах
"СВІТОВИД"

Андрухів Д.С.
Будний Б.Є.
Гоян Я.П.
Гримич В.Г.
Доценко Р.І.
Корунець І.В.
Наливайко Д.С.
Попович Є.О.
Сенюк О.Д.
Терех О.І.
Фесенко В.І
Щавурський Б.Б.

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
"СВІТОВИД"

Серія третя ✱✱✱ (Література XX ст.)

Берроуз Е. Тарзан
Бредбері Р. Марсіанські хроніки. Оповідання
Веллс Г. Війна світів
Гашек Я. Пригоди бравого вояка Швейка
Грін О. Пурпурові вітрила
Даррелл Дж. Моя сім'я та інші звірі
Керролл Л. Алісині пригоди у Дивокраї
Кіплінґ Дж. Р. Книга джунглів
Конан Дойл А. Пригоди Шерлока Холмса
Конан Дойл А. Повернення Шерлока Холмса. Утрачений світ. Відкриття Раффлса Гоу
Конрад Дж. Лорд Джім. Тайфун. Серце пітьми
Корчак Я. Король Матіуш Перший
Крюс Д. Тім Талер
Літературна казка XX століття
Ле Ґуїн У. Чарівник Земномор'я
Лондон Дж. Біле Ікло. Повісті. Оповідання
Нестайко В. Тореадори з Васюківки. В країні сонячних зайчиків
Нестлінґер К. Повісті
О. Генрі. Новели
Сабатіні Р. Одіссея капітана Блада. Хроніка капітана Блада
Сетон-Томпсон Е. Тварини-герої
Стельмах М. Гуси-лебеді летять. Щедрий вечір
Стругацькі А. і Б. Пікнік на узбіччі. Малюк. Хлопець із пекла
Толкін Дж. Р. Р. Гоббіт
Троєпольський Г. Білий Бім Чорне вухо
Трублаїні М. Шхуна "Колумб". Лахтак
Шолом-Алейхем. Пісня над піснями. Тев'є-молочар. Юнацький роман та твори інших всесвітньо відомих авторів

КІР БУЛИЧОВ

СЕЛИЩЕ

Фантастичний роман

Переклад з російської
Ярослава Павлюка

ТЕРНОПІЛЬ
"НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН"

КИЇВ
"ВЕСЕЛКА"

ББК 84(2Рос)
Б90

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
"СВІТОВИД"
заснована 2004 року

Вступне слово *Юрія Іваненка*
Ілюстрації *Валерія Руденка*

Перекладено за виданням:
Москва: Детская литература. — 1988.

Буличов Кір
Б90 Селище: Фантастичний роман. Для серед. та ст. шк. віку/ Пер. з рос. Я. Павлюка.— Тернопіль: Навчальна книга – Богдан; К.: Веселка, 2006. — 304 с.— (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах "Світовид". Серія третя. Література XX століття.)

ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 966-692-876-0
(укр., "Навчальна книга – Богдан")
ISBN 966-01-0397-2
(укр., "Веселка")

ББК 84(2Рос)

Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора перекладу чи видавця.

ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 966-692-876-0
(укр., "Навчальна книга – Богдан")
ISBN 966-01-0397-2 (укр., "Веселка")

© Буличов К., 1988
© Видавництво
"Навчальна книга – Богдан", б-ка,
макет, художнє оформлення, 2006
© Павлюк Я., переклад, 2006

КІР БУЛИЧОВ — ТВОРЕЦЬ ФАНТАСТИЧНИХ СВІТІВ

Один із найвідоміших російських фантастів Ігор Всеволодович Можейко, котрий прибрав собі псевдонім — Кір Буличов, народився 18 жовтня 1934 року в Москві. У дитинстві, як і багато його ровесників, майбутній фантаст любив оповіді про розвідників, романи А. Дюма, Ж. Верна, Г. Веллса, мріяв про мандри, наукові відкриття та героїчні вчинки. Приміром, уявляючи себе дослідником амазонських нетрів, він сходив уздовж і впоперек майже всі підмосковні околиці. Хлопчик наполегливо вивчав книги Івана Єфремова про палеонтологічні експедиції у пустелю Гобі, збирав колекції мінералів, уявляючи себе справжнім геологом. Здавалося, він і справді ним стане, проте доля розпорядилася інакше: закінчивши школу, Ігор Можейко вступив у Московський педагогічний інститут іноземних мов імені Моріса Тореза. Після його закінчення, у 1957–1959 роках, працював перекладачем на будівництві у далекій азійській країні Бірмі.

Краса східної культури захопила юнака, йому видавалося, що він опинився у казці. З вікон готелю, де мешкав майбутній письменник, велично пишалися старовинні мури буддійських храмів, приваблюючи своєю таємничістю і неповторністю. Коли сходило сонце, вони наче оживали у всій своїй веселковій пишноті — блакитній, фіолетовій, золотавій, стаючи схожими на якісь неземні видива. Перебуваючи під враженням від Сходу, Ігор Всеволодович після повернення у Москву вступив у аспірантуру Інституту сходознавства АН СРСР, а в 1966 році захистив кандидатську дисертацію про історію середньовічної Бірми — "Паганська держава".

Згодом розпочалися наукові дослідження, копітка праця над написанням монографій. Здавалося, що життя і надалі йтиме своїм звичаєм — розмірене, виважене життя науковця, але трапилося інакше... У Ігоря Всеволодовича підростала донька Аліса. Її не цікавила історія Бірми, проте завжди хотілося, щоби татусь, забувши про справи, розповідав їй щось цікаве і незвичайне... Спеціально для доньки він почав вигадувати фантастичні історії про дівчинку Алісу з XXI століття. Юна героїня зазнавала неймовірних пригод, відвідувала далекі планети, потрапляла у минуле, зустрічалася

з небаченими істотами, попри все залишаючись маленькою тринадцятирічною дівчинкою... Збірка оповідань "Дівчинка, з якою нічого не трапиться" була опублікована 1965 року в альманасі "Світ пригод" ("Мир приключений").

Згодом трапилася ще одна цікава пригода. Наприкінці 1966 року у журналі "Шукач" ("Искатель") цензура заборонила публікацію оповідання одного іноземного автора. Виникла проблема, оскільки обкладинка була вже видрукувана. З неї на пригнічених працівників редакції сумно дивився крихітний динозаврик у банці. "У редакції була паніка, — згадував Ігор Всеволодович. — Тоді декілька чоловік, і я разом з ними, вирішили терміново написати твір до малюнка. Уранці я приніс оповідання "Коли вимерли динозаври?" Ім'ям для псевдоніма стало ім'я дружини, прізвищем — дівоче прізвище матері. Отже, вся сім'я була задоволена..."

Так несподівано і з'явився один із найпопулярніших російських письменників-фантастів — Кір Буличов. І, очевидно, йому дуже сподобалося писати для дітей, бо услід за першими коротенькими оповіданнями про Алісу з'явилися справжні "товсті" книги: "Дівчинка з Землі" (1974), "Сто років тому вперед" (1978), "Мільйон пригод" (1982), "Непосида" (1985), "Нові пригоди Аліси" (1990)... Згодом Аліса Селезньова стала "кінозіркою" — Кір Буличов написав сценарії до мультфільму "Таємниця третьої планети" і п'ятисерійного художнього фільму "Гостя з майбутнього".

Кожна нова зустріч із Алісою, дівчинкою із XXI сторіччя, викликала у читачів і глядачів захоплення та неперебутню зацікавленість. Розповідаючи про пригоди своєї героїні, письменник неодноразово наголошував, що у космічний вік йому хотілося писати для дітей цікаві історії про міжпланетні подорожі та незвичайні події, а не створювати надумані сюжети про піонера Васю, котрий потрапляє у королівство, де править лихий король...

Найбільш вдалою з усіх повістей про Алісу критики називають "Сто років тому вперед". Ця розумна, серйозна книга, попри кумедні пригоди її героїв, звертає увагу вдумливого читача на таку важливу проблему, як відповідальність кожного з нас перед майбутніми поколіннями. Діти XXI сторіччя, якими їх бачив Кір Буличов, зовсім не зануди, котрі знають і вміють геть усе на світі. Вони такі ж, як і ми, завжди готові допомогти другові, навіть якщо той друг живе "сто років тому вперед".

Але Кіру Буличову хотілося писати й інші книги. Його перу належить іронічна епопея про загумінкове містечко Великий Гусляр

та його славного мешканця Корнелія Удалова, для котрого проблема контактів із прибульцями вже давно вирішена.

Упродовж тридцяти років творчого шляху про Великий Гусляр письменник написав чимало творів. Це — сповнені доброти і водночас дещо сумовиті історії про такі собі фантастичні винаходи дивакуватого професора Мінца, котрий хоче зробити усе якнайкраще, а виходить — як завжди. У цих творах відбуваються зустрічі з прибульцями, ці твори просякнуті різними дивами і щедро приправлені авторською іронією та гумором.

У творчості Кіра Буличова заслуговують також уваги історії про космічного лікаря Павлиша. "Павлишівський" цикл відкриває роман "Остання війна" (1970) — один із перших у колишньому Радянському Союзі творів про згубні наслідки атомної катастрофи. Тут ми знайомимося із "сорокарічним корабельним лікарем Владиславом Павлишем, досить здібним і допитливим, не надто марнославним, який не втратив цікавості до життя". На його шляху трапляються катастрофи і пригоди, які він успішно долає, зазнаючи аварій, допомагаючи іншим потерпілим, чи просто мандруючи від планети до планети, від експедиції до експедиції, та все ж залишаючись дотепним пересмішником і щирою людиною.

Окреме місце у цьому циклі займає роман "Селище" (1988) — твір про людей в екстремальних умовах, таких собі космічних робінзонів, які волею випадку опинилися на малопридатній для життя людини планеті. Люди уціліли, однак не змогли протистояти тамтешній природі, вони вимушені пристосовуватись до неї, вживатись у чужий і хижий ліс, подеколи втрачаючи надію і потроху забуваючи набутки і блага цивілізованого суспільства. У цьому творі гостро постає проблема збереження духовних цінностей, адже боротьба за виживання вперто вилучає моральні ідеали зі свідомості людей.

Отже, у "Селищі" космічний корабель "Полюс" зазнає аварії і опиняється на далекій і необжитій планеті, загубленій у безмежному Всесвіті. Потерпілі втрачають зв'язок із базою. Ті, котрі вижили у жорстокому, непривітному світі поміж рослин-хижаків і навіть пристосувалися до "нелюдських" умов планети, побудували Селище. "Старі", у котрих ще свіжа пам'ять про дива земної цивілізації, поступово вимирають, оскільки боротьба за виживання потребує максимуму життєвої енергії. "Селищні" експедиції, які вряди-годи споряджають для відновлення контакту з базою, зазнають невдач.

Планета "затягує" землян у свої тенета, примушує забувати минуле життя і невмолимо скочуватися до стану дикунства.

З плином часу у Селищі виростає нове покоління, яке, виховане безжальним світом, стає його майже невід'ємною частиною. Це покоління не бачило іншого життя, крім життя на цій непривітній планеті. Дорослі мешканці Селища вирішують зробити останню спробу, пославши у небезпечну мандрівку саме їх — ще не дорослих, але вже й не дітей: Діка й Олега. Дік, — спритний, сильний — чудово почуває себе у жорстоких умовах планети. По суті, він — уже справжній абориген. Натомість Олег — значно слабший, проте цивілізованіший і розумніший. Саме між цими двома персонажами відбувається прихована боротьба. Кожен із них немов уособлює ті шляхи розвитку, які неминуче постануть перед мешканцями Селища у недалекому майбутньому.

Дік і Олег мають своїх прибічників і супротивників. Так, майже все старше покоління, особливо учитель Борис, котрого всі звуть Старий, покладає сподівання на Олега. Він вірить, що завдяки розумовим здібностям хлопця молодь зможе покращити тяжкі умови існування і гідно вийти із скрутного становища, не втративши духовних ідеалів. Основне для Старого — зберегти моральні цінності. Тому він навчає дітей Селища, передає їм свої знання. Звичайно, Старий розуміє, що потрапивши у нелюдські умови існування, дуже важко зберегти набутки цивілізації. Реально оцінюючи ситуацію, він доходить до песимістичних висновків — Селище або вимре, або здичавіє... Дивлячись на Діка, на його здатність пристосовуватися до навколишнього середовища, відчуваючи у його діях агресивний інстинкт верховодства над іншими, Старий прогнозує можливість страшнішого, ніж фізична смерть, майбутнього — смерть духовності. Тому і він, й інші "старі" плекають надію на відновлення зв'язку із Землею.

Однак не всі дорослі мешканці Селища поділяють погляди Старого. Деякі з них давно втратили віру у порятунок. Серед них і астроном Христина, яка, осліпнувши, безперервно нарікає на долю і не розраховує на те, що вони колись виберуться з цієї непривітної планети. Схожої думки притримується й мати Олега, Ірина. Вона, загадуючи на майбутнє, шукає синові наречену, мріє про внуків, гадаючи, що Селище буде існувати лише завдяки продовженню роду. Ірина чудово розуміє — Дік сильніший, спритніший за Олега — і саме завдяки таким людям, як він, є надія на виживання.

А от для дітей Селища Дік — давно беззаперечний лідер, вони мріють бути схожими на нього. Для юного покоління знання Старого є нічим іншим, як міфом, казкою, що не має реального підґрунтя. Їм набагато ближчі і зрозуміліші рослини-хижаки, що ростуть поряд із домівкою, з якими можна погратися у дощову погоду, з деяких зварити юшку, іншими — поласувати... Діти інакше, ніж дорослі, дивляться на навколишній світ, оскільки вони споріднилися з ним, стали його частиною.

Зважаючи на все це, дорослі розуміють, що в диких умовах планети діти й не можуть бути інакшими, тому вбачають єдиний порятунок у відновленні зв'язку з базою. Вони знаходять вихід, посилаючи підлітків у похід на перевал до космічного корабля.

Остання експедиція виявляється успішною, підлітки дістаються до "Полюса", приносять звідти багато цінних речей для щоденного вжитку, а головне — з'являється надія налагодити зв'язок з базою і покинути вимушений притулок. Цією надією вони живуть довгу зиму, яка становить майже дві земних, наполегливо готуючись до нового походу.

Проте їх рятує випадок. На планету прилітає розвідувальна група із Землі, серед членів якої — лікар Павлиш. Саме завдяки його допитливості і кмітливості рятують мешканців Селища.

У "Селищі" на прикладі долі своїх героїв Кір Буличов зумів відтворити модель історії людства: одне покоління старіє, вмирає і, зрештою, йде у небуття, а йому на зміну приходить інше, яке самостійно обирає той чи інший шлях розвитку.

Коло інтересів Кіра Буличова було настільки широким і розмаїтим, що сучасники подивовувалися, як він усе встигав. Адже одночасно з фантастом Кіром Буличовим невтомно працював історик Ігор Можейко, автор науково-популярних книг "7 і 37 дивовиж", "В Індійському океані", "1185 рік", "Західний вітер — безхмарна погода" тощо. Письменник написав декілька книг про нагороди: "Розмови про фалеристику: З історії нагородних систем" (1990), "Посадові знаки Російської імперії" (1993), низку літературознавчих досліджень: "Пасербиця епохи" (1989), "Фантастичний бестіарій". Кір Буличов відомий і своїми перекладами творів К. Саймака, Ф. Пола, М. Рейнольдса, Ж. Сіменона та інших. Він — автор сценаріїв до кінофільмів "Через терни до зірок", "Сльози крапали", "Шанс" та інших. Окрім того, Кір Буличов — лауреат Державної премії СРСР (1982) за сценарії до фільмів "Таємниця третьої планети" та "Через терни до зірок"; він ушанований літературними

преміями "Аеліта" (1997) — за значний внесок у розвиток російської фантастики; "Бронзовий равлик" (1992) — за оповідання "Про страх"; "Великий Зиланткон" (1996) — за повість "Осічка".

Твори Кіра Буличова різноманітні за сюжетами і тематикою, проте в них є спільна риса — вони ліричні, добрі і веселі, а їхні герої, котрі завжди готові до самопожертви та допомоги, утверджують благородство, великодушність, доброзичливість як щось органічне, єдино можливе у людських стосунках. Письменник застерігає людей: "Будьте добрими! Це ж так просто!"

У своїх творах Буличов виступає людинолюбом, ворогом байдужості та бездуховності, шанувальником прекрасного в людині та людських стосунках. А для читачів він завжди залишиться фантастом-гуманістом, письменником, який утверджував у своїх творах непересічну цінність добра та високі моральні ідеали. Тому його творчість завжди буде цікавою і повчальною для нових поколінь поціновувачів фантастики.

Юрій Іваненко

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРЕВАЛ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

будинку пахло сирістю, мошка товклася біля каганця, треба було давно його загасити, мама, звичайно, забула, але на вулиці дощ, пітьма. Олег крутився на ліжку — нещодавно прокинувся. Уночі він сторожував селище: відлякував шакалів, які цілою зграєю лізли до сараю, ледве самого не загризли. У тілі була звичайна порожнеча, хоча сам від себе чекав хвилювання, можливо, страху. Це п'ятдесят на п'ятдесят, повернешся чи не повернешся. А п'ятдесят у квадраті? Повинна бути закономірність, повинні бути таблиці, бо знову винайдеш велосипед. До речі, все збирався запитати Старого, що таке велосипед. Парадокс. Велосипеда немає, а Старий дорікає ним, не задумуючись про зміст фрази.

На кухні закашляла мати. Вона, виявляється, була вдома.

— Ти чого не пішла? — запитав він.

— Прокинувся? Супу хочеш? Я підігріла.

— А хто по гриби пішов?

— Мар'яна з Діком.

— І все?

— Можливо, хтось із хлопців ув'язався.

Могли б і розбудити, покликати. Мар'яна не обіцяла, але було би добре, якби покликала.

— Їсти не хочеться.

— Якщо дощі не припиняться, — сказала мати, — до холодів огірки не достигнуть. Все пліснявою заросте.

Мати зайшла у кімнату, розігнала долонею мошку, задула каганець. Олег дивився у стелю. Жовта пляма плісняви збільшилася, змінила форму. Ще вчора вона була схожа на профіль Вайткуса: ніс картоплиною. А сьогодні ніс роздувся, ніби його вжалила оса, і на

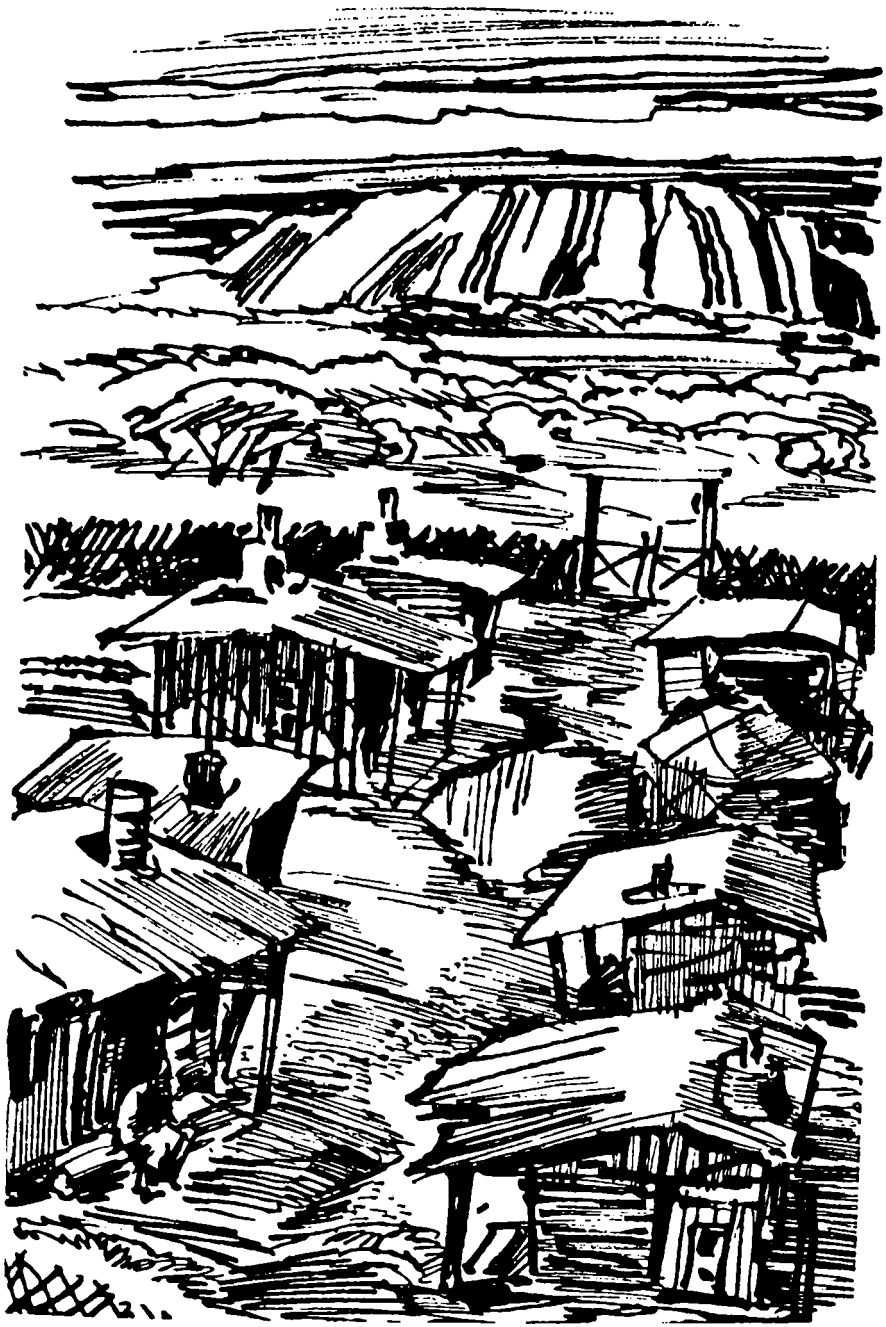

Вночі він сторожував селище: відлякував шакалів, які цілою зграєю лізли до сараю.

лобі вискочила гуля. Дікові у лісі нецікаво. Чого б це йому гриби збирати? Він — мисливець, степова людина, сам завжди говорив.

— Мошки багато, — сказала мати, — холодно їй у лісі.

— Знайшла кого жаліти.

Дім був поділений навпіл, у другій половині жив Старий і близнюки Дурови. Він взяв їх до себе, коли старші померли. Близнюки завжди хворіли: один видужає, другий застудиться.

Якби не їхнє нічне скиглення, Олег ніколи би не погодився чергувати ночами. Чути було, як вони хором запхинькали — захотіли їсти. Невиразний, далекий, звичний, як вітер, монолог Старого увірвався, заскрипів ослін. Отже, старий пішов на кухню, і відразу ж загаласували його учні.

— І куди тобі йти? — запитала мати. — Не дійдете! Добре буде, коли цілими повернетеся!

Зараз мати заплаче. Вона тепер часто плаче. Вночі плаче. Бубонить, крутиться, потім починає тихо плакати — можна здогадатися, бо шморгає носом. Або починає шепотіти, як закляття: "Я не можу, я більше не можу! Нехай краще я помру..." Олег, якщо чує, завмирає, бо виказати, що не спить, соромно, ніби побачив те, чого бачити не можна. Олегу соромно зізнатися, що він не жаліє маму. Вона плаче за тим, чого для Олега не існує. Вона плаче за країнами, яких не можна побачити, за людьми, яких тут не було. Олег не пам'ятає маму іншою — тільки такою, як сьогодні. Мізерна, жилава жінка, рябе пряме волосся зібране ззаду у жмут, але завжди вибивається і падає важкими пасмами уздовж щік, і мати дує на них, аби прибрати з обличчя. Обличчя червоне, у віспинках від перекотиполя, під очима темні мішки, а самі очі надто світлі, ніби вицвіли. Мати сидить за столом, звісивши твердими долонями вниз мозолисті руки. Та плач вже, чого ти? Зараз витягне світлину? Справді, підсунула до себе коробку, відкриває, дістає світлину.

За стінкою Старий умовляє близнюків поїсти. Близнюки вередують. Учні гомонять, допомагають Старому годувати малюків. Ніби звичайнісінький день, ніби нічого не трапилося. А що ж вони роблять у лісі? Скоро полудень. В обід виходити. Час би їм повертатися. Мало що може статися з людьми у лісі!

Мати розглядає світлину. Там вона і батько. Олег тисячу разів бачив цю світлину і намагався вловити схожість із батьком. Але не зміг. Батько білявий, кучерявий, губи повні, підборіддя роздвоєне, випнуте. Усміхається. Мати каже, що він завжди усміхався. Ось Олег з мамою більше схожі. Не з сьогоднішньою, а з тією, що на

світлині поруч з батьком. Чорне пряме волосся і тонкі губи. Широкі, вигнуті дугами брови, під ними яскраво-голубі очі. І біла шкіра із сильним рум'янцем. Олег теж трохи червоніє. І губи в нього тонкі, і чорне волосся, як у матері на світлині. Батько з матір'ю молоді і дуже веселі. І яскраві. Батько у формі, а мати у сукні без плічок. Називається сарафаном. Тоді, двадцять років тому, Олега ще не було. А п'ятнадцять років тому він уже був.

— Мамо, не варто, чого там, — мовив Олег.

— Я не відпущу тебе, — сказала мати. — Не відпущу, і все. Через мій труп.

— Мамо, — втомлено відказав Олег і сів на ліжко. — Досить, га? Я краще супу з'їм.

— Візьми на кухні, — сказала мати. — Він ще не охолов.

Очі мокрі. Все ж таки вона плакала, ніби ховала Олега. Хоча могла й плакати за батьком. Ця фотографія для неї була живою. А Олег батька зовсім не пам'ятав, хоча намагався згадати.

Він підвівся і пішов на кухню. На кухні був Старий. Він розпалював грубку.

— Я допоможу, — запропонував Олег. — Воду закип'ятити?

— Так, — сказав Старий, — дякую. Зараз у мене урок. Ти до мене потім прийди.

***

Мар'яна набрала повний мішок грибів. Їй пощастило. Щоправда, довелося плентатись аж до провалля. З Олегом вона б ніколи не зважилась піти так далеко, а з Діком почувалася спокійною, тому що й Дік почувався спокійним. Усюди. Навіть у лісі. Хоча більше любив степ. Він був мисливцем, немов народився мисливцем, але насправді він народився раніше, ніж побудували селище.

— А ти в лісі як удома, — сказав Дік.

Він сказав голосно. Йшов спереду і трохи збоку. Куртка хутром назовні сиділа на ньому, ніби власна шкіра. Він сам пошив собі куртку. Мало хто з жінок селища зміг би пошити так, як він.

Ліс був обрідний, коструватий. Дерева виростали тут трохи вищі за людський зріст і починали схиляти верхівки набік, ніби боялися розлучитися зі своїми сусідами. І правильно. Зимові вітри швидко зламають верхівку. З голок капало. Дощ був холодний, у Мар'яни змерзла рука, в якій вона несла мішок з грибами. Вона переклала мішок у другу руку. Гриби завовтузилися в мішку, заскрипіли. Боліла долоня. Вона випадково загнала в неї скалку, коли відкопувала

гриби. Дік витягнув скалку, щоби не було зараження. Невідомо, що то за голка. Мар'яна ковтнула гірку протиотруту з пляшечки, яка завжди висіла на шиї.

Побіля білого товстого слизького коріння сосни Мар'яна запримітила фіолетову плямку.

— Зажди, Діку, — попросили вона, — там квітка, якої я ще не бачила.

— Може обійдешся без квітки? — запитав Дік. — Додому пора. Мені тут щось не подобається.

У Діка був особливий нюх на небезпеку.

— Одну хвилинку, — попросила Мар'яна і підбігла до стовбура.

Порепана м'яка синювата кора сосни ледь пульсувала, витягуючи воду, і коріння тремтіло, випускало пальці, аби не втратити жодної краплі дощу. Це була квітка. Звичайна квітка, фіалка. Тільки значно фіолетовіша і більша від тих, що росли біля селища. І шпичаки довші. Мар'яна різко висмикнула фіалку із землі, щоби квітка не встигла зачепитися корінням за сосну, і через хвилинку фіалка була вже в мішку з грибами, які завовтузилися і заскрипіли так, що Мар'яна навіть засміялася. І тому не відразу почула крик Діка:

— Лягай!

Вона отямилася, стрибнула вперед, впала, втиснулася у тепле пульсуюче коріння сосни. Але трохи спізнилася. Обличчя горіло так, ніби його ошпарило.

— Очі! — кричав Дік. — Очі цілі?

Він смикнув Мар'яну за плечі, відірвав від коріння її судомно стиснуті пальці, посадив.

— Не розплющуй очей, — наказав він і швидко почав витягувати з обличчя тонкі голочки. І сердито бурчав. — Дурепа, тебе в ліс пускати не можна! Слухати треба. Боляче, так?

Несподівано він навалився на Мар'яну і перекинув її на коріння.

— Боляче ж!

— Ще один пролетів, — сказав він, піднімаючись. — Потім подивишся. Він на моїй спині розсипався.

Дві кульки перекотиполя пролетіли приблизно за три метри від них. Тугі, сплетені з насіннєвих голочок, легкі, як повітря, бо порожні всередині, вони будуть літати, поки випадково не розіб'ються об дерево, або не налетять у пориві вітру на скелю. Мільйон кульок загине, але одна знайде свого ведмедя, ввіп'ється голочками у теплу шкіру — і проростуть із голочок пагінці. Вони дуже небезпечні, оті

— Зажди, Діку, — попросила вона, — там квітка, якої я ще не бачила.

кульки, і в період дозрівання треба бути обережним в лісі, інакше потім на все життя залишаться темні міточки.

— Ну нічого, — сказав Дік, — більше голок не залишилось. І в очі не потрапило. Це головне, щоби в очі не потрапило.

— А багато ранок? — запитала Мар'яна тихо.

— Не пропаде твоя краса, — відповів Дік. — Тепер швидше додому, і нехай Еглі змастить обличчя жиром.

— Так, звичайно. — Мар'яна провела долонею по обличчю.

Дік запримітив, ударив по руці:

— Гриби хапала, квітку зривала. Здуріла чи що? Інфекцію занесеш.

Гриби тим часом вилізли з мішка, розповзлися між корінням і деякі вже встигли закопатися в землю до половини. Дік допоміг Мар'яні зібрати їх. А фіалку вони так і не знайшли. Потім Дік віддав Мар'яні мішок, він був легкий, але Дік не хотів займати рук. У лісі все вирішує секунда, тому руки мисливця повинні бути вільними.

— Глянь, — попросила Мар'яна, беручи мішок. Її прохолодна вузенька долонька з обламаними нігтями затрималася на руці Діка. — Я дуже скалічена?

— Смішно, — сказав Дік, — у всіх на обличчі цяточки. І в мене. А я скалічений? Це татуювання нашого племені.

— Татуювання?

— Забула? Старий вчив нас із історії, що дикі племена себе спеціально так прикрашали. Наче нагороджували.

— Дикуни дикунами, а мені боляче, — сказала Мар'яна.

— Ми теж дикуни.

Дік уже пішов уперед. Не оглядався. Але Мар'яна знала, що він чує. У нього був слух мисливця. Мар'яна перестрибнула через сіре стебло ліани-хижака.

— Потім свербітиме, спати неможливо. Головне — не дряпати ранки. Тоді слідів не залишиться. Тільки всі дряпають.

— Я не буду, — сказала Мар'яна.

— У сні забудеш і роздряпаєш.

Дощ пішов сильніше, волосся прилипло до голови і краплі зривалися з вій, заважали дивитися, але щокам було приємно від холодної води. Мар'яна подумала, що Діка треба підстригти, бо волосся аж на плечах, заважає. Погано, що він живе самотою. Відтоді, як його батько помер, так і живе. Звик уже.

— Ти щось відчуваєш? — запитала Мар'яна, бо Дік пішов швидше.

— Так, — сказав він, — звірі. Напевно, шакали. Зграя.

Вони побігли, але в лісі важко швидко бігти. Ті, хто біжать не оглядаючись, потрапляють на обід ліані чи дубу. Гриби билися у мішку, але Мар'яна не хотіла їх викидати. Вже скоро буде просіка, а потім селище. Там, біля частоколу, хтось обов'язково чергує. Вона побачила, як Дік дістав із-за пояса ніж і перехопив зручніше арбалет. Вона також вихопила ніж. Але її ніж вузький, тонкий, він годиться, щоби різати ліани чи відкопувати гриби. А якщо тебе наздоганяє зграя шакалів, то такий ніж не допоможе, краще взяти палицю.

***

Олег доїв суп, поставив каструлю з гущею трохи вище, на полицю. Учні простукотіли босими п'ятами по глиняній підлозі, і через бійницю у стіні Олег бачив, як вони, вистрибуючи з дверей, цибали у величезну калюжу, яка назбиралася за останні дні. Бризки в усі боки! Потім хтось з них вигукнув: "Хробак!" І вони гуртом ловили хробака, а його рожевий хвіст висунувся з води і бив учнів по ногах. Руда Рут, дочка Томаса, заверещала: напевно, хробак обпік її голу руку пекучим присоском; мати дівчинки виткнулася з вікна будинку навпроти і крикнула:

— Чи ви подуріли?! Хто ж лізе у воду! Так без рук можна залишитися! Негайно додому!

Але учні постановили собі витягти хробака назовні, і Олег знав чому. Тоді хробак міняє колір, стає то червоним, то синім, це дуже цікаво, тільки цікаво їм, а не матерям, які панічно бояться хробаків.

Лінда, дружина Томаса, стояла побіля калюжі і кликала доньку, а Олег, випереджуючи питання матері, сказав:

— Зараз прийду.

А сам вийшов на вулицю і поглянув у її кінець, на ворота частоколу, біля яких стояв Томас з арбалетом у руці. Томас був напружений. "Недобре, — сказав собі Олег. — Недобре, я ж так і думав. Дік її завів кудись далеко, і там щось трапилося. Дік не думає, що вона зовсім інша, не така, як він, і її треба берегти".

Хлопці витягали хробака, він став уже майже чорним, ніяк не здавався у полон. А руду Рут теж полонили, і Лінда тягнула її додому. Олег побіг до частоколу і по дорозі згадав, що не взяв арбалета і тому користі від нього ніякої.

— Що? — спитав він у Томаса.

Той, не обертаючись, відповів:

— Здається, шакали знову тиняються. Зграя.

— Та сама, що й уночі?

— Не знаю. Раніше вони вдень не виходили. А ти Мар'яну чекаєш?

— Вона з Діком пішла збирати гриби.

— Я знаю, я їх сам випускав. Та ти не хвилюйся. Якщо з Діком, то нічого не станеться. Він вроджений мисливець.

Олег кивнув. У цих словах була образа, хоча Томас не хотів ображати Олега. Просто так вже склалося, що Дік більш надійніший, Дік справжній мисливець, а він, Олег, не зовсім мисливець. Ніби бути мисливцем — найбільше досягнення людства.

— Я, звичайно, розумію, — посміхнувся раптом Томас. Він опустив арбалет і притулився спиною до стовпа частоколу. — Але це питання пріоритету. У невеликому товаристві, скажімо, схожому на наше, здатність, наприклад, до математики, відступає на крок за шкалою цінностей порівняно з умінням вбити ведмедя, що несправедливо, але зрозуміло.

Посмішка у Томаса була ввічлива, довгі губи вигиналися у кутиках вуст, ніби їм не вистарчало місця на обличчі. Лице було темним, усе у глибоких зморшках, а очі ще темніші. І білки жовті. У Томаса хвора печінка. Можливо, через цю хворобу він зовсім облисів і часто кашляв. Але Томас був витривалим і найкраще за всіх знав дорогу до перевалу.

Томас підняв арбалет і, не прицілюючись, випустив стрілу. Олег кинув погляд туди, куди, вереснувши, метнулася стріла. Шакал не встиг зреагувати. Він випав з кущів, ніби кущі тримали його, а тепер відпустили. Він упав на траву і, смикнувшись, затих.

— Постріл майстра, — сказав Олег.

— Дякую. Треба відтягти, поки ворони не налетіло.

— Я притягну, — запропонував Олег.

— Ні, — заперечив Томас, — він не один. Краще збігай за своїм арбалетом. Якщо наші повертатимуться, їм доведеться йти через зграю. Скільки шакалів у зграї?

— Я шість штук вночі нарахував, — відповів Олег.

Чорна пащека шакала була роззявлена, біла шерсть стирчала голками.

Олег уже повернувся, щоб бігти за арбалетом, але його зупинив посвист Томаса. Посвист гучний, чутно у кожному кутку селища.

Зупинитися? Ні, краще за арбалетом! Це одна хвилина.

— Що там? — Мати стояла в дверях.

Він відштовхнув її, схопив зі стіни арбалет, ледь не вирвавши гак. Де стріли? Під столом? Близнюки, чи що, вкрали?

— Стріли за пічкою, — сказала мати. — Що трапилося? Щось з Мар'яною?

Старий вибіг з пікою. Бо ж як стрілятимеш з арбалета однією рукою? Олег обігнав Старого, і, не зупиняючись, почав витягати з сагайдака стрілу, хоча на ходу цього робити не вартувало. Усі малюки селища летіли до частоколу.

— Назад! — грізно вигукнув Олег, але його ніхто не послухався.

Поруч з Томасом вже стояв Сергіїв, тримаючи в руці великий лук. Чоловіки напружено наслухáли. Сергіїв підняв руку без двох пальців, наказавши тим, хто підбігав ззаду, завмерти.

І тоді з рівної сірої стіни лісу долинув крик. Людський крик. Крик був далекий, короткий, він урвався — і запала мертва тиша, оскільки усі мешканці у селищі боялася навіть дихнути. Навіть немовлята в колисках замовкли. І Олег уявив, ні, навіть побачив, як там, за стіною дощу і білявих стовбурів, у лісі, що жив, дихав і рухався, притиснувшись спиною до теплої кори, стоїть Мар'яна, а Дік, упавши на коліно, — кров бризкає з пошматованої шакалом руки, — намагається перехопити піку.

— Старий! — крикнув Томас. — Борисе! Залишайся біля частоколу. Олеже, біжи за нами.

У лісі їх наздогнала тітка Луїза зі своїм знаменитим тесаком, яким вона минулого року відігнала ведмедя. У другій руці вона тримала головешку. Тітка Луїза була великою, товстою і страшною жінкою — короткі сиві пасма у всі боки, балахон надувся дзвоном. Навіть дерева боязко втягували гілки і скручували листя, тому що тітка Луїза була схожою на злого демона, який взимку рикає в ущелині. І коли тітка Луїза зіткнулася з ліаною-хижаком, та не схопила жертву, а заховалася за стовбур, наче ляклива змія.

Томас так несподівано зупинився, що Сергіїв ледве не налетів на нього, і, засунувши два пальці в рота, засвистів. Ніхто в селищі не вмів так оглушливо свистіти.

Коли свист затих, Олег відчув, як зачаївся, злякався ліс людського гамору, людської тривоги та гніву. Тільки чути було, як важко дихає дебела тітка Луїза.

— Сюди! — закричала Мар'яна.

Голос її пролунав зовсім близько. Вона навіть не крикнула, вона покликала, немов з іншого боку селища. І потім, коли вони побігли знову, Олег почув голос Діка, вірніше рéвіння, схоже на звірине, і скажене ухкання шакала.

Олег кинувся вбік, щоби обігнати тітку Луїзу, але перед ним виникла спина Сергіїва, котрий не встиг навіть одягнутися і біг тепер в одних шкіряних штанах.

До смерті перелякана Мар'яна стояла, втиснувшись у м'який білий стовбур старої товстої сосни, який ніби увігнувся, намагаючись захистити дівчину. Але Дік не впав. Дік відбивався ножем від великого сірого шакала, який ухилявся від ударів, шипів і звивався. Ще один шакал корчився поруч на землі зі стрілою у животі. І штук п'ять, не менше, сиділи неподалік, наче глядачі. Шакали мають таку дивну звичку. Вони не нападають зграєю, а вичікують. Якщо перший не загризе здобич, до справи береться другий. І так далі, доки не переможуть. Вони не бережуть один одного. Вони цього не розуміють. Сергіїв, коли розтинав одного шакала, заледве знайшов у нього мозок.

Шакали-глядачі, як по команді, повернули морди до людей, котрі увірвалися на галявину. І Олегу несподівано здалося, що червоні очі шакалів дивляться на нього з осудом. Хіба можна нападати гуртом? Це ж не за правилами. Шакал, який все ще намагався вирвати ніж, раптом упав на бік. У його шиї стирчала стріла. Виявилося, що Томас встиг вистрелити, поки Олег роздумував. А Дік, ніби чекав цього, і відразу ж кинувся з пікою до інших шакалів. Поруч з ним вже були Сергіїв і тітка Луїза з тесаком та головешкою. Перш ніж шакали зрозуміли, що трапилося, двоє з них валялися мертвими, а решта кинулися у хащі. Ніхто за ними не побіг. А Олег підбіг до Мар'яни:

— Ти як?

Мар'яна плакала. Притулила до грудей ворухкий мішок з грибами і гірко плакала.

— Не мовчи, скажи, що трапилося? — злякався Олег.

— Мене перекотиполе обпекло, — плакала Мар'яна. — Тепер я буду рябою.

— Шкода, що ви так швидко прибігли, — сказав Дік, витираючи кров із руки,— я тільки добрав смаку.

— Не говори дурниць, — мовила тітка Луїза.

— Третій або четвертий тебе би загриз, — сказав Сергіїв.

***

По'дорозі до селища Діка почало трусити, від зубів шакала добре ще нікому не було. Всі відразу пішли в дім Вайткуса. Сам Вайткус хворів, лежав, а його дружина Еглі взяла з аптечки — ящика у куті —

настій протишакалячої отрути, потім промила Дікові рану і наказала йому спати. Мар'яні змазали лице жиром. Дік пішов. Через годину-другу пропасниця втишиться, а зараз йому боляче і погано, він не хотів, щоб інші це бачили.

Еглі поставила на стіл миску з цукром, який випарюють з коріння болотяної осоки. Тільки вони з Мар'яною знали, як розрізнити солодку осоку від звичайної. І ще малюки, котрі нюхом чують, яка трава солодка, а яку не можна чіпати. Потім Еглі розлила у чашки окріп, і кожен сам черпав ложкою густий сірий цукровий кисіль. У Вайткусів по-простому, до Вайткусів усі люблять ходити.

— Нічого страшного? — запитав Томас у Еглі. — Дік зможе йти?

— На ньому, наче на кішці, відразу гоїться.

— Ти все ж таки сумніваєшся? — запитав Сергіїв.

— Я не сумніваюся, — відповів Томас. — Інших варіантів немає. — Ти пропонуєш чекати ще три роки? Ми повмираємо від злиднів.

— Ми не вимремо, — озвався з ліжка Вайткус. Борода і кучма волосся на голові закривали все лице. Виднівся тільки червоний ніс і світлі плями очей. — Ми вкінець здичавіємо.

— Одне і те саме, — сказав Томас. — Поговорив би я з тим Даніелем Дефо! Який брехун!

Вайткус засміявся і закашлявся.

Олег уже чув ці розмови. Зараз такі розмови — намарно витрачений час. Він хотів було піти в сарай, де Старий з учнями знімали шкури з убитих шакалів, поговорити зі Старим. Просто поговорити. Але глянув на миску з цукром і вирішив поїсти ще. Вдома вони з матір'ю з'їли свою порцію ще минулого тижня. Він зачерпнув цукру так, щоб ложка була неповною, адже він сюди прийшов не об'їдатися.

— Пий, Мар'янко, — сказала Еглі, — ти втомилася.

— Дякую, — відповіла Мар'яна, — я гриби покладу відмокати, бо позасинають.

Олег розглядав Мар'яну, ніби вперше бачив, навіть ложку забув піднести до рота. У Мар'яни вуста як намальовані — чіткі, ледь темніші у кутиках, дивовижні вуста, таких немає ні у кого в селищі. Хоча вона трохи схожа на Сергіїва. Зовсім трохи. Напевно, трохи схожа на маму, тільки її матері Олег не пам'ятав. Чи, можливо, на свого діда? Дивна річ — генетика. Старий у теплиці — ямі за хлівом, господарстві Мар'яни, — робив для учнів досліди з горохом. Щоправда, не з горохом, а з його тутешнім різновидом. Горох виростав, але з деякими відхиленнями. Інший набір хромосом, звичайно, інший.

У Мар'яни трикутне обличчя, чоло широке, підборіддя гостре, так що очам на обличчі місця багато, і вони зайняли весь вільний простір. І дуже довга шия, зліва шрам з дитинства. До нього Мар'яна звикла давно, а от через перекотиполе хвилюється. Не варто, адже у всіх мешканців селища є такі цяточки на обличчі, і всі носять на шиї дерев'яні пляшечки з протиотрутою.

— Уяви собі, що похід завершиться трагічно, — сказав Сергіїв.

— Не бажано, — відповів Томас. — Я в ньому беру участь.

Вайткус знову засміявся, аж під бородою щось забулькало.

— Хлопці, Дік з Олегом — надія нашого селища, його майбутнє. Ти один з чотирьох останніх чоловіків.

— Доплюсуйте мене, — пробасила тітка Луїза і почала щосили дмухати в чашку, вистуджуючи окріп.

— Мене ти не переконаєш, — сказав Томас. — Коли ти боїшся, давай залишимо Мар'яну тут.

— Я боюся за дочку, так. Але зараз йдеться про принциповіші речі.

— Я піду гриби намочу, — сказала Мар'яна і легко звелася.

— Тільки шкіра і кістки, — жалісливо мовила тітка Луїза, дивлячись на неї.

Проходячи біля батька, Мар'яна доторкнулася кінчиками пальців до його плеча. Той підняв долоню без двох пальців, щоб накрити нею руку Мар'яни, але вона швидко вийшла. Двері відчинилися, пропустивши розмірений шум дощу, і, зачиняючись, бухнули. Олег ледве втримався, аби не побігти за Мар'яною: незручно якось.

З іншої кімнати нетвердо ступив один із синів Вайткуса. Скільки йому? Перший народився позаторік, навесні, а другий нещодавно, коли випав сніг. Отже, зараз йому півтора року. А всього у Вайткусів шестеро дітей. Світовий рекорд.

— Цукру, — сказала сердито дитина.

— Я дам тобі — цукру! — крикнула Еглі. — Зуби у кого болять? У мене? А босий хто ходить? Я?

Вона підхопила хлопчину і винесла з кімнати.

Олег побачив, що його рука мимоволі знову зачерпнула цукру з миски. Він розсердився на себе і вилив цукор назад. Підніс порожню ложку до рота і облизав.

— Давай я тобі ще окропу наллю, — сказала тітка Луїза. — Шкода мені наших хлопців. Завжди якісь голодні ходять.

— Зараз ще нічого, — обізвалась Еглі, повертаючись у кімнату. За нею долинав басовитий плач Вайткуса-молодшого. — Зараз гриби пішли. І вітаміни є. Гірше з жирами...

— Ми зараз підемо, — сказала тітка Луїза. — Ти бліда зовсім.

— Ти ж знаєш чому. — Еглі спробувала всміхнутися, але усмішка була гіркою, ніби їй було боляче.

Еглі місяць тому народила дитину, дівчинку, мертву. Старий сказав, що їй вже пізно народжувати. І організм виснажений. Але вона — жінка обов'язку. Рід повинен продовжуватися. "Розумієш?" Олег розумів, хоча розмови про це неприємні, ніби не варто й починати.

— Дякуємо за гостину, — промовила тітка Луїза.

— Як тобі вдалося отак роздобріти, незрозуміло, — сказав Томас, дивлячись, як опасисте тіло тітки Луїзи пливе до дверей.

— Це я не від доброго життя розпухла, — сказала тітка Луїза, неозираючись. У дверях вона зупинилась і нагадала Олегу: — Ти після всього пережитого забув зайти до Христини. Вони тебе чекають. Негарно.

Звичайно. Як негарно! Він мав би зайти ще годину тому.

Олег рвучко звівся.

— Я зараз.

— Та пусте. Я так, для дисципліни, — сказала тітка Луїза. — Я сама загляну. Своїх сиріт нагодую і зайду.

— Не треба.

Олег вискочив на вулицю за тіткою Луїзою. І раптом згадав, що забув подякувати Еглі за окріп із цукром; стало ніяково.

Вони пішли поруч, йти було недалеко. Усе селище, при потребі, можна було оббігти за п'ять хвилин, по периметру частоколу.

Будиночки зі скісними зігнилими дахами густо тулилися один до одного уздовж тісної вулиці, яка розрізала селище навпіл: від воріт у частоколі до загального сараю і складу. Покриті пласкими довгими рожевими листками водяних тюльпанів дахи виблискували під дощем, відображаючи вічно сіре, вічно захмарене небо. Чотири будиночки ліворуч, шість будинків праворуч. Щоправда, три — порожні. Це після торішньої епідемії.

Дім Христини передостанній, за ним тільки дім Діка. Тітка Луїза мешкала навпроти.

— Не страшно йти з селища? — запитала тітка Луїза.

— Треба, — відповів Олег.

— Слово не підлітка, а мужчини. — Тітка Луїза чомусь усміхнулася.

— А Сергіїв Мар'яну відпустить? — запитав Олег.

— Піде твоя Мар'яна, піде.

— Нічого з нами не трапиться, — заспокоїв Олег. — Нас буде четверо. Усі озброєні. Не вперше в лісі.

— У лісі не вперше, — погодилася тітка Луїза, — але в горах усе інакше.

Вони зупинилися на дорозі поміж будинками Христини і Луїзи. Двері до тітки Луїзи були привідчинені, там блищали очі — приймак Казик чекав тітку.

— У горах страшно, — додала тітка. — Я на все життя запам'ятала, як ми йшли горами. Люди на очах замерзали. Удосвіта встаємо, а декого вже не добудишся.

— Зараз літо, — сказав Олег, — снігу немає.

— Приймаєш бажане, а дійсність завжди інша. У горах завжди сніг.

— Коли не зможемо пройти, повернемося, — сказав Олег.

— Повертайтеся. Краще повертайтеся.

Тітка Луїза пішла до своїх дверей. Казик вибіг назустріч. Олег відчинив двері до Христини.

У Христини задушливо, пахне чимось кислим, цвіль вже вкрила стіни, наче шпалери, і хоча пліснява жовта, помаранчева, яскрава, але від цього у кімнаті не світліше. І каганець не горить.

— Привіт, — сказав Олег, притримуючи двері, аби роздивитися, хто де в темній кімнаті. — Ви не спите?

— Ох, — відповіла Христина, — прийшов таки, я гадала, що не прийдеш, я думала, що забудеш. Якщо вже в гори зібралися, навіщо про мене пам'ятати?

— Ти не слухай її, Олеже, — промовила тихо, дуже тихо, майже пошепки, Ліз, — вона завжди бурчить. Вона й на мене бурчить. Обридло.

Олег знайшов стіл, провів по ньому руками, відшукав каганець, вийняв з кишеньки на поясі кремінь.

— Чого без світла сидите? — запитав він.

— Там масло скінчилося, — відповіла Ліз.

— А де банка?

— Немає у нас масла, — буркнула Христина. — Кому ми потрібні, дві безпорадні жінки? Хто принесе нам того масла?

— Масло на полиці, праворуч від тебе, — сказала Ліз. — Ви коли йдете?

— Після обіду, — відповів Олег. — Як себе почуваєш?

— Добре. Тільки слабкість.

— Еглі казала, що через три дні ти вже встанеш. Хочеш, ми тебе до тітки Луїзи перенесемо?

— Я не залишу маму, — заперечила Ліз.

Христина не була її мамою, але вони давно вже жили разом. Коли вони прийшли в селище, Ліз було менше рочку, вона була найменшою. Її мати замерзла на перевалі, а батько загинув ще раніше. Христина несла Ліз увесь цей час. Тоді вона була сильною та відважною, у неї тоді ще були очі. Так і залишилися удвох. Потім Христина осліпла. Через те саме перекотиполе: не знали тоді, що треба робити. Ось і осліпла. Вона рідко виходить із дому. Тільки влітку, якщо немає дощу. Усі вже звикли до дощу, не звертають уваги на нього. А вона не звикла. Якщо дощ, ніколи не вийде. А якщо сухо, сяде на східцях, вгадуючи по кроках мешканців селища, і скаржиться їм. Старий каже, що Христина трошки не при своєму розумі. А раніше вона була визначним астрономом. Дуже визначним. Ліз якось сказала Олегові: "Уяви собі трагедію людини, котра все життя дивилася на зірки, а потім потрапила в ліс, де зірок не буває, та ще й осліпла. Тобі цього не зрозуміти".

— Звичайно, — погодилася Христина, — перенесіть її кудинебудь. Навіщо їй зі мною здихати.

Олег намацав на полиці банку з маслом, налив у каганець і запалив його. Зразу посвітлішало. І стало видно широке ліжко, на якому під шкірами лежали поруч Христина і Ліз. Олег завжди дивувався, наскільки вони схожі, не повіриш, що навіть не родичі. Обидві білі, з жовтим волоссям, з широкими видовженими обличчями, м'якими губами. У Ліз зелені очі. У Христини очі заплющені. Але кажуть, також були зеленими.

— Масла ще на тиждень вистачить, — сказав Олег. — Старий потім принесе. Ви не шкодуйте. Чого в темряві сидіти?

— Шкода, що я захворіла. — сказала Ліз. — Я хотіла б піти з тобою.

— Наступного разу, — сказав Олег.

— Через три роки?

— Через рік.

— Через цей рік, отже, через три наших роки. У мене хворі легені.

— До зими ще довго, одужаєш.

Олег розумів, що говорить не те, чого чекає від нього ця дівчина з широким обличчям. Коли вона говорила про похід, вона мала на увазі щось зовсім інше: щоби Олег завжди був поруч з нею, тому що їй страшно, вона зовсім самісінька. Олег намагався бути ввічливим, але це не завжди виходило: Ліз дратувала його — її очі завжди чогось просили.

Христина звелася з ліжка, підібрала палку, підійшла до печі. Вона все вміла робити сама, але хотіла, щоб їй допомагали сусіди.

— З розуму зійти, — бурмотіла вона. — Я видатний учений, жінка, колись відома своєю красою, змушена жити у цьому хліві, покинута всіма, ображена долею...

— Олеже, — сказала Ліз, спираючись на ліктях. Відкрилися великі білі груди, і Олег відвернувся. — Олеже, не йди з ними. Ти не повернешся. Я знаю, ти не повернешся. У мене відчуття...

— Може, води принести? — запитав Олег.

— Вода є, — відповіла Ліз. — Ти не хочеш мене послухатись. Ну хоча б раз у житті!

— Я пішов.

— Іди, — прошепотіла Ліз.

У дверях його наздогнали слова:

— Олеже, ти подивися, може, знайдеш десь якісь ліки від кашлю. Для Христини. Не забудеш?

— Не забуду.

— Забуде, — сказала Христина. — І в цьому нема нічого дивного.

— Олеже!

— Ну що?

— Ти не сказав мені — "до побачення".

— До побачення.

***

Старий умивався на кухні.

— Великих звірів убили ви, — сказав він. — Шерсть тільки погана, літня.

— Це Дік із Сергіївим.

— Ти сердитий? Ти був у Христини?

— Там все нормально. Потім занесете їм масло. І ще в них картопля закінчується.

— Не хвилюйся. Зайди до мене, поговоримо насамкінець.

— Тільки недовго! — крикнула мати з кухні.

Старий посміхнувся. Олег зняв рушник, простягнув йому, аби зручніше було витирати ліву руку. Праву Старий втратив років п'ятнадцять тому, коли вони вперше намагалися дійти до перевалу.

Олег пройшов у кімнату Старого, присів до столу, відполірованого ліктями учнів, відштовхнув саморобну рахівницю із висушеними горіхами замість кісточок. Скільки разів він сидів за цим столом? Декілька тисяч разів! І майже все, що знає, почув за цим столом.

— Найстрашніше відпускати тебе, — сказав Старий, сідаючи навпроти, на вчительське місце. — Я сподівався, що через декілька років ти заміниш мене і навчатимеш дітей.

— Я повернуся, — сказав Олег. Він подумав: "А що зараз робить Мар'яна? Гриби вона вже замочила, потім переклала свій гербарій, вона обов'язково перекладає гербарій. Збирається? Розмовляє з батьком?"

— Ти мене слухаєш?

— Так, звичайно, вчителю.

— І водночас я сам вимагав, щоби тебе взяли за перевал. Напевно, тобі це необхідніше, аніж Діку чи Мар'яні. Ти будеш моїми очима, моїми руками.

Старий підняв руку і подивився на неї з цікавістю, ніби ніколи не бачив її. І задумався. Олег мовчав, оглядаючи кімнату. Старий інколи замовкав так, раптово, на хвилину, на дві. У кожного свої звички. Вогник каганця миготів на блискучій поверхні мікроскопа. В ньому не було основного скельця. Сергіїв тисячу разів говорив Старому, що порожня трубка надто велика розкіш, аби тримати її на поличці, наче прикрасу. "Дай її мені в майстерню, Борисе. Я зроблю два чудових ножі". Але Старий не віддавав.

— Пробач, — сказав Старий. Він двічі кліпнув добрими сірими очима, погладив акуратно підрізану білу бороду, за яку тітка Луїза прозвала його купцем. — Я роздумував. І знаєш про що? Про те, що в історії Землі вже траплялося, коли після нещасного випадку група людей потрапляла в місцевість, відрізану від цивілізації. І тут ми вступаємо в область якісного аналізу...

Старий знову замовк і пожував губами. Задумався. Олег до цього звик. Йому подобалося сидіти разом зі Старим, просто мовчати, і йому здавалося, що знань у Старого так багато, що навіть повітря кімнати сповнене ними.

— Так, звичайно, треба враховувати часовий діапазон. Діапазон — це відстань. Запам'ятав?

Старий завжди пояснював слова, незрозумілі учням.

— Одній людині для деградації достатньо декількох років. При умові, що вона — чистий аркуш паперу. Відомо, що діти, які немовлятами потрапили до вовків або тигрів, а саме такі випадки спостерігали в Індії й Африці, через декілька років безнадійно відставали від своїх однолітків. Вони ставали дебілами. Дебіл — це...

— Я пам'ятаю.

— Вибач. Їх не вдавалося повернути людству. Вони навіть ходили на чотирьох кінцівках.

— А якщо дорослий?

— Дорослого вовки не візьмуть.

— А на безлюдному острові?

— Варіантів багато, але людина обов'язково деградує... ступінь деградації...

Старий глянув на Олега, той кивнув. Він знав це слово.

— Ступінь деградації залежить від рівня, якого людина досягла до моменту ізоляції, і від її характеру. Але ми не можемо ставити історичний експеримент на одній особистості. Ми говоримо про соціум. Чи може група людей в умовах ізоляції триматися на рівні культури, яка була у них на момент відчуження?

— Може, — відповів Олег. — Це ми.

— Не може, — заперечив Старий. — Але для немовляти достатньо п'яти років, для групи, якщо вона навіть не вимре, потрібно два-три покоління. Для племені — декілька поколінь... Для народу, можливо, віки. Але процес необоротний. Він перевірений історією. Візьмемо австралійських аборигенів...

Увійшла мати Олега, вона була зачесана і вдягнута у випрану спідницю.

— Я посиджу з вами, — сказала вона.

— Посидь, Ірусю, — відповів Старий. — Ми говоримо про соціальний прогрес. Вірніше, регрес.

— Я вже чула, — відказала мати. — Ти роздумуєш, коли ми почнемо ходити на чотирьох кінцівках? Так я тобі відповім — скоріше ми всі поздихаємо. І слава Богу. Обридло.

— А йому не обридло, — промовив Старий. — І моїм близнюкам не обридло.

— Заради нього і живу, — сказала мати, — а ви його посилаєте на неминучу смерть.

— Якщо дотримуватися твоєї точки зору, Іро, — сказав Старий, — то смерть тут чатує на кожному кроці. Тут ліс — смерть, зима — смерть. Ріка вийде з берегів — смерть, буря — смерть. І звідки смерть прийде, яке вона матиме обличчя, ми не знаємо.

— Вона приходить, коли захоче, і забирає, кого захоче, — сказала мати. — Одного за другим.

— Нас більше, аніж п'ять років тому. Головна проблема — не фізичне виживання, а моральне.

— Нас менше! Нас з тобою менше! Ти розумієш, нас зовсім не залишилося! Що ці песенята можуть без нас?

— Можемо, — сказав Олег. — Ти в ліс одна пішла би?

— Краще повіситися. Я інколи на вулицю боюся виходити.

— А я хоч зараз піду. І повернуся. Зі здобиччю.

— Так, так, сьогодні Дік з Мар'янкою ледве врятувалися.

— Це випадковість. Ти ж знаєш, що шакали зграями не ходять.

— Нічого не знаю! Пішли все-таки зграєю, чи ні? Пішли?

— Пішли.

— Отже, ходять...

Олег більше не сперечався. Мати теж замовкла. Старий зітхнув, дочекався паузи і продовжив свій монолог:

— Я чомусь згадав сьогодні одну історію. Тисячу років не згадував, а сьогодні пригадав. Може, просто до слова прийшлося? Трапилося це у 1530 році, відразу після відкриття Америки. Німецьке китобійне судно, яке промишляло на південь від Ісландії, потрапило у шторм, і його віднесло на північний захід, у невідомі води. Декілька днів корабель несло хвилями поміж айсбергів. Айсберг — це...

— Льодяна гора, я знаю, — сказав Олег.

— Правильно. Через декілька днів з'явилася засніжена гірська невідома земля, яка тепер називається Гренландією. Корабель кинув якір, і моряки зійшли на берег. І уявіть собі їхнє здивування, коли вони раптом побачили напівзруйновану церкву, потім — залишки кам'яних осель. В одній із хатинок вони знайшли труп рудого чоловіка в одязі, абияк зшитому зі шкіри тюленя, а поруч — тупий заіржавілий ніж. А довкола — пустка. Холод, сніг...

— Не лякай, Борисе, — сказала мати. Її пальці нервово стукали по столу.— Псевдоісторичні казочки...

— Зачекай. Це не казка. Це точно задокументовано. Ця людина була останнім вікінгом. Ти пам'ятаєш, Олеже, хто такі вікінги?

— Ви розповідали про вікінгів.

— Вікінги долали моря, завойовували цілі країни, вони заселили Ісландію, висаджувалися на берегах Америки, яку назвали Вінланд, навіть заснували своє царство в Сицилії. У них була велика колонія в Гренландії. Там уже було декілька селищ, стояли кам'яниці та церкви. Та якось кораблі вікінгів перестали виходити в море. Їхні колонії перейшли у власність інших народів або були покинуті. Розірвався зв'язок із Гренландією. А тим часом тамтешній клімат усе суворішав, худоба вимирала, і гренландські поселення занепадали. Перш за все тому, що втратили зв'язок зі світом. Гренладці, колись сміливі моряки, розвчилися будувати морські кораблі, їх ставало все менше і менше. Відомо, що в середині п'ятнадцятого століття у Гренландії було останнє весілля. Нащадки вікінгів дичавіли, їх було

надто мало, аби змагатися з долею, досягти прогресу, або хоча би зберегти старе. Уяви трагедію — останнє весілля у цілій країні! — Старий звертався до матері.

— Твої аналогії мене не переконують, — заперечила мати. — Багато було тих вікінгів, чи мало — ніщо би їх не врятувало.

— Альтернатива ж була! Прийшов би той німецький корабель років на тридцять раніше, і все склалося б інакше. Вікінги могли перебратися на континент і повернутися в людську сім'ю. Або інакше — налагодився би зв'язок з іншими країнами. З'явилися б купці, нові поселенці, хоча б нові знаряддя праці, знання... І все було б інакше.

— До нас ніхто не припливе, — сказала мати.

— Наш порятунок не у вживанні в природу, — пояснив Старий впевнено. Цього разу він звернувся до Олега. — Нам потрібна допомога. Допомога людства. І тому я вимагаю, щоби твій син пішов за перевал. Ми ще пам'ятаємо. І наш обов'язок — не розірвати часи.

— Пустопорожні балачки, — втомлено мовила мати. — Водички підігріти?

— Підігрій, — погодився Старий. — Поп'ємо окропу. Нам загрожує втрата пам'яті. Вже зараз носіїв хоча би крихти людських знань, мудрості стає все менше. Одні гинуть, вмирають, інші надто захоплені боротьбою за виживання... І ось з'являється нове покоління. Ви з Мар'яною ще перехідний етап. Ви наче кільце, що з'єднує нас з майбутнім. Яким воно буде, ти уявляєш собі?

— Ми не боїмося лісу, — сказав Олег. — Ми знаємо гриби і дерева, ми вміємо полювати в степу...

— Я боюся майбутнього, у якому владарює новий тип людини — Дік-мисливець. Він для мене — символ регресу, символ поразки людини у боротьбі з природою.

— Дік — хороший хлопчик, — заперечила мати з кухні. — Йому важко одному.

— Я не про характер, — сказав Старий. — Я про соціальне явище. Коли ти, Ірино, навчишся абстрагуватися від дрібниць?

— Буду я абстрагуватися, чи ні, але якби минулої зими Дік не вбив ведмедя, ми би всі повмирали з голоду, — буркнула мати.

— Дік вже відчуває себе аборигеном цих земель. Він покинув школу п'ять років тому. Я не впевнений, чи пам'ятає він абетку!

— Навіщо? — спитала мати.— Книжок немає, і листів писати нікуди. І нікому.

— Дік знає багато пісень, — сказав Олег. — І сам їх складає.

Олегові стало трохи соромно, що йому приємно відчувати неприязнь Старого до Діка, і тому почав захищати товариша.

— Не в піснях справа. Пісня — зоря цивілізації. А для малюків Дік — кумир. Дік — мисливець! А для вас, баби, він — приклад. "Глянь на Діка. Оце гарний хлопчик!" А для дівчат він — рицар. Ти не звертала уваги, якими очима на нього дивиться Мар'янка?

— Нехай дивиться. Заміж вийде. Для селища добре.

— Мамо! — не витримав Олег.

— А що?

Мати, як завжди, нічого не помічала довкола, жила в якомусь своєму світі, весь час згадувала минуле.

— І тебе цікавить світ Діка? — Старий нервував. Він навіть ударив кулаком по столу. — Світ сильних, щасливих дикунів?

— А що ти пропонуєш?

— Ось його. — Старий поклав свою важку долоню на Олегову потилицю. — Світ Олега — це мій світ, це твій світ, від якого ти намагаєшся втекти, хоч тобі ніякого іншого не дано.

— Борю, ти не правий, — заперечила мати. Вона пішла на кухню, зняла з вогню миску з окропом і принесла в кімнату. — Цукру немає.

— У мене також, — сказав Старий. — Зараз коріння тонке, несолодке. Еглі каже, що місяць доведеться перетерпіти. Поїмо з хлібом. Ти ж інтелігентна жінка і мусиш розуміти, що ми приречені на вимирання, якщо після нас прийдуть Діки-мисливці.

— Не згідна, Борисе, я з тобою, — сказала мати. — Нам би вижити. Я зараз говорю не про себе, а про селище. Про діток. Коли я дивлюся на Діка чи на Мар'янку, у мене з'являється надія. Ти їх називаєш дикунами, а я думаю, що вони змогли пристосуватися. І якщо вони зараз загинуть — ми всі загинемо. Надто великий ризик.

— А я, отже, не пристосувався? — запитав Олег.

— Ти менше за інших пристосувався.

— Ти просто боїшся за мене, — сказав Олег. — І не хочеш, аби я йшов у гори. А я з арбалета стріляю краще за Діка.

— Я боюсь за тебе, звичайно, боюся. Ти в мене один. Ти все, що в мене залишилося. А ти з кожним днем усе більше від мене віддаляєшся, йдеш кудись, стаєш чужим.

Старий повільно походжав по кімнаті, так бувало, коли він сердився на лінивих учнів. Він підняв з табуретки глобус. Старий зробив його з гриба-гіганта, який минулої зими виріс біля сараю. Вони тоді з Олегом терли фарби з кольорової глини, яку Мар'яна та Ліз відшукали біля потічка, тієї ж, з якої тепер роблять мило. Її висушили, вийшло два кольори — білий та сірий. А сам гриб — бузковий. І Старий по пам'яті намалював усі материки та океани Землі.

Глобус чомусь побліднув, а за два роки зробився ще блідішим. Став схожий на кругле яблуко.

Олег побачив на столі маленьку цятку рожевої цвілі. Це не жовта, це була отруйна цвіль. Він обережно стер цятку рукавом. Нерозумно, коли рідна мати віддає перевагу комусь іншому, а не тобі. Взагалі, це зрада. Справжня зрада.

— Ми з тобою помремо, — сказав Старий.

— Ну й чудесно! Пожили достатньо, — відрізала мати.

— Тим не менше, не поспішаймо вмирати, тримаймося за це життя.

— Ми боягузи, — не вгавала мати.

— У тебе завжди був Олег.

— Я жила заради нього.

— Ми з тобою помремо, — продовжував Старий, — але селище повинно жити. Інакше немає сенсу і в нашому існуванні.

— Більше шансів вижити у селища мисливців, — сказала мати.

— Більше шансів вижити у селища таких, як Олег, — заперечив Старий. — Якщо керувати нами будуть Дік і такі як він, то через сто років ніхто не згадає, хто ми такі, звідки прийшли. Переможуть право сильного, закони дикунів.

— І будуть вони плодитися і розмножуватися, — сказала мати. — І стане їх багато. І придумають вони колесо, а ще через тисячу років — парову машину. — Мати засміялася крізь сльози.

— Ти жартуєш? — запитав Олег.

— Ірина права, — сказав Старий. — Елементарна боротьба за існування приведе до безнадійного регресу. Вижити ціною простого вживання в природу, прийняти її закони — означає здатися.

— Але все ж вижити, — не погоджувалася мати.

— Вона так не думає, — відказав Олег.

— Звичайно, вона так не думає, — погодився Старий. — Я знайомий з Іриною вже двадцять років. І знаю, що вона так не думає.

— Я взагалі не люблю багато думати, — сказала мати.

— Брешеш, — заперечив Старий. — Ми всі думаємо про майбутнє, боїмося та сподіваємося. Інакше перестанемо бути людьми. Саме знання, яким не перевантажує себе Дік, замінюючи його простими законами лісу, може нас врятувати. І поки є альтернатива, ми будемо сподіватися.

— Заради тієї альтернативи ти женеш Олега в гори?

— Заради збереження знань, заради нас з тобою. Заради боротьби із дурістю, невже не зрозуміло?

— Ти завжди був егоїстом, — зітхнула мати.

— Твій сліпий материнський егоїзм не зараховується?

— Для чого тобі Олег? Він не витримає такої подорожі. Він слабкий.

Цього не варто було казати. Мати збагнула це сама і глянула на Олега, наче вмовляла його очима не ображатися.

— Я не ображаюся, мам, — сказав Олег. — Але я хочу йти. Напевно, навіть більше хочу, аніж решта. Дік із задоволенням залишився би. Зараз олені підуть на випас. Саме почнеться полювання в степу.

— Він незамінний у поході, — сказав Старий. — Як би я не погоджувався з перспективою його влади, сьогодні його навички, його сили можуть нас врятувати.

— Врятувати! — Мати відірвала погляд від Олега. — Ти патякаєш про порятунок. А сам ти в це віриш? Тричі люди ходили в гори — скільки повернулося? З чим?

— Тоді ми були недосвідченими. Ми не знали тутешніх законів. Ми йшли, коли на перевалі був сніг. Тепер ми знаємо, що він тане тільки наприкінці літа. За будь-яке знання треба платити.

— Якби ті не загинули, ми би жили краще. Було би більше мисливців.

— Але все-таки ми би потрапили у владу закону деградації. Або ми частина людства, яка береже його знання, або ми дикуни.

— Ти ідеаліст, Борисе, шматок хліба сьогодні важить більше, аніж абстрактний ананас.

— Але ж ти пам'ятаєш смак ананаса? — Старий повернувся до Олега і додав: — Ананас — це тропічний плід зі специфічним смаком.

— Я зрозумів, — сказав Олег. — Смішне слово.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

апір, — повторив Старий. — Хоча б з десяток аркушів.

— Буде тобі папір, — сказав Томас.

Ті, хто мали йти в гори, зібралися біля воріт частоколу. Мешканці селища прийшли їх провести. Всі робили вигляд, що похід звичайний, як за корінням до болота, але прощалися, ніби назавжди.

Ті, хто йшли, були тепло одягнуті — одяг зібрали з усього селища. Тітка Луїза сама відбирала, ушивала, припасовувала. Напевно, Олег ніколи не був так тепло вдягнутий. Тільки Дік нічого зайвого

не взяв. Він сам собі все шив. Дощ майже припинився, у калюжах довкола стовпів пищали, хлюпалися плавунці. На добру погоду.

Томас подивився на плавунців і сказав:

— Дощ ущухне. Треба стовпи закріпити.

— Не думай про це, — сказала тітка Луїза, — без тебе обійдемося.

— А що ти мені принесеш, тату? — запитала руда Рут, дочка Томаса.

— Не треба, — сказала його дружина. — Не треба навіть думати про це. Головне, щоби тато повернувся. Вкутай горло, ти знову кашляєш.

— З перевалу тримайся правіше, — напучував Томаса Вайткус. — Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, — посміхнувся Томас. — Як зараз пам'ятаю. Ти би приліг.

Мати тримала Олега за руку, і він не наважувався забрати руку, хоча йому здавалося, що Дік ледь всміхався, дивлячись на нього. Вона хотіла піти з ними до кладовища, але Сергіїв її не пустив. Він нікого не пустив, крім тітки Луїзи зі Старим.

Олег кілька разів оглянувся. Мати стояла, піднявши руку, ніби хотіла помахати, але забула. Вона намагалася не плакати.

Над частоколом виднілися голови дорослих. Мати, Еглі, Сергіїв, Вайткус, а поміж стовпцями темніли голови дітлахів. Маленька купка людей, за ними — похилі, блискучі під дощем, рожеві дахи маленької купки будиночків.

З пагорба Олег оглянувся востаннє. Усі так і стояли біля частоколу, тільки хтось з малюків відбіг убік і вовтузився в калюжі. Звідси, зверху, було видно вулицю — доріжку поміж будинками. І двері дому Христини. Якась жінка стояла в дверях. Але з пагорба не впізнаєш, Христина чи Ліз. Потім вершина пагорба зовсім заховала селище.

Кладовище теж було оточене частоколом. Дік, перш ніж відсунути двері, зазирнув усередину, аби впевнитися, що там не причаївся якийсь звір. Олег подумав, що сам, напевно, забув би це зробити.

Дивно, міркував він, що надгробків з плит скельної породи набагато більше, аніж людей в селищі. Хоча селищу всього шістнадцять років. Батька тут немає, він залишився за перевалом.

Дік зупинився перед двома однаковими плитами, обтесаними краще інших. Це його батько та мати.

Піднявся нудний холодний вітер. Старий поволі йшов кладовищем. Він усіх їх знав. Скільки їх було шістнадцять років тому? Здається, тридцять шість чоловік дорослих та четверо дітей. А зали-

шилось? Дев'ять дорослих і троє із тих дітей, що прийшли. Троє. Дік, Ліз і Олег. Мар'яна народилася вже тут. Ще живі дванадцять дітей із тих, які народилися у селищі. Отже, сімнадцять років тому тут було сорок чоловік, а зараз — двадцять з хвостиком. Проста арифметика. Ні, не проста. Надгробків значно більше — це ті малюки, які вмерли або загинули. Тутешні.

Над вухом, наче прочитавши його думки, тітка Луїза сказала:

— Найбільше померло в перші п'ять років.

— Так, — погодився Старий, — це плата за досвід.

— Ще дивно, що в перший рік усі не вимерли, — додав Томас.

Вони зупинилися перед надгробками в центрі кладовища. Плити були необтесані, грубі, криві, вони майже ввійшли в землю, а цупкі, руді нитки моху обвили їх в округлі пагорбки.

Олегу захотілося повернутися, щоби знову глянути на селище, він знав, що мати стоїть біля частоколу і сподівається, що він це зробить. Олег навіть підійшов до дверей частоколу, але Томас сказав:

— Пора йти. Скоро почне темніти, а треба дійти до скель.

— Ой! — сказала Мар'яна. Вона швидко перебирала пальцями торбинку, яка висіла через плече.

— Щось забула? — спитав Дік.

— Ні. Хоча забула... Я на батька подивлюся...

— Пішли, Мар'янко, — попросив Томас. — Швидше підемо — швидше й повернемося.

Олег побачив, що Мар'янині очі повні сліз. Ще мить — і вона заплаче.

Мар'яна відстала від групи. Олег підійшов до неї і сказав:

— Я також хотів повернутися. Хоча б з пагорбка глянути.

Вони йшли поруч і мовчали.

Кроків за тридцять від частоколу, де починалися підступні липкі кущі, зупинилися.

Тітка Луїза всіх поцілувала. Старий попрощався за руку. Останнім був Олег.

— Я дуже на тебе надіюся, — сказав він. — Більше, ніж на Томаса. Томас турбується за побут селища, за сьогоднішній день. А ти повинен думати про майбутнє. Ти мене розумієш?

— Добре, — промовив Олег, — а ви за мамою приглядайте, щоби не скучала. Я принесу мікроскоп.

— Дякую. Повертайтеся скоріше.

Дік перший зайшов в кущі, легко і швидко відвертаючи вістрям спису липкі щупальці.

— Тримайтесь ближче до мене, — сказав він. — Поки вони не спам'яталися.

Олег не озирався. Ніколи було озиратися. Озирнешся, гілка прилипне до чобота, потім не відірвеш, а відірвеш, три тижні смердітиме. Гидкі кущі.

***

Надвечір дійшли до скель. Як Томас і планував.

Ліс не досягав скель, їхні червоні зуби стирчали з голої, вкритої плямами лишайнику долини, хмари пролітали так низько, що вістря скель розпорювали їхні животи і зникали у сірій мряці. Томас сказав, що печера, де він ночував минулого разу, суха і дійти до неї легко. Всі, крім Діка, втомилися. А Дік, якщо і змучився, нікому про це не казав. Тільки хитро посміхався.

— Тоді було холодніше, — сказав Томас. — Ми тоді вирішили, що в холод легше перейти болото. А перевал був закритий. Я пам'ятаю, ми йшли тут і під ногами дзвеніло — заморозки.

Між людьми та скелями лежала білява округла пляма завбільшки метрів двадцять у діаметрі.

— Тут і дзвеніло? — запитав Дік, який йшов перший. Він різко зупинився на краю плями. Вона ледь блищала, як соснова кора.

— Так. — Томас зупинився поруч з Діком.

Олег відстав. Годину тому він взяв у Мар'яни торбу, щоб їй було легше йти. Мар'яна не хотіла віддавати, а Томас сказав:

— Правильно. Завтра я тобі допоможу. Потім Дік.

— Навіщо допомагати? — запитав Дік. — Витягнемо вночі зайве, розберемо по мішках — і всім непомітно, і Мар'янці легше. Треба було раніше подумати. Два місяці збиралися, а не подумали.

"Цікаво, а кому треба було думати? Ти такий самий філософ, як і всі", — подумав Олег.

А нести довелося чимало, хоча Дік і говорив, що турбуватися про їжу не варто, він прогодує. Все ж таки взяли і в'ялене м'ясо, і коріння, і сушені гриби, але найважчими були сухі дрова — без них ні води скип'ятити, ні звірів відігнати.

— Знаєте, на що це схоже? — сказала Мар'яна, наздогнавши чоловіків. — На шапку гриба. Величезного гриба.

— Можливо, — відповів Дік, — Та краще ми обійдем його.

— Навіщо? — запитав Олег. — Схилом доведеться дряпатися.

— Я спробую, добре? — сказала Мар'яна, опустилася на коліна і витягла ніж.

— Ти що збираєшся робити? — запитав Томас.

— Відріжу кавальчик. І понюхаю. Якщо це їстівний гриб, уявляєш, як добре? Ціле селище нагодувати можна.

— Не варто різати, — заперечив Дік. — Не подобається мені твій гриб. І не гриб це зовсім.

Але Мар'яна вже ввігнала ніж в край плями. Та не відрізала — ледве встигла підхопити ніж. Білява пляма раптом посунула на Мар'яну. Дік різко потягнув дівчину на себе, і вони побігли по камінню. Томас відскочив і підняв арбалет.

Дік сів на камінь і розсміявся:

— Такого гіганта так просто не заб'єш! Треба стрілу завбільшки з дерево!

— Я ж тобі казала, що це гриб, — сказала Мар'яна. — Ти даремно злякався, Діку. Він пахне, як гриб.

Поверхнею білявої плями побігли чималі хвилі, які зароджувалися в центрі, і неслися до країв, так ніби у воду кинули камінь. А центр гриба все піднімався і піднімався, неначе щось чи хтось намагався вирватися назовні. Далі пляма почала тріскатися, завирувала — і з центра гриба піднялася розкішна квітка.

— Яка гарна! — вигукнула Мар'яна. — Правда?

— А ти збирався по ньому гуляти, — сказав Дік до Олега голосом старшого, хоча вони були однолітками.

Томас закинув арбалет за спину, підняв ніж Мар'яни.

— Природодослідникам корисно спочатку подумати, а потім досліджувати.

— Він не зашкодить нам, — сказала Мар'яна. — Лише покрасується, який він гарний!

— Якщо тільки в ньому ніхто не ховається, — заперечив Дік. — Ну, пішли? Скоро стемніє, і печеру не знайдемо. Виб'ємося з усіх планів. Ми ж вийшли так, аби заночувати у знайомому місці.

Вони обійшли пляму камінним схилом. Зверху Олег спробував зазирнути в серцевину квітки, але там було темно. І порожньо. Пелюстки поволі сходилися докупи, і гриб-гігант заспокоювався.

— Як ми його назвемо? — запитала Мар'яна.

— Мухомор, — відповів Томас.

— А мухомор — це гриб?

— Мухомор — гриб, — підтвердив Томас. — Отруйний і великий. З червоним капелюшком, а довкола білі цяточки.

— Не дуже подібно, — сказав Дік.

— Але гарно звучить, — додала Мар'яна.

Здавна пішло, що назви невідомим речам давав Томас. Давав знайомі назви, не завжди співзвучні. Для чого вигадувати нові? Були би схожі ознаки. Гриби ростуть із землі і їх можна сушити. Отже, круглі, помаранчеві або сині кулі, що закопуються в землю, але які можна сушити, варити, смажити і їсти, якщо добре вимочити, назвемо грибами. Шакали ходять зграями, харчуються мертвечиною, боягузливі і жадібні. І байдуже, що шакали тут — плазуни. У ведмедя шерсть довга, кошлата, а сам великий... Хоча шерсть його — це пагони перекотиполя, схожі на зелене волосся.

Олег захекався, поки вони піднімалися догори. Каміння зривалося з-під ніг. Мар'янина торба відтягувала руку, своя тиснула на плече. Олег рахував кроки. Де ж та чортова печера? Повітря почало синіти, і без того день був похмурий, а тепер за десять кроків предмети розпливалися. Від землі піднімався сірий туман. Час ховатися. Вночі навіть Дік не ризикне піти в ліс. У темряві полюють звірі. Якщо вийти вночі за частокіл — не повернешся. А тут, далеко від селища... Олег озирнувся. Йому здалося, що за ним хтось йде. Ні, тільки туман. Він не помітив, що пішов швидше,— одразу ж оглянувся Томас і неголосно крикнув:

— Не лети на мене, зіб'єш з ніг. Тримай дистанцію.

І все ж Олег не міг позбутися відчуття, що за ним хтось йде.

Спина Томаса зникла — Томас обігнав Мар'яну. Тепер попереду йде Мар'яна. У неї вузька спина, навіть у теплій куртці. Мар'яна спіткнулася. У темряві вона погано бачить. Еглі казала — куряча сліпота, але не стандартна, а ендемічна. "Ендемічна... тобто характерна для даної місцевості", — пролунав у вухах голос Старого, ніби той був поруч.

— Хочеш, візьму тебе за руку? — запитав Олег.

Вони удвох йшли по болоту в тумані, занурюючись у нього по коліна.

— Ні, — сказала Мар'яна, — дякую.

— Стійте! — Голос Діка долинув глухо, здалеку. — Скелі.

***

Добре, що печеру ніхто не зайняв. У ній міг би сховатися ведмідь, або хтось ще страшніший з тих нічних звірів, які привидами ходять довкола частоколу, і навіть хитають його, тягнуться до людської оселі і бояться її. Якось Мар'яна привела з лісу цапика, маленького ще, до пояса. У цапика був занудний голос, гірший, ніж у близнюків, зелена трава волоссям звисала до землі, він тупцяв укритими панциром ногами і репетував.

— Мекає, — сказав тоді втішений Вайткус. — Обожнюю голоси домашніх тварин.

— Значить буде цапом, — додав Томас.

Цапик дожив у селищі до зими, коли ніч тягнеться майже безперервно. Він звик до людей, майже не кусався, сидів весь час в майстерні Сергіїва, там було тепло. Майстер робив меблі і вирізав посуд. Олег йому допомагав, він любив робити речі своїми руками. А якось уночі прийшли нічні звірі. І забрали цапика з собою. Мар'яна знайшла кілька пучків зеленої шерсті за кладовищем, але це було уже навесні. Вона могла помилитися.

Вайткус тоді сказав:

— Розвиток тваринництва доведеться відкласти на майбутнє.

— Тим паче, — додала Еллі, — що від нього користі, як з цапа молока.

У печери був один недолік — широкий вхід. Упоперек входу натягнули палатку з риб'ячих шкір, розклали багаття — нічні звірі бояться вогню. Всередині було майже тепло, і Олег задоволено розтягнувся на гладкій кам'яній долівці. Мар'яна влаштувалася поруч.

— Як я втомилася, — сказала вона. — І страшно було.

— Мені також, — признався Олег тихо. — Мені здавалося, що хтось йде за мною.

— Добре, що я не знала, — сказала Мар'яна.

Дік рубав дрова. Вони взяли з собою найкращі дрова, що повільно горять. Томас розв'язав мішок із сушеними грибами, дістав казанок, щоби поставити його над вогнищем.

— Олеже, — попросив він, — подай воду.

Вода була в мішку, в посудині з гарбуза. Томасу варто було зробити два кроки, аби взяти воду самому. Олег здогадався, що прохання Томаса — звичайне виховання. Не хоче наказувати йому, щоби той встав і не байдикував. А хіба він не працював — палатку разом розвісили, вогнище розпалили. "Наступного разу менше втомлюся, займуся господарством, адже зараз я Мар'янин мішок волік..."

Однак Олег нічого не сказав. І не встиг піднятися, як Дік протягнув довгу руку і підсунув мішок Олега до Томаса.

— Нехай відпочиває, — сказав він абсолютно байдуже. — Він змучився. Два мішки тягнув.

— Ну нехай полежить, — погодився Томас.

Олег сів.

— А що треба робити? — запитав він. — Коли потрібно, я завжди роблю.

— Зачекай, Томасе, — сказала Мар'яна. — Я сама окріп заправлю. Ти ж не знаєш, скільки грибів класти.

— У мене було відчуття, — сказав Дік, — що за нами хтось йшов.

— І в тебе? — запитав Олег.

І раптом вони почули чиїсь важкі кроки біля входу. Дік кинувся за арбалетом. Томас нахилився до вогнища, готовий схопити поліно. Кроки стихли. Було дуже тихо. Чулося, як краплі дощу зриваються з карниза печери.

— Ми встигли, — сказала Мар'яна.

— Тихіше.

Але за блискучою завісою з риб'ячих шкір, на якій танцювали відблиски полум'я, було тихо.

Дік зі списом в руках підійшов до завіси і обережно виглянув.

Олег дивився на його широку напружену спину і чекав. Треба теж взяти списа... Але це ж справа Діка. Несправедливість цієї думки була зрозумілою Олегу, але можна було втішити себе, що його справа зовсім інша. Олег мусив побачити те, що не могли побачити інші. Старий надіється на нього...

Мар'яна хазяйнувала біля вогнища, розбираючи гриби та сушені солені ягоди. Вона завжди варила їх окремо, а потім змішувала. Мар'яна стояла на колінах, рукави куртки засукані, тонкі руки в синяках і шрамах. Олег подумав, що у Мар'яни гарні руки, а шрами — дрібниці. У всіх шрами.

Томас теж дивився на швидкі руки Мар'яни, дивився, як дівчина заглибилася у священнодійство, яке для нього, прибульця, чужого на цій планеті, не мало значення, бачив шрами на її руках — ціну, яку ліс брав за навчання, і думав про прірву, створену селищем між ним і підлітками, які зараз пречудово заснуть на кам'яній підлозі, не відчуваючи вологого зимного нічного повітря, а від запаху цих слизняків, яких вони називають грибами, їх не нудить, і вони до нього давно звикли... та й взагалі, тут і діти пахнуть інакше, ніж вдома. Навіть свої діти. І Рут у свої вісім років, якщо потрапить у ліс, не пропаде, принаймні, не помре з голоду. Ліс хоч і небезпечне місце, проте своє. І якщо він, Томас Хінд, у цьому лісі людина, то вони — оленята, зайці чи навіть маленькі вовки — далеко не найсильніші, але хитріші за інших, не пропадуть.

Мар'яна надкусила сумнівний гриб, зойкнула, відкинула його в кут. А на вигляд гриб як гриб...

Знову хтось важко пройшов, мало не зачепивши напівпрозорої завіси. "Кляті нічні привиди. Ходять слони, не здивуюся, якщо отруйні... Підлітки втомилися, тільки у Діка такий вигляд, що він хоч зараз готовий ганятися за шакалом по чагарниках. Олег, звичайно, слабший. Хлопець недурний..."

Завіса хилитнулась, нічний звір, очевидно, збирався зірвати її. Томас підняв головешку і, випередивши Діка, виглянув у сутінки, в туман. Темна тінь відплила вдалину, розчинилася у сірому мороці.

— Не знаю, — розміркував Томас, — раніше я такого ніколи не бачив.

— Доведеться чергувати біля вогнища, — сказав Дік.

— Я зовсім не хочу спати, — промовив Олег.

— Зараз би доброго пістолета, — сказав Томас.

— Через п'ять хвилин буде смачна юшка, — повідомила Мар'яна. — Тітка Луїза нам всі білі гриби повідбирала, постаралася.

Десь далеко-далеко щось забурчало, засвистіло. Раптом долинув легкий тупіт багатьох ніг і мекання. У декілька голосів.

Мар'яна зірвалася на ноги.

— Цапи!

— Твого вже з'їли, — зіронізував Дік. — Хто ж їх жене?

— Отруйний слон, — несподівано для себе сказав Томас.

— Хто? — здивувалася Мар'яна.

Дік засміявся.

— Отак і назвемо, — сказав він.

Мекання перетворилося на пронизливий вереск, немов крик дитини. Потім усе затихло. І знову тупотіння.

— Я думаю, їх випускає білий гриб, — розмірковував Олег.

— Кого? — запитав Дік.

— Отруйних слонів.

— Це злі духи, Христина розповідала, — втрутилася у розмову Мар'яна.

— Злих духів немає, — заперечив Олег.

— А ти в ліс подалі зайди, — запропонував Дік.

— Помовчіть, — наказав Томас.

Зовсім близько пробігли кози. Услід, м'яко і порідко ступаючи, йшов переслідувач. Люди відступили за багаття, залишивши вогонь між собою і завісою. Незнайомі звірі страшні, бо не знаєш їхніх звичок.

Завіса різко відхилилася, розірвалася — і в печеру увірвалося зелене волохате чудовисько, заввишки з людину, на чотирьох ногах, з костяною гривою уздовж спини, що стриміла, наче гряда крутих пагорбів з лісу.

Звір швидко і дрібно затремтів. Його маленькі червоні очиці дивилися приречено і безтямно.

Дік прицілився з арбалета, намагаючись влучити.

— Стій! — закричала Мар'яна. — Це ж цап!

— Правильно, — прошепотів Дік, завмерши на місці, — це м'ясо.

Але Мар'яна вже йшла до цапа, обходячи багаття.

— Зачекай, — спробував зупинити її Томас.

Мар'яна скинула його руку зі спини.

— Це ж мій цапик, — сказала вона. — Як виріс!

— Твій давно здох, — заперечив Дік, але його рука з арбалетом опустилася: м'ясо в них ще було, а вбивати просто так Дік не любив. Мисливець вбиває стільки, скільки може віднести.

Цапик поточився назад. І завмер. Напевно, те, що чатувало назовні, більше лякало його, аніж Мар'яна. Дівчина нахилилася, швидко витягла з мішка смачний білий гриб і простягнула цапику. Той зітхнув, понюхав, відкрив бегемотову пащеку і слухняно проковтнув подарунок.

***

Першим чергував Олег. Цап залишився. Він відступив до стінки, наче намагаючись втиснутися в неї, дивився одним оком на Олега та інколи голосно зітхав. Потім починав чухатися до стінки.

— Бліх напустиш, — пригрозив Олег. — Стій сумирно, бо вижену.

Уважний, зосереджений погляд цапа створював враження, що той слухає і розуміє Олега, але насправді тварина наслухала, що робиться назовні.

Дивлячись на тліюче багаття, хлопець непомітно задрімав. Йому здавалося, що він не спить, а бачить, як над головешками здіймаються сині іскорки і танцюють парами, сплітаючись у хоровод. Раптом цап голосно замекав і затупотів копитами. Олег умить прокинувся, та не відразу збагнув, де він, але через секунду побачив, що цапа на старому місці немає — він стрибнув углиб печери, а в отвір розірваної запони залазить сіра пухирчаста маса і поволі, як тісто, суне в печеру. В маси була якась тупа цікавість, впертість, а цап приречено мекав, прохаючи про допомогу — напевно, вирішив, що тісто прийшло спеціально за ним. Олег чомусь вирішив, що для нічного привида ця маса надто негарна, він обмацував

долівку довкола себе, але ніяк не міг знайти арбалет, як і не міг відвести погляд від маси, яка сунула на нього, випускаючи задушливий кислий сморід. І тому раптом побачив, як у масу вп'ялася стріла арбалета і зайшла наполовину. Непрохана тварюка в одну мить якось підібралася і швидко зникла з печери. Розірвані поли завіси зійшлися і ліниво захиталися.

Олег нарешті зміг опустити погляд. Його арбалет лежав зовсім поруч. Дік сидів на підлозі, підтягнутий, свіжий, ніби й не лягав спати. Він вклав у арбалет нову стрілу і сказав:

— Може, не варто було стріляти. Почекав би.

— А чому стріляв? — запитала Мар'яна, яка, не встаючи, простягла руку і пестила тонкі ноги цапа, який жалібно, по-дитячому схлипував, наче жалівся людям на свій страх.

— Олег закам'янів, а тісто підсувалося до нього все ближче, — сказав Дік без бажання дорікнути Олегові, сказав як думав. Він завжди говорив, як думав. — Не було часу.

— Задрімав? — запитав Томас Олега.

Томас лежав, примостивши голову на мішок з сушеним м'ясом і закутавшись ковдрою. Він змерз найдужче, бо ніяк не міг звикнути до холоду. "Йому буде найважче, коли надійдуть справжні морози", — подумав Олег і відповів:

— Задрімав. Сам не помітив. Мене цап розбудив.

— Молодець, цапику, — похвалила Мар'яна.

— Добре, що розбудив, — сказав Дік, вкладаючись на бік. Його долоня міцно стискала арбалет, надійний і красивий, який зробив він сам. — Пожерли би нас...

І він заснув, не закінчивши фрази.

Томасу не спалося. Він піднявся і підмінив Олега. Той трохи посперечався, але згодився, у нього очі злипалися, і він розтягнувся на підлозі. Томас накинув на плечі ковдру. Хотілося підкинути в багаття дрова, але їх було мало. Він згадав морози, коли вони вперше йшли до перевалу. Ті смертельно безнадійні морози. Найдальше вони пройшли удруге. Щоправда, і повернулися з того походу всього двоє. Він і Вайткус.

Томас подивився на підлітків. Чому вони не відчувають, що на камінні спати холодно і неприємно? Які зміни відбулися у них за ці роки? Це справжні дикуни, що дивляться на старих зі співчуттям. Як би їх не лякав Борис, вони з кожним роком все краще прилаштовуються до цього світу мокрого лісу та сірих хмар. А Борис правий і не правий. Він запевняє, що здичавіння неминуче. Томас

бачить це і в дочці, і в інших дітях. Та очевидно, що це — єдина надія врятуватися, вижити. А перевал — це той символ, у який вже ніхто не вірить, але від якого так важко відмовитися.

Цап переступив ногами, цокаючи копитами об камінь. Дік розплющив очі, прислухався і знову заснув. Мар'яна уві сні підсунулася до Олега і поклала голову йому на плече. Так затишніше. Далеко в лісі щось ухнуло, і прокотилося повільне, затихаюче гуркотіння. Томас вибрав найтонше поліно і поклав у багаття.

***

На світанку через розірвану завісу пролився блакитний туман, в лісі затріскотіли, вітаючи новий день, зелененькі коники. Дік, який чергував біля тліючого багаття і обтесував гілки для арбалетних стріл, акуратно склав свої вироби у мішок і спокійно заснув. Тому ніхто не помітив, як цап пішов з печери. Мар'яна, прокинувшись, не побачила нічного гостя, вибігла з печери, обійшла довколишні скелі — ніде жодних слідів цапа.

— Я його ненавиджу, — сказала вона, повернувшись.

— За те, що він не подякував тобі? — поцікавився Олег.

— Йому краще з нами, безпечніше.

— Даремно я не пристрелив його на світанку, — сказав Дік. — Я планував це зробити, а потім вирішив, що краще почекати.

— Це нечесно, — обурилася Мар'яна, — він же нас вночі врятував.

— Одне другого не стосується, — відрізав Дік. — Хіба не зрозуміло? До того ж, цап дбав тільки про власну шкуру.

Олег взяв шкіряне відро, пішов шукати воду.

— Спис не забудь, — сказала Мар'яна.

— І не відходь далеко, — додав Томас.

— Не маленький, — відмахнувся Олег, але спис узяв.

Туман ще не розійшовся, ховався в низинах, хмари опускалися до самої землі і де-не-де між ними та пасмами туману з'являлися проміжки, наче хмаринки, пролітаючи, простягали руки до туману і кликали за собою. Але туман ще не виспався і не мав жодного бажання летіти до неба. Олег подумав, що погодився б полетіти з хмарами замість туману на південь, до великих лісів, до моря, куди ходили минулого року Сергіїв з Вайткусом і Діком. З ними ходив ще Познанський, але не повернувся. Вони не змогли пройти далеко, і моря так і не побачили, тому що там безмежжя, ліси, наповнені ліанами-хижаками, тварюками й отруйними зміями, а там, де надто тепло, там багато тварин, небезпечних для людини. Якщо б

Олег умів літати, як хмари, то залюбки пролетів би над верхівками дерев і над морем, наче птах. Люди вміють літати, звичайно, набагато швидше, аніж хмари. Але в селищі все доводиться починати спочатку. І це нелегко, бо немає ані інструментів, ані часу. Олег хотів зробити повітряну кулю, але для цього необхідно дуже багато риб'ячих шкір, ниток та голок, проте, ніхто, окрім дітей, не мав бажання йому допомагати.

— Це непогана абстрактна ідея, — сказав тоді Сергіїв. — Років через сто ми обов'язково цим займемося.

А Старий відповів:

— Років через сто ми всі про цю ідею спокійно забудемо. Придумаємо собі богів, які живуть в хмарах і не дозволяють смертним до себе наближатися.

З повітряною кулею нічого не вийшло.

Олег пішов униз, по схилу, йому здавалося, що там дзюркоче вода. В таких місцях бувають джерела. Потім він вийшов до кам'яного урвища, поруч з яким із землі стирчала верхівка величезного гриба, що вчора ввечері розкривав свою пащеку. Шапка туману зійшла з білої округлої плями, і Олег побачив, як поволі, пелюстками, розкривається центр гриба, а з туману, на іншому боці долини, котяться один за одним, урочисто, з точними інтервалами, сірі, темніші за гриб, м'які на вигляд кулі. Одна, дві, три, чотири... Так от хто був нічним гостем, отруйним слоном, шматком тіста...

— Мисливці повертаються додому, — тихо сказав Олег і раптом зрозумів, що кулі котяться в його бік дуже швидко.

Хлопець почав відступати, а кулі одна за другою вкотилися на поверхню гриба до центра. Ось перша кулька впала в отвір поміж пелюстками, за нею друга, третя, четверта затрималася на хвильку, наче мусила пересвідчитися, чи все на місці у цьому світі. І щезла. А задоволені пелюстки поволі зійшлися докупи в центрі. Поверхня гриба вирівнялася, і він став схожий на замерзле озеро.

Олегові стало холодно. Із заходу, куди вони йшли, несподівано прилетів льодяний вітер, обпік обличчя і руки. Нагадав про те, що їх чекало. Але не цього злякався Олег, а того, що вони не зможуть перейти перевал, як не вдалося цього зробити у попередніх походах. Дік тільки зрадіє — він зможе повернутися у свій любий степ. Мар'яна знайде розраду у збиранні нових грибів і трав. Томас звик до невдач і не вірить в успіх. Погано буде тільки Олегу. І Старому.

***

Цілий день вони йшли відкритою місцевістю, зрідка зустрічаючи кострубаті невисокі кущики. Тут було порожньо, але йшлося легко, і вони навіть не втомилися. Томас казав, що час вони вгадали правильно. Літо цього року тепле, минулого разу тут вже лежав сніг. Дікові було нудно, він часто кудись втікав, зникав на півгодини і повертався незадоволений, без мисливських трофеїв.

Цапові пощастило повернутися саме тоді, коли Дік був на полюванні. Інакше, подумав Олег, Дік обов'язково підстрелив би його. Це був той самий цап. Він галасливо вистрибнув з чагарів — люди зустріли його з піднятими арбалетами. Та впізнали його вже здалеку. Величезна, поросла шерстю туша зраділа, що зустріла друзів. Цап бігав довкола групи людей і щосили мекав.

Більше цап від них не відходив. Він і Дікові зрадів, вчувши його за кілометр, а потім вліз в середину загону, не маючи жодного бажання йти збоку чи позаду, та жодного разу не наступив нікому на ногу своїм гострим копитом. Звір поводився делікатніше, ніж при першому знайомстві.

Слух у нього був відмінний. Він відчував присутність живих створінь за багато кілометрів. Під вечір Мар'яна вже переконувала, що розуміє його мову: коли цап попереджує, то попереду галявина зі смачними грибами, а коли треба дивитися під ноги — там крутяться ліани-хижаки.

Зупинилися на ночівлю задовго до темряви. Далі починався підйом, і Томас сказав, що треба зранку пошукати потічок і підніматися проти течії не менше двох днів до джерела.

Ніякої печери чи іншого прикриття тут не було, усі спали в палатці. Цапові це не подобалося, і хоча небезпеки тієї ночі не було, він все-таки вимагав, щоби його пустили в тепло, і врешті-решт навалився на палатку. Його усі сварили, але терпіли, бо не потрібно було ставити охорони — було зрозуміло, що коли прийде небажаний гість, цап здійме такий галас, що всіх розбудить.

***

До ранку Олег страшенно замерз. Прокинутися було важко, уві сні здавалося, що його занурюють у крижане болото і вилізти він не може. Його почало лихоманити. Потім раптом стало тепліше. І Олег заснув спокійніше. Прокинувся від того, що цап вирішив видертися повище на палатку. Олег підтягнув ногу, розплющив очі і побачив, що Томас вночі помінявся з ним місцями, ліг скраю. Томас був

білий від холоду, він лежав із заплющеними очима, зціпивши зуби. Вдавав, що спить. Олегу стало встидно. Ще в селищі домовилися, що коли стане зовсім холодно, Томаса треба берегти. У нього хворі легені і він погано переносить морози. Хлопцям простіше, вони здорові і молоді.

— Томасе, — тихо покликав Олег, — я зігрівся. Давайте мінятися.

— Ні, не треба, — сказав Томас посинілими губами, які погано його слухалися. Олег переліз через нього. Риб'яча шкіра палатки пропускала мороз, цієї ночі під ковдрами спали всі, навіть Дік, який запевняв, що може спати навіть на снігу.

— Дякую, — сказав Томас. Він весь тремтів.

Прокинулася Мар'яна. Вона відразу все зрозуміла.

— Я підігрію води, — сказала вона і заходилася розв'язувати мішки.

Цап, зрозумівши, що люди прокинулися, підвівся, затупотів, радісно замекав, напевно, скучив за ніч. Дік кинув Томасу свою ковдру і виліз із палатки.

— Головне, — крикнув він знадвору, — рухатися! Подивіться, як це добре!

Олег примусив себе вилізти за Діком.

Долина, до краю якої вони дійшли ввечері, була вкрита снігом. Сніг випав за ніч. Він був білий і чистий, значно світліший за хмари, які за контрастом здавалися зовсім фіолетовими. Цап стояв неподалік і вигризав із шерсті крижинки. Біла поверхня долини впиралася у крутий схил плоскогір'я. Кущі, які росли тут, поволі хитали гілками, піднімаючи довкола хмаринки снігу.

Діка непокоїло, що дрова вони не економлять, але він сказав про це тільки Олегові тихо, коли вони відійшли подалі від палатки.

— Не треба було Томаса брати, — сказав він. — Він хворітиме.

— Без нього нам буде важко перейти перевал, — заперечив Олег.

— З ним ще важче, — відрізав Дік, пускаючи стрілу з арбалета в темну нішу скелі. Олег нічого там не побачив, але в ніші заклубився сніг, звідти вилетів кролик і великими стрибками, закинувши хоботок на спину, дав драла. В його слідах темніли краплі крові.

— Я піду підберу його, — сказав Дік. Він залишився при своїй думці.

З Діком важко сперечатися, бо коли він впевнений, то ніякої розмови не продовжує, а просто йде геть. А найголовніші слова з'являються потім, і виходить, що Дік бере верх, навіть тоді, коли неправий.

"Як же ми дійдемо без Томаса? — подумки продовжував розмову з Діком Олег. — Головне навіть не дорога, головне, як поводитись далі. Адже ми дикуни, які ніколи не бачили велосипеда, і тому не знаємо, велосипед це чи паровоз. Дікові здається, що він знає все, що може знадобитися людині в селищі або в лісі. Може він боїться опинитися в іншому світі, де він не дужчий за всіх і не швидший?"

Мар'яна розпалила вогнище. Цап уже звик до вогню і вирішивши, що той йому нічим не загрожує, одразу ж поліз в багаття. Мар'яна крикнула Олегові, щоб він відтягнув кляту тварину. Відігнати дорослого цапа — справа майже нереальна, та Олег старався. Він штиркав у цапа держаком ножа, хоча той, очевидно, вирішив, що його гладять, і захоплено вищав.

Томас швидко ходив по снігу, щоби зігрітися. Він кутався у ковдру і горбився. Олегу він здавався старою людиною, хоча хлопець знав, що Томасу лише сорок років. Еглі колись казала, що процес старіння у селищі чомусь проходить активніше, а тітка Луїза заявила, що на такій дієті всі давно мали гинути. У кожного хронічні гастрити, алергія, у старших нирки давно хворі. Правда, діти росли порівняно здоровшими. Селищу поталанило ще й в тому, що більшість місцевих мікробів до людського метаболізму не пристосувалися. Ще не пристосувалися, сказала тоді тітка Луїза.

— Шкода, що тут немає болота, — сказала Мар'яна. — Я би вам трави нарвала. Я знаю якої.

— А чому не нарвала ще вдома? — запитав Олег.

Мар'яна краще за всіх у селищі розумілася на травах.

— Дивний ти, — здивувалася Мар'яна. — Цю траву треба відразу їсти, поки вона свіжа. Як її збережеш?

Її завжди дивувало, що інші не знають того, що знає вона.

— Олежику, — сказав Томас, — підійди до мене.

Томас сперся на палатку і скривився.

— Знову спина болить, — сказав він, — простріл.

— Я вам потім помасажую, — сказала Мар'яна.

— Дякую, не допомагає, — усміхнувся Томас. Він нагадував ворону, яку малював на уроках біології Старий. Темний птах з великим загостреним дзьобом. — Слухай, ти пам'ятаєш, де я ховаю карту? Зі мною може будь-що статися.

— Нічого не станеться, — сказав Олег. — Ми ж разом ідемо.

— І все-таки ризикувати не будемо. Ти розумієшся на карті?

Карта була намальована на клаптику паперу — найбільшій цінності у селищі. Олег завжди відчував до паперу особливі почуття.

Папір, навіть чистий аркуш, був дивним чином пов'язаний зі знаннями. Він і був створений, щоби зафіксувати знання. Папір був своєрідним виявом Бога.

Томас, заходячись інколи від кашлю, змушував Олега показувати по карті дорогу на перевал. Маршрут був знайомий, вони вже подумки проходили його з Вайткусом і Старим. Щоправда, в селищі зрозуміти суть шляху, відстань, холод було неможливо — у хатинці було затишно, горіли каганці, за стінкою шарудів дощик...

Дік приніс зайця. Цап чомусь злякався нерухомої тушки, втік до схилу і стояв там смертельно переляканий.

— Чує, бідака, що його чекає, — усміхнувся Дік. Він кинув зайця на каміння. — Давайте його зараз з'їмо. Буде йти веселіше. І для Томаса корисно. Правда, ще б краще напитися гарячої крові. Я завжди на полюванні отак роблю. Але ж ти, Томасе, ти не будеш?

Томас заперечливо похитав головою.

— Що робите? Карту знову вивчаєте? — спитав Дік.

— Томас просить повторювати на випадок, якщо з ним щось станеться, — пояснив Олег.

— Дурниці, — сказав Дік, присівши навпочіпки з ножем біля зайця. — Ти ще добре йдеш. А стане погано — повернемося.

Олег розумів, що Дік не хоче образити Томаса. Дік від самого початку вважав, що Томас може не дійти.

— Нічого, — сказав Томас, який ніяк не виказав, що йому неприємно слухати байдужий тон Діка, — краще підстраховатися.

Коли вони пили чай — окріп з корінцями, — цап підійшов ближче, але не з того боку, куди Дік кинув шкурку зайця, а з іншого, неначе відгородився від шкурки багаттям і палаткою. Він важко сопів, і Мар'яна кинула йому кілька сушених грибів.

— Це вже зайве, — сказав Дік. — Гриби потрібні нам самим. Може статися, що ми нічого не знайдемо. Як підемо назад?

— Там, за перевалом, є їжа, — сказав Томас.

— Ми не знаємо напевно, а раптом вже немає, — заперечив Дік. — Нерозумно гинути від голоду. А в мороз краще багато їсти.

— У крайньому випадку, з'їмо цапа, — сказав Олег.

— Чому у крайньому? — здивувався Дік. — Ми його обов'язково з'їмо. І скоро. А то втече.

— І не думай, — сказала Мар'яна. — Не треба.

— Чому? — запитав Дік.

— Тому що цап хороший. Він повернеться з нами в селище. І буде з нами жити. Нам час мати своїх приручених тварин.

— Я тобі таких цапиків тисячу приведу, — пообіцяв Дік.

— Неправда. Ти тільки хвалишся. Не приведеш. Їх не так багато в лісі. І якщо тварина не захоче, ти її ніяк не приволочеш.

— Візьму тебе з собою, ти вмієш з тваринами розмовляти, — сказав Дік і почав різати смаженого зайця на рівні шматки, всім порівну.

— Я не дам вбивати, — затялася Мар'яна. — У нього будуть маленькі кізки.

— У кого? — запитав Олег.

— У цапа, — відповіла Мар'яна. — Вірніше, у кози.

— То це коза? — запитав Томас.

— Так, це коза-мама, я знаю.

— Мар'яна має рацію, нехай коза живе, — сказав Томас. — Корисно думати про те, що буде завтра.

— І ще треба думати, аби не вмерти сьогодні, — сказав Дік.

— Козу будемо підгодовувати, — втішилася Мар'яна.

— І не думай, — заперечив Дік.

— Я свою порцію буду віддавати. — Мар'яна вперто дивилася на Діка, гостре підборіддя вперед. Дік схилив голову, розглядаючи дівчину, як невідому тваринку.

Томас піднявся перший і пішов складати палатку. Його лихоманило.

— Може повернешся? — запитав його Дік.

— Пізно, — відповів Томас. — Я піду.

— Подумай, — Мар'яна Діку сердито. — Як ти можеш таке говорити!? Томасу одному до селища не дійти.

— Олег з ним теж може повернутися.

Дік сказав так, аби залишити за собою останнє слово.

— Час вирушати, — сказав Томас. — Якщо сьогодні будемо йти добре, вийдемо до провалля. Минулого разу ми там загрузли. Сніг був до пояса. Завірюха.

Томас пішов попереду по широкому річищі потічка; напевно, коли бувала злива, він перетворювався у чималу ріку, а тепер лише ледь-ледь дзюркотів, відламуючи намерзлі за ніч крижинки біля берега.

Коза спочатку кинулася уперед, ніби вказувала дорогу, але скоро передумала і зупинилася. Дік пригрозив їй пальцем, і коза зітхнула — пішла за людьми. Інколи вона зупинялася і нудно мекала, наче вмовляла повернутися.

Трохи потепліло, сніг під ногами почав танути, було слизько. За день разів десять довелося переходити потічок, який звивався по долині, від схилу до схилу, і ноги у всіх замерзли.

***

Наступного дня долинка, по якій стікав потічок, поступово звужувалася, кам'яні темні стіни робилися стрімкішими, сходилися докупи, ховаючи потічок у вікову тінь. Шум його став похмурим, глухим, як у діжці. Було незатишно і страшно — ніхто з них, окрім Томаса, не був раніше в горах. Навіть Дік, завжди впевнений у собі, не забігав уперед, весь час поглядав нагору, ніби боявся, що на голову впаде камінь, і щохвилини питав Томаса:

— Ну, скоро вийдемо?

— До вечора вийдемо.

Томас, як і всі, зігрівся, навіть спітнів, майже не кашляв і йшов швидше, ніж вчора, тільки інколи хапався за бік.

— Ви упізнаєте місця? — запитала Мар'яна.

Вона йшла позаду і підганяла козу, якій ця подорож давно обридла. Тварина часто зупинялася, крутила головою, ніби просила Мар'яну відпустити її назад в ліс, на волю.

— Як тобі сказати? — відповів Томас. — Минулого разу ми сюди не дійшли. А коли йшли з перевалу п'ятнадцять років тому, тут був сніг, дні були короткі, і ми майже не розгледіли місцевість. Ми тоді повірили, вперше повірили, що все буде добре, але дуже втомилися. Шлях звідси до селища забрав більше тижня.

Дік, що йшов попереду, раптом заціпенів і підняв руку.

Всі зупинилися. Навіть коза, наче вона зрозуміла наказ.

Дік з арбалетом напоготові поволі вийшов наперед. Зігнувся.

— Подивіться! — крикнув він. — Вони справді тут йшли.

За великим каменем у потічку тьмяно виблискувала чудова річ. Вона була зроблена з білого металу і схожа на сплющену кулю з білим наростом зверху. Знахідка мала ремінець. Її можна було носити через плече.

Дік підняв річ і сказав:

— На неї, напевно, впав камінь.

— Ні, не камінь. Так треба, — сказав Томас, підходячи до Діка. Він узяв цю річ у свої руки. — Тут ми зупинялися. І хтось... Вайткус! Це фляга, баклажка Вайткуса. От він зрадіє, коли ми її принесемо!

— Це називається "фляга"? — запитала Мар'яна.

За великим каменем тьмяно виблискувала у потічку чудова річ.

Томас помахав баклажкою в повітрі, і всі почули, що всередині є вода.

— Зручна річ, — зауважив Дік.

— Її не випадково робили плескатою, — пояснив Томас, обережно відкриваючи флягу, — щоби зручніше носити на боці.

— Гарна річ, — сказала Мар'яна.

— Я ходитиму з нею на полювання, — втрутився Дік. — Вайткусу вона не потрібна. Він все одно хворіє.

Томас підніс флягу до носа і понюхав.

— Чорти б його забрали! — крикнув він. — Здуріти можна!

— Що сталося? — спитав Олег. Йому хотілося потримати в руках баклажку.

— Хлопці, та це ж коньяк! Ви розумієте, це ж коньяк!

Коза відійшла убік і здивовано мекнула, наче кликала до себе.

Олег підійшов до неї. За великим каменем лежали металеві банки і маленькі казанки — такого скарбу він ще не бачив.

— Томас! — покликав він. — Подивися, ви ще щось забули!

— Не забули, — відповів Томас. — Розумієш, ми тоді повірили, що вийдемо до лісу, і востаннє поїли. Це консервні банки, розумієш? Це непотрібні консервні банки.

— Непотрібні?

— Тоді вони здавалися нам непотрібними. — Томас знову підніс флягу до носа і принюхався. — Я здурію. Це мені сниться.

— Отже, правда, — сказав Дік. — Ви тут йшли. Я деколи думав, що ви не йшли, що селище було завжди.

— Знаєш, я й сам інколи так думаю, — усміхнувся Томас.

Він відпив трішки з баклажки, один ковток і зажмурився.

— Буду жити, — сказав Томас. Закашлявся, але не переставав усміхатися.

Мар'яна збирала консервні банки і складала їх у мішок. Коза сопіла, зітхала, банки їй чомусь не подобалися. Вони були чужі.

— Та не треба їх збирати, — засміявся Томас. — Не треба! Вони порожні. Якщо треба, візьмеш їх десятки сотень. Розумієш?

— Не знаю, — сказала Мар'яна. — Я думаю, вони нам знадобляться. Хоча б повернемося не з порожніми руками. З цих банок батько багато чого зможе зробити.

— Тоді забереш на зворотньому шляху, — сказав Олег.

Йому хотілося спробувати коньяку, якому так зрадів Томас.

— А якщо їх заберуть? — запитала Мар'яна.

— Хто? — здивувався Томас. — За шістнадцять років ніхто не взяв. Козам банки не потрібні.

Але Мар'яна зібрала всі банки, навіть діряві.

Дік сказав:

— Дай покуштувати, Томасе. З баклажки.

— Тобі не сподобається, — сказав Томас. — Дітям і дикунам коньяк пити небезпечно.

Проте протягнув Діку флягу.

"Завжди треба просити, — подумав Олег. — Я завжди тільки думаю про щось, а Дік вже діє".

— Тільки обережно, — сказав Томас. — Один маленький ковток.

— Не бійся, — сказав Дік. — Якщо можна тобі, мені тим паче. Я сильніший за тебе.

Томас промовчав. Олегу здалося, що він усміхається.

Дік підняв флягу і зробив один великий ковток. Напевно, цей коньяк був дуже міцний, бо хлопець випустив з рук флягу і страшенно закашлявся, схопившись за горло. Томас ледве встиг схопити баклажку.

— Я тобі що казав? — запитав він без співчуття.

Мар'яна кинулася до бідолашного Діка.

— Все горить! — нарешті видусив з себе Дік.

— Ви навіщо? — злостилася Мар'яна на Томаса.

Вона почала порпатися у своєму мішку. Олег знав, що вона шукає ліки від опіку.

— Зараз минеться, — всміхнувся Томас. — Ти ж дикун, юначе. Ти повинен сприймати незнайому рідину найперше як можливу отруту. Мусив спочатку пробувати язиком.

Дік махнув рукою.

— Я повірив, — сказав він. — Розумієш, повірив! Ти ж пив!

Дік сердився на весь світ. Приниження він не терпів.

— Ось, — сказала Мар'яна, — пожуй траву. Це допоможе.

— Не треба, — відказав Дік.

— Вже минулося, — сказав Томас. — Йому тепер вже тепліше.

— Ні, — відповів Дік. Але збрехав.

— Є ще бажаючі обпектися? — спитав Томас. — Ну як, мої любі сміливці? До речі, індіанці називали це вогняною водою.

— А потім спивалися і віддавали за безцінь маєтки білим колоністам, — згадав Олег урок історії.

— Саме так. Тільки ті напої були низької якості.

Томас повісив флягу через плече. Дік подивився на неї зі співчуттям. Він би із задоволенням вилив звідти клятий коньяк і налив води.

Вони всілися на камінні перепочити. Мар'яна роздала усім по жменьці сушених грибів і по скибці в'яленого м'яса. Козі також дала грибів. Дік подивився сердито, але змовчав. Коза делікатно їла гриби і дивилася на дівчину, чи не дасть та ще трохи. Козі в цій місцевості важко було знаходити їжу, вона весь час була голодна.

— І уся ваша їжа була в цих банках? — запитав Олег.

— Не тільки, — відповів Томас. — Їжа була в ящиках, коробках, контейнерах, пляшках, тюбиках, мішках і багато ще в чому. Їжі було, скажу вам, друзі, багато. А ще там були сигарети, які мені часто сняться.

І раптом Олег зрозумів, що знайдена фляга, консервні банки подіяли не тільки на нього і Діка. Найбільше змінився Томас. Наче до цієї миті він і сам не дуже вірив у те, що колись він був за перевалом, де їдять з блискучих банок, а у флязі може бути коньяк. І цей чужий, але бажаний для Олега, чужий, і взагалі непотрібний Дікові, світ віддалив Томаса.

— Пішли, — сказав Томас, підводячись. — Тепер я майже впевнений, що ми дійдемо, хоча найважча ділянка шляху попереду.

Вони пішли далі. Мар'яна трималася ближче до Діка, вона турбувалася про його самопочуття. У Мар'яни є ця риса — усіх жаліти. Інколи Олегу це подобалося, а зараз злостило. Адже видно, що Дік здоровий, тільки очі блищать, і розмовляє голосніше, ніж звичайно.

— Це двері, — сказав Томас, який йшов поруч з Олегом. — Двері, за якими ховаються мої спогади. Ти розумієш?

— Розумію, — кивнув Олег.

— Досі я міг тільки уявляти, — продовжив Томас. — І я зовсім забув про цю місцину, де ми відпочивали. Твоя мати несла тебе на руках. Вона зовсім вибилася із сил, але нікому тебе не віддавала. А ти мовчав. Дік репетував, як і годиться голодному і нещасному немовлятку. А ти вперто мовчав. Еглі усе крутилася біля твоєї матері, вони ж були тоді зовсім молоденькими, років по двадцять п'ять, не більше, і колись дружили. Еглі все хотіла переконатися, чи ти живий, а мати не давала. У неї нічого не залишилося у житті, тільки ти.

Томас раптом закашлявся. Його зігнуло пополам. Він уперся долонями до кам'яної стіни, і Олег помітив, які жовті і тонкі пальці у Томаса. Дік з Мар'яною пішли вперед і зникли за поворотом.

— Давайте, я понесу мішок, — запропонував Олег.

— Ні, — заперечив Томас. — Зараз минеться... — Він тільки посміхнувся. — Здавалося б, я повинен керувати вами, бути прикла-

дом для підлітків. А я тягнуся ледве-ледве... Знаєш, мені здалося, що після коньяку все минеться. Це смішно...

— А ви випийте ще, — сказав Олег.

— Не варто. У мене температура. Дійти би швидше до перевалу. Мені б у лікарню — спокій і процедури, а не сходження у гори.

Години через дві ущелина скінчилася. Потічок маленьким водоспадом спадав з невисокої скелі. Але вилізти на неї було непросто. Томас так стомився, що його довелося майже на руках піднімати нагору. Козу тягнули на мотузці, і перелякана тварина дивом нікого не покалічила, брикаючись копитами.

Було дивне відчуття: два дні вони підіймались вузьким, напівтемним міжгір'ям під шум потічка, і раптом опинилися у полоні простору. Такої краси Олег ще не бачив.

Засніжене величезне плоскогір'я розтягнулося на декілька кілометрів і впиралося у величну стіну гір. З іншого боку йшов нескінченний крутий схил, який переходив на широку долину з поодинокими кущиками і деревами, а далеко на горизонті уже виднілися ліси.

Там, за десятки кілометрів, було їхнє селище. Правда, його звідси не побачиш.

— Ось тут, — сказав Томас, який ніяк не міг віддихатися, — саме тут ми зрозуміли, що врятувалися. Ми йшли від гір, не йшли, а повзли, тягнули хворих, замерзаючи, ні у що вже не вірячи, і несподівано вийшли на край цього плоскогір'я. Воно, як бачите, ледь піднімається, і тому, поки ми не дійшли сюди, ми не знали, що є надія. Йшов сніг, мело... Хто ж був перший? Здається, Борис. Саме так, Борис. Він відірвався вперед і раптом зупинився. Я пам'ятаю, як він чомусь завмер, але я так втомився, що не зрозумів, чому він стоїть, як вкопаний. Коли я підійшов до нього, він плакав. Сльози на його обличчі замерзали просто на очах.

Томас трохи помовчав і продовжив:

— Видимість того дня була погана, але інколи снігова імла розсіювалася і ми бачили далеко внизу дерева. Отже, там було життя...

Дув вітер, на щастя, не сильний. Коза вистрибувала, радіючи простору. Подорожні стояли на сніговій перині.

— Тут немає дичини, — сказав Дік. Він звертався до Томаса, наче той був у чомусь винний.

— Дні через три-чотири, якщо все буде гаразд, дійдемо, — сказав Томас.

— А кажуть, що ви йшли два тижні.

— Ми йшли тринадцять днів. Була зима, багато хворих і поранених, а зараз ми у кращому становищі. Дивно, наче все це було вчора — ми стоїмо з Борисом і дивимося униз...

До вечора вдалося дійти до гір.

***

Вночі стало холодніше, лютував мороз. Дік з Олегом поклали Мар'яну і Томаса посередині. Томас так перемучився за день, що навіть ні з ким не сперечався. Він був гарячий, але ніяк не міг зігрітися, і коли починав заходитися сухим кашлем, Олег обіймав його, а Мар'яна давала напитися мікстури, яку приготувала власноруч. Мар'яна не спала, і щоби швидше минула ніч, вони пошепки гомоніли з Олегом. Дік, якому хотілося спати, крутився. Потім сказав:

— Завтра ми йдемо без зупинок, зрозуміло?

— Ну і що? — спитав Олег.

— Буду гнати всіх, як би вам не хотілося спати.

— Не бійся, — відказав Олег. — За нами затримки не буде.

— Я нікого не маю на увазі.

Олег не сперечався. Він розумів, що Дік має на увазі Томаса. Він думав, що Томас спить і не чує. Проте Томас почув і сказав:

— Мені здається, що в мене запалення легенів, пробачте, що так погано вийшло, друзі.

Вони розклали палатку у великій ніші, тут було тепліше, аніж на відкритому місці. Коза тупотіла поруч. Потім почала порпати землю.

— Що вона шукає? — прошепотіла Мар'яна.

— Равликів, — сказав Олег. — Я бачив, як вона знайшла равлика.

— Я думала, що їм тут холодно.

— Ми живемо, то й інші можуть.

— Нічого тут немає, — сказав Дік. — Спіть!

Закашлявся Томас. Мар'яна дала йому напитися. Було чути, як його зуби цокотять по горнятку.

— Тобі треба було повернутися, — сказав Дік.

— Пізно, — сказав Томас. — До селища мені не дійти.

— Дурень ти, Діку, — сказала Мар'яна, — закони забув.

— Я нічого не забув, — голосно заговорив Дік. — Я знаю, що ми повинні турбуватися про хворих. Я знаю, що таке обов'язок, не гірше за тебе. Але мені всі казали одне і те саме: якщо ми зараз не дійдемо до перевалу, якщо не принесемо залізо та інструменти, селище може загинути. Я не вірю, що селище загине. Це не я придумав. Ми добре

живемо без усіляких вигадок. Я зі свого арбалета можу завалити ведмедя за сто кроків.

— Звісно, — сказав Олег. — У тебе залізні наконечники на стрілах. Якщо б Сергіїв їх не кував, як би ти завалив ведмедя?

— Я можу зробити наконечник з каменю. Тут справа не в матеріалі, а у вмінні. Тепер нас вигнали сюди, у гори...

— Тебе ніхто не гнав, ти сам пішов, — заперечив Олег.

— Сам. Але ви знаєте — ось-ось випаде сніг, і якщо ми і надалі йтимемо у такому темпі, назад не повернемося.

— А що ти пропонуєш? — запитав Олег.

Ні Томас, ні Мар'яна у суперечку не встрявали, але уважно слухали їх. Олегу здалося, що навіть коза притихла, слухаючи розмову.

— Я пропоную залишити тут Мар'яну з Томасом. Дати їм ковдри і їжу. А ми з тобою швидше дійдемо до перевалу.

Олег не відповів. Він розумів, що Томаса залишати не можна. Не можна забирати у Томаса мету. Це його вб'є. Але раптом Дік подумає, що він боїться йти далі вдвох?

— Ти злякався? — запитав Дік.

— Не за себе, — нарешті вимовив Олег. — Якщо Томас буде хворий, він не зможе захистити Мар'яну. А Мар'яна його. А якщо звірі? Чи є тут хижаки? Як вона відіб'ється?

— Мар'янко, впораєшся? — Дік не запитав, а ніби наказав, ніби мав право наказувати.

— Я дійду, — сказав Томас. — Я дійду, не хвилюйтеся, друзі. Мені дуже потрібно дійти... я йду туди уже шістнадцять років.

І голос Томаса був гарячий, різкий, наче повний сліз.

— Тоді спи, — сказав Дік, витримавши довгу паузу, в якій ніхто не погодився з ним, але ніхто і не переконав Діка.

А вранці суперечка припинилася сама собою. Через дуже просту причину. Коли Олег, прокинувшись першим, — голова боліла, ноги задерев'яніли, спина промерзла, — вибрався з ніші, він побачив на білій долині плоскогір'я ланцюжок заглиблень, у яких не відразу й вгадав сліди, наче хтось вдавлював у сніг великі діжки.

Олег розбудив Діка, і вони обережно пройшли далі по сліду в той бік, куди вели заглиблення пазурів. Сліди закінчилися біля крутого схилу — цей звір міг підніматися по скелі.

— Який він? — пошепки спитав Олег.

— Ляже на дім — роздавить, — сказав Дік. — Ось би підстрелити!

— Надії мало, — заперечив Олег, — навіть твоїм арбалетом. Ти йому й шкіру не проб'єш.

— Спробую, — сказав Дік.

— Ви де були? — запитала Мар'яна, розпалюючи вогнище. — У Томаса впала температура. Добре, правда?

— Добре, — погодився Олег.

Вони розповіли про сліди, тому що Мар'яна однаково б їх побачила. Але вона не злякалася. Чи ж мало звірів тут ходять? Не всі вони злі та небезпечні. Просто звірі, заклопотані своїми справами.

— Сідайте, — сказала Мар'яна, — поснідаємо.

Томас виліз з-під палатки. Він був блідий і ослаблий. У руці тримав флягу. Сів поруч з Олегом, відкрутив корок і випив.

— Треба зігрітися, — сказав він тихо. — Колись лікарі радили хворим пити кагор.

Мар'яна дістала свій мішок.

З нього викотився гриб.

Мішок був розірваний, пожований. І порожній.

— А де гриби? — запитала Мар'яна у Томаса. Ніби він мав знати, де гриби.

Дік рвучко звівся.

— Де лежав мішок?

— Я так втомилася, — сказала Мар'яна. — Я думала, що поклала його під палатку, а він залишився назовні.

— Де ця скотина? — спитав Дік сердито.

— Ти чисто здурів! — закричала Мар'яна. — Може це не коза?

— А хто? Ти? Томас? Я? Що ми тепер жерти будемо?

— У нас ще м'ясо є, — сказала Мар'яна.

— Покажи. Може і його немає?

— Кози м'ясо не їдять, — відповіла Мар'яна.

Але Дік був правий. Від м'яса залишилося кілька шматочків.

— Я не жартую. — Дік підняв зі снігу арбалет. Коза, ніби зрозумівши загрозу, швидко заховалася за скелю.

— Ти не втечеш, скотино! — крикнув Дік.

— Зачекай, — сказав Олег. — Зачекай, якщо потрібно, ще встигнеш. Завжди встигнеш. Адже Мар'яна буде розводити їх. Це важливо для селища. Тоді у нас завжди буде м'ясо.

— Для селища важливо, аби тут ми не виздихали! — сказав Дік. — Без нас коза в селище не повернеться. Їй теж немає що жерти. Вона втече.

— Ні, Діку, будь ласка, — просила Мар'яна. — Адже у неї будуть кізоньки, розумієш?

— Тоді повертаємося назад, — вигукнув Дік. — Закінчився наш похід.

— Зачекай, — заперечив Томас. — Поки що вирішую я. Якщо ти хочеш, я дозволяю тобі повернутися. Ти дійдеш, це безсумнівно. А я піду далі. І ті, хто захоче.

— Я теж піду далі, — сказав Олег. — Ми не можемо чекати ще три роки. До наступного літа.

— Я також піду далі, — підтвердила Мар'яна. — І Дік піде. Він не злий, не думайте. Він хоче, щоб всім було краще.

— Не треба пояснювати, — відрізав Дік. — Але я її все одно уб'ю!

— На сьогодні їжа є, — не відступала Мар'яна.

— Було би непогано повернутися разом з козою. Ми можемо її навіть навантажити, — запропонував Томас.

Томас відпив ще трохи коньяку і похитав баклажкою. За звуком було зрозуміло, що від вогняної води майже нічого не залишилося.

— Ще один день, — сказав Дік, — і повертатися вже буде пізно. А тебе, Томасе, це стосується найбільше.

Мар'яна поралася біля вогнища, поспішаючи закип'ятити воду. В неї ще залишилися солодкі корінці, зо дві жменьки.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

За дві години ходу Олег подумав, що все-таки Дік був правий. Вони йшли навмання сніговою пустелею. Шлях вів нагору, доводилося обходити скелі, видиратися через ущелини, переходити льодовики. Повітря було гостре, морозяне, і дихати було все важче й важче. Олег звик недоїдати, але ніколи не бував голодний, бо в селищі завжди були сякі-такі припаси. А тут голод навалився на Олега відразу, як тільки хлопець збагнув, що попереду дні та дні без їжі. Олег упіймав себе на думці, що дивиться на козу голодними очима. Мав потаємну надію, що тварина або поламає ногу, або впаде в ущелину.

І наче відчувши його думки, Томас сказав:

— Наше щастя, що м'ясо само іде. Нам би його не дотягнути.

— Стійте!

Це був голос Діка. Дік підійшов до кози з міцною плетеною мотузкою і накинув її на шию тварини. Коза покірно і тупо чекала, поки її прив'яжуть. Потім Дік дав вільний кінець мотузки Мар'яні і сказав:

— Веди. Я не хочу ризикувати.

Вдень вони зробили привал. Досить тривалий, бо всі дуже втомилися, а Томас йшов і похитувався, так що його хотілося підтримати. Обличчя його аж пашіло. Очі були напівзаплющені, але він уперто йшов і йшов вперед, до свого перевалу.

Години через дві після привалу Томас захвилювався.

— Зачекайте, — сказав він. — Аби не заблукати. Тут має бути табір. Я пам'ятаю цю скелю.

Томас сів на камінь, розгорнув тремтячими руками карту і почав водити по ній пальцем. Діку це нічого не говорило, він пішов уперед, сподіваючись підстрелити якусь здобич.

Карта була намальована чорнилами ще тоді, коли було чорнило — густа паста, яку заправляли в ручки. Ручки Олег бачив. Тільки вони не писали.

— Ми ось тут, — сказав Томас. — Вже більше половини дороги. Я й не розраховував, що можна так швидко йти.

— Погода хороша, — сказав Олег.

— Судячи з усього, ми тут ночували, — вів далі Томас. — Мусять бути якісь рештки привалу, а їх немає.

— Скільки років минуло, — сказав Олег.

— Так ось... — бурмотів Томас, — три скелі, ні, чотири. Ох, ледь не забув... — Він оглянувся до Олега. — Візьми це. Без цього на корабель ані ногою. Пам'ятаєш?

— Це... вимірювач радіації, так?

— Вимірювач радіації, ти ж знаєш, чому ми не могли залишатися? Там була страшенна радіація! А мороз ще й до всього.

— Може поспите? — спитав Олег. — А потім підемо...

— Ні, залишатися не можна. Це певна смерть. Я за вас відповідаю... Де ж табір, треба глибше копати... Ми їх поховали, але сили не було глибоко копати, розумієш, обов'язково треба глибше...

Олег підхопив Томаса, який почав сповзати з каменя.

Повернувся Дік, дивився, як Олег кутає Томаса в ковдру, а Мар'яна роздмухує багаття, щоби підігріти мікстуру. Дік мовчав, але здавалося, наче він нагадував: "Я ж попереджав".

Олег сам відкрутив ковпачок фляги, понюхав коньяк — запах був гострий, швидше приємний, але пити не хотілося, це було не для пиття. Підніс обережно до запечених губів Томаса, який шепотів щось нерозбірливо. Той ковтнув і сказав чомусь: "Скооль".

Далі йти змогли тільки до сутінків. Томас прийшов до тями, його мішок ніс Олег, арбалет взяв Дік. Через цю незаплановану

зупинку йшли, вірніше, лізли крутим схилом, вкритим величезними хиткими каменями, години дві, не більше. Потім стало майже темно і довелося шукати місце для ночівлі.

Похолодало. Небо тут було зовсім іншого кольору — не тільки сіре, як у лісі, а набрало під вечір тривожного забарвлення — червонуватого, і це лякало. Небо ніби перестало бути надійним.

Дуже хотілося їсти. Олег ледь не гриз каміння. А ще нахабна коза, як тільки зняли і склали на сніг мішки, підбігла до них, намагаючись розкидати їх рогами, ніби люди тільки тим і займалися, що ховали від неї їжу.

— Геть звідси! — крикнув Олег і кинув у неї каменем.

Коза мекнула і стрибнула убік.

— Не треба, — сказала Мар'яна. Дівчина змарніла, навіть почорніла за день, стала меншою, тоншою. — Вона ж не розуміє, а знає, що їй тут дають їсти. Їй потрібно більше, ніж людям.

Того вечора Дік ударив Мар'яну.

Вони жували останні сухі шматки м'яса. Запивали їх окропом, — вони самі себе дурили, а не їли. Мар'яна потихеньку віддала свою частку цій нещасній козі, гадаючи, що цього ніхто не помітить. Але помітили всі, крім Томаса, бо той марив. Олег промовчав, але потім вирішив сказати Мар'яні, що це дурість — годувати козу, коли самі скоро повмирають з голоду.

Але Дік не змовчав. Він підняв над багаттям руку і дав Мар'яні ляпаса. Дівчина вигукнула:

— За що?

Олег кинувся на Діка. Дік легко відштовхнув його.

— Ідіоти! — сказав він зі злістю. — Зграя ідіотів! Ви всі тут вирішили повиздихати! Ви ніколи не дійдете до перевалу!

— Це мій шматок м'яса, — сказала Мар'яна, очі в неї були сухі і злі, — я не хочу їсти.

— Ти хочеш, — заперечив Дік, — а м'яса залишилося тільки по два шматочки, на завтра. А йти вгору. Навіщо я тільки пішов з вами?!

Раптом він схопив ніж і, не озираючись, сильно метнув його в козу. Вирвавши жмут зеленуватої шерсті, ніж вдарився об скелю. Дік скочив, коза шарпнулася, напнула мотузку. Дік підняв ніж. Наконечник був зламаний.

— Ідіоти! — закричав знову Дік. — Чому ви не розумієте, що ми вже ніколи не повернемося!

Він не дивився на заплакану Мар'янку, на Олега, який нічого кращого не придумав, як почав пропонувати дівчині свій останній шматок, наче вона була маленька. Та відштовхувала руку, а Дік швидко розгорнув свою ковдру, розтягнувся на ній на повен зріст і заплющив очі. Заснув чи вдавав, що спить.

Томас навіть кашляти не мав сили.

Олег підвівся і закутав його в палатку. Потім вони з Мар'яною лягли біля Томаса, щоби зігріти його. Пішов сніг. Сніг був не холодний, він накрив їх білою периною. Коза прийшла вже в темряві і теж лягла поруч з ними: розуміла, що вкупі тепліше.

Олег цієї ночі майже не спав, або йому здавалося, що не спить. Хтось величезний пройшов неподалік, затуливши ранкове світло. Потім одразу стало холодніше — піднялася коза і пішла шукати собі їжу. А потім Олега вкусила блоха. Звідки вона взялася, невідомо. Може ховалася в одязі або в козячій шерсті.

У снігової блохи особливий укус — його ні з чим не сплутаєш. Цей укус безнадійний, як смерть. Можна плакати, кричати, благати про допомогу, але ніхто не допоможе. Все проходить, як за годинником. Спочатку укус — укол, холодний, ніби під шкіру заганяють крижану голку, і цей холодний опік такий гострий, що людина відразу прокидається і завмирає від жаху та безсилля. А далі нічого — цілу годину нічого. Та раптом людина втрачає розум — це відбувається однаково з усіма: з розумними, дурними, малими, старими. На півгодини чи на годину людина опиняється один на один з привидами та жахом. Старий говорив, що з мікроскопом він легко би подолав цю хворобу — зрозумів би, як збудник впливає на нервову систему... Людина починає шаленіти, вона стає дикою, нікого не впізнає, може вбити найближчого друга і потім нічого не пам'ятатиме. Коли в селищі був перший випадок цієї хвороби, ніхто не розумів, що сталося. І ще було декілька страшних випадків, поки не зрозуміли, що з блошиною лихоманкою не треба боротися — треба зв'язати хворого, сховати його якнайдалі і просто чекати, поки не мине агресія, і він повернеться до свідомості. Ось і все. Колись, коли навчаться лікувати лихоманку, все буде інакше. А зараз вихід один... Якщо в селищі трапляється, що когось вкусить снігова блоха, він сам поспішає до людей і просить — зв'яжіть мене! І це — найстрашніше. Людина ще здорова, вона роздумує і розуміє, як приречена на смерть, що мине ще кілька хвилин — і вона зникне, перетвориться на злу, страшну істоту. І кожен бачив, як це трапляється з іншими. І кожному соромно думати, що те ж саме може статися і з ним.

Тому, коли Олег відчув холодний укус блохи, він одразу ж підняв усіх на ноги.

— Дік, — сказав він винувато, — пробач, у тебе мотузка далеко?

— Що? — Дік скочив, почав намацувати щось в темряві. Починало світати. Томас прохрипів уві сні, але не прокинувся.

— Ой лишенько! — заголосила Мар'яна. — Тебе блоха вкусила?

— Щойно.

Дік позіхнув.

— Міг би не поспішати. В тебе ще година часу, як мінімум година.

— Буває і швидше, — сказав Олег. — Так погано вийшло.

— Так, цього ще бракувало, — погодився Дік.

— Я тебе вкутаю ковдрою, — сказала Мар'яна. — І посиджу поруч.

— От, — сказав Дік, розшукуючи мотузку, — знову вчасно не вийдемо.

— Але ж це мине, — відказав Олег.

— Після приступу години зо дві треба лежати, — сказав Дік, — не менше. По собі знаю.

Він не сердився на Олега, він сердився на долю, на постійні невдачі цього походу.

Відчуття холоду в нозі, куди вкусила блоха, не минало. Олег постійно відчував укус і уявляв, як отруєна малесенькою краплею кров тече, пульсуючи, до мозку, щоб напасти на нього і забрати розум.

Дік, не поспішаючи, перевірив мотузку. Мар'яна почала розпалювати вогнище.

Світанок був синім, іншим, ніж в долині, де день завжди сірий.

— Ну що ж? — сказав Дік, — здавайся, буду зв'язувати.

— Тільки б він собі щось не зламав, — бідкалася Мар'яна. — Бідний Олежик!

— Не вперше скручую, — сказав Дік. — Страшна річ ті блохи. Ти розслабся, Олеже, так легше. І думай про інше.

Спочатку він зв'язав руки Олега за спиною, потім обв'язав груди та ноги. Мотузка боляче впивалася у тіло, але Олег терпів, бо знав, що в припадку людина стає дужа, як ведмідь. Якщо пожаліти зараз, потім всім буде гірше.

Застогнав Томас. Його розкуйовджена голова висунулася з-під палатки, він мружився, не розуміючи, де він. Очі Томаса налилися кров'ю, лице почервоніло. Нарешті він розгледів Діка, який зв'язував Олега.

Олег зніяковіло посміхався — неприємно так турбувати когось. Старий якось розповідав, що жінок, які хворіли на епілепсію, спалювали на вогнищі і називали відьмами.

— Блоха, — простогнав Томас. — Скрізь блохи... Скрізь тварюки...

— Ви ще поспіть, — сказав Олег. — Я ще не скоро прийду до тями. Ви це добре знаєте. Відпочивайте!

— Холодно, — марив Томас. — Не можна спати, мені скоро виходити на вахту, знов барахлить комп'ютер, у нього залізла блоха.

— І навіщо ми тільки пішли? — сказав Дік. — Не можна було таку кóмпанію пускати в гори.

— Нíкому більше було йти, — відказала Мар'яна. — Ти сам розумієш.

Холод поступово охоплював все тіло, але це був не звичайний холод. Він свербів, тягнув жили, ніби сотні крижаних голок кололи груди, ноги...

Голова Томаса почала збільшуватися...

— Ну ось, — сказав Дік. — Ніби скрутив я тебе добре. Не тягне?

— Тягне. — Олег спробував усміхнутися, але щелепи вже зводили корчі.

— Слухай... — Дік озирнувся. — А де коза?

— Коза? Вночі я її чула.

— Де коза, я питаю?! — Голос Діка став різким. — Ти її прив'язала?

— Я її прив'язувала, — сказала Мар'яна, — але вона, напевно, відв'язалася.

— Де коза, я питаю?!

Напевно, роздратування, яке набиралося у Діка, повинно було знайти вихід — коза стала символом всіх бід.

— Не сердься, Діку, — сказала Мар'яна. Вона намагалася накрити Олега ковдрою. — Коза, напевно, шукає їжу.

— Тут немає нічого їстівного. Чому ти її не прив'язала?

Дік витяг арбалет, запхав за пояс ніж.

— Ти куди? — запитала Мар'яна, хоч прекрасно знала куди.

Дік уважно оглядав сніг довкола, шукаючи сліди.

— Вона повернеться, — сказала Мар'яна.

— Вона повернеться, — повторив Дік, — тільки у вигляді мертвої туші. Досить. Я не збираюся помирати з голоду через твою дурість.

Дік ріс і ріс, незабаром він дістане головою до неба, але він може поранитися об хмари, адже хмари скляні, тверді... Олег щосили

зажмурився і знову відкрив очі, щоби відігнати примару. Томас сидів на ковдрі і розхитувався, наче мовчки співав.

— Мар'янко, підігрій окропу... — Олегу здалося, що голос його звучить твердо і голосно, насправді він ледве шепотів. — Для Томаса. Йому зле.

Мар'яна зрозуміла.

— Зараз, Олеже, звичайно.

Але вона не відводила очей від Діка.

— Я так і думав, — промовив Дік. — Вона пішла назад. Вниз. За ніч вона могла пройти кілометрів двадцять.

— Діку, залишися тут, — сказав раптом Томас твердим голосом. — Мар'янка сама знайде козу. Ти ж її вб'єш.

— Можеш не сумніватися, — відрізав Дік. — Досить дурниць.

— Я знайду її. — Мар'яна забула про окріп. — Тобі, Діку, не можна зараз йти. Томас хворий. І за Олегом треба дивитися.

— Нічого з ними не станеться.

Дік занурив пальці в густу темну гриву волосся, люто глянув на дівчину і швидко та легко пішов слідами кози донизу, звідки вони прийшли вчора.

— Я хотів, щоби пішла ти, — сказав Томас, — ти б її привела. А він її вб'є.

Олег, хоча світ довкола нього постійно змінював форми та пропорції, ставав схожим на сипучий пісок, все ще зберігав здатність думати. Він сказав:

— Діка можна зрозуміти... Нам справді не щастить.

— Йти залишилося зовсім мало, — сказав Томас. — Я знаю. Ми йдемо швидко. Ми будемо там післязавтра. Ми дотягнемо і без м'яса. Адже дотягнемо? А за перевалом їжа. Діку, я обіцяю!

Дік підняв руку на знак того, що чує, — звуки голосу далеко розносилися над сніговими горами, але кроку не сповільнив.

— Козу треба упіймати. — Томас повернувся до Мар'яни. — Вона нам потрібна, але тільки жива... Щось мене пече всередині. Як гаряче... Чому так болить печінка? Це нечесно. Ми вже поруч.

— Він вб'є її, — сказала Мар'яна. — Він обов'язково її вб'є... Ді-і-і-к! — Мар'яна повернулася до Олега і Томаса: — Ну, що робити, ну скажіть, ви ж розумні, ви все знаєте! Ну як його спинити?

— Мені вже його не наздогнати, — сказав Томас. — На жаль, для нього я вже не авторитет.

— Зараз... — сказав Олег. — Ти тільки розв'яжи мене. Може я встигну до приступу, може встигну?

Мар'яна тільки махнула рукою. Вона зробила два кроки за Діком, повернулась, подивилася на Томаса, на Олега:

— І вас не можна залишати...

— Та біжи ж ти! — закричав раптом Томас. — Біжи швидше!

— Але на кого я вас залишу? А раптом якийсь звір?

— Біжи! — повторив Олег. — І повертайся.

І Мар'яна легко, ніби не торкаючись снігу, помчала вниз по схилу, туди, де зник Дік.

— Шкода дівчину, — сказав Томас, — вона звикла до кози.

— Шкода, — підтвердив Олег. — Як дивно, що у вас немає формй. Ви буваєте товстий, а потім зовсім худий, як сірник.

— Так, — погодився Томас. — Ти лягай зручніше, чомусь отрута спочатку діє на зір. Я пам'ятаю, мене клята блоха кусала тричі. Але не бійся. Хвороба минає безслідно. Не бійся.

— Я розумію, але все ж страшно бути не собою, а звіром, розумієте? Ось зараз це я, а скоро мене не буде.

Олега тягнуло вниз, у синю воду, і було вкрай важко втриматися на поверхні, тому що ноги були опутані водоростями, і їх треба було звільнити, треба вирвати їх, інакше пропадеш.

***

Ковдра, якою Мар'яна вкрила Олега, злетіла. Олег не втримався біля стіни і впав на сніг. Його очі були заплющені, губи ворушилися, обличчя потемніло від напруження, від бажання розірвати мотузку. Томас хотів допомогти Олегу, вкрити його або хоча б покласти голову собі на коліна. Це корисно робити в таких випадках — підтримувати голову. Томас спробував підвестися, але ноги не тримали його. Олег вигнув спину і просто злетів у повітря, відштовхнувся кулаками від землі і покотився донизу схилом. Він перевернувся декілька разів, ударився просто в каменюку, яка ховалася під снігом, і завмер. Його куртка роздерлася, сніг не танув на голих грудях.

Так не можна, думав Томас. Треба обов'язково до нього спуститися. Чортова коза, чортів Дік з його комплексом надлюдини. Але Дік впевнений, що правий, і переконаний, що турбується про всіх. З його дикунської точки зору, він правий, з його дикунським небажанням подивитися у майбутнє... Чи не надто швидко цивілізована людина перетворюється на дикуна? Може, ми помилилися, дозволяючи дітям виростати вовками, аби їм було легше вижити в лісі? Але у нас не було вибору. За шістнадцять років ми, дорослі, так і не змогли дійти до перевалу. І надії б не було, коли б не виросли Дік та

Олег. Яка у мене зараз температура? Напевно, за сорок. Дуже важко дихати — двостороння пневмонія, для такого діагнозу не треба лікаря. Якщо я не доберуся до корабля, мені кінець. Ніяке м'ясо кози мені не допоможе. Йти треба самому. Підліткам не дотягнути мене до перевалу... Як там Олег? Блоха — це велика біда, злий фатум,, який ховався у скелях і не хотів відпускати нас до людства. Ніби ліс хоче перетворити нас на своїх дітей, на двоногих шакалів. Ліс згоден терпіти наше селище, але як своє продовження, а не заперечення. Там, за каменюкою, темніє провалля, ніби не глибоке, але якщо хлопець впаде вниз — він розіб'ється. Де мотузка? Де друга мотузка? Треба прив'язати його до тієї каменюки.

Томас поліз вниз, добре, що вниз. Вниз повзти легше. Тільки пече сніг — ось тільки клятий сніг залазить під одяг і пече груди. Коли кашляєш, то тихенько, щоби не розірвати легені, а кашлю все більше, і він рветься з грудей. Його не втримаєш.

Томас ліз вниз з мотузкою, яка здавалася йому надзвичайно важкою, свинцевою, вона звивалася за ним, наче змія. Олега била пропасниця, він намагався розірвати пута, потилицю ледь не розкроїв об камінь. Томас відчував біль Олега просто фізично, чув його жах, його страшні видіння. А Олегові в цю мить здавалося, що його придушив дах будинку. До Олега залишалося метрів десять, не більше. Томас розумів, що той його не чує, але весь час повторював:

— Терпи, я іду, — а сам намагався підняти голову, щоби подивитися, чи не повертаються Дік з Мар'яною.

Головне було встигнути підповзти до Олега, поки той не впав у провалля.

"Чому у мене зараз крутиться голова?"

Коли Томас дотягнувся до Олега, він на кілька секунд втратив свідомість, усі сили пішли на те, щоби доповзти. Тіло, яким рухає лише відчай, відмовлялося більше коритися, ніби виконало все сповна.

Томас отямився від крижаного вітру, який приніс багато снігу, а може від притишеного шепоту Олега, його хриплого дихання. Томасу більше за все на світі хотілося заплющити очі, тому що ось так лежати, нічого не робити, не думати ні про що — це і було теплою затишною казкою, виконанням усіх бажань.

Олег сповз ще на метр, його трусило, він намагався зірвати з себе мотузку, а насправді відштовхувався від каменюки до провалля. Томас піддягнув мотузку до себе, намагаючись зрозуміти, як йому прив'язати Олега надійніше до скелі, і ніяк не міг збагнути, як це

зробити. Раптом він усвідомив, що мотузки в руці немає — вона залишилася у декількох метрах позаду і повернутися до неї не було сили. Томас підтягнувся, щоб вхопити Олега за ноги, але той смикнувся і відкинув Томаса, тіло котрого не відчуло болю.

Томас зрозумів, що так йому Олега не втримати. Хлопець, навіть зв'язаний, набагато сильніший за нього, і тому Томас продовжив свій повільний рух до провалля, щоби зупинитися між ним та Олегом, перетворитися на бар'єр, на нерухому колоду. Томасу здавалося, що він повзе декілька годин. Він просив Олега потерпіти, полежати спокійно. І все ж таки, коли йому вдалося нарешті долізти до вузької смуги, яка відділяла Олега від провалля, хлопець встиг вже сповзти так низько, що Томасу довелося втиснутися між Олегом та гострим камінням над прірвою.

І напевно, Томасу вдалося б відтягнути Олега назад, нагору, до безпечного місця, якби він сам був при свідомості. Томас марив.

***

Мар'яна прибігла до табору, ледве дихаючи. Їй здавалося, що вона була відсутня декілька хвилин, а насправді її не було більше години. Вона підбігла під саму палатку, і тому не відразу зрозуміла, що сталося. Вона побачила тільки, що табір пустий. Спочатку вона відкинула край палатки, думаючи, що Томас з Олегом ховаються там від снігу, але збагнула, що сховатися під палаткою неможливо.

Мар'яна розгублено озирнулася довкола і побачила сліди на снігу, які тягнулися вниз до скелі. Сліди наче казали їй, що хтось тягнув важкий тягар. Вона відразу уявила собі жахливу картину: звір з великими ступнями і пазурами тягне її друзів, а винна у всьому вона, бо побігла рятувати козу, і забула про людей, про хворих людей у сніговій пустелі, чого не мала ніякого права робити. І ось сталося найгірше: вона не наздогнала Діка, не знайшла козу, залишилася сама посеред скель, злякалася, що не знайде дорогу в табір, злякалася за Томаса з Олегом, які були безпорадні, побігла назад, — і ось вона спізнилася.

Мар'яна дріботіла вниз по схилу, схлипувала і повторювала:

— Матінко рідна... Матінко рідна...

Чомусь на снігу лежала мотузка. Олегу вдалося розпутатися?

Вона обігнула сіре громаддя і побачила, що біля провалля лежить Олег, міцно зв'язаний, а Томаса ніде немає.

— Олеже, Олежику! — закричала вона. — Ти живий?

Олег не відповів. Він спав. Люди завжди засинають, коли минає приступ. Він був один, але слід від нього продовжувався вниз, до провалля. Мар'яна заглянула туди і побачила, що в проваллі, недалеко, в п'яти метрах, лежить Томас, дуже спокійно, і якось навіть зручно.

Мар'яна не відразу здогадалася, що Томас мертвий.

Тоді вона спустилася вниз, поспішаючи, обламуючи нігті об льодяне каміння, довго трусила його, намагалася розбудити, і раптом зрозуміла, що Томас помер, розбився.

Олег, який прийшов до тями, почув плач дівчини і запитав слабим голосом:

— Ти де, Мар'янко? Що сталося?

Він зовсім не пам'ятав, як зіштовхнув Томаса вниз. Тільки потім за уривками жахливих видінь Олега та за слідами вони нарешті змогли зрозуміти, як і чому все сталося, як помер Томас.

***

Дік повернувся у табір через дві години. Він не наздогнав козу і загубив її сліди біля великої скелі. На зворотньому шляху він зустрів невідому тварину і пішов за нею, гадаючи підстрелити, аби повернутися у табір з їжею. Тоді можна буде сказати, що він навмисно залишив козу, пожалів Мар'яну. І він щиро уже повірив, що пожалів Мар'яну, бо не терпів невдач.

Коли він дізнався, що сталося в таборі без нього, він спокійніше, більш тверезо оцінив ситуацію, і сказав Олегу:

— Не мели дурниць. Нікого ти не вбивав і ні в чому ти не винен. Ти ж не знав, що штовхнув Томаса. Ти маєш бути йому вдячний, бо він намагався тебе втримати. Може він нічого і не встиг зробити, але все ж він хотів тебе врятувати. Можливо, так навіть краще. Томас був зовсім хворий і міг померти кожної хвилини. Він хотів і далі йти до перевалу, і тому нам би довелося його тягнути. Ми всі могли загинути.

— Ти хочеш заспокоїти Олега, — відповідала Мар'яна, розхитуючись від болю — вона відморозила руки і обідрала їх до крові, коли намагалася оживити Томаса. Але більше тоді, коли тягнула тіло з Олегом до палатки. — Ти хочеш заспокоїти Олега, а винні ми з тобою. Якби ми не побігли за козою, Томас був би живий.

— Правильно, — сказав Дік, — тобі не треба було бігти за мною. Це дурість, жіноча дурість.

— Невже ти теж не винуватий? — вигукнула Мар'яна.

Томас лежав поміж ними, накритий з головою ковдрою, і був ніби присутній при цій розмові.

— Я не знаю, — сказав Дік. — Я пішов за козою, тому що нам потрібне м'ясо. Потрібне всім. Мені менше за інших, бо я сильніший.

— Я не хочу більше з ним говорити, — сказала Мар'яна. — Він холодний, як оцей сніг.

— Я хочу бути справедливим, — сказав Дік. — Від того, що ми будемо метатися і страждати, нікому не стане краще. Ми марнуємо час. Скоро вечір.

— Олег ще надто слабий, — заперечила Мар'яна.

— Ні, нічого, — обізвався Олег, — я піду. Тільки треба взяти у Томаса карту і вимірювач радіації. Він казав, що коли щось станеться, потрібно забрати ці речі.

— Не треба, — сказав Дік.

— Чому?

— Тому що ми йдемо назад, — спокійно сказав Дік.

— Ти так вирішив? — запитав Олег.

— Це єдиний шлях до порятунку, — сказав Дік. — Через два дні ми будемо в лісі. Там я знайду багато їжі. Я приведу вас у селище, я обіцяю.

— Ні, — заперечив Олег, — ми підемо далі.

— Все це дурниці, — сказав Дік. — У нас немає шансів.

— У нас карта.

— А чому ти їй віриш? Карта стара. Все могло змінитися. І ніхто не знає, скільки нам ще йти без їжі, по голому снігу.

— Томас казав, що ми йшли швидко, що залишився один день.

— Томас помилився. Він сам хотів туди, він нас обманював.

— Томас не обманював. Він казав, що там є їжа і ми будемо врятовані.

— Йому хотілося у це вірити, він був хворий і погано розумів, що відбувається. Ми залишимося живими, тільки якщо повернемося назад.

— Я піду до перевалу, — сказав Олег. Він сказав це, дивлячись на тіло, вкрите ковдрою, ніби звертався до Томаса.

— Я теж піду, — сказала Мар'яна, — як ти не розумієш?

— Мар'янко, — пояснював Дік, постукуючи великим кулаком по каменю, відбиваючи у такт словам. — Олегу заморочив голову Старий. Він завжди втокмачував йому, що він розумніший, кращий за нас з тобою, що він особливий. Він не міг бути кращий за нас

у селищі або в лісі, він завжди був слабший за мене. Навіть тобі у лісі він програє. Розумієш, йому потрібна ця казочка про перевал і дикунів, якими ми не маємо права стати. Я не дикун. Я не дурніший за нього. Нехай Олег іде, якщо він впевнений. А тебе я не пущу — тебе я заберу вниз.

— Дурниці, дурниці, дурниці! — закричала Мар'яна. — Нас відіслало селище. Нас всі чекають і усі надіються.

— Ми принесемо більше користі живими, — не відступав Дік.

— Пішли. — Олег простягнув руку до ковдри, щоби взяти у Томаса карту і вимірювач, і повільно промовив: — Пробач, Томасе, що ти не дійшов, і я беру в тебе такі цінні речі.

Він відкинув край ковдри. Томас лежав, заплющивши очі, обличчя його побіліло, і губи стали тонкими. Олег не зміг примусити себе доторкнутися до холодного тіла Томаса.

— Зачекай, я сама, — сказала Мар'янка. — Зачекай.

Дік піднявся, підійшов до скелі, підняв зі снігу флягу, струснув нею — там плюскотів коньяк. Хлопець відкрив баклажку і вилив коньяк на сніг. Гострий, незнайомий запах завис у повітрі. Дік закрутив кришку і повісив флягу через плече. Ніхто нічого не сказав. Мар'яна передала Олегові складену карту, вимірювач радіації і ніж Томаса.

— Нам його не закопати, — сказав Дік. — Треба віднести його під урвище і засипати камінням.

— Ні! — вигукнув Олег.

Дік здивовано звів брови.

Звичайно, не варто було відповідати, що не можна на Томаса класти каміння. Адже Томас мертвий, і йому байдуже.

Все зробив Дік. Олег і Мар'яна тільки допомагали йому. Більше вони ні про що не говорили. Олег і Мар'яна мовчки зібрались, взяли зовсім легкі мішки (навіть хмизу залишилося на одне-два багаття), розділили на три частини останні шматочки в'яленого м'яса, і Мар'яна віднесла Дікові його порцію. Той поклав щматок в кишеню і нічого не сказав. Потім Олег і Мар'яна піднялися і пішли, не озираючись, догори, до перевалу.

Дік наздогнав їх метрів через сто. Наздогнав, потім перегнав і пішов попереду. Олег йшов важко, ще не минули наслідки припадку. Мар'яна шкутильгала — поранила ногу, коли лізла за Томасом. Вони пройшли усього кілометрів десять, і довелося зупинитися на ночівлю.

Олег упав на сніг і відразу заснув. Він не прокинувся, аби напитися окропу з солодкими корінцями. І він не побачив того, що

побачили Дік з Мар'янкою, коли зовсім стемніло. Хмари розійшлися — і на небі з'явилися зірки, які ніхто з них ніколи не бачив. Потім небо затягнуло знову. Мар'яна також заснула, а Дік ще довго сидів біля тліючого багаття, гріючи ноги, дивився на небо і чекав — а раптом хмари розійдуться знову? Він чув про зірки, дорослі завжди говорили про зірки, але ніколи раніше він не здогадувався, яка велич і простір відкриваються людині, яка бачить зірки. Він розумів, що їм ніколи не повернутися у селище.

***

Вони піднялися удосвіта, випили трохи окропу, розтопивши сніг, і доїли солодкі корінці, від яких голод лише підсилився. Того дня вони йшли повільніше, як вчора, навіть Дік вибився із сил.

Найгірше було те, що вони не знали, чи правильно йдуть. На карті були намальовані орієнтири, але вони не співпадали. Зрозуміло чому: люди йшли тут минулого разу взимку, коли багато снігу, коли сильні морози та імла, і тому зараз все навколо виглядало іншим.

Прийшов відчай, бо перевал став абстракцією, у яку неможливо було повірити, як неможливо уявити собі зоряне небо, якщо його ніколи не бачив, і знаєш лише за розмовами. Олег шкодував, що заснув і пропустив небо, але, можливо, воно повториться наступної ночі? Адже хмари на небі стали тоншими, через них інколи проступала синява, і навколо було значно світліше, аніж внизу, в лісі.

Вдень, коли всі зовсім втомилися, Дік наказав зупинитися і почав розтирати снігом відморожені щоки Мар'янки. Тоді Олег побачив збоку, на снігу, синю пляму. Але до неї треба було пройти ще кроків сто, а сили танули, і Олег змовчав.

Нарешті, коли Дік наказав йти далі, Олег показав на синю пляму. Вони пішли до неї, прискорюючи кроки.

Це була синя коротка куртка з міцної тонкої тканини. Вона наполовину вмерзла у сніг, і один її рукав, набитий снігом, стирчав догори. Дік обкопав сніг навколо, аби витягнути куртку, а Олегом раптом опанувало болісне нетерпіння.

— Не треба, — сказав він хрипко, — навіщо? Ми скоро прийдемо, ти розумієш, ми йдемо правильно!

— Вона міцна, — сказав Дік, — Мар'янка зовсім замерзла.

— Мені не треба, — сказала Мар'яна, — краще підемо далі.

— Ідіть, я вас наздожену, — вперся Дік. — Ідіть.

Дік наздогнав їх через п'ятнадцять хвилин, тримаючи куртку в руці, але Мар'яна її не одягнула. Сказала, що куртка мокра і холодна.

Та головна причина — те, що куртка чужа і її хтось носив. А коли зняв і викинув, то загинув. Усім відомо, що з перевалу вийшло сімдесят шість чоловік, а до лісу дійшло трохи більше тридцяти.

Вони не дійшли того дня до перевалу, хоча Олегу постійно здавалося, що перевал ось-сь з'явиться, — зараз обійдемо цей льодовик, і буде перевал, зараз минемо цей виступ, і буде перевал... А підйом ставав все крутішим, а повітря ставало все менше.

Вони ночували, вірніше вичікували, коли закінчиться темрява, притиснувшись один до одного, закутавшись усіма ковдрами та палаткою. Мороз не давав заснути, вони провалювалися у забуття і знову прокидалися, щоби помінятися місцями. Від Мар'яни, яка лежала посередині, майже не йшло тепло — вона стала якоюсь безтілесною і гострою — пташині кості. Вони піднялися на світанку, над ними світліло синє зоряне небо, але вони не дивилися на небо.

Поступово розвиднювалося. Хмари були прозорі, як туман, і крізь них світило сонце, холодне, яскраве, — такого вони теж ще не бачили. Але вони не дивилися на сонце. Вони йшли, обходячи тріщини у кризі, виступи і карнизи. Дік вперто крокував вперед, обираючи дорогу, падаючи і зриваючись частіше за інших, але ні разу не поступившись першістю. І він першим вийшов на перевал, навіть не усвідомлюючи цього. Схил, по якому вони дряпалися, непомітно для очей вирівнявся і перетворився на плоскогір'я, а далі вони побачили попереду зубці хребтів. Хребет за хребтом, ланцюги засніжених гір виблискували під сонцем, а ще через годину внизу з'явилося провалля, посередині якого, величезний навіть звідси, з кілометрової висоти, лежав круглий диск темного металевого кольору. Він нахилився і втиснувся у сніг точно посередині провалля. До цього провалля капітан зміг дотягнути корабель, коли після вибуху у відсіку двигунів відмовили прилади. Він посадив корабель отут, коли вирувала хурделиця, у ніч і туман тутешньої злої зими.

Вони стояли рядком. Троє обірваних, перемучених дикунів, арбалети на плечах, мішки із звірячих шкур за спинами, обірвані, обпечені морозами та снігами, чорні від голоду і втоми, три мікроскопічні фігурки у величезному порожньому безмовному світі — й дивилися на мертвий корабель, який шістнадцять років тому впав на цю планету, і ніколи вже не злетить у небо.

Потім вони почали спускатися вниз по крутому схилу, втримуючи рівновагу на непевному камінні, поспішаючи до корабля, хоча ноги вже відмовлялися йти.

І через годину вони вже були на дні провалля.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

істнадцять років тому Олегу і Діку було менше двох років. Мар'яни ще не було на світі. І вони не пам'ятали, як опустився тут, у горах, дослідницький корабель "Полюс". Їхні перші спогади були пов'язані з селищем, з лісом; повадки жвавих рудих грибів і хижих ліан вони взнали швидше, аніж почули від дорослих про зірки та інший світ. І ліс був значно зрозуміліший їм, аніж розповіді про ракети чи будинки, в яких можуть проживати до тисячі людей. Закони лісу, закони селища, яке з'явилося, щоб зберегти небагатьох людей, непристосованих до цього життя, які намагалися забути Землю, не пам'ятати нічого, і відродити тільки абстрактну надію на те, що колись їх знайдуть і все це закінчиться. Але скільки ще терпіти і чекати? Десять років? Десять років вже минуло. Сто років? Сто років означає, що знайдуть не тебе, а твого правнука, якщо у тебе буде правнук, і якщо він, як і все селище, зможе проіснувати стільки років. Надія, яка жила у дорослих, для другого покоління не існувала — вона б тільки заважала жити в лісі, але не передати дітям надію було неможливо, тому що навіть смерть для людини не така страшна, коли вона знає про продовження роду. Смерть стає остаточною тієї миті, коли з нею пропадаєш не тільки ти, але і все, що пов'язувало тебе з життям.

Тому і дорослі, і вчитель — усі, кожен як міг, намагалися виховати у дітей відчуття зв'язку із Землею, думку про те, що рано чи пізно відчуження закінчиться. А найбільш реальним ступенем зв'язку з іншим світом залишався корабель за перевалом. Він існував, до нього можна було дійти, якщо не цього тисячоденного безкінечного холодного року, то наступного, коли діти підростуть і зможуть дістатися до перевалу.

Дік, Олег і Мар'яна спускались вниз, до корабля, він ріс, був реальним і величезним, але залишався легендою, чашею Грааля, і ніхто з них не здивувався би, якби він від дотику зник, як примара. Вони поверталися до родинного дому своїх батьків, який лякав тим, що перейшов у це холодне провалля зі снів та легенд, з розповідей біля тьмяного каганця в хижці, коли за щілиною вікна, затягнутого риб'ячою шкірою, завиває снігова буря.

Існування корабля відродило сни та легенди, надавши їм нового змісту і пов'язавши нові картини, народжені уявою, а тому загадкові, до реальності цього гіганта. Подібного протиріччя дорослі не розуміли — адже для них за повістю про те, як відбулася катастрофа,

як прийшов холод і темрява, за розповідями про порожні коридори, де поступово гасне світло і куди залітають ззовні сухі сніжинки, — за усім цим ховались зримі образи коридорів та ламп, мовчання допоміжних двигунів і тріскотіння вимірювачів радіації. Для слухачів — Олега та його ровесників — у розповіді зрозумілі були лише сніжинки, а коридори асоціювалися з чашею лісу або темною печерою — адже уява доповнюється тим, що можна побачити і почути.

Тепер було зрозуміло, як йшли звідси люди — тягнули дітей і поранених, поспішно хапали ті речі, які необхідні на перший час. У той момент ніхто ще не думав, що їм доведеться назавжди залишитися і померти у цьому холодному світі, — гігантські масштаби і міць людської цивілізації навіть тут вселяли неправдиву надію, що все, що трапилося, як би трагічно не виглядало, було тільки випадковим зривом, який буде виправлений напевно, як завжди виправляються випадковості.

Ось цей люк.

Йдучи геть, як розповідав Старий, вони закрили його, а аварійну драбину, по якій сходили на сніг, віднесли убік, під скелю. Це місце було позначене на карті, але шукати драбину не довелося — сніг підтанув, і вона лежала нерухомо, синя фарба де-не-де облізла, а коли Дік підняв її, то відбиток драбини залишився візерунком на снігу.

Дік постукав нігтем по перекладині.

— Легка, — сказав він. — Треба буде забрати з собою в селище.

Ніхто не відповів йому, Мар'яна з Олегом стояли віддалік і, піднявши очі, роздивлялися випуклий низ корабля. Корабель здавався зовсім справним, хоч зараз лети далі. І Олег навіть уявив собі, як він злітає над проваллям, піднімається все швидше до синього неба, стає чорною цяткою, крапочкою — і розчиняється у синяві...

Втоми не було. Тіло стало легким і слухняним, а нетерплячка якнайшвидше заглянути усередину чудовиська змішувалася зі страхом назавжди зникнути в замкненій сфері корабля.

Олег перевів погляд на аварійний люк. Скільки разів Старий повторював Олегові: "Аварійний люк не зачинений, розумієш, ми його тільки прикрили. Ти піднімаєшся до нього по драбині і одразу ж заміряєш рівень радіації. Її не повинно бути, шістнадцять років минуло, але обов'язково перевір. Тоді радіація була однією з причин, чому нам довелося так поспішно відходити, мороз і радіація. Сорок градусів морозу, системи опалення не функціонують і радіаційний фон — залишитися було неможливо".

Дік обходив корабель, витягуючи зі снігу ящики та банки, — багато речей витягли з корабля, але їх довелося залишити.

— Ну що, — спитав Олег, — підемо туди?

— Підемо, — підтвердив Дік, підняв драбину і приставив її до люка. Потім сам піднявся по ній, засунув у щілину ніж Томаса і натиснув. Ніж зламався.

— Може, люк зачинився? — спитала Мар'яна знизу.

— Зовсім ножів не залишилося, — сказав Дік.

— Старий казав, що люк відчинений, — зауважив Олег.

— Старий все забув, — заперечив Дік. — Не можна вірити старим.

— Не виходить? — спитала Мар'яна.

Хмари затягнули сонце і відразу стало темніше, звичніше.

— Зачекай, — сказав Олег. — Чому ми тягнемо люк на себе, чому штовхаємо, як вдома? А якщо двері в кораблі відчинялися інакше?

— Спускайся, чого вже там? — сказав Дік. — Я камінь принесу.

— Каменюкою не подолаєш, — заперечив Олег.

Існування корабля відродило сни та легенди, надавши їм нового змісту.

Дверцята трохи входили в стінку корабля, вони ховалися під металом. А якщо спробувати штовхнути її вбік? Так не буває, бо якщо корабель летить, краще, щоби двері випадково самі не відчинилися. Олег сказав Дікові:

— Дай ніж.

Той кинув Олегу зламаний ніж, засунув руки під пахви і почав тупцювати — замерз. Навіть він замерз.

Пішов сухий сніг. Вони були однісінькі в цілому світі, вони вмирали від голоду та холоду, а корабель не хотів впускати їх всередину.

Олег вставив поламаний ніж у щілину і спробував штовхнути дверцята вбік. Ті раптом клацнули і легко, ніби чекали цього, від'їхали і зникли в стіні. Все правильно. Олег навіть не озирнувся, щоб всі бачили, який він розумний. Він вирішив задачу. Нехай вона була не складна, але інші вирішити її не змогли. Олег запхав ніж за пояс і витягнув вимірювач радіації.

— Ой! — почув він голос Мар'яни. — Олег відчинив!

— Це добре, — сказав Дік. — Іди, чого стоїш?

Вимірювач показав, що небезпеки немає. Все правильно.

— Там темно, — сказав Олег. — Дайте факел.

Навіть коли було дуже холодно останньої ночі, вони не запалювали факелів. Вони давали мало тепла, але довго горіли.

— Там тепло? — спитала Мар'яна.

— Ні. — Олег принюхався. У кораблі зберігся чужий небезпечний запах.

Ступити всередину було страшно. Але Олег раптом зрозумів, що тепер він головніший за Діка, що Дікові страшно. Дік кременем запалив факел. Той загорівся маленьким, майже непомітним за дня полум'ям. Дік піднявся до половини драбини і передав факел Олегу. Але далі не пішов. Олег взяв факел і простягнув руку всередину. Попереду була темрява, під ногами починалася рівна тверда підлога.

Олег сказав голосно, аби заглушити страх:

— Я пішов. Беріть факели. І за мною! Я чекатиму всередині.

Підлога під ногами ледь вгиналася, ніби кора живих дерев. Але Олег знав, що підлога не жива і що таких дерев на Землі не буває. Йому здалося, що попереду хтось чатує на нього, і він завмер. Але потім зрозумів, що так повертається до нього відлуння його власного дихання. Олег зробив ще один крок вперед — і світло факела, уже яскравіше, освітило заокруглену догори стіну. Блискучу і світлу стіну. Він доторкнувся до стіни. Вона була холодною.

"Ось я і вдома, — подумав Олег. — У мене є дім — селище. А є дім, який називається космічний дослідницький корабель "Полюс". Він мені тисячу разів снився, але снився зовсім не таким, яким є насправді. А я тут був. Я тут навіть народився. Десь в темній глибині корабля є кімната, де я народився".

— Ти де? — запитав Дік.

Олег озирнувся. Силует Діка затулив отвір люка.

— Йди сюди, — покликав Олег. — Тут нікого немає.

— Якби був би, давно б замерз. — Голос Діка полетів коридором.

Олег протягнув Дікові факел, щоби він запалив свій, потім зачекав, поки Дік пропустив Мар'яну і запалив її факел.

З трьома факелами відразу стало світліше, тільки дуже холодно. Значно холодніше, аніж назовні, бо там було живе повітря, а тут — мертве. Коридор закінчувався дверцятами, але Олег вже знав, як їх відчинити. В діях Олега з'явилася впевненість, ще не справжня впевненість, але більша єдність з кораблем, ніж в інших, яким корабель видавався страшною печерою, і якби не голод, вони б залюбки залишилися назовні. Якби Томас дійшов з ними до корабля, все було б інакше. Олег не міг взяти на себе роль провідника і тлумача таємниць, але краще Олег, аніж ніхто.

За дверцятами була округла зала. Такої вони ще ніколи не бачили. В ній могло поміститися ціле селище. Навіть під світлом трьох факелів її стеля зникала у темряві.

— Ангар, — сказав Олег, повторюючи завчені слова Старого. — Тут посадочні катери та інші засоби. Але енергетичний вузол вийшов з ладу після катастрофи. Це відіграло фатальну роль.

— І змусило команду корабля і пасажирів йти в гори пішки, — додала Мар'яна.

Старий на уроках вимагав їх вивчати напам'ять історію селища, початок цієї історії, щоби не забувалась. "Якщо у людей немає паперу, вони вчать історію напам'ять, — казав він. — Без історії люди перестають бути людьми".

— З величезними втратами... — продовжив Дік, але не доказав, замовк: тут не можна було говорити голосно.

Перед ними, закриваючи шлях, лежав циліндр завдовжки десять метрів.

— Це той катер, — сказав Олег, — який вони витягли з ангара на руках, але не встигли ним скористатися, треба було рушати.

— Як зимно. — Мар'яна пританцьовувала на місці.

— Він у собі тримає холод із зими, — сказав Дік. — Куди далі?

Дік визнав Олега лідером.

— Тут повинні бути відчинені двері, — сказав Олег, — які ведуть у відсік двигунів. Тільки нам туди не можна. Ми повинні знайти сходи нагору.

— Як ти все добре вивчив, — ледь посміхнулася Мар'яна.

Вони знову пішли уздовж стіни.

— Тут повинно бути багато речей, — сказав Дік. — Але як ми їх понесемо до селища?

— А раптом ті, хто тут загинув, ходять? — спитала Мар'яна.

— Припини! — сказав Дік.

— Справді. — Олег зупинився.

— Що? Що ти побачив?

— Я придумав! Якщо загнути кінці драбини, то тоді її можна завантажити речами і тягнути за собою. Як на санках, які зробив Сергіїв.

— А я вже злякалася, що ти побачив мерця, — видихнула Мар'яна.

— Я також про це подумав, — признався Дік.

— Перші двері, — сказав Олег. — Туди нам не треба.

— Я зазирну, — запропонував Дік.

— Там точно є радіація, — сказав Олег. — Старий говорив.

— Нічого вона зі мною не зробить. Я сильний, — заперечив Дік.

— Радіація невидима, ти ж знаєш. Ти ж вчився. — Олег пішов далі, освітлюючи факелом стіну. Стіна була нерівною. У ній були ніші, відкриті панелі з кнопками та холодними блискучими екранами.

Томас був інженером. Томас розумів, що означають ці кнопки і яку силу вони в собі несуть.

— Скільки всього набудували, — сказав Дік, який ще не змирився з кораблем, — а розбилися.

— Зате вони перелетіли через небо, — заперечила Мар'яна.

— Ось ці двері, — сказав Олег. — Звідси ми потрапимо в житлові приміщення і в навігаційний відсік.

Як це завжди звучало: "навігаційний відсік", "пульт керування". Наче заклинання. І ось він зараз побачить навігаційний відсік.

— А ти пам'ятаєш номер своєї кімнати? — запитала Мар'яна.

— Каюти, — поправив її Олег. — Звичайно, пам'ятаю. Сорок чотири.

— Мене батько просив зайти і подивитися, як все там. У нас сто десята. А ти ж народився на кораблі?

Олег не відповів. Та й запитання не потребувало відповіді. Але дивно, що Мар'яна думає так само, як і він.

Олег відчинив двері. І раптом зробив крок назад. Він забув, що цього слід було очікувати. Є такі фарби, які світяться багато років. Ними пофарбовані деякі коридори і навігаційний відсік.

Світло долинало звідусіль і нізвідки. Розвиднілося. Достатньо, аби затушити факели.

— Ой, а може тут хтось живе? — прошепотіла Мар'яна.

— Добре, що є світло, — сказав Олег. — Збережемо факели.

— Наче потеплішало, — зауважила Мар'яна.

— Це тільки здається, — сказав Олег. — Але ми, напевно, знайдемо теплі речі. І будемо спати в каюті.

— Ні, — сказав Дік, який трохи відстав і ще не зайшов у світлий коридор. — Я тут спати не буду.

— Чому?

— Я спатиму там, на снігу. Там тепліше.

Олег розумів, що Дікові страшно спати в кораблі, але йому, Олегу, хотілося залишитися тут. Він не боявся корабля. Злякався спочатку, коли було темно, але не зараз. Це його дім.

— Я теж не буду тут спати, — сказала Мар'яна. — Тут є тіні колишніх мешканців. Я боюся.

Праворуч стіна коридору відійшла в глибину, і була закрита прозорим, немов тонкий шар води, матеріалом, і Мар'яна згадала, що він називається склом. А за ним були зелені рослини. Із зеленими маленькими листочками, таких зелених листочків у тутешньому лісі не буває.

— Вони не схоплять? — спитав Олег.

— Ні, — сказала Мар'яна, — вони замерзли. На Землі рослини не кусаються, хіба ти забув, як нам розповідала тітка Луїза?

— Це не важливо, — сказав Дік. — Пішли. Не будемо гуляти тут знічев'я. А раптом тут немає їжі?

Дивно, подумав Олег, мені зовсім не хочеться їсти. Я так давно не їв, а їсти не хочеться. Це нерви.

Через десять кроків вони побачили ще одну нішу, але скло в ній було розбите. Мар'яна простягнула руку.

— Не можна, — попередив Дік.

— Я знаю краще, я їх відчуваю. А ці — мертві.

Вона доторкнулася до гілки, і листочки розсипалися на порох.

— Шкода, — сказала Мар'яна. — Шкода, що нема насіння, ми би його висіяли в селищі.

— Праворуч склади, — повідомив Олег. — Подивимося, що там.

Вони повернули праворуч. Посеред коридору лежав розірваний напівпрозорий мішок, і з нього викотилося декілька білих банок — напевно, коли люди втікали з корабля, мішок розірвався.

***

Це був чудовий дивний банкет. Вони відкрили банки. Дік — ножем, а Олег здогадався, що це можна робити без ножа, якщо натиснути на край банки; вони куштували те, що було в банках і тюбиках. І майже завжди це було смачно і незнайомо. І банок не шкодували, бо там були цілі кімнати, заповнені ящиками і контейнерами, там були мільйони банок та інших продуктів. Вони пили згущене молоко, але не було поруч Томаса, який би сказав їм, що це молоко. Вони ковтали шпроти, але не знали, що це шпроти; вони витискали з тюбиків варення, яке здавалося їм надто солодким; вони жували борошно, не знаючи, що це борошно. Мар'яна сердилася, що вони так насмітили і на підлозі брудно.

Потім їх потягнуло на сон — очі злипалися, ніби уся втома останніх днів впала на плечі. Та Олегові не вдалося переконати друзів залишитися у кораблі і спати в ньому. Вони пішли вдвох, і Олег, як тільки їхні кроки затихли в коридорі, раптом злякався і ледве стримався, щоб не побігти за ними. Він ліг на підлогу, розсунув банки, і проспав багато годин, але час тут, в кораблі, завмер. Його нічим не можна було упіймати. Олег спав без снів, без думок, глибоко і спокійно, значно спокійніше, аніж Мар'яна з Діком, тому що Дік, навіть страшенно втомлений, кілька разів за ніч прокидався і прислуховувався — чи все гаразд. І тоді прокидалася Мар'яна, яка сторожко спала, поклавши голову на його груди. Вони накрилися усіма ковдрами і палаткою, їм було тепло, бо ввечері пішов густий сніг і завалив їх, перетворивши сховище у затишну барлогу.

Олег прокинувся раніше за друзів, які спали назовні, тому що замерз. Він довго стрибав, щоб зігрітися, потім поїв. Це було чудове відчуття: не думати, чи вистачить їжі, — він нічого подібного ніколи не відчував. Трохи болів живіт. Міг би боліти сильніше, подумав Олег. Було соромно дивитися на рештки банкету, і Олег відсунув у кут кімнати порожні і напівпорожні банки. "Треба йти далі, — подумав він. — Піти і покликати друзів? Ні, напевно, вони ще сплять". Олегу здавалося, що його сон тривав лише декілька хвилин.

Він трохи роздивиться, потім вийде з корабля і розбудить Діка з Мар'яною. На кораблі нікого немає, давно нікого немає, боятися нічого. Треба повертатися, перевал скоро завалить снігом. А ми тут спимо. Хіба можна тут спати?

Олег, як справжній мешканець лісу, скрізь чудово орієнтувався. Навіть на кораблі. Він не боявся заблукати і тому спокійно пішов по пандусу, який вів нагору, до житлових приміщень.

Каюту з округлою табличкою "44" він знайшов через годину. Не тому, що важко було знайти, він просто відволікався по дорозі. Спочатку він потрапив у кают-компанію, де побачив довгий стіл, і там йому дуже сподобалися встановленні посередині цікаві посудинки для солі і перцю, і він навіть поклав їх у мішок по одній, подумав, що мати зрадіє, коли він принесе їй такі речі. Потім він довго роздивлявся шахи — напевно, після катастрофи шахівниця впала і розбилася, а фігури розсипалися по килимку. Йому ніхто не розповідав про шахи, і він вирішив, що це фігурки невідомих йому земних тварин. І дивний був килим — на ньому не було жодного шва, отже, його зробили зі шкіри якоїсь однієї тварини. Яка ж тварина на Землі має такі велетенські розміри і такий дивний візерунок? Напевно, це мешканець земних океанів. Еглі розповідала, що найбільші тварини живуть в океанах і називаються китами. Олег бачив ще багато дивних і незрозумілих речей, і через годину, поки він йшов до каюти "сорок чотири", він був переповнений враженнями. Враження накопичувалися, викликали гострий сум від власної тупості, від неспроможності самотужки вивчити ці речі і від того, що Томас не дійшов до корабля і не може все пояснити.

Перед дверима сорок четвертої каюти Олег довго стояв, не наважуючись їх відчинити, хоча знав, що нічого особливого там не побачить. Він навіть розумів чому. Хоча мати говорила багато разів, що його батько загинув під час катастрофи корабля, що він був у відсіку двигунів, де навпіл розламався реактор, — все одно йому здавалося, що батько може бути там. Чомусь Олег не вірив у смерть батька, і батько залишався живим, на кораблі, який чекає на когось. Можливо, це йшло від внутрішнього переконання матері, що батько живий. Це була її маячня, її хвороба, яку вона ретельно приховувала від усіх, навіть від сина, але син про все знав.

Нарешті Олег змусив себе штовхнути двері. В каюті було темно. Стіни були помальовані звичайною фарбою. Довелося затриматися, запалити факел, і очі не відразу звикли до напівтемряви. Каюта була двокімнатна. В першій стояв стіл, диван, тут ночував батько, в другій, внутрішній кімнаті жила мати з ним, з Олегом, немовлям.

Каюта була порожня. Батько не повернувся до неї. Мати помилилася.

Але Олега опанувало інше потрясіння — кінця часу, паузи, в якій жив корабель з моменту, як люди покинули його, і до того дня, коли на нього повернувся Олег.

У маленькій кімнаті стояло дитяче ліжечко. Він одразу збагнув, що цей пристрій з ремінцями, які звисали з кожного боку, м'якенький, ніби повислий у повітрі, створений для маленької дитини. І ось чомусь недавно, хвилину тому, дитину забрали звідси поспіхом, навіть залишили одну, дуже маленьку дитячу річ — рожеву шкарпетку і різнокольорове брязкальце. Олег, ще не усвідомивши цілком, що зустрівся із самим собою у цьому заповіднику часу, що зупинився, підняв брязкальце, труснув ним, і саме в цю мить, почувши калатання, і як це не дивно, впізнавши його, — він усвідомив реальність корабля, реальність цього світу, більш глибоку і справжню, аніж реальність селища і лісу. У звичайному житті не можна зустрітися із самим собою. Речі зникають, а якщо й залишаються, то як пам'ять, як сувенір. А тут, у петлі, прикріпленій до ліжечка, висіла недопита пляшечка з молоком. Молоко замерзло, але його можна було підігріти і допити.

І побачивши себе, зустрівшись із собою, усвідомивши і пережившии цю зустріч, Олег почав шукати сліди двох інших людей, які існували отут, де зупинився час, — батька та матері.

Маму знайти було легше. Вона бігла звідси, виносила його, Олега, а тому на її ліжку, в глибині каюти, лежав скручений, зім'ятий, зірваний поспіхом халат. М'які туфлі визирали з-під ліжка, книга з аркушем паперу всередині лежала на подушці. Олег підняв книгу, обережно, ніби чекав, що вона зараз розсиплеться на порох, як і ті рослини в коридорі. Але книга мужньо витримала мороз. Книга називалася — "Анна Кареніна" і була написана Львом Толстим. Це була грубезна книга, а на закладці були начерки формул — мати була фізиком-теоретиком. Олег ніколи не бачив почерку матері, тому що в селищі ніхто нічого не писав, бо книг та олівців не встигли взяти з корабля. Олег чув ім'я письменника на уроках тітки Луїзи, але не думав, що письменник зміг написати таку велику книгу. Олег взяв книгу з собою. І він знав: як би не важко було йти назад, книгу він донесе. І цей аркуш паперу з формулами. І потім, подумавши, він поклав в мішок туфлі матері. Вони здавалися дуже вузькими для її старих, розбитих ніг, але нехай вони в неї будуть.

А сліди батька хоч і були реальні та очевидні, чомусь не вплинули на Олега так, як зустріч з самим собою. Це сталося тому, що батька на момент катастрофи корабля тут не було, він пішов раніше. Він пішов на вахту, прибравши за собою — батько був акуратною людиною і не переносив безладу. Його книги стояли на поличці за

склом, його речі висіли в шафі... Олег витягнув з шафи форму батька. Напевно, він не одягав її на кораблі. Форма була зовсім новою, синьою, міцною, з двома зірочками на грудях, над кишенею куртки, з тонким золотим лампасом на вузьких штанах. Олег витягнув форму із шафи і приклав до себе — форма була завелика. Тоді Олег одягнув куртку поверх своєї, і вона стала як на нього шита, тільки довелося трохи засукати рукави. Потім він попідкочував штани. Якби батько жив у селищі і ходив би у цій формі, він дозволив би Олегові інколи її одягати.

Тепер корабель повністю належав Олегові. Навіть повернувшись у ліс, він завжди сумуватиме за кораблем і мріятиме повернутися сюди знову, як мріє Старий і як мріяв Томас. І в цьому теж не було нічого поганого, і в цьому була перемога Старого, який не хоче, щоби ті, хто ріс у селищі, стали частиною лісу. Тепер Олег абсолютно зрозумів, як і чому думав Старий, і його слова набували змісту, усвідомити який можна було тільки тут.

Олег здогадався підняти кришку стола, там всередині було дзеркало. Хлопцеві доводилося бачити своє відображення в калюжі. Але у великому дзеркалі він ніколи себе не бачив. І дивлячись на себе, він усвідомив роздвоєння, але це роздвоєння не було неприроднім — адже там, за зачиненими дверима, тільки що був він, маленький Олег, він навіть не допив молоко. А тепер він стоїть перед дзеркалом у формі батька. Звичайно, зараз він зовсім не схожий на батька, бо його обличчя обвітрене, обморожене, обтягнуте темною шкірою, з ранніми зморшками від недоїдання і жорсткого клімату, але все ж це він, Олег, він виріс, повернувся, одягнув форму і став членом екіпажу корабля "Полюс".

У письмовому столі він знайшов записник батька, половина сторінок у ньому були чисті, не менше сотні чистих білих листочків, справжній скарб для Старого. Можна вчити дітей, малюючи на папері різні речі, яких вони ніколи не бачили. Адже їм треба буде, коли підростуть, обов'язково повернутися на корабель. І ще він знайшов там декілька великих кольорових малюнків, фотографій з краєвидами земних міст, і також взяв з собою. Деякі інші речі були незрозумілими, їх Олег поки що не чіпав — він усвідомлював, що шлях до селища буде важким. Але одну річ він взяв, тому що відразу здогадався, що це таке, і збагнув, як втішаться Сергіїв та Вайткус, який часто малював йому цю річ на вологій глині і повторював: "Я ніколи не вибачу собі, що ніхто з нас не взяв бластер. Жодна людина". — "Ти даремно казишся, — відповідав Старий, -- для цього

треба було повертатися на командний місток, а там була смертельна радіація". Виявляється, бластер лежав у батьковому столі.

Рукоятка зручно лягла в долоню. І щоби перевірити, чи є в бластері заряд, він скерував його на стіну і натиснув на спуск — з бластера майнула блискавка і обпалила стіну. Олег примружився, але ще хвилину після пострілу в очах миготіли іскорки. І Олег вийшов у коридор з бластером у руці: тепер він був не тільки господарем корабля, а й отримав можливість говорити з лісом не як прохач. Нас не зачіпайте!

У коридорі Олег зупинився у роздумах. Хотілося піти в навігаційний відсік або у вузол зв'язку, та розумніше повернутися на склад, бо коли Дік з Мар'яною уже прийшли туди, вони хвилюватимуться.

Олег швидко повернувся назад, але склад був порожній. Ніхто туди не заходив. Ну що ж, час їх розбудити. До того ж, хоч Олег собі у цьому й не зізнавався, хотілося постати перед ними у формі космонавта, хотілося сказати: "Ви проспите все на світі. А нам час відлітати до зірок..."

Цього разу він перейшов ангар навпростець, шлях назад здавався коротшим, ніж вчора, він уже звик до корабля. Попереду з'явилося яскраве світло — люк назовні був відчинений. Вони його забули зачинити. Хоча це не важливо, на такій висоті напевно немає тварин, що їм тут робити?

Олег примружився і постояв так хвилину, поки очі звикли до сонячного світла. Сонце стояло високо, ніч давно минула. Олег розплющив очі і сторопів.

Ніяких слідів Діка і Мар'яни: сніг за ніч все вирівняв і загладив, сніг без жодної темної плями.

— Гей! — крикнув Олег. Неголосно. Довкола панувала така тиша, що страшно було її будити.

Цієї ж миті Олег помітив, як щось заворушилося метрів за двадцять від корабля. Там був невисокий сніговий пагорб. І тварюка, біла, як сніг, якої Олегові ще не доводилося бачити, схожа на ящірку, тільки з шерстю, довжиною понад чотири метри, обережно, ніби чатуючи на здобич, розривала цей пагорб. Олег заворожено дивився на звіра і чекав, що буде далі, він ніяк не пов'язував білий пагорб з ночівлею Діка та Мар'яни. Навіть коли лапи звіра розгребли сніг і там з'явилася темна пляма палатки, він все ще стояв нерухомо.

Але в цей момент прокинувся Дік. Він крізь сон почув, як вовтузиться над ним звір, і його ніс вловив чужий небезпечний запах.

Олег вже не боявся поцілити в Діка, зупинився і вперіщив у пащеку тварюки заряд бластера.

Дік вихопив ніж, рвонувся з-під палатки, але зачепився за ковдру. Олегові здалося, що сніговий пагорб раптом ожив, піднявся угору стовпом снігу. Звір зовсім не злякався, а навпаки, переконавшись у тому, що не помилився, схопив пазурами лап оберемок шкір і намагався притиснути його до землі, придушити, гарчав і радів здобичі.

Олег — лісова людина намацав рукою на поясі ніж і готувався до стрибка, очима вже вгадував, де у цього білого звіра незахищене місце, куди треба вдарити ножем. А Олег — мешканець корабля і син механіка, замість ножа вихопив бластер, але стріляти звідси, зверху, здалеку, не став, а зістрибнув на сніг і кинувся до звіра, стискаючи в руці зброю. Звір, побачивши його, підняв морду, загарчав, відлякуючи Олега, напевно, сприйнявши його за конкурента. Олег вже не боявся поцілити в Діка, зупинився і вперіщив у пащеку тварюки заряд бластера.

***

Поки Дік з Мар'яною, пообідавши і обійшовши корабель, витягували до виходу те, що треба забрати з собою в селище, Олег піднявся нагору, в навігаційний відсік. Він кликав Діка, але той не пішов — йому достатньо було продуктів на складі. Не пішла й Мар'яна — Олег показав їй, де знаходиться бортова лікарня, і вона відбирала ліки та інструменти, які описала Еглі. А треба було поспішати, бо знову пішов сніг і помітно знизилася температура. Ще день — і з гір не вибратися — сніг падатиме багато днів і морози будуть до п'ятдесяти градусів. Тому Олег опинився у навігаційному відсіку сам-один.

Він постояв кілька хвилин в урочистому оточенні приладів, у центрі загиблого корабля, створення якого було гідною перемогою мільйонів людей та тисяч років людської цивілізації. Однак Олег не відчував ні страху, ні безнадії. Він знав, що тепер селище, хоча б для нього, Олега, перетвориться із центру Всесвіту в тимчасове сховище на ті роки, поки корабель не стане справжньою домівкою, поки вони не зрозуміють його настільки, щоби з його допомогою повідомити про себе на Землю. Для цього треба — дорослі тисячу разів говорили про це — відновити аварійний зв'язок.

Олег зайшов у радіовідсік, бо Старий пояснив йому, де шукати довідники та інструкції по зв'язку, ті, які потрібно зрозуміти, перш ніж помре Старий і помре Сергіїв, — тільки вони зможуть допомогти йому, Олегові, і тим, хто прийде після Олега.

У радіовідсіку було напівтемно. Олег не відразу знайшов скриньку з інструкціями. Він витягнув довідники, їх виявилося багато, і неві-

домо, який важливіший. Та Олег знав, що він швидше викине туфлі матері, аніж ці книги. Він радо взяв би з собою якісь деталі, інструменти, які стануть в нагоді, але розумів, що це доведеться відкласти до наступного разу, коли він буде розуміти зміст цих екранів та приладів.

І раптом Олег зауважив, що панель, напівзатулена кріслом оператора, мерехтить легким світлом. Олег обережно, ніби очікував нападу дикого звіра, підійшов туди.

На панелі рівномірно спалахував зеленуватий вогник.

Олег спробував зазирнути за панель, аби зрозуміти, чому це відбувається, але не вдалося. Він сів у крісло оператора і почав натискати на клавіші перед панеллю. Теж нічого не сталося. Вогник так само спалахував. Що це означає? Чому вогник? Хто залишив його? Кому він потрібний? Рука Олега доторкнулася до ручки, яка легко відійшла вправо. І тоді, із тонкої решітки, поруч з вогником, донісся тихий людський голос:

— Говорить Земля... Говорить Земля... — Потім щось запищало в такт мерехкотінню вогника. Через хвилину голос повторив: — Говорить Земля... Говорить Земля...

Олег втратив відчуття часу. Він чекав знову і знову, коли пролунає голос, якому він не міг відповісти, але який пов'язував його з майбутнім, з тим часом, коли він зможе відповісти.

Олег отямився від дзвіночка годинника на руці. Годинник знайшов у своїй каюті Дік і віддав Олегу. Годинник дзвенів щоп'ятнадцять хвилин. Напевно, так було треба.

Олег піднявся, сказав голосу Землі:

— До побачення...

І пішов до виходу з корабля, ніс кілограми довідників, у яких не розумів жодного слова. Дік з Мар'яною вже чекали його внизу.

— Я за тобою збирався, — сказав Дік. — Ти що, хочеш тут назавжди залишитися?

— Я б залишився, — сказав Олег. — Я чув, як говорить Земля.

— Де?! — вигукнула Мар'яна.

— У радіовідсіку.

— Ти їм сказав, що ми тут?

— Вони не чують. Це якийсь автомат. Адже зв'язок не працює. Хіба ти забула?

— А раптом тепер запрацював?

— Ні, — заперечив Олег, — але обов'язково запрацює.

— Ти це зробиш?

— Ось книги, — сказав Олег. — І я їх вивчу.

Дік скептично усміхнувся.

— Дік, Діченьку, — благала Мар'яна, — я тільки збігаю туди і послухаю голос. Це швидко. Пішли разом, га?

— Хто це все буде тягнути? — бурчав Дік. — Ти знаєш, скільки снігу на перевалі?

Він вже знову почував себе головним. Із-за пояса в нього стирчав бластер. Однак, арбалет він не викинув.

— Дотягну, — сказав Олег і кинув мішок на сніг. — Пішли, Мар'янко. Ти почуєш голос. Тим паче, що я, звичайно, забув найголовніше. В госпіталі є невеликий мікроскоп?

— Так, — відповіла Мар'яна, — навіть не один.

— Добре, — сказав Дік, — тоді я з вами.

***

Вони втрьох впряглися в санки і тягнули їх спочатку нагору крутим схилом провалля, далі плоскогір'ям, потім униз. Падав сніг і йти було важко. Але не холодно. І їжі було багато. Порожні бляшанки вони не викидали.

На четвертий день, коли вони почали спускатися з гір, саме там, де протікав потічок, вони раптом почули знайоме мекання.

Коза лежала під скелею біля води.

— Вона нас чекала! — закричала Мар'яна.

Коза схудла так, що здавалося — ось-ось здохне. Троє пухнастих козенят вовтузилися біля її живота, намагаючись дістатися до молока. Мар'яна швидко відкинула ковдру на санках і почала шукати в мішках їжу для кози і козенят.

— Гляди, щоб вона не отруїлась, — попередив Олег.

Коза видалася йому дуже гарною. Олег втішився їй, майже як Мар'яна. І навіть Дік не сердився. Він був справедливою людиною.

— Добре зробила, мала, що втекла від мене, — сказав він. — Я б тебе точно убив. А ось тепер ми тебе запряжемо.

Щоправда, запрягти козу не вдалося. Вона пручалася, аж луна неслася горами. Козенята щосили допомагали матері. Вони переживали за неї.

Так вони йшли далі: Дік з Олегом тягнули санки, Мар'яна підтримувала їх позаду, аби не перевернулися, а останньою йшла коза з козенятами, які постійно хотіли їсти. Навіть тоді, коли спустилися у ліс, і там були гриби і корінці, вона все одно вимагала згущеного молока, хоча теж не знала, як і мандрівники, що ця біла густа солодка маса називається згущеним молоком.

ЧАСТИНА ДРУГА

ЗА ПЕРЕВАЛОМ

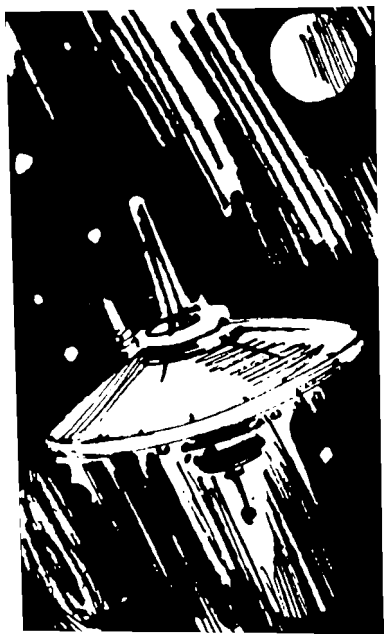

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ідлига затягнулася на два тижні.

За календарем весні приходити було ще зарано, але всі сподівалися, що морози більше не повернуться.

У селищі подвійний календар. Один — місцевий, він визначається зміною днів, початком зими та літа. Другий — земний, формальний. Як закон, який ніхто не виконує.

Давно, майже дев'ятнадцять років тому, за земним відліком і шість років за місцевим, коли решта тих, хто врятувався після катастрофи "Полюса", досягли лісу, Сергіїв зробив перший карб на стовпі, вкопаному за крайньою хатиною. Один карб — земний день. Тридцять карбів чи тридцять один — земний місяць.

Поступово календар перетворився у суцільний ліс стовпів із карбами. Над ними зробили дах від дощу та снігу. Карби були різними. Одні більшими, інші меншими. Біля деяких — допоміжні знаки. Знаки смерті і знаки народження. Знаки епідемії і знаки сильних морозів.

Коли Олег був маленький, ці стовпи видавалися йому живими і мудрими. Вони все пам'ятали. Вони пам'ятали, що він погано вивчив біографію або посварився з мамою. Якось Мар'яна зізналася Олегу, що теж боїться тих стовпів. А Дік розсміявся і розповів, що хотів зрізати зі стовпа поганий карб, але Старий упіймав його на гарячому і висварив.

Календар Сергіїва обманював. Усі про це знали. Він обманював двічі. По-перше, доба тут на дві години довша, аніж на Землі. По-друге, таких діб на рік більше тисячі. Коротке літо, довга дощова осінь, чотириста днів зими і холодна, також довга, весна. Уся ця довга арифметика і стала своєрідним вододілом поміж старшими, які вийшли з корабля, і молоддю. Старші роблять вигляд, що вірять стовпам під дахами і рахують земні роки. Молодші сприйняли

Поступово календар перетворився у суцільний ліс стовпів із карбами.

місцевий рік, як він є. Бо як зрозуміти, коли осінь — це рік, а зима — теж рік.

Отож, відлига затягнулася на два тижні. Сніг потемнів, потоншав. Схил цвинтарного пагорбу, повернутий до селища, став рудим — вилізли і заворушилися, повіривши, що настала весна, молоді пагони лишайника. Єдина вулиця селища стала суцільною смугою болота. За будиночками смуга ділилася навпіл — вузький потічок вів до воріт і частоколу, широкий завершувався біля майстерень та хлівів. Праворуч від майстерні, перед хлівами кіз, утворилася глибока зелена калюжа. Вранці козенята розбивали в ній лід гострими кігтями і бавилися в болоті, розшукуючи хробаків. Потім починали битися і здіймати бризки, падали в болото, дригали ногами — також вітали подобу весни. Лише коза, її величність Коза, матір цього сімейства, чудово розуміла, що до весни ще далеко. Вона годинами тупцювала біля майстерні, звідки йшло тепло, а коли їй обридало, починала тертися панциром до стіни. Майстерня розкачувалася. Олег вибігав надвір і відганяв козу палицею. Побачивши Олега, коза вставала на задні ноги, розмахувала передніми, нависала над Олегом і тоненько мекала від радості. Вона була впевнена, що її улюбленець жартує. Тоді Олег кликав на допомогу Сергіїва. Його коза побоювалася. "А ну, — грізно казав Сергіїв, — повертайтесь, мадам, до материнських обов'язків. Ваші діти — безпритульні!" Коза не поспішала відходити, високо закидала зелений зад. До козенят не поверталася, а йшла поволі до частоколу і завмирала там, маючи надію, що з'явиться її друг, солідний козел, заввишки три метри, з кістяними гребенями.

Інколи козел з'являвся на галявині і тонким голосом кликав козу на прогулянку. Близько до огорожі він не підходив, боявся людей. Коза бігла до воріт і, якщо там нікого не було, сама відчиняла браму і зникала на кілька днів. Від таких прогулянок уже тричі були приплоди, і тому в стайні жило семеро козенят різного віку.

Користі від кіз було мало, але вони стали частиною життя, доказом живучості селища, забавкою для дітей, які їздили на них верхи, хоча козенятам це не подобалося і такі ігри закінчувалися синцями. Можна було, звичайно, їх зарізати і з'їсти — вбивали ж мисливці диких кіз. Взимку, коли стало зовсім сутужно з їжею, Дік запропонував сам все це владнати. Але Мар'яна протестувала і її підтримав Старий. Дік стенув плечима, він не любив сперечатися і пішов в ліс, незважаючи на завірюху. Повернувся пізно ввечері, відморозив пальці на лівій руці, але приніс маленького ведмедика.

Одна перевага від існування кози все ж була. Вона виявилася чудовим охоронцем. І навчила сторожувати козенят. Варто було чужому підійти до огорожі, як козяча сім'я знімала такий рейвах, що прокидалося усе селище. Правда, потім, якщо козі здавалося, що небезпека серйозна, вона втікала у найближчу оселю ховатися. Тут вона розтрощувала усе, що не так лежало, і спустошувала, якщо вчасно не отямитися, усі миски і каструлі.

Коза, істота добра і товариська, ненавиділа тільки Чистоплюя. Напевно, вона колись з ним зустрічалася. До його клітки вона підходити не наважувалася. Але здалеку тупотіла ногами і погрожувала. Мекала і вимагала, щоби селище звільнили від такого огидного мешканця.

Найпершим познайомився з Чистоплюєм приймак тітки Луїзи — Казик.

Навесні Казику виповнилося тринадцять років, хоча на вигляд не даси і десяти. Маленький, сухий, темна шкіра, уся в синіх цятках від перекотиполя, руки подряпані, шрам через усе чоло, навскіс. Казика називали ще й "Мауглі", бо ліс був для нього рідним домом. Якщо інші підлітки ходили до лісу, навіть ночували там, знали, як заховатися від хижаків посеред хащів білої сосни, то Мауглі міг жити в лісі цілими тижнями. У лісі він був господарем. І це знали всі. Дерева слухняно прибирали гілки з його дороги, гриби закопувалися в землю, ліани-хижаки підтискали хвости. Його запаху боялися навіть шакали. Мауглі ніколи не брав у ліс арбалет. Він кидав ніж так сильно і влучно, що міг пришпилити комара до стовбура з відстані п'ятдесяти метрів.

У селищі Казик був завжди тихий і мовчазний. Він ніколи не плакав і не бився. І ніхто не хотів битися з ним, бо у будь-якій бійці Казика охоплювала холодна ненависть. Він не вмів бавитися.

Спочатку тітка Луїза боялася, що Казик — недоумок. Але до школи він ходив слухняно. У класі майже завжди мовчав, коли його не запитували і не задавав ніяких запитань, але мав хист до навчання, слухав усіх і все запам'ятовував. Старий стверджував, що у Казика прекрасна фотографічна пам'ять. "На Землі, — казав він, — з нього виріс би визначний чоловік. Але тут для нього замало інтелектуальної їжі. Це талановитий, майже завжди голодний мозок". — "Дай йому все, що можеш, — казала тітка Луїза, — а потім, на Землі, інші додадуть йому решту".

Ідолом, покровителем і вірним другом Казика був Дік. І тому, що Дік був людиною лісу. І тому, що обоє були сиротами. Дік

взагалі майже не пам'ятав своїх батьків. Казик втратив їх під час епідемії, коли був зовсім маленьким. Він ніколи не називав Луїзу мамою. Фуміко, інша вихованка Луїзи, кликала її мамою. Казик — тільки Луїзою.

Восени, невдовзі після повернення з гір, де лежав розбитий "Полюс", Казик з Діком були в лісі. Вони пішли на далеке полювання, на схід, кілометрів за двадцять. Туди восени відходять стада мустангів. М'ясо мустангів неїстівне, навіть шакал не чіпає мустанга. Але в мустангів є дивовижний повітряний міхур. Тварина роздуває його, коли рятується від погоні. Тоді мустанг із сухої, жилавої, ледь схожої на коня комахи, перетворюється на яскраву кулю і піднімається в повітря. Його повітряний міхур еластичний і міцний. З нього роблять чудові віконні плівки, мішки, сумки, посудини для води та зерна і багато інших корисних речей. А дівчатка в селищі започаткували моду — райдужні легенькі накидки — і бігають у них, як метелики.

Мисливці вийшли на світанку. Нічого цікавого в лісі вони не зустріли. У ті дні всі ще жили пам'яттю про дивний похід до перевалу, і тому мовчазний Казик був на себе не схожий — він замучив Діка запитаннями. Він тихо і легко крокував поруч, не дивлячись під ноги, перестрибував через живе коріння, інколи нахилявся, щоби накрити твердою долонею солодкий гриб і кинути, не задумуючись, до рота, інколи стрілою кидався убік, аби принюхатися до сліду, але одразу ж повертався з наступним запитанням:

— Він весь із заліза?

— Зі сплаву.

— І більший за наше селище?

— Як наша огорожа. Ні, більший.

— І круглий?

— Мауглі, ти вже питався.

Дік не любив розмовляти в лісі. В лісі далеко чути. В лісі самому потрібно слухати. Казика такі зауваження не бентежили. Він все одно чув краще за будь-якого звіра.

— Я ще спитаю, — вперто казав Казик. — Мені подобається запитувати. Наступного літа ти візьмеш мене на "Полюс"?

— Обов'язково. Якщо ти будеш добре поводитися.

Казик фиркнув. Він поводився так, як вважав за потрібне.

— Я хочу полетіти до зірок, — признався Казик. — Зірки значно більші, ніж наш ліс, ніж уся ця земля. Ти знаєш, куди я поїду, коли ми повернемося на Землю? Я поїду в Індію.

— Чому? — здивувався Дік.

— Так... — Казик раптом знітився. — Хочу.

Деякий час вони йшли мовчки.

— Я би залишився тут, — несподівано сказав Дік. Він ніколи нікому не казав про це.

Казик мовчав. Раптом він розбігся, вистрибнув на низьку горизонтальну гілляку, дотягнувся до горіхового гнізда і, зірвавши його, кинув у мішок.

— Ввечері підсмажимо, — сказав він, зістрибуючи на землю.

Дік насупився. Він був незадоволений собою. Це він мав побачити гніздо горіхів. Для Діка ліс був полем бою, на якому він завжди намагався перемагати. В лісі чатувала постійна небезпека, яку потрібно було подолати чи обійти, в лісі ховалася здобич, яку треба було наздогнати, хижаки або смертельні тварюки, яких або вб'єш ти, або вони вб'ють тебе. Для Казика ліс був домівкою, навіть більшою домівкою, ніж селище, бо саме існування селища було чужим для цього світу, і ліс примирився з ним лише тому, що люди виявлялися мудрішими і хитрішими. Ліс для Казика був зрозумілий і тому не страшний. Він не боровся з ворогами. Якщо він був сильніший, то відганяв суперника. І уступав дорогу тому, хто був сильніший за нього. Але й особливої любові до лісу він не відчував, як і не відчував будь-яких почуттів до повітря чи води. Всі його почуття, думки, надії були пов'язані з тим світом, який оживав у розповідях дорослих, у пам'яті Луїзи і Старого. Той світ — світ зірок і космічних кораблів, світ, у якому його чекала Земля, був йому формально відомий краще, ніж будь-кому в селищі. Тільки про це ніхто не здогадувався. Тому що Казик запам'ятав все, що говорив про Землю Старий, все, що чув із розмов дорослих. Він знав, яка висота Евересту і коли жив Олександр Македонський, атомну вагу усіх мінералів і довжину Брахмапутри. Його дитяча голова була переповнена цифрами і фактами, які не мали жодного стосунку до сірого світу селища. Особливо його полонила історія — мільйони поколінь, кожне з яких жило, воювало, будувало, змінюючи одне одного на Землі. Мільярди людей і безмір подій, пов'язаних складністю взаємин, перетворювали ліс і селище в якусь абстракцію, на кшталт нудного сну, який треба перетерпіти.

"Я цілий рік ходитиму в музеї, — казав він собі, — я знаю, як вони називаються: Ермітаж, Лондонський музей, Прадо, Пергамон..." Але про це він нікому не казав. Навіщо говорити?

Коли влітку Мар'яна, Дік з Олегом і Томас Хінд пішли до перевалу, Казик подумки пройшов з ними весь шлях по горах. І задовго

до того, як вони повернулися, він перестав їсти, спати — він слухав. Слухав, коли вони повернуться. Саме він зустрів їх кілометрів за десять від селища, коли вони з останніх сил тягнули болотом саморобні санки, завантажені цінностями з корабля.

Він випитав кожного зокрема, тихо і наполегливо, про те, що вони бачили на кораблі. Він знав, що треба чекати наступного літа, щоби повернутися на "Полюс", і три роки видалися йому короткими. Мине зима, Олег із Сергіївим здогадаються, як відремонтувати зв'язок, налаштують радіо, і тоді Земля пришле допомогу.

Коли стемніло, а стемніло о четвертій, Дік з Казиком зупинилися на ночівлю в гаю смердючок. Лісові звірі уникають таких місць, але якщо потерпіти, то до запаху можна звикнути. Наступного ранку Дік з Казиком знайшли стадо мустангів, нечутно підповзли до них і вибірково вбили кілька старих самців. Дік стріляв з арбалета, бластер з корабля він носив з собою, але не користувався ним — шкодував заряд. Казик убив лише одного мустанга. Його завдання на полюванні було іншим — він гнав самців на Діка так, щоб вони не змогли полетіти. Убив він ножем, який йому зробив Сергіїв, — він зробив ножі усім мешканцям селища з металевої драбини, яку притягнули з "Полюса".

Дік залишився оббілувати мустангів: вирізати міхур, не пошкодивши його, копітка робота, не для хлопця. Казик не всидів на місці, він пішов униз берегом ріки, подивитися, чи немає там равликів. З їхніх раковин можна було виготовити чудові скребачки і блюдце — жінки селища тільки подякують.

Казик пройшов метрів триста. Він думав про чарівну країну — Індію, де молодою дівчиною жила Луїза. Він входив у ворота міста з казковою назвою Хайдарабад. І раптом він почув удар, щось промайнуло перед очима, і наступної миті Казик помітив, що стоїть посеред озерця, якого тільки що не було.

Озерце було чітко округлим, зо три метри в діаметрі, завглибшки два-три сантиметри, не більше — трава і камінці визирали з води. Воно було абсолютно гладеньким і відбивало затягнуте хмарами фіолетове небо. Так, наче зверху впала величезна крапля.

Казик заціпенів. Як справжній мешканець лісу, він не любив несподіванок.

Ліс нашорошився і мовчав. Казик хотів відступити і почав обережно піднімати ногу. Але рідина тримала його за черевики, зшиті з риб'ячої шкіри, на очах твердла, перетворюючись на скло.

Казик стривожився і свиснув, кличучи на допомогу Діка. Він не збагнув, що зайшов надто далеко, і Дік його не почує. Тоді він знову заціпенів, роздумуючи, що робити. Раптом щільна стіна листя зашелестіла, і з неї поволі виповзла тварюка, схожа на краба, з якого зняли панцир і попереду причепили хобот. Тварюка була невідома Казику і не мала назви. Але від неї віяло небезпекою. І він назвав її гадом.

З боків хобота, нижче безтямних олов'яних очей, у гада були отвори, затягнуті мембранами. Мембрани ледь тремтіли, і Казик інтуїтивно зрозумів, що йому треба остерігатися саме їх. Тому, коли мембрани відкрилися і з отворів метнулися два постріли клейкої жовтої рідини, Казик вже був до цього готовий і, хоча його ноги були прикуті до затверділої калюжі, вивернувся і присів. Рідина з гучним плюскотом вдарилася до калюжі і потекла по ній, як вода по кризі.

Гад дуже здивувався, що промахнувся. Він не звик до такої поведінки жертви. Гад повів головою, підняв хобот до неба, затупотів тонкими непевними ногами — він обурився.

Казик навіть усміхнувся, коли побачив, як гад затулив отвори мембранами і почав роздуватися, пухнути, тужитися, потім знову відкрив мембрани, але замість пружних струменів з отворів вилилися тільки дві жалюгідні цівочки. Гад сів на задні лапи — напевно, зібрався чекати і думати, якщо у нього, звичайно, було чим думати. Казику потрібно було вирішити проблему, як врятуватися з пастки.

Затверділий клей стис ноги. Вже було зрозуміло — чоботи пропали. Казик почав витягати ноги з чобіт. Тепер потрібно було стрибнути ліворуч, метрів на півтора, намагаючись не доторкнутися голими ступнями до клею. Оглядаючи Казика, гад розхвилювався. Він помацав кігтем передньої лапи клей і, зрозумівши, що він ще не засох, і жертву голими лапами не візьмеш, відійшов поволі та невпевнено тупцюючи навколо пастки, відшукуючи місце, звідки можна дотягнутися до Казика хоботом.

Казик стрибнув подалі від гада, так, щоби впасти на руки і підтягнути до себе ноги. Стрибок майже вдався, але права нога голою п'ятою потрапила на краєчок клеєного озера, і ногу гостро обпекло. Намагаючись відірвати ногу, Казик закричав так, що чути було, напевно, в селищі. Гад, зрозумівши, що муха, нарешті, попалася, швиденько поспішив до Казика.

Вигнувшись, Казик витягнув ніж і хотів було метнути його в гада, але зрозумів, що основне зараз — звільнити ногу, бо невідомо, чи допоможе ніж подолати цю тварюку.

Казик швидкими рухами намагався зрізати шар клею, але ніж тільки ковзав слизькою поверхнею. І тоді, відчуваючи, як тягнеться до нього хобот гада, Казик полоснув себе по ступні, промахнувся і підняв ніж, щоби поцілити в хобот, який вже дотягнувся до нього, обдавши холодним кислим смородом.

У цю мить Дік вистрілив у гада з бластера.

Дік не чув свисту, але почув крик про допомогу і, коли прибіг, злякався за Казика. Він стріляв, доки гад не перетворився на чорну тушу. Його ноги розсипалися, як гілки після бурі. Пахло озоном.

Казик здивовано подивився на купку попелу і сказав:

— Навіщо ж так? Пістолета шкода.

Він ніколи ще не бачив дії бластера, але знав, що заряди слід берегти.

— Дурню! — сказав Дік. — Він би тебе висмоктав. Хто лісом ходить, задерши носа? В Індію зібрався?

Казик промовчав. Йому вдалося відірвати ступню від клею. Текла кров. Він поліз у торбину за бальзамом. Потім сказав:

— Чобіт шкода.

Ногу натерли бальзамом і перев'язали, і Казик доїхав до селища на плечах Діка. Дікові було важко. Він тягнув ще й мішок з міхурами мустангів, але Дік був сильний, і всі про це знали. Тому він терпів. Казик теж мовчав, хоч нога боліла, і потім, в селищі, він два тижні стрибав на одній нозі.

Пригода з Казиком стала причиною важливих подій. Першим поштовхом до них стали слова Казика. Він тоді сидів на ліжку і дивився, як його прийомна мати шиє йому чоботи. Ще вранці Вайткус приніс крій — він вирізав заготовки з риб'ячої шкіри, і тітка Луїза зшивала їх. Праця була первісною, хоча Мар'яна принесла з "Полюса" справжні голки. Ниток вона там не знайшла. Тому в селищі, як і раніше, використовували стеблини водоростей, вони були досить товстими, і їх весь час доводилося зв'язувати. Вони були занадто короткі. Луїза, як завжди, бурчала, бо ненавиділа шити. На шиття в селищі витрачали занадто багато часу. Казик подивився на неї, а потім сказав:

— Коли видужаю, піду в ліс і притягну цього гада.

— Якого гада? Навіщо? — не зрозуміла Луїза.

— Щоби шити.

— А чому твій гад має шити?

— Ти не розумієш, — пояснював Казик.— Він не буде шити, він буде клеїти.

Раптом щільна стіна листя зашелестіла, і з неї поволі виповзла тварюка, схожа на краба, з якого зняли панцир і попереду причепили хобот.

Луїза не звернула уваги на слова Казика, але він був людиною наполегливою. Як тільки він піднявся з ліжка, одразу ж підійшов до Старого і попросив у нього зайву сітку. Старий ловив сітками рибу в озерцях за болотами, сітки часто дерлися, і Старий, який плів сітки сотнями, вибрав найміцнішу, найбільшу і навіть згодився брати участь у полюванні на гада.

Ще в похід пішли Фуміко, зведена сестра Казика, і старший з дітей Вайткуса, добряк Петрас. Ну і, звичайно, Дік.

Три дні вони мандрували чагарниками, доки не відшукали гада, котрий плює клеєм. Дік роздражнив його, і гад виплюнув увесь запас клею. Потім накрити його сіткою і дотягнути до селища було заввиграшки. Головне — не обламати йому ніг.

Гадові зробили клітку, годували його хробаками і равликами. Він добре почувався, обмотав клітку зсередини павутиною і вважав її своїм помешканням. Він був тупим і повільним, ну а щодо зовнішності — в селищі звикли і до страшніших.

Гада назвали Чистоплюєм. Можна було, звичайно, назвати Чистоплюя крабом чи павуком, але ці імена вже дісталися іншим істотам.

Старий давно зауважив, що поступово земна мова змінюється, пристосовується до нової дійсності. Словниковий запас дітей збагачувався лише через мовлення жменьки дорослих. Решта цієї планети просто мовчали. Тому мова неминуче збіднювалася, незважаючи на те, що Старий у школі примушував учнів вивчати вірші напам'ять, які він пам'ятав, а якщо не пам'ятав, то кликав інших дорослих, і вони згадували тексти разом.

"Добре дитині на Землі, — казав Старий. — Батьки тільки нарікають — скільки зайвих слів він нахапався в школі чи на вулиці, дивлячись телевізор або мандруючи. Бо ж земна дитина — щаслива людина. У неї надмір інформації, яка ллється на неї зі всіх боків. І уся вона вбрана в слова. А що в нас? Жменька дорослих, які обходяться тисячею слів".

Олег не погоджувався зі Старим. Він вважав, що мова нового покоління не так вже й біднішає. Просто вона змінюється. Тому що діти часто мусять знаходити слова для явищ і речей, які невідомі чи нецікаві дорослим. Їм доводиться не тільки самотужки придумувати слова, але й вкладати у старі новий зміст. Якось Олег чув через перегородку, як шестирічний Нік Вайткус виправдовувався перед Старим, що запізнився на урок:

— Я три ягідинки прийняв на ложку, — сказав він, — на ніготь глибше за Арніка.

— Йди, сідай, — промовив Старий, зробивши вигляд, ніби зрозумів. Але не зрозумів. А для Олега ця фраза була наповнена змістом. Її не потрібно було розшифровувати, достатньо зануритися у світ хлопчаків селища, про який Старий, щоб він не казав, мав лише приблизне уявлення.

А справа була така: якось минулого літа на яблуні, що виросли біля паркану, напали "ягідки". Це були ліниві червоні мушки, які висіли на гілках і повільно вгризалися в кору. Вайткус намагався знищити їх, поливав яблуні розчином, схожим на вапно, навіть розбавленим шакалячою отрутою, однак, нічого не допомагало — вони були живучі та вперті. А потім, одного чудового дня, ягідки зникли. Дорослі нічого не помітили, а Вайткус полегшено зітхнув — великі солодкі плоди дерев були джерелом вітамінів узимку. Та хлопчаки знали, що ягідки нікуди не зникли, а перетворилися на гострі блакитні шпичачки, які закопалися у землю біля паркану, щоб перечекати зиму. Діти називали ці шпичаки ягідинками, а дорослі ніякого генетичного зв'язку між "ягодами" і "ягідинками" не бачили. Ці шпичаки мали дивну здатність. Якщо хтось з живих істот проходив біля паркану, шпичаки вистрибували із землі, намагаючись залізти в шкіру, аби залишити в ній мікроскопічне зернятко. Воно розчинялося в людській крові та не було шкідливе. Але було боляче. Хлопчики вигадали гру. Вони знімали сандалі, підошви яких Сергіїв робив з твердої кори лісових кокосів, і які на дитячій мові називалися "ложками", і дратували ними шпичаків. Ті кидалися на теплі підошви і встромлялися в них. Вигравав той, хто набирав найбільше шпичаків і чиї шпичаки встромлялися у підошву найглибше. Гра була захопливою, але небезпечною, бо шпичак міг поранити руку. Отож, загадкова фраза Ніка означала лише те, що він грав з Арнісом, підставляючи підошву, і переміг.

...Ім'я Чистоплюй придумала Ірина, мати Олега, і його відразу усі прийняли. Тільки з однією поправкою. Клей Чистоплюя дорослі називали, як і належить, клеєм, а діти, зрозуміло, плюєм.

Поява Чистоплюя насправді полегшила життя кравців. Особливо після двох винаходів Вайткуса. Він виявив, що клей Чистоплюя твердне повільніше, якщо його змішати зі слиною, яка виділялася з хобота. А Сергіїв здогадався, як можна із сухого клею виточувати на токарному станку тарілки та горнятка. Коли ж змішати клей з фарбою, яку можна добути з кольорових глин біля болота, то посуд стає різнокольоровим і дуже гарним.

На зиму Чистоплюй задрімав і майже нічого не їв. І клей від нього було важко випросити. Добре ще, що Вайткус здогадався зробити запас клею на зиму в закритих посудинах. Навесні Чистоплюй прокинувся, почав хвилюватися, крутитися у клітці і плюватися, як і минулого року.

***

Безконечна відлига принесла нежить, бронхіти, загострення ревматизму. Мати лежала з радикулітом, і Олегові довелося самотужки підігрівати кашу і юшку.

Олег вже переконався, що ліки діють вибірково. Ті, хто в них вірить, виліковуються, а хто не вірить, продовжує хворіти. Щоправда, він не мав на увазі справжні ліки, які приніс з корабля. Але ті ліки були від справжніх хвороб, від яких колись помирали люди — від зараження крові, запалення легенів. Корабельних ліків було обмаль, їх берегли. Еглі Вайткус тримала їх у спеціальному ящику.

У матері був цілий запас усіляких дерев'яних посудин, де вона зберігала ліки із сушених трав. Ось і зараз, хоча Олег був дуже голодний, він перш за все розігрів воду і зробив пекучу мазь для розтирань. У хатині було майже зовсім темно, горів тільки каганець на столі. Мати лежала вкрита шкурами. Вона сказала:

— Ти поїж, я потерплю. Я весь день терпіла. Сиділа одна вдома і терпіла. Я думала, ти раніше прийдеш.

— Зараз, мамо, — сказав Олег, — зараз настоїться, і я тебе розітру.

— Ні, ти їж, — відповіла мати. — Ти тепер потрібна людина. Від тебе багато залежить. І взагалі, ти перемучений, блідий, схуд. Я потерплю, ти не хвилюйся. Зі мною нічого не станеться. Це просто радикуліт. Від цього ще ніхто не помирав.

За стіною у Старого щось впало. Їм давно вже можна було роз'їхатися, побудувати новий дім або Старому перебратися у порожній будинок навпроти Вайткусів. Але вони звикли жити разом, Старий, Ірина і Олег. Вони не були однією сім'єю, але часто їли разом. Старий з Іриною любили насамоті довго розмовляти. Старий став дуже балакучий, він майже весь час говорив. Йому важко було мовчати. Можливо, він і вів уроки в школі саме через це. А мати сердилася і скаржилася на життя. У неї залишився тільки страх за Олега, аби він не впав, не захворів, тільки б його не втратити. Олегові скоро двадцять, він доросла людина, він цілі дні проводить в майстерні Сергіїва. Вони роблять потрібні для селища речі, і ще повсякчас навчаються з допомогою довідників, які Олег приволік

з "Полюса". У них одна ідея — налагодити зв'язок. Тоді можна буде з "Полюса" повідомити на Землю, де люди, котрі вціліли. Скільки років селище живе надією повернутися на Землю, але раніше надія була боязкою й абстрактною, а тепер вона стала реальною.

Матір Олега повторювала, що коли зв'язок не змогли відремонтувати спеціалісти, інженери, які вижили після катастрофи корабля, то що можуть зробити хлопчисько та старий інвалід? Насправді, вона боялася, що Олегу доведеться знову йти до перевалу, де лежить розбитий "Полюс". Якось Олегу вдалося повернутися, а вдруге йому навряд чи поталанить. Але ж хіба краще прожити все життя у цьому смердючому селищі, серед каракатиць і мух, коли поряд громадиться страшний ліс, сповнений чудовиськ та вбивць? Ні, вона не знала, що гірше — все було гірше.

Олег приніс мазь, він все-таки гарний хлопчина, добрий, найкращий у селищі. Він дуже подорослішав за цю зиму. Як би батько зрадів, що вона виховала такого сина.

Олег розтер матері спину. Дотик пекучої речовини був приємним, оскільки він означав життя. Її тіло ще живе і відчуває себе, а в сина жорсткі теплі долоні, і він вміє розтирати спину. Він стільки разів робив це упродовж останніх років! Це велике щастя, що є у світі руки, які можуть робити тобі добро. Ірина тихо заплакала від несподіваної радості, а з-за перегородки почувся голос Старого:

— Тобі допомогти, Олеже?

— Ні, дякую, — відповів Олег. — А ви приходьте, я вже суп підігрів. Ми з вами пообідаємо.

— Дякую, я не голодний, — відповів Старий.

Ірина крізь сльози посміхнулась, почула — у неї був добрий слух, — як Старий почав збиратися в гості, помив свою миску, потім почав переодягатися; він любив ходити в гості, навіть якщо це була сусідня кімната за перегородкою.

Вони сіли за стіл утрьох. Ірині стало легше, у неї покращав настрій. Вона вірила в пекучий відвар, і тому він їй допомагав. Старий приніс до супу сушених горіхів, він сам збирав їх і сам сушив на пательні. Він одягнув нову куртку, в неї був тільки один рукав. Олег інколи дивувався, як людина може обходитися без руки; майже все Старий робив так, наче не був інвалідом.

— Коли наступного разу підеш на корабель, — сказав він, спостерігаючи, як Олег наливає суп, — обов'язково принеси багато паперу. Це була величезна помилка, що ти взяв так мало паперу.

— Я знаю. — Цей докір Олег чув вже не раз.

— Доки паперу у нас не було зовсім, — продовжував Старий, — ми чудово без нього обходилися. А ми влаштували справжній паперовий бенкет. Я сам винний, я навіть дітям в школі давав листки, щоб вони писали твори, але чи можна мені за це дорікати?

— Ні, не можна, — погодилася Ірина, — я тебе розумію.

— А Лінда Хінд написала цілу поему про Томаса, — сказав Олег.

— Людство звикло передавати паперу свої думки, і тому мікроплівки та відеокамери не змогли замінити папір. На Землі в мене є непогана бібліотека, зі справжніх книг. І вона нікого не дивує. Тому ти обов'язково принеси папір. Сила білого аркуша, на якому людина викладає свої думки або образи, якими вона живе — неймовірна! Та й діти будуть вчитися зовсім інакше.

— До літа ще жити та жити, — сказала мати. Вона сиділа прямо і нерухомо, аби не змінювати позу, у якій її не діймав біль. — Мене дивує, як ви всі, дорослі люди, бігаєте тепер до Олега. Про це не забудь, це принеси...

— Якщо би я міг дійти до корабля, — сказав Старий, — я би краще за Олега зметикував, що потрібно взяти. У мене досвід.

— А у мене інтуїція, — сказав Олег ліниво.

Від гарячого супу тягнуло на сон. Вони сьогодні закінчили робити металеві частини до млина, щоби навесні поставити його на річці. Через цей млин Олег пропускав заняття з електроніки. Тільки перед сном він встигав прочитати параграф у підручнику, і вранці перед роботою переказував його Сергіїву.

— Наступного разу, — сказав Олег, — принесемо з корабля цілий віз усякого добра. Я ж не думав, що все так скоро щезне.

— Воно не щезло. Воно розійшлося на потреби селища, — заперечив Старий.

— І майже половина пішла до Еглі й Сергіїва, — сказала мати, і не зрозуміло було, чи задоволена вона, чи засуджує Еглі та Сергіїва.

— Ще б пак, — сказав Олег. — У Сергіїва майстерня, він все робить. А Еглі лікує.

— Я їй навіть мікроскоп віддав. Тимчасово, — сказав Старий. Він знав, що зробив правильно.

В селищі все було спільне. Інакше тут би ніхто не вижив. Але були приватні речі, досить багато речей. Дзеркало в Мар'яни, мікроскоп у Старого, книга "Анна Кареніна" у матері. Не кажучи вже про одяг чи посуд. Через те, що були приватні речі, інколи траплялися казуси. Наприклад, дзеркало було тільки у Мар'яни. Його

знайшов на кораблі Олег, кишенькове кругле люстерко, а потім, вже на зворотному шляху, подарував його дівчині. Дзеркало справило величезний вплив на життя селища. Раніше люди себе не бачили. Інших бачили, а себе ні. Хіба тільки у калюжі або у плівці вікна. А дзеркало сказало людям правду, і найчастіше сумну правду. Адже дорослі пам'ятали себе відтоді, коли було багато дзеркал. А тут вони побачили, як змінилися, постаріли і пострашнішали. Молоді взагалі ніколи себе не бачили. А тепер слід було хоч якось зрозуміти, хто ти. Мар'яна, наприклад, думку про себе змінила на гіршу. Коли вона побачила в дзеркальці обвітрене широке обличчя із запалими щічками, з гострим підборіддям і потрісканими губами, усе в синіх цятках від перекотиполя, і два великі шрами на шиї, то зрозуміла, що вона потворна і ніколи нікому не зможе сподобатися. Вона навіть не побачила своїх великих сірих очей, довгих чорних вій, пишного волосся, обрізаного коротко і не дуже рівно. А ось Ліз, навпаки, вирішила за допомогою дзеркала, що вона дуже гарна, майже як Анна Кареніна. Вона почала носити косу, а потім чорною сажею підвела собі брови, аби стати ще гарнішою. Саме Ліз вкрала у Мар'яни дзеркало. Вона просто не могла без нього жити. Мар'яна давала дзеркало іншим — а охочих подивитися у нього було багато. Ліз сказала, що дзеркало загубилося. Усі сумували, а через два дні сліпа Христина, яка жила з Ліз, загостреним слухом вловила, що Ліз дивиться у дзеркало. Вона почала бити Ліз сухими кулачками і плакати від образи, що Ліз така погана, а потім примусила віднести дзеркало Мар'яні і у всьому зізнатися. Ліз дзеркало віднесла і сказала, що знайшла його під ліжком. Наступного дня Христина, яка сиділа біля своїх дверей, окликнула Мар'яну, яка саме йшла поруч:

— Ліз повернула тобі дзеркальце?

— Дякую, так.

— І сказала, що вона навмисно не хотіла його повертати?

Після короткої паузи Мар'яна промовчала і відповіла:

— Так, сказала.

Христина зрозуміла, що Ліз нічого не сказала. Але про це більше ніхто не говорив...

Олег поклав усім каші. Старий посипав кашу горішками. Олег приніс солодкий сироп. Цьогорічний сироп був дуже смачний, бо Вайткус додавав у нього яблука.

— Хочу вірити, — сказав Олег, — що ми відремонтуємо зв'язок. І тоді не доведеться тягнути звідти речі. Як згадаю зараз, чого нам вартувало дотягти ті санки до селища, померти можна.

— Ми повинні передбачити усі варіанти, — розмірковував Старий. — Зрозуміло, що рано чи пізно нас знайдуть. Але ми повинні бути готовими до найгіршого.

— Ми завжди готові до найгіршого. Гірше нікуди, — сказала Ірина.

— Не зарікайся, — сухо посміхнувся Старий.

— Шкода, що планетарні катери розбилися, — мовив Олег. — А всюдиходи горами не пройдуть. Але я думаю, якщо зв'язок не відновиться, ми з Сергіївим запустимо планетарний катер.

— Було би добре, — сказав Старий. — Але для цього доведеться здійснити кілька переходів до корабля.

— Можливо, — припустив Олег, — ми з Сергіївим про це думали — двоє чи троє людей залишаться на кораблі зимувати.

— Це виключено, — відрізала матір. — Я ніколи цього не дозволю.

— За умови, що там буде тепло і світло.

— Температура на перевалі взимку опускається до шістдесяти градусів морозу, — попередив Старий. — Не тіш себе пустопорожніми мріями. Я конкретний у своїх запитах. Пачка паперу, ось і все.

— Якби хоч якийсь транспорт, — зітхнув Олег, наливаючи сироп у кашу. — Хоч би якийсь маленький літачок.

— Ми змушені пройти важким шляхом, який людство вже подолало, — відповів серйозно Старий. — Спочатку придумаємо колесо.

— Колесо нам майже ні до чого, — відповів Олег. — У лісі немає доріг. Ось було би два селища...

— Колесо вже придумали, і в нас є віз, — сказав Старий. — Тепер слід подумати над паровою машиною.

— Ми з Сергіївим зробимо котел, — похвалився Олег. — Ми вже придумали. З клею.

— Після парового котла ми зробимо... повітряну кулю, — всміхнувся Старий.

— Я думав про повітряну кулю, — сказав Олег. — Я багато думав про неї. Чому б нам не полетіти на повітряній кулі?

— В тобі говорить людина, яка ніколи не робила повітряної кулі, — сказав Старий. — Для того, аби підняти у повітря бодай одну людину, куля повинна бути величезною.

— А наскільки величезною?

— Метрів тридцять заввишки. Все можна підрахувати. І ще одне — куля наповнюється гелієм чи воднем. Де ти їх візьмеш?

— Ви ж самі розповідали, що брати Монгол...

— Монголф'є.

— Брати Монголф'є піднімалися на кулі, заповненій гарячим повітрям.

Олег підійшов до пічки і підкинув поліно. Воно відразу загорілося гарячим голубим полум'ям. Вогники затанцювали на обличчях.

— У них був спеціальний пальник. І паливо.

— Яке? — поцікавився Олег.

— У всякому випадку, не дрова.

— Я приляжу. Допоможи мені, Олеже, — попросила мати.

Старий підійшов до матері першим. Він уклав її у ліжко.

— З паливом щось можна придумати, — сказав Олег, дивлячись на полум'я. — І пальник ми зробимо.

— Ти серйозно це говориш?

— Абсолютно серйозно, — сказав Олег. — Якщо піднятися до перевалу на повітряній кулі, це буде величезна економія часу і сили. Хоч би піднятися. А може, і спуститися. Чи зробити дві кулі, три. Одна для людей, друга вантажна.

— Облиш цю маячню! — злякалася мати. — Ще полетиш і розіб'єшся.

— Не бійся, Ірино, — відповів Старий. — Це тільки мрія.

— Зробимо, — наполягав Олег.

Він повернувся і швидко вийшов з хатинки.

— Вдягнися! — крикнула навздогін мати.

Але він не чув.

Надворі було холодно. Пішов дрібний сніг, мокрий, круп'яний. Крупинки збивали калюжі і котилися по слизькій землі. Зірвався вітер, північний, з гір.

Було темно, тільки тьмяно, через крупу, світив, погойдуючись, ліхтар біля воріт. Його світло падало на панцир кози, яка бовваніла біля частоколу, чекала кавалера.

Олег перестрибнув калюжу і навскоси через дорогу підбіг до будинку Сергіїва. Крізь вікно, затягнуте мустанговою плівкою, пробивалося слабке світло каганця.

Олег постукав і відразу ж зайшов, зачинивши за собою двері, щоби не випускати тепло.

— Сергіїв, вибач, — сказав Олег з порога, — у мене ідея.

Господар сидів за столом і пив чай — окріп із сушеною травою. Навпроти нього сиділа Лінда Хінд, вдова Томаса. Мар'яна в торці стола чаклувала в напівтемряві, порозкладавши мисочки із сушеним зіллям.

— Сідай, — сказав Сергіїв.

Лінда привіталася також, хоча вони вже бачилися сьогодні разів п'ять. До того ж Лінда приносила Сергіїву поїсти в майстерню. Останнім часом вона частенько гостювала тут і ніхто цьому не дивувався. Всі гадали, що вона переїде до Сергіїва жити. Мати Олега навіть говорила, швидше би, чого вони чекають, — Лінді вкрай важко без чоловіка, двоє дітей — вона ж бо знала, що таке жіноча самотність.

— Я вирішив зробити повітряну кулю, — зронив Олег.

— Навіщо? — запитав Сергіїв.

Він був найсильнішим та надійним чоловіком у селищі, ніби ватажком цієї маленької людської зграї. У нього лише бракувало двох пальців на правій руці. З Мар'яною у них були подібні тільки очі — в обох сірі, світлі, з довгими, густими віями. Але обличчя Сергіїва було квадратним, важким і, напевно, негарним, якщо подивитися на нього чужими очима. Проте на обличчі був спокій, і йому можна було вірити. Раніше кумиром для Олега був Старий, який все знав, який був Учителем. Але після повернення з гір Олег все більше прив'язувався до Сергіїва. Той був не тільки вчителем, він був майстром, і в них з Олегом була спільна справа.

— Ми зробимо велику повітряну кулю, — промовив Олег. — І на ній полетимо до корабля. Розумієш?

— Ти все ж таки присядь. Мар'янко, приготуй гостеві чай.

— Я вже напився, — сказав Олег, але присів.

Лінда звелася і промовила, що їй час йти, бо діти бояться і не сплять.

Олегу завжди видавалося, що Лінда холодна до нього, оскільки саме через нього загинув у горах її чоловік. І вона не може йому цього пробачити. Олегові хотілося підійти до неї і сказати, що він не винен, він нічого не пам'ятає, бо його вкусила снігова блоха. Але Олег так і не наважився підійти до Лінди, яка за одну ніч посивіла, коли дізналася, що Томас загинув.

Сергіїв провів поглядом Лінду, і Мар'яна теж подивилася услід жінці.

Олег вирішив, що дівчина не хоче, щоб на місці її матері, яка загинула дуже давно, тут мешкала Лінда, хоча всі знають, що Лінда тиха і добра.

— Продовжуй, — перервав думки Олега Сергіїв.

— Якщо зробити велику повітряну кулю і дочекатися доброго вітру, можна піднятися на ній в гори, навіть долетіти до "Полюса". Уявляєш, яка це економія?

— Цікаво, — сказав Сергіїв, який ніколи не сперечався, поки сам для себе не вирішить проблему. — Велика повітряна куля, і якщо дочекатися зворотнього вітру, то на ній можна повернутися назад.

— І за літо злітати на корабель зо п'ять разів. Розумієш, п'ять разів.

Сергіїв уривчасто розсміявся, ніби зайшовся кашлем.

— Саме п'ять?

— Саме, — Олегу здалося, що він знайшов спільника, і якщо це так, то вважай — куля знялася у небо.

— Можна, я думатиму вголос? — запитав Сергіїв.

"Не треба, — хотів відповісти Олег. Зараз все пропаде. Сергіїв — не Старий, який міркує поверхово. Сергіїв зараз знайде справді слабкі місця".

— Якщо б ми зробили кулю, — почав Сергіїв, — і вона би полетіла — це було би добре. Але, по-перше, куля некерована. Припустимо, ми піднімаємося в повітря, вітер попутний, і ми летимо до гір. Потім вітер міняється і нас несе до снігових хребтів, де ніхто з нас не бував. Ми розбиваємося і гинемо. Чи опускаємося і не знаходимо дороги назад. Як ми накажемо вітру занести нас у потрібну долину?

Олег подивився на Мар'яну. Вона підсунула до нього чашку з чаєм. Мар'яна була за нього. Олег раптом відчув себе, як на екзамені. Минулого року Старий влаштував їм — йому, Мар'яні і Діку — екзамени, бо вони стали дорослими і закінчували школу. Це були урочисті екзамени, усі мешканці селища, навіть маленькі діти, зібралися разом поруч зі стовпами, де були позначені дні, місяці та роки. Старий та інші члени комісії — Вайткус і тітка Луїза задавали питання. Олегові чомусь діставалися складніші запитання, аніж Мар'яні та Дікові. Він був трохи ображений на Старого за таку несправедливість, і тільки згодом зрозумів, що саме в цьому і була справедливість — Старий приготував кожному ті запитання, на які той міг відповісти. Тоді в Олега було таке відчуття, як і зараз. Він весь внутрішньо зібрався, наче був на полюванні, коли на тебе нападає шакал, і всі думки ясні і точні.

— Якщо вітер раптово зміниться, — відповів Олег швидко, — то в кулі потрібно зробити такий пристрій, щоб вона відразу змогла приземлитися. І вона не зможе відлетіти далеко в інший бік. А ми далі підемо пішки або чекатимемо попутного вітру.

— Розумно, — кивнув Сергіїв, — за умови, що опускатися будемо на рівному місці, а не над скелями.

— Нам би тільки перелетіти хребет, а далі скель немає, — сказав Олег. — Там рівнина.

— А ти візьмеш мене з собою? — запитала Мар'яна, втупившись в Олега. Вона завжди так дивилася в очі людини, з якою говорила, і тому багато хто почувався незручно. Як правило, люди не дивляться в очі, коли говорять з тобою.

— Не знаю, — відповів Олег.

— Інший бік проблеми, — сказав Сергіїв, — полягає в тому, як зробити кулю. Я поки що не знаю, як її зробити.

— Я також не знаю. Але придумаю.

— Вона повинна бути великою. Де ми знайдемо таку тканину?

— А якщо зв'язати докупи багато міхурів мустангів? — припустила Мар'яна. — Буде гроно повітряних кульок.

— Ні, — заперечив Сергіїв, — кульки залишаться лежати на землі. Адже мустанг наповнює їх гарячим повітрям зі свого тіла, тому вони його піднімають.

— Правильно, — погодився Олег. — Отже, ми візьмемо багато мустангових міхурів і зшиємо одну велику кулю.

— Нитками?

— Клеєм, — поправив Олег. — У нас є Чистоплюй.

— Добре, — погодився Сергіїв, — приймемо цю попередню версію. Але як ти підвісиш до кулі гондолу?

— Кого? — не зрозумів Олег, який ніколи не чув цього слова.

— Люльку, кошик, в якому сидітимуть люди.

— А як це робили на Землі? — спитав Олег. — Напевно, її можна пришити під кулею. Адже там знизу має бути отвір, у який потраплятиме тепле повітря.

— Ні, — згадав Сергіїв. — Як зараз бачу малюнок у романі Жуля Верна — її накривали сіткою, а до сітки підвішували кошик.

— Ну, сітку ми зробимо,— сказав Олег.

— А як нагріватимемо повітря?

— Як брати Монголф'є, — сказав Олег, відчуваючи, що перемагає. — Зробимо пальник... ну хіба не придумаємо?

— Може і придумаємо, — усміхнувся Сергіїв.

Раптом замекала коза біля воріт — щось сталося. Тихо замекала. Якби загрожувала справжня небезпека, коза би мекала втричі голосніше. Тому ніхто не стривожився. Але перевірити необхідно. Сергіїв очікував реакції Олега. Той сказав:

— Я подивлюся.

— Добре, — сказав Сергіїв, — я сьогодні втомився. А про кулю завтра разом подумаємо.

Олег попрощався і попрямував до воріт. Мар'яна пішла слідом.

— Ти добре придумав, — сказала вона.

Вони обійшли калюжу. Небо ледь-ледь світилося, і тому очі швидко звикли до темряви. Вікна хатин були жовтими — повсюди горіли каганці. Ніхто не вийшов, хоча коза продовжувала мекати. Всі знали, що небезпеки немає.

Мар'яна підковзнулася і взяла Олега за руку. У неї були жорсткі пальці. Олег подивився на її профіль — у неї був точений ніс і повні губи. Олег подумав — чи гарна вона? Мати каже, що Мар'яна — гидке каченя, якому не судилося стати лебедем. Довічний підліток. Мама вважає, що в Ліз є жіночі чари. Може, вона так говорить, бо Ліз зовсім не подобається Олегові, а Мар'яна подобається. Він не міг пояснити, чому йому вона подобається — він відчував це тільки в негативному сенсі. Наприклад, коли Мар'яна йшла до лісу з Діком. Напевно, хоча він не зміг би сформулювати цю думку, це була не ревність, а швидше заздрість до Діка. Тому що Дік був вищий на зріст, сміливіший, сильніший. Він був чудовим мисливцем. Олег заздрив умінню Діка стріляти з арбалета і кидати ніж, його таланту вистежити і убити звіра, навіть дуже сильного, його холодній нерозсудливості і, найголовніше, абсолютній байдужості до досягнень і мрій Олега. Олегові досягнення для Діка були недосяжні, він і не намагався розібратися і довідниках зі зв'язку чи в логарифмах. А це було несправедливо і образливо. Від цього цінність знань і вмінь Олега знижувалась, і йому доводилося вмовляти себе, що колись він доведе Дікові свою перевагу у знаннях та мудрості. Але насправді йому хотілося довести перевагу у поєдинку з шакалом.

Інколи Олег починав скучати за Мар'яною, йому хотілося почути її голос або зустріти сірий наполегливий погляд. Але в останні місяці вони майже не бували разом, бо Олег був дуже заклопотаний і втомлювався за короткий день. Всі в селищі завжди були заклопотані, навіть діти, і дуже втомлювалися, окрім сліпої Христини і Ліз, яка не любила працювати. Олег мусив зрозуміти все, що було написано про зв'язок у книжках, які він приніс з корабля. Він повинен повернутися туди і повідомити Землі, що вони тут.

Коза бігала біля частоколу і меканням намагалася відлякати шакала, який сидів по той бік загорожі. Самотній шакал тільки облизувався, не наважуючись напасти на козу, яка була вдвічі більша і сильніша. Коза тупцювала на місці і лякала шакала. Це був даремний поєдинок.

— Замовкни, — наказав Олег козі, — йди спати.

Мар'яна відігнала козу і замкнула у стайні. А Олег підняв камінь з купи, яка спеціально лежала біля огорожі для відлякування звірів, і запустив у шакала. Шакал зрозумів, що робити йому тут більше нічого, і побіг до лісу.

Було дуже тихо. Сніг сипав ліниво і безмовно. Олег змерз.

— Добраніч, — сказав він Мар'яні, яка зачиняла стайню. — Бо я змерзну.

— Добраніч, — відказала Мар'яна. Голос дівчини був сумний, але Олег не прислуховувався до інтонацій. Ковзаючи болотом, він побіг до своєї хатини винаходити повітроплавання.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

овітряна куля стала яблуком розбрату в селищі. Ідея здавалася химерною і нездійсненною. Вона вимагала, щоб всі мешканці селища жертвували своїм часом, необхідним для щоденних турбот, заради хлопчачої вигадки, з якої нічого путнього не вийде. Але в Олега були союзники.

Першим став Сергіїв. Він не брав участі в суперечках, він погодився придумати і зробити пальник. На щастя, стеблини дерева каракатиці, якими опалювали будинки, складалися чи не наполовину з жирної смоли. Вони не дуже добре пахли, коли горіли яскравим фіолетовим полум'ям, згораючи майже повністю, та цього ніхто вже не помічав. Сергіїв зробив прес, щоб вичавити зі стеблин смолу — значна економія ваги. А Старий, хоча й з неохотою, віддав їм старий мікроскоп. У нього був новий, який Олег приніс з "Полюса", але він зберігав і старий, без лінзи. Із мікроскопа вийшла трубка для пальника і клапан, щоб регулювати полум'я.

Другим союзником став Казик.

Повітряна куля для нього була великою пригодою. До того ж, земною. Адже тільки на Землі літають на повітряних кулях. Казик попросив, тихо і ввічливо, всіх дорослих по черзі, щоб вони розповіли йому зміст роману Жуля Верна "П'ять тижнів на повітряній кулі". Казик розмірковував, що всі читали цей роман, але давно, в дитинстві, і забули багато деталей. Але коли поговорити з кожним зокрема, і кожен розповість сюжет роману, то вийде більш-менш повна картина. Він навіть зміг витягти з оповідачів імена героїв, а Старий намалював йому повітряну кулю. Старий часто малював своїм учням картинки із життя Землі. Перше покоління учнів —

Дік, Ліз, Мар'яна і Олег — були змушені розглядати малюнки на землі чи вугіллям на корі. В останній рік дітям пощастило — з'явився папір, і Старий, охоплений ейфорією бідняка, який розбагатів за одну ніч, витратив майже весь дорогоцінний запас на малюнки — недолугі, наївні, але найсправжнісінькі малюнки: Ейфелева вежа, Кремль в Москві, слон, місячне небо, перший паровоз, каравела Колумба. Таких картинок назбиралося з півсотні. Їх можна було розглядати після кожного уроку. Тут була і картинка, намальована на прохання Казика, навіть з його доповненнями. Він не вмів малювати, але про повітряну кулю знав більше від Старого. На цьому малюнку повітряна куля приземлялася в африканській савані, а за нею бігли слони та жирафи.

Цю картинку Казик і приніс Олегові, коли той вирішив робити повітряну кулю.

— На,— сказав він, дивлячись на Олега знизу вгору. — Тут все є.

Олег взяв картинку і довго розглядав її. Він зауважив, що з кошика звисає канат з якорем на кінці і вирішив, що обов'язково потрібно зробити такий якір.

Якби не Казик, доля кулі була б дуже сумнівною. Надходила весна, і мустанги, які й не підозрювали, як Олегові потрібні їхні міхурі, ще не отямилися від сплячки. Знайти їхні гніздовища було нелегко, і Казик з відданою Фуміко разів двадцять ходили до лісу, поки не відшукали, де зимують мустанги. Виявилося, що мустанги на зиму ховалися у великих норах в сосновому лісі. М'яке рухливе коріння прикривало їх від снігу та морозів.

Потім виникла проблема з сіткою, яка вмістила б повітряну кулю і тримала кошик. Водорості для неї збирали Мар'яна з рудою Рут. Їхні руки розпухли від холоду, і нарешті Лінда заборонила дочці лазити по болоті. Олегові довелося закинути всі справи і зайнятися збиранням водоростей. Щоправда, допомагали хлопчаки, близнюки, які жили у Старого, а також діти Вайткуса, але таке заняття їм швидко набридло, і вони розбіглися.

Щоранку на світанку Мар'яна з Олегом йшли за цвинтар до болота утореною стежкою. З кожним днем доводилося залазити все далі, вони брели грузьким берегом, по коліно в крижаній воді, яка пропікала нестерпним холодом навіть через непромокальні штани з риб'ячої шкіри. Водорості сиділи міцно, їх доводилося зрізати. Вперте біляве водяне волосся виривалося з рук, а підрізати їх слід було під корінь, щоб волокна були якнайдовшими. Ноги ковзали; жадібні, але, на щастя, мляві ще, п'явки совалися, чіпляючись

кігтиками до штанів; панічно кидалися вбік, якщо наступиш ненароком, вирячкуваті краби; підпливла цікава праска, і тоді доводилося відступати на берег й чекати, коли вона знову зникне у твані.

Олег намагався зробити більше, ніж Мар'яна, але все ж відставав від неї, і йому здавалося, що вони ніколи вже не назбирають достатньо водоростей для цієї клятої сітки. А їх ще потрібно було віднести в сарай, розкласти на підлозі, щоби висушилися. Сушилися вони погано, адже було ще холодно, а повітря вологе.

Найбільше противилася мати. Перспектива повітряної мандрівки Олега лякала її до смерті.

— Це самогубство, — повторювала вона Сергіїву. — І ви допускаєте це так байдуже. Якби це були ваші діти, ви б ніколи цього не дозволили.

Материні слова тільки дратували Олега.

— Мені скоро двадцять років, — відповідав він втомлено.

Він працював так тяжко, як ніколи раніше, бо Сергіїв не зменшив занять з електроніки, та й роботи в майстерні було достатньо.

А коли Олега почав відмовляти Вайткус, він раптом вибухнув:

— Я що, менше працюю? Я не будую млин? Не роблю борону? Я нікого не примушую. І якщо мені доведеться робити цю кулю самому, я все одно буду її робити. Напевно, братам Монголф'є також всі говорили, що вони дармують час. А не було б їх, не прилетіли б ми сюди на космічному кораблі. Все з чогось починається.

Вайткус засміявся. Сміх вигулькував звідкись з великої рудої бороди.

— Краще б не було братів Монголф'є, — сказав він нарешті. — І ми зараз мирно сиділи б на Землі.

— А я не жартую,— сказав Олег.

— Шкода. Треба вміти пожартувати над самим собою.

— Які вже тут жарти! Мати кричить. Луїза говорить, що не варта справа заходу. Старий торочить, що ризик надто великий. А іншим здається, ніби я граюся в якусь гру. Чому всі не розуміють?

— Взагалі, ти граєшся, — сказав Вайткус, — в хорошу гру, але дуже незвичну для нас, простих смертних.

— Але хіба ви не хочете полетіти звідси?

— Дуже хочемо. Ми, дорослі, навіть більше, аніж ти. Ми знаємо, що ми втратили, а ти тільки здогадуєшся. Але навіть в такому дивному соціумі, як наше селище, виробляються стереотипи у ставленні до нового. І вони майже не відрізняються від того, що відбувається

у великому місті. Йти до корабля — це зрозуміло, всі так робили. Вбивати звіра — зрозуміло. Без цього не проживеш. Але летіти в гори на повітряній кулі — божевілля! Дитячий тип ризику. Це мрія Казика, а не справа людини, на яку селище покладається в іншому.

— Але пішки теж небезпечно.

— Пішки удесятеро більше шансів дійти. Дорога вже відома. Спорядження у вас краще, ніж минулого року. Досвіду у вас теж більше. Ні, я за традиційні шляхи, навіть коли традиціям усього рік. Надто багато поставлено на карту.

Заперечення не зупиняли Олега. Але за винятком Сергіїва, який в перші ж дні підрахував об'єм кулі та потужність пальника і прийшов до висновку, що куля зможе полетіти, решта мешканців селища сподівалися, навіть були впевнені, що нічого з цього не вийде.

Дік, як і раніше, не заздрив Олегові. Йому було достатньо власної вищості у тих життєвих ситуаціях, у яких він був переможцем. Він би й сам полетів на кулі, але не до корабля, а в інший бік, до таємничих лісів і рік, які ховалися за пагорбами. Там були його перемоги і випробування. Дік хотів побачити світ зверху, наче птахи. Але про це не вважав за потрібне говорити. Тому Олег здивувався, коли Дік також розшукав лежбище мустангів і приніс звідти цілий мішок міхурів.

Зовсім вже несподівано запротестувала проти польоту Ліз.

Олег уникав її, наскільки можна уникнути людину в маленькому селищі. І якщо Ліз приходила до них, він шукав привід піти в майстерню або перейти за перегородку до Старого, щоби там позайматися, не слухаючи жіночих теревенів. Його дивувала мама — з Ліз вона починала говорити, до того ж зі щирим захопленням, до того ж, про речі неважливі, дріб'язкові, які насправді не вартували того, щоби їх обговорювати. Та Бог із ними, поки вони обговорювали рецепти різних нехитрих страв, змагаючись у вмінні поєднувати солодкі бульби з кашею або сушеними горішками, це їхня справа, але вони взяли собі за звичай обговорювати інших людей. Не бажаючи слухати ці розмови, але не в змозі не слухати — голоси доносилися навіть через перегородку, — він дізнався, наприклад, що Лінда погано виховує руду Рут, оскільки більше думає про те, як запопасти Сергіїва. Велика Луїза не догодовує Казика, і він такий блідий, а Мар'янка все поганішає — якісь в неї негаразди з метаболізмом. Це були слова матері, Ліз їх не зрозуміла, але одразу згодилася. Якась недорозвинута дитина — вісімнадцять років, а більше схожа на хлопчака-підлітка. Олег навіть закашлявся, щоби вони зрозуміли, що

він все чує, і через те Ліз засміялася високим голосом. І він одразу ж уявив собі Ліз, тільки не за голосом, хоча аж ніяк не хотів про неї думати. Ліз була найтовстішою з молодого покоління. Тобто, вона не була товстою, але в неї були товсті частини тіла. Іншого слова Олег підібрати не міг. Товсті груди і товсті стегна. Ліз часто сміялася, коли з нею розмовляли Олег чи Дік. Якось Олег перехопив погляд Діка, котрий дивився на Ліз, як на здобич на полюванні. Одного разу, коли Ліз пішла, а Олег, повернувшись від Старого, почав вмощуватися спати, мати запитала, чи не час йому подумати про сім'ю. Олег навіть не зрозумів, про що йдеться.

— Одружитися, — сказала мати.

Олег засміявся і запитав:

— Чи не з Ліз?

— Життя триває, — сказала мати.— Навіть у такій дикій ситуації. Дивися, втратиш дівчину. Піде вона до Діка.

— Вважай, йому пощастило, — відповів Олег.

— У тебе немає вибору.

— Я полечу на Землю і там вирішу всі свої проблеми.

— Дурень, — сказала мати сперсердя. — Закінчиться тим, що закохаєшся у здихлю.

— Мар'яна хоча б не дурепа. — Олег відвернувся до стіни.

***

Весна прийшла рання і тепла. Сергіїв, який відповідав не тільки за календар, але й погоду, казав, що і літо, за його підрахунками, має бути теплим.

Спочатку дощі змили рештки снігу, тільки глибоко в лісі він ще тримався деякий час, потім дощі порідшали, і вдень повітря прогрівалося крізь хмари настільки, що дітлашня скинула хутряні сорочки і вибігала голими по пояс на вулицю. Сонце піднімалося вже так високо, що його можна було вирізнити непевною, але яскравою плямою, крізь одвічні хмари. Коза пережила черговий медовий місяць, і тепер заспокоїлася, паслася за частоколом і чекала приплоду.

З півдня повернулися шакали, які відкочували туди за звіриною. Перші птахи опустилися на загорожі, гучно б'ючи перетинчастими крилами. З'явився гнус, і коли дітлахи та жінки на чолі з Вайткусом працювали на городі, доводилося запалювати димні вогнища. Одного із близнюків Старого вкусила снігова блоха, і він прикусив собі до крові язик.

Літо ще тільки починалося, але Олег все більше відчував внутрішню тривогу, нетерплячку і навіть страх, що часу залишилося обмаль. Він нічого не встигне. Найголовніше, не встигне вивчити все, що потрібно, щоби прийти на корабель і відремонтувати зв'язок. Тепер його часто звільняли від спільних справ — він зовсім перестав ходити на полювання і його не кликали працювати в поле. Навіть у майстерні Сергіїв наказував йому не плутатися під ногами. А вечорами суворо допитувався, що він вивчив, дізнався, зрозумів. До того ж Олег бачив і роздратування Сергіїва, спричинене тим, що сам Сергіїв далеко не все розумів.

А попри те куля, непомітно долаючи опозицію, перетворювалася в об'єктивну реальність. Коли минулися дощі, а Чистоплюй, якого Казик із Фуміко вдосталь годували хробаками, почав плюватися так злісно, що навколо його клітки утворилось скляне озеро, під навісом між майстернею і яблунями Олег з Мар'яною почали кроїти і клеїти з міхурів кулю. Спочатку вони з Сергіївим намалювали на землі викрійку кулі, схожу на квітку, з гострими пелюстками, і вона була настільки великою, що Фуміко заледве докидала камінець від краю до краю. Сто двадцять кроків. Потім Мар'яна з Олегом почали склеювати сегменти кулі — пелюстки. Міхурів, яких здавалося там багато, одразу ж не вистачило. Казику з Діком довелося знову полювати на мустангів.

Ставлення селища до кулі поступово змінилося — мабуть, звикли. Навіть мама перестала кричати. Ліз приходила кілька разів клеїти та вирізати міхурі. А потім разом з Христиною, яка раптом виявила талант до плетення сіток, вона крутила мотузки. Вайткуси робили кошик — його плели з тонких гілок.

Але все ж таки настільки серйозно, як Олег, до кулі ніхто не ставився. Навіть Мар'яна. Залишався, щоправда, Казик, але він був ще хлопчаком, диким дитям, який у глибині душі вірив, що на кулі вони врешті-решт прилетять в Індію. Не раз бувало, що коли у селищі всі ще спали і чорне холодне небо ледь починало сіріти, Олег вилазив тихенько на холод, гнаний наростаючим нетерпінням, і йшов до розкладених на землі блискучих пелюсток. Казик з'являвся поруч нечутною тінню, таким собі лісовим Мауглі. Він біг до клітки, щоб розбудити Чистоплюя, і мовчки допомагав Олегу.

Потім потрібно було склеювати пелюстки по краях, щоби вийшла куля, тобто груша, витягнута донизу. Як не старайся, клей потрапляв на руки, пальці скляніли і німіли. Вранці треба було остерігатися колючих кульок перекотиполя, які піднімалися в повітря

і летіли на пошуки ведмедя, аби прорости у ньому новими паростками.

Нарешті, куля була склеєна.

Потім була готова сітка. І навіть канат з якорем, щоби чіплятися за землю. І пристрій для нагнітання гарячого повітря Сергіїв закінчив своєчасно, і палива заготовили цілий дерев'яний бак. І кошик був готовий, міцний надійний кошик. Можна було збирати кулю.

Старий вимагав, щоби спочатку кулю запустили без людини. Нехай повисить, якщо підніметься, і опуститься назад. Але Олег був проти, і його підтримав Сергіїв. Бо ж випробовувати потрібно було не тільки кулю, а й пальник, треба було перевірити, чи куля керована.

— Канат зробіть коротшим, — сказала мати.

Олег тільки посміхнувся. Канат плели Ліз з Христиною. Він також їм допомагав, хоча часу для цього зовсім не було. Олег розумів, що Ліз робить це виключно для нього. Він два рази вечорами приходив в хатину, де жили Ліз з Христиною, слухав Христину, яка завжди скаржилася і чекала смерті. І вони плели разом цей безкінечний канат. Олегу можна було і не приходити — який з нього плетун, — Ліз дивилася на нього, відволікалася і намагалася знайти причину, щоби торкнутися його рукою. Олег терпів, терпів, слухав пустопорожні слова, намагався думати про інше, а потім все ж не витримував і втікав в майстерню або до себе додому.

Олег знав, що першим на кулі підніметься він, і ніхто цьому не заперечував — куля була його дітищем, без його наполегливості нічого би не вийшло. Казик останніми днями мовчки ходив за Олегом і ніяк не міг примиритися з думкою, що його власна мандрівка відкладається. Він сподівався на диво, яке допоможе йому здійснити першу подорож. Олег був непохитний. Тут було вперте переконання, що кулю задумав і зробив, в першу чергу, саме він, Олег, хоча ніхто і не вірив, а тому перший політ належить тільки йому і більше нікому.

Напевно, хтось і здогадувався про думки Олега, але вголос не казав.

Тільки Старий сказав. Вранці, коли мала піднятися куля.

— Відчуваєш себе Наполеоном? — запитав Старий.

— Чому? — здивувався Олег. — Ніколи не бачив Наполеона. Навіть на картинці. І не знаю, що він зробив.

— Знаєш, — заперечив Старий, милуючись Олегом.

Олег підріс за зиму, плечі стали ширшими, волосся потемніло, але зберегло легку пишність. Хотілося запустити п'ятірню і покуйовдити.

Обличчя змінилося, втратило хлопчачу лагідність. Це було розумне обличчя. Можливо, недостатньо сильне, але в округлому підборідді і гострих скронях була внутрішня сила та впертість. Приємне лице.

— Ну добре, знаю, — усміхнувся Олег. — Завоював пів-Європи.

Він одягнув чоботи і перевірив, чи надійно вони прилягають до штанів. Вайткус казав, що там, нагорі, буде холодно. Як в горах.

— Хіба цього недостатньо? — запитав Старий.

Прибігли близнюки, вихованці Старого, істоти безтурботні, схильні до вибухів сміху і необдуманих бешкетів. Вони, як і все селище, відчували, що сьогодні особливий, урочистий день, справжнє свято. І Олег, звичайний собі Олег, який живе за стінкою і у якого зла мати, сьогодні полетить в небо.

— Все це надто просто, — сказав Олег. — Наче математична формула. Олександр Македонський завоював півсвіту. Наполеон завоював половину Європи. Гітлер намагався завоювати всю Європу. Юлій Цезар також завоював. Здається, Єгипет. Усіх цих людей немає. Для мене навіть понять за ними немає, змісту немає. Ви їх бачите інакше. Бачили їхні портрети, читали про них книги. Для вас вони унікальні особи, а як для мене — звичайні. Я навіть Європи не бачив.

— Ну, звичайними їх назвати не можна, — заперечив Старий. — Саме незвичність і притягує до них людську пам'ять. Добра чи зла, але незвичайність.

— Для вас — так. Ви за ними могли вимірювати свій рівень існування. Я так не можу. Коли мені було років дванадцять, мене раптом почала мучити ця проблема. Що таке "завоював"? І я спитав у школі: а чи був другий Наполеон, який завоював не пів-Європи, а четверту частину? І ти відповів мені, що різниця між завойовниками — тільки у тривалості їхніх успіхів. Не було жодного, який би досяг своєї кінцевої мети.

— Пам'ятаю, — сказав Старий. — І ще я сказав, що ті, хто зазнали поразки на початку свого шляху, нам невідомі, бо у кожній війні є той, хто програв. І кожного Наполеона чекає його Ватерлоо лише тоді, коли він не загине раніше. Я пам'ятаю.

— Ну ось, — підтвердив Олег, підстрибуючи на місці, щоб перевірити, чи добре на ньому сидить одяг. Потім він взяв флягу з солодкою водою і повісив через плече. — Я й кажу. Завойовування — звичайна справа загарбників. І всі вони однакові. Але це чуже і незрозуміле заняття. Як і торгівля. Для мене незвичайний той, хто робить щось вперше.

— Ти маєш рацію, — погодився Старий. — Та я назвав тебе

Наполеоном не тому, що хотів порівняти тебе із завойовником. Аналогія була в іншому. Все селище повилазило на двір, бо ти сьогодні запускаєш свою кулю.

— Ну, не я один.

— Сьогодні усі ми виконуємо твою волю, ти розумієш це, чи ні? І я уявив собі таку картину... Я сам цього не бачив, але, на відміну від тебе, можу уявити... Ранок. Десь в Австрії або в Пруссії, на початку дев'ятнадцятого століття. Наполеон провів ніч в невеличкому, пропахлому ваніллю, чистенькому готелі. Він прокидається від шуму за вікном і ще спросоння підходить до вікна і відчиняє його. Уся дорога і площа містечка заповнені візками, фургонами маркітанток, гарматними запрягами. Йдуть люди, іржуть коні — стовпотворіння. І раптом Наполеон розуміє, що у цьому загальному русі є незвичність — він чимось спричинений, з чогось росте, набирає сили... І ці солдати чекають сніданку біля похідної кухні не тому, що люблять снідати саме таким способом, і ці гармати виїжджають на площу зовсім не тому, що гарматникам немає більше що робити, — весь цей рух, усе це збіговисько життів і доль відбувається за волею

його, Наполеона, у якого цілу ніч болів зуб і якому раптом хочеться закричати у відчинене вікно: "Швидше повертайтеся додому!"

— І він закричав? — запитав Олег.

— У тобі виробляється обов'язкова риса великої людини... — Старий був незадоволений. — Ти втрачаєш почуття гумору.

До хатки зазирнув Казик. Його тонка гнучка фігура була напружена. Він ніяк не міг змиритися з тим, що не полетить сьогодні на кулі. Але розумів, що найголовніше, аби куля полетіла — навіть без нього. Бо якщо вона полетить сьогодні, то Казика обов'язково візьмуть наступного разу.

— Я йду, — сказав Олег. Він був готовий.

Вони з Казиком вийшли з дому. За ними Старий. Він важко спирався на палицю. Палиця була нова, сумирна. Минулорічну палицю, гарну, сріблястого кольору, йому восени зрізав Дік на шиплячій галявині. Але коли прийшла весна, палиця одного чудового дня пустила гострі липкі паростки, і спробувала втекти з хатки, поки Старий проводив урок. За палицею ганявся весь клас, а коли упіймали, то відпустили на волю. Палиця долізла до частоколу. Там пустила коріння і перетворилася на розкішний кущ. Старий якось почув, як хлопчаки збиралися рибалити і домовлялися зустрітися біля "палиці", та й здогадався, що вони мали на увазі.

Уже з галявини Олег озирнувся і подивився на Старого, котрий повільно шкутильгав до нього. Йому раптом стало його шкода. Старий вже скоро помре. Він став гірше ходити, часто хворіє, навіть у школі йому нелегко проводити уроки. Він усе забуває. Добре, що діти виросли і скоро вже полетять на Землю. Старий багато зробив. Якби не його школа, ніхто не зміг би навчити дітей всім наукам.

На полі, за сараями, потворним пагорбом лежала повітряна куля. Пальник шипів і наганяв гаряче повітря усередину кулі. Але працював він на чверть потужності. Сергіїв, який командував кулею, не хотів ризикувати.

Куля була схожа на великого гірського слона — безформне громаддя плоті, що ледве рухається уві сні. Ще на світанку куля була звичайним великим шматком ганчірки, окремо сіткою, окремо кошиком. Усе змінилося. Куля оживала.

Коза з козенятами сторожко завмерли віддалік.

Коли підійшов Олег, Сергіїв, що стояв біля кошика, запитав:

— Додамо полум'я?

Він звертався до Олега, як до рівні. Він теж визнавав, що куля —

власність Олега, як дзеркальце — власність Мар'яни. Але це не означало, що дзеркальце не належить всім. Бо ж не могла Мар'яна відмовити, якщо знадобиться дзеркальце?

— Ми потім теж полетимо? — запитала руда Рут.

Усі обличчя здавалися дуже чіткими, наче Олег дивився на них через лупу. Ось біжить Мар'яна з банкою клею — вона помітила, що шов десь пропускає повітря.

Ось велика Луїза, огрядна, товста жінка з опухлим обличчям, поправляє гілку, що вилізла з кошика.

Куля здригнулася, наче зітхнула, і якось відразу стала округлішою.

Олег нагнувся, перевіряючи, чи надійно вона прикріплена до землі. До кілків, глибоко забитих у землю, були прив'язані мотузки. А поряд з кошиком у землю був закопаний покручений штир із залізного дерева — якір. Поруч канат, складений акуратними кільцями.

Куля ще раз зітхнула. Тепер вона була майже округлою і торкалася землі лише в одному місці.

— Я залізу в кошик? — запитав Олег у Сергіїва, і голос його несподівано зірвався.

Він злякався, що інші помітять його хвилювання і сміятимуться. Про себе він подумав: "Я не Наполеон. Я хочу незвичайних справ, а не завоювань. Я не хочу, щоби через мене люди їли на похідних кухнях і стріляли з гармат. Люди рухаються не тому, що я того хочу, але якщо їм буде краще від моїх вчинків, я радітиму".

— Ще рано, не полетить, — сказав Сергіїв. Він не засміявся.

Несподівано куля припіднялася, відірвалася від землі, але відразу ж опустилася назад. Велика сітка врізалася в її тіло, і тонка оболонка міхурами вилазила в чарунки.

— Краще, якби матеріал був міцніший, — сказав Вайткус. — У майбутньому звернімося до досвіду дирижаблів.

— До якого досвіду? — Олег раптом зрозумів, що дирижабль для нього — пустопорожнє слово.

— Якщо покрити кулю тонким шаром клею, — пояснив Вайткус, погладжуючи бороду, — вона стане міцнішою.

— Чому ж ти раніше не сказав? — Олег збагнув усю красу цієї думки, і образився на Вайткуса, що той приховав від нього таку чудову думку.

— Я тільки зараз подумав, — зізнався Вайткус.

— Це збільшило би вагу, — заперечив Сергіїв.

Куля нарешті відірвалася від землі і криво, під кутом до кошика, піднялася вгору.

Олег не чекав. Він переліз через край кошика і встав у ньому, міцно тримаючись руками за борти.

Кошик був невеликий, півтора метри в діаметрі і висотою до пояса. Усередині вмістився ще й запас палива, і кілька мішків з піском — на кожній кулі обов'язково мусить бути баласт.

Куля поволі хиталася над головою, і до нижнього краю, де містився пальник, можна було дотягнутися рукою. Олег помацав канати, що кріпили кошик до ободу. Канати були міцні.

Кошик стояв на землі, можна було легенько перестрибнути через його край і встати на м'яку молоду траву, але Олег відчував якесь відчуження від усіх, хто стояли поруч, ніби вони були вже далеко внизу.

Кошик смикнувся, куля натягнула канати, намагаючись піднятися у повітря.

— Полетить, полетить, відв'язуйте! — закричала руда Рут.

— Мовчи, — обірвав її Сергіїв, — ще рано.

Олег, закинувши голову, дивився на кулю. Вона була така величезна, що затуляла півнеба. І була негарна — нерівно склеєна, пухирчаста, мотузки якось незручно і незграбно стягували її. Напівпрозора біляста оболонка відбивала траву і криві хатки селища. Та разом з тим у цьому безглуздому громадищі відчувалася дивна сила, яка була і в її повільних наполегливих спробах вирватися, відірватися від землі, і в тому, як натягувалися мотузки, що тримали кошик, і в тому, як надсадно гудів пальник і його гудіння збільшувалося та розчинялося у череві кулі.

Тепер куля була просто над головою, і канати були сильно натягнуті. Олег відволікся, дивлячись на кулю, і не відразу побачив, як за сигналом Сергіїва його помічники нахилилися над кілками, до яких були прив'язані мотузки.

— Готуйся, Олежику! — крикнув Сергіїв. — Зараз будемо відпускати. Тримайся міцніше. Може смикнути.

— Тримаюся, не хвилюйся! — вигукнув Олег, дивлячись, як Вайткус нахилився зовсім близько — можна рукою торкнутися до спини, — відв'язує вузол.

І в цю мить Олег ледве не випав з кошика.

Як не старався Сергіїв, щоб всі канати були відпущені одночасно, сили його помічників були далеко не однакові. Вайткус уже відв'язав канат і міцно тримав його. Дік встав, випрямився, посміхаючись,

і усім своїм виглядом показував, що бере участь в несерйозній забаві. Свій канат він тримав не надто міцно, куля, хоча і дуже велика, здавалася йому не сильною. З іншого боку кошика Луїза та Еглі трохи забарилися, відв'язуючи вузли. Куля наче чекала цього. Дік легенько смикнув за мотузки і побачив, що з одного боку вони ще міцно тримаються за землю, а з іншого вже вільні, дочекався легкого подуву вітру, який прийшов йому на допомогу, і добряче смикнув.

Вайткус, відчувши ривок, повис усім тілом на мотузці, але друга мотузка різко рвонула вгору, роздерши долоні Діка, і куля вирвалася, відкинувши його на землю. Він одразу, як звір, перевернувся через голову, стрибнув і кинувся, щоб підхопити канат, але було вже пізно: кошик, рвонувшись в сторону, завалився на бік. Олег упав, вдарився головою до банки з паливом. На нього упали мішки з баластом. Кошик відкинув набік велику Луїзу і придавив Еглі. Куля знову хитнулася убік, відкинувши Вайткуса, вирвала із землі всі кілки і різко смикнулася в небо.

Кошик коливався під кулею, як невагомий жучок.

Усе це відбулося протягом кількох секунд, наповнених тріскання, криками, уханням повітря. І раптово запала тиша, коротка пауза тиші, в якій чувся лише тихий плач Фуміко: вона про всяк випадок почала плакати ще до цих подій, бо боялася за Олега.

Мовчали всі, навіть Еглі, якій подряпало кошиком руку, і Луїза, яка досі лежала на землі, і Сергіїв, і Вайткус, і навіть діти. Усі дивилися нагору, бо там, у кошику, був Олег.

Мати Олега, єдина зі всіх, заплющила очі, бо з убивчою ясністю уявила собі, як тіло її сина випадає з кошика і летить, розкинувши руки, до землі.

Для Олега все минуло дуже швидко: в одну мить він упав на дно кошика і на нього, як важкий звір, упав мішок з піском. І наступної миті він зрозумів, що летить, що нічого під ним немає, що земля десь далеко внизу, а кошик розхитується вільно і легко, а через щілини в гілках проникає світло.

Він дуже обережно, охоплений жахом висоти, піднявся навколішки, відчуваючи, що кошик розхитується все менше й менше, а куля нестримно тягне його вгору.

І поки Олег піднімався на ноги, до нього поверталося відчуття, наче органи почуттів по черзі вмикалися, повідомляючи йому, що відбувається довкола. Шипів пальник, наганяючи всередину кулі

гаряче повітря, скрипіли мотузки, ялозили по оболонці, поскрипували гілки кошика, по яких він ступав. І знову лунав тонкий дитячий плач.

Нарешті Олег зміг піднятися. Він міцно взявся за край кошика і вже був готовий випрямитися, але, на щастя, не встиг, бо кошик різко смикнуло, так що Олег заледве не випав. І він не одразу здогадався, що закінчився канат, яким кошик був причеплений до якоря.

Рух кулі догори припинився, але вона продовжувала спроби вирватися з полону, кошик здригався і тремтів.

Знизу всім здавалося, що минуло дуже багато часу. Майже хвилину всі дивилися догори і мовчали. Куля піднялася угору метрів на сто — далі її не пускав канат — і почала поволі рухатися до лісу, наче намагалася перехитрити канат, який міцно тримав її.

Олега все ще не було видно.

Але, врешті-решт, він залишався у кошику.

Сергіїв, який перший опам'ятався, вже збирався крикнути Вайткусу і Діку, щоб вони допомогли тягнути кулю додолу, але відразу ж зрозумів, що спочатку потрібно закрутити пальник, бо підйомна сила кулі надто велика і її не побороти.

Раптом закричала Ірина:

— Синку! — гукала вона, порушуючи цим криком мовчазну урочистість польоту. — Синку, ти живий? Олежко!

Олег почув цей крик, і йому стало соромно, що мама кличе його, як маленького, але відразу ж промайнула думка, що і у Наполеона, напевно, була мама, і він, висунувшись з кошика і міцно чіпляючись за мотузки, крикнув униз:

— Усе гаразд!

Зовсім маленький темний силует Олега — голова і плечі — бачили всі на землі, і усі почали кричати, діти стрибали, а Ірина заридала на повний голос.

Куля поволі рухалася над головами — це був справжній повітряний корабель, який може полетіти в небо.

Старий допоміг Вайткусу, який так і просидів ту хвилину на землі, піднятися і сказав йому:

— А потім вони винайшли повітроплавання.

Вайткус усміхнувся.

— Зменши полум'я у пристрої пальника! — крикнув Сергіїв. — Зменши підйомну силу! Ти мене чуєш?

— Чудово чую! — відгукнувся Олег, і його голова зникла.

Олег повернувся до пальника, обережно зменшив полум'я. Але не надто. Тепер, коли все обійшлося, йому зовсім не хотілося спускатися.

Він ще раз подивився донизу і помахав рукою:

— Усе нормально!

І побачив селище зверху. Усе відразу. Вулицю — брудну річку, по якій тягнулися такі жалюгідні зверху хатки, криві дахи сараїв і майстерні, старий частокіл. Декілька мешканців, яких довелося вгадувати, бо вони стояли просто під кулею.

Хтось махав руками, діти стрибали, зображуючи дикий танок.

Олег побачив, що на порозі своєї хатки сидить Христина. Може, не захотіла прийти до кулі, або про неї всі забули у цій катавасії.

А ось там задерла зелену морду коза. Вона ще не бачила літаючих слонів.

Погляд Олега ковзнув далі, за частокіл, — нешерока смуга лугу, далі починався ліс. Ніколи він не бачив його зверху. Сплетіння білястих голих гілок, де-не-де бурі і зелені плями лишайників і ліан, і це місиво тягнеться до болота. Зверху болото, таке велике, здається зовсім маленьким, а за ним кущі, потім знову ліс, без кінця і просвітку, який ховається у пелені туману.

Олег обережно відійшов на другий бік кошика. Тепер він бачив початок шляху, яким вони йшли до гір, до "Полюса". Знову ліс, за ним пустка і червоні скелі, що здіймаються над лісом.

Ще два кроки праворуч. Знову ліс. Тільки він переривається — там клаптики степу, куди вони ходять полювати на оленів, і темна стіна великого дальнього лісу, куди рідко хто доходив. Там немає дичини, а у вологій напівтемряві чатують хижі квіти й ліани.

Подув вітер, намагаючись понести кулю. Кошик захитався.

Олег розумів, що йому потрібно ще зменшити вогник пальника. Люди внизу чекають, коли він спуститься. Але він не міг відірватися від простору, що відкривався під ним. Він перестав бути мурахою, що повзає поміж гіллям, він піднявся над землею, наче птах, і зовсім інші масштаби цього світу наповнили Олега вільним та хвилюючим відчуттям могутності і впевненості у собі й у тих маленьких істотах, що чекають його внизу. Це відчуття нагадувало той день, коли він уперше побачив за перевалом у гірській долині на снігу величезну тарілку космічного корабля. Але той корабель був лише пам'яткою про могутність людей. А сьогоднішній політ був створений ним самим. І Олег зрозумів, що понад усе він хоче обрізати цей канат і піднятися високо, до самих хмар, щоби побачити біль-

ше і полетіти над цими лісами, не ховаючись у них і не боячись нікого.

Олег подумав, що брати Монголф'є не змогли би зрівнятися з ним. Вони піднімалися над своїм рідним містом, де ніхто не міг їх вбити. Їм потрібно було перемогти тільки повітря. Олег мусив перемогти всю цю планету, яка намагалася убити їх.

Висота була невеликою, напевно тут була така ж температура, як і на землі, але Олегові стало холодно. Напевно, перехвилювався. І коли він закручував пальник, його пальці тремтіли.

У кулі поступово зникали сили і бажання чкурнути до хмар.

Внизу Сергіїв і Дік тягнули за канат, щоб допомогти кулі плавно опуститися.

Світ довкола почав зменшуватися, горизонт наближався.

***

На початку літа підготовка до подорожі на корабель трішки затрималася. Два головні учасники цієї справи — Олег та Сергіїв — часто відволікались на інші справи. Олег продовжував займатися кулею. Щось вигадував там, щось змінював, майже щодня піднімався у повітря, майже завжди з кимось. У Сергіїва була інша турбота — Лінда Хінд все ж переїхала до нього. Ніякого весілля не було, і свята, взагалі, теж, якщо не враховувати, що дорослі зібралися у їхньому домі, посиділи, пом'янули Томаса і покійну дружину Сергіїва, випили чаю, побажали Лінді та Сергіїву вдало повернутися на Землю. І розійшлися.

Дорослих у селищі залишилося зовсім мало, і деякі з них були зовсім слабкі. Дуже подався Старий, ледве трималася тітка Луїза, а сліпа Христина сама про себе говорила, що вона довго не протягне. Матір Олега замучив радикуліт, і вона більшу частину дня лежала в ліжку. Тому в полі працювали, в основному, Вайткус з Ліндою і Еглі, а Сергіїв займався майстернею. І звичайно, все більше справ лягало на молодих. Полювання у ці дні повністю було на плечах Діка, який завжди брав з собою Казика, а інколи Пятраса Вайткуса. Їх вже важко було називати хлопчиками — це були підлітки, умілі, спритні та швидкі. До школи вони вже не ходили, бо Старий не міг їм чимось допомогти. Його минуле для них було майбутнім, причому, близьким і досяжним. Тепер усі вірили в кулю, і навіть перебільшували її можливості. Здавалося, що на кулі можна було літати до корабля, коли і як захочеш.

Олег краще за всіх розумів, що його дітище — корабель ненадійний. Він уже навчився відчувати кулю і знав, як вона під легким подувом вітру може летіти будь-куди.

У другий свій політ Олег взяв Казика. Це було справедливо. Казик добровільно займався усім, що було пов'язано з кулею. Він невтомно тягав дрова для кулі і витискав пресом масло для них. Він ходив полювати на мустангів, бо потрібно було лагодити кулю.

Олег помітив, щоправда, не одразу, як проявляється людський егоїзм стосовно кулі. Напевно, люди й не помічали власного егоїзму, тільки збоку ти бачиш чужі помилки. Ті, хто хотіли полетіти на кулі до Львова, чесно допомагали її запускати, тримали канати, ховали її під дах, коли політ закінчувався. Але після того, як вони піднялися у повітря, їхній інтерес до кулі зникав. Більшість з тих, хто літали з Олегом, політ розчарував. Був момент страху, коли куля піднімалася, потім виникав інтерес — побачити ліс і селище зверху. Ось і все. Так було з Ліндою і Ліз, яка тричі пропускала свою чергу, оскільки дуже боялася, але все ж залізла в корзину, а коли куля піднімалася, верещала від страху так, що діти, які дивилися знизу, ледь не вмирали зі сміху. Вайткус, піднявшись у повітря, уважно обдивився довкола, а потім сказав, що треба сходити до болота, бо побачив там у хащах яблуневі зарості. Старий мовчав, коли вони були нагорі. Хвилин двадцять мовчав, потім сказав: "Дякую, можна спускатися". Еглі дивилася на селище, потім витерла очі, може, від вітру, може, щось в око потрапило. І сказала: "Здурі-ти можна, яка убогість!"

Мати летіти відмовилася, і це було добре. Але щоразу, коли Олег готувався до наступного польоту, вона виходила на майданчик і обов'язково перевіряла, чи добре тримає канат.

Казик з Фуміко канат продовжили, ще метрів на двадцять. Довше не вийшло. Він виявився таким важким, що тягнув кулю донизу, і хотів відірватися. Дік піднявся одним з останніх. Він декілька днів після польоту уникав Олега, бо вважав себе винним у можливій першій катастрофі кулі. Олег сам запитав його, чи хоче він полетіти, і Дік погодився.

Того дня накрапав дощик, і краплі зривалися з кулі, тому було погано видно. Олег відчував, що Дік трохи сторопів — він був у чужій обстановці і розгубився. Олег пам'ятав, яким був Дік на "Полюсі". Він так і простояв увесь політ, тримаючись за канати зі свого боку кошика, не наважуючись і кроку ступити. Дік взяв з собою в політ

арбалет, і навіть запхав за пояс бластер, все це було зайве, але Олег зробив вигляд, що не помітив.

Несподівано Дік сказав:

— Влітку треба буде дійти до великого степу. Я думаю, він починається ось там.

І він показав пальцем на південь, де ліс зливався з хмарами.

— Там має бути багато оленів, — сказав Дік.

І Олег зрозумів, що Дік ніяк не може покинути землю.

Але він помилявся. Дік почувався невпевнено у надто легкому, майже прозорому, плетеному кошику. Але основна проблема була в іншому: він уперше заздрив Олегові.

Поки Олег займався хоч і потрібними для селища, але не дуже потрібними з точки зору Діка справами, йому було байдуже. У нього був свій ліс і свої перемоги. І тільки тепер, дивлячись на ліс, де поміж гілок скрадаються шакали, як повзе стовбуром ногаста змія, як здуваються від весняних соків стовбури сріблястих сосонок, — бачачи те, чого не міг бачити не такий тренований зір Олега, Дік відчув додаткову силу і свободу, яку дає володіння кулею. У нього прокинулося гостре бажання летіти в повітрі до нових лісів, наздоганяти зграї звірів, опускатися на ніч біля таємничих річок...

Олег здивовано побачив, як Дік виймає бластер.

— Ти чого? — здивувався він.

— Тихо, — прошепотів Дік.

Зелений тонкий промінь простягнувся до дерев біля болота — німих і нерухомих. І відразу ж там, внизу і далеко, виник рух: великий звір зайшовся у конвульсіях у хащах і вивалився на галявину.

— Я такого ще не бачив, — сказав Дік, ховаючи бластер. — Давай спускатися. Хочу подивитися, кого я вбив.

З Мар'яною Олег піднімався у тиху й теплу погоду.

— Тут гарно, — сказала Мар'яна. — Не хочеться спускатися, правда?

Олег дивився на неї. Він був щедрим господарем, який показує гостям свої маєтності. А оскільки як він знав своє господарство і був впевнений у ньому, то компліменти сприймав як належне. Йому було приємно, що саме Мар'яна змогла оцінити красу польоту.

— І тихо, — додала Мар'яна.

— Дякую, — сказав Олег.

— Чому? — Мар'яна повернулася до нього і уважно подивилася, наче бачила його вперше. — Чому дякую?

Олег простягнув руку і торкнувся її пальців, які лежали на краю кошика. Кошик ледь хитнувся, але Мар'яна не злякалася.

— Ти сама все розумієш, — сказав Олег.

Мар'яна забрала руку від краю кошика і вклала пальці в руку Олега.

Це було так природньо, і його долоня вже чекала цього дотику. Кошик знову хитнувся, і Мар'яна зробила крок вперед, щоби не втратити рівновагу. Вони опинилися зовсім поруч, і Олег поцілував її в щічку. Він хотів поцілувати її в губи, але промахнувся і поцілував у щоку біля кутика губ. І Мар'яна притулилася до нього і завмерла, як звірятко. І вже не було нічого — ані неба, ані кулі — вони летіли там, де не було нікого, окрім них, там було так добре і зрозуміло.

— Гей! — закричав знизу Казик. — Ви куди зникли?

Мар'яна звела голову — вона була на голову нижча за Олега — і посміхнулася.

— Що? — не зрозумів Олег.

— Давай підніматися сюди щодня, — сказала вона. І засміялася.

— Давай. — Олег теж засміявся. — Вранці підніматимемось, а ввечері спускатимемось.

— От тільки Казика шкода. Може, будемо брати його з собою?

— Ні, — сказав Олег тихо, і раптом злякався, що на землі їх почують. — Ми нікого не візьмемо з собою.

— Гей! — кричав Казик. — Спускайтесь! Гроза йде!

У Казика було дивне відчуття природи — як у звіра. Він ніколи не помилявся. І якщо він відчував, що наближається гроза, отже, треба ховатися.

Олег повільно прикрутив вогник пальника.

І поки куля охолоджувалася і опускалася вниз, він не відпускав руки Мар'яни.

Вони встигли опуститися в останню мить — сильний подув вітру смикав кулю так, що аж канат затріщав. Внизу, окрім Казика нікого не було: після третього польоту вирішили, що тягнути кулю за канат не потрібно — куди ж вона дінеться? Але цього разу затримка ледь не закінчилася бідою, бо куля під подувами вітру опустилася не на місце старту, а на всю довжину мотузки вбік, ледве не зачепивши крайній будиночок. І вже під дощем, борючись з бурею, вони стрибали по оболонці, щоб швидше вийшло повітря і можна було відіпхати кулю під навіс. На допомогу прибіг Дік, потім Сергіїв. Усі змокли, втомилися, сварили Олега, що забарився зі спуском.

— Я ж тобі кричав! — повторював Казик. — Ти що, оглух!

Олег мовчав. Йому хотілося — але хіба в цьому не зізнаєшся? — знову піднятися у повітря, високо, у грозу, щоби страшний вітер ніс його — і нічого страшного, а тільки весело.

Він упіймав погляд Мар'яни. Йому здалося дуже важливим, що вона на нього дивилася. Раз чи двічі йому вдалося упіймати її погляд. І тут його почали діймати сумніви: а раптом вона пожартувала? Раптом вона не відчуває те, що відчуває він? І тільки коли вони вже були в сараї і куля була надійно захована, Мар'яна поглянула на Діка і Сергіїва, які стояли біля відчинених дверей, перечікуючи зливу, і прошепотіла:

— Як добре, що ми з тобою літали, правда?

І в її запитанні теж була невпевненість, чи можна вірити у те, що відбулося. Ця невпевненість втішила Олега. Він сказав:

— Це чудово, що ми з тобою літали.

***

Того дня, коли вирішили вперше піднятися без каната, з Олегом полетів Сергіїв.

Вони спеціально чекали безвітряного дня.

Куля йшла впевнено. Олег уже звик до неї і знав її маленькі хитрощі. Коли куля піднялася до попередньої позначки, Олег перегнувся і помахав тим, хто зібралися внизу. Там знову було все селище, як і в день першого польоту. Олег знайшов очима Мар'яну. Він махав їй, але ніхто, окрім Мар'яни, про це не здогадувався.

Куля піднімалася ліниво, але наполегливо, все швидше, і Олег підсвідомо чекав, що зараз кошик смикнеться — канат зупинить підйом.

Але політ продовжувався, і горизонт повільно і непомітно розширювався — у тумані заховалися краї землі. Селище стало помешканням тлі, а ліс — безкраїм морем.

Раптом стало темніше. Язик хмари, що спустилася зверху, затулив горизонт. Підйом кулі сповільнився.

— Може, спустимося? — запитав Сергіїв.

— Ні, — відповів Олег.

Його здивувало запитання Сергіїва, адже вони мали намір пройти крізь хмари, і подивитися на чисте небо. Сергіїв мовчав.

Було дуже тихо. Просто неймовірно тихо. Олегу здалося, що він ніколи в житті не чув такої тиші.

Було незрозуміло, чи піднімається куля, але вона піднімалася, бо клапті густих хмар поволі опускалися перед очима.

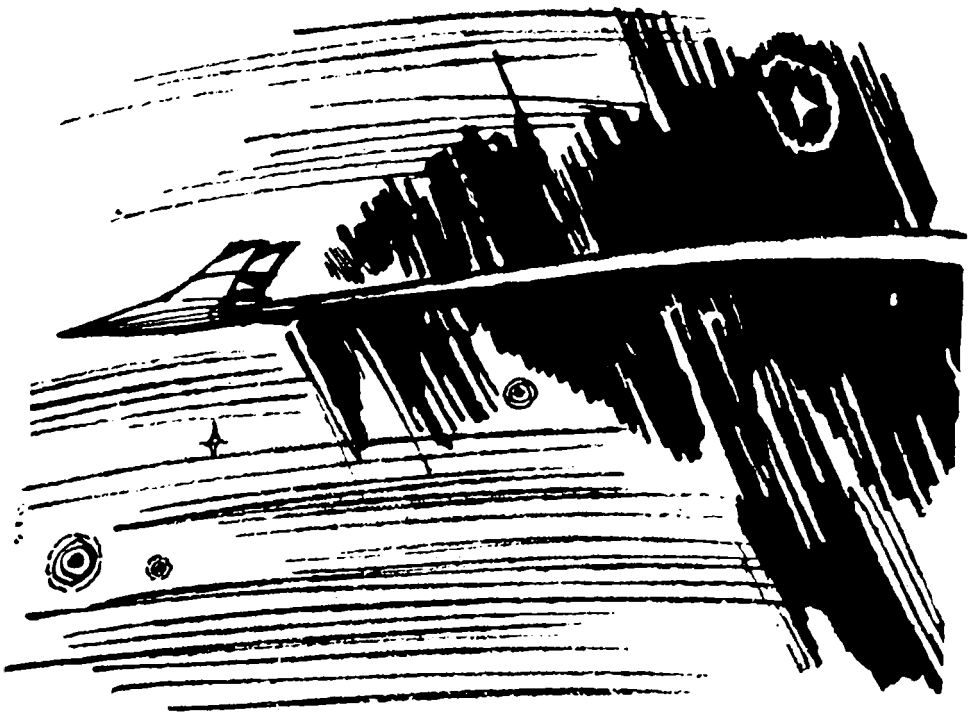

Тут було холодніше, аніж на землі. Краї кошика стали мокрими.

— Здається, ми перестали підніматися, — сказав Сергіїв.

Олег підійшов до пальника і збільшив полум'я.

Стало ще темніше. І почав підступати страх. Олег дивився на Сергіїва і думав: "От щаслива людина, йому зовсім не страшно. А я не знаю, куди ми рухаємося і чи виберемося колись з цієї мокрої вати". Він не знав, що Сергіїву страшніше, ніж йому, бо Сергіїв лише вдруге піднімався на повітряній кулі, але розумів, що достатньо випадкового вихору, аби їх кинуло вбік, і вдарило до землі чи віднесло до гір.

— Я скину баласт, можна? — запитав Олег.

Питання було риторичне. Командиром кулі був він, і Сергіїв визнавав його старшинство у повітрі. Додаткові мішки з баластом взяли саме з цією метою. Навіть попередили мешканців селища, щоб вони відійшли якнайдалі від галявини, аби не потрапили під мішок з баластом.

Сергіїв допоміг Олегу скидати мішки донизу. Після кожного скинутого мішка кошик здригався, куля робила ривок догори, як

Куля продовжувала непомітно підніматися, залишаючи внизу хмари.

втомлений плавець, який гребе до поверхні води, щоб ковтнути свіжого повітря.

І раптом посвітлішало. Світло було дивне, інше. І Олег збагнув, що скоро вони вийдуть з хмар. І вони вийшли з хмар. Довкола них ще була сіра вата, але над їхніми головами вже засяяли зорі. І Олег побачив, яким несподіваним було це видовище для Сергіїва, який вже багато років не бачив зірок.

Сергіїв завмер, дивлячись у небо. Куля округлилася, відбиваючи хмари, але між її боком і хмарами була глибока синява і мільярди зірок. І при цьому було світло, зовсім світло: праворуч яскравим розпеченим котлом світило сонце. Було одночасно і холодно, як у горах, — холодно свіжістю простору, — і гаряче від сонця.

А куля продовжувала непомітно підніматися, залишаючи внизу хмари, які видавалися м'якими, але цупкими настільки, що можна було переступити через край кошика, і йти по них, трохи провалюючись в їхній білий мох.

Сергіїв спам'ятався перший і сказав:

— Скрути пальник. Бо віднесе.

Олег послухався.

Вони мовчали і дивилися на небо, на хмари. Їм не хотілося опускатися донизу, хоч вони вже й замерзли.

І цієї миті Олег побачив дивну річ.

Небом швидко і наполегливо рухалася чорна крапка.

Вона з'явилася на периферії його зору, і Олег спочатку побачив не її, а розкішний хвіст, білий і прямий, який зникав аж за горизонтом, ніби з тонкої труби, розширюючись, виривався стовп пари.

— Сергіїв, — сказав Олег. — Подивися. Що за звір?

Сергіїв, який дивився в інший бік, озирнувся. Точка наближалася до кулі, що затуляла середину неба, і вже була готова зникнути.

Сергіїв сказав:

— Цього не може бути!

— Що? — Олег відчув неймовірне здивування в голосі Сергіїва.

— Це... це літак, чи ракета... чи... Але це зроблене людиною.

Чорна крапка зникла, і Сергіїв швидко перейшов на інший бік кошика. Кошик нахилився.

Не відчуваючи холоду, вони дочекалися, поки чорна крапка не випливе з-за іншого боку кулі і піде далі, впевнено, прямо, залишаючи спочатку тонкий, а далі все ширший хвіст.

— Як людина? — запитав Олег майже ніяково. — Тут нікого немає. Може, це птах?

— Підрахуй швидкість, — відповів Сергіїв. — І висоту. Я думаю, що це проба.

— Що?

— Дослідницький атмосферний скаут. Він іде зі швидкістю біля двох тисяч кілометрів на годину, на висоті десять-п'ятнадцять кілометрів. Такі бувають в геологічних експедиціях.

— Отже, тут хтось є?

— Отже, тут хтось є, — підтвердив Сергіїв.

Він подивився на сонце, щоб визначити напрямок руху скаута.

Скаут почав опускатися. Їм було видно, як він знижується і скидає швидкість. Паровий хвіст зник недалеко від хмар.

І все. Тільки розмитий слід у синьому небі.

— Спускаємося, — сказав Сергіїв.

— Давай, — погодився Олег. — Я зараз помру від холоду.

Опустилися вони на болоті, а потім усім селищем до вечора витягували звідти кулю. Усі забруднилися і змокли. Але це вже не мало значення.

На планеті були люди. Інші люди.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ланета була безіменна.

У неї був цифровий код. Будь-який довідковий комп'ютер видавав про неї інформацію, навіть не підозрюючи, що людям приємніше, коли планета має назву. Звичніше.

Але так стається з планетами, відкритими здалеку, з космосу, а потім включеними у список досліджень.

Планету відкрили кілька років тому. Потім, як і годиться, до неї була відправлена станція "Тест". Автоматична станція, яка вийшла на орбіту, випустила скаутів, зняла проби її поверхні та повітря. Потім "Тест" зібрав усіх своїх помічників та пішов на трасу, де його підібрав корабель-матка. На кораблі-матці молодший науковий співробітник Кирейко переглянув матеріал, зробив кваліфіковані висновки, і всі матеріали про планету пішли в архів, чекати черги.

Молодший науковий співробітник Кирейко міг виявити, що планета має виключний інтерес чи то через те, що на ній є розумне життя, чи тому, що нерозумне життя незвичайне, чи тому, що тут чудовий клімат і умови для колонізації, чи, нарешті, тому, що тут мінеральні багатства вражають розмаїттям і багатством.

Нічого такого молодший науковий співробітник Кирейко не виявив.

На планеті не виявилося розумного життя. Її поверхня була вкрита засніженими хребтами. Під хмарами ховалися первісні ліси, а в екваторіальній частині тягнулися розпечені пустелі. А нахил її до орбіти був невеликий. Період обертання мав більше тисячі діб. Нічого особливого.

У принципі, середні широти, туманні області лісів і більш спекотні області прерій були придатні для життя людини. Але віддаленість планети від космічних трас і брак дослідницьких груп у цьому віддаленому секторі Галактики прирекли планету на забуття.

А коли на планеті немає розумного життя і мало шансів на його появу у найближчих тисячоліттях, отож, імені ця планета не потребувала.

"У крайньому випадку, — думав Павлиш, збираючи робочий стіл, — ми можемо охрестити планету будь-як (розвідувальні групи мали на це право), наприклад, Фіалкою, за умови, що в каталозі галактичних тіл немає іншої "Фіалки".

Стіл зібрати ніяк не вдавалося. У комплекті бракувало нижньої третини телескопічної ніжки, правда, ящиків виявилося на один більше, аніж треба. Ящики Павлиш надув, запхав на місце, а зайвий прилаштував під смітник. З ніжкою він ламав голову, аж поки здогадався використати рейку від палатки.

Клавдія бачила цю боротьбу і була незадоволена. Вона не любила будь-якого безладу.

Павлиш поставив стіл біля ілюмінатора так, щоб сіре присмеркове світло падало справа. Він не любив працювати обличчям до світла.

Клавдія поставила робочий стіл так, щоби працювати обличчям до світла. В її комплекті всі складові стола були зібрані, як годиться. Потім Клавдія розпочала складати прилади. Чисті та акуратні, хоча деякі вже встигли побувати на трьох-чотирьох планетах, значно складніших, аніж оця.

Третій стіл, що належав Саллі Госк, так і залишився поки що у плоскому ящику. Саллі відклала влаштування особистих справ, доки не облаштує побут станції. Станція повинна була бути жіночою.

Екіпаж Клавдії Сун.

Клавдія Сун — начальник групи і геолог. Саллі Госк — радист, електронник і повар. Срібляна Талева — біолог.

Разом вони працювали вже на чотирьох планетах.

Центр Космічних досліджень намагався не створювати в малих розвідувальних групах побутових ускладнень. Він комплектує такі екіпажі або з сімейних пар, або вибирає одностатеві групи. Купол станції невеликий, душ і туалет відділені від загальної робочої кімнати ширмами з пластику, а перегородки між спальними відсіками ледь вищі людського зросту.

Але Срібляна Талева примудрилася зламати стегно за день до висадки.

Капітан "Магеллана", старий товариш Гліб Бауер, викликав Павлиша. Він дивився на нього зі співчуттям.

— Ти, звичайно, розумієш, — сказав він, — що група Клавдії Сун остання на борту. Решта покинули корабель.

— Срібляну можна буде виписати лише через місяць, — сказав Павлиш. — Дуже складний перелом.

— Я не про це. Я хотів запитати, що вони робитимуть там без біолога?

— Без біолога їм важко, — погодився Павлиш.

— Ти розумієш, що ми їм зірвали висадку?

— Ми не винні.

— Ми несемо відповідальність, — сказав Бауер так, що було зрозуміло, — відповідальність несе саме Павлиш.

— Віддати їй мою ногу?

— Славко, це не тема для жартів.

Дивовижно, як швидко капітани починають відчувати себе капітанами. Можна було подумати, що минуло багато років відтоді, як Бауер був другим штурманом на "Сегіже". Щоправда, Павлиш у ті часи був корабельним лікарем і досі ним залишався.

— Що ж ти пропонуєш? — запитав Павлиш. — У капітана на все мають бути рецепти.

Бауер не захотів відчути прихованої іронії.

— Слухай, Славко, — сказав він значно м'якше. — Ти вже тисячу разів просив мене: відпусти на пошуки, обридло сидіти у залізній банці. Просив?

— Мені стати Срібляною Талевою?

— Я питаю, хочеш допомогти розвідникам?

— Не хочу.

— Чому ж?

— Не уявляю, як працюватиму в жіночій групі.

— У групі буде тридцять три відсотки мужчин.

— Клавдія Сун мене з'їсть. Ти ж знаєш, яка у неї репутація.

— Клавдія мила жіночка. Я тобі це гарантую.

— Кожен залишається при своїй думці. Я просив тебе відпустити мене, коли йшла група Сато. Там була цікава планета, і людей я добре знав.

— Ти боїшся однієї жінки, чи боїшся роботи?

— Мабуть, однієї жінки. Та й вона не погодиться.

— Тоді з тобою все зрозуміло. А Сун полетить хоч з самим чортом, тільки б не зірвалася експедиція.

Звісно ж, Клавдія погодилася летіти з Павлишем. Інакше довелося б повертатися на Землю — інших біологів на борту не було. Щоправда, настрій у неї був скептичний, і як часто буває, Павлиш почав виправдовувати усі її найгірші передчуття. Під час підготовки до польоту він примудрився розбити інфраскоп, який теоретично можна скинути з десятого поверху без пошкоджень. А ось зараз, наприклад, він не може зробити найпростішого — зібрати робочий стіл.

У будь-якій зграї, включаючи й людську, обов'язково існує табель про ранги. Трьох людей для такої системи достатньо. Поява Павлиша порушила усталену за кілька років субординацію. Все було би простіше, якби Клавдія Сун була літньою мужоподібною дамою з громовим голосом і різкими манерами. Але Клавдія Сун не була схожа на космічного вовка і начальника розвідувального екіпажу. Зовні вона була казково тендітним і беззахисним створінням, з великими, трохи розкосими вишневими очима і пружним, схильним кучерявитися, чого йому не дозволяли, чорним волоссям, розділеним на прямий проділ і затягнутим у тугий вузол.

Клавдія Сун була з тих жінок, які безумовно і відразу очолюють жіночу команду, але не можуть знайти спільної мови з великими чоловіками, і від цього стають агресивними. До того ж, у Клавдії часто зникало почуття гумору, а у Павлиша воно не зникало ніколи.

Внутрішньо зніяковівши перед Павлишем, Клавдія посилила зовнішній супротив, як тільки виявилося, що в її організоване жіноче гніздо підклали зозуленя чоловічої статі.

За спадкоємством Павлишу потрібно було зайняти екологічну нішу Сріблями Талевої, жінки романтичної, схильної до несподіваних змін настрою, відкритої, веселої, але невдачливої — нормальна людина ніколи не зламає стегно на космічному кораблі. Але Клавдія відразу почала протиставляти, часом несправедливо, "незграбного і дурного" Павлиша "ідеальній працівниці і прекрасній людині" Сріблями. Тобто, він став, наче антисріблями.

Але Павлиш умів знаходити вигоду зі ситуації, далеко не найкращої. Йому доведеться провести чотири місяці на абсолютно не дослідженій планеті — тисячі вчених мріють потрапити у групи пошуку. У нього з'явилися шанси залишити слід в науці, відкрити невідоме сімейство бактерій чи новий тип симбіозу. А чом би й ні? Що може бути краще, ніж вирватися із рутини корабельного життя і кинутися назустріч пригодам? Хіба він сам не просив Бауера відправити його з групою? Звичайно, просив. Нехай у довідниках та інструкціях тебе переконують, що справжня станція пошуку мусить уникати пригод, що добре організована робота не дає зривів, а будь-яка пригода — просто випадковість... Іншими словами, корабельний лікар Владислав Павлиш, сорокарічний, вельми здібний і жадібний до знань, що не втратив любові до життя, залишив борт фрегата, який борознив космічні моря, і більш-менш добровільно висадився на березі безлюдного острова у товаристві двох прекрасних дам. Одна з них, Саллі Госк, була дівчиною, інша — розлучена. Тепер залишалося тільки дізнатися, чи є на безлюдному острові кокосові пальми, тигри і П'ятниці.

На цьому місці його роздумів рейка від палатки заскрипіла, в'їхала в трубку ніжки стола, — і стіл упав посеред кімнати, розкидавши все, що Павлиш устиг там розкласти.

Клавдія з деяким роздратуванням дивилася, як її новий біолог повзає по підлозі, збираючи своє добро. Саллі, визирнувши з камбуза, встала, переповнена жалістю до Павлиша і внутрішнім трепетом перед Клавдією:

— Давай щось підкладемо під ніжку ящика, а Славко потім відріже від дерева якусь гілку і зробить ніжку.

— Звичайно, — сухо відповіла Клавдія, дивлячись в ілюмінатор, за яким темнів у тумані ліс. — Бракувало тільки приволокти на станцію місцеву мікрофлору.

— Один хлопчик, — сказав Павлиш, заперечуючи не стільки слова Клавдії, скільки її тон, — приволік додому крокодила, а той відкусив пальчик дідусеві.

— Мій чоловік... — вимовила Клавдія несподівано, прикусила губу і замовкла.

— Не треба, Клавдіє, — попросила Саллі.

— Чому не треба? Нехай знає.

Клавдія дивилася Павлишу в очі.

"Господи, — подумав Павлиш, — я і не знав, що її чоловік загинув на якійсь жахливій планеті".

— Мій чоловік, — повторила Клавдія, — з яким я розлучилася шість років тому, ледве не занапастив експедицію у системі Коррак, бо випадково приволік на станцію місцеву тваринку.

"І після цього, я з ним, звичайно, розлучилася, — подумки закінчив її фразу Павлиш, — бо не могла перенести такого кричущого порушення інструкцій".

Та вголос він сказав:

— Я обіцяю вам, Клавдіє, ніколи не приносити на станцію місцевих тварин.

Клавдія зітхнула з деяким полегшенням, — напевно сприйняла ці слова, як серйозну обіцянку.

Павлиш узяв ящик, з тих, що звільнила Саллі, і підклав під коротку ніжку стола.

***

Павлиш сів за стіл. Крісло слухняно обійняло його. Начебто зручно. Він подивився праворуч. Скло ілюмінатора запітніло. Він протер його. Але не встиг розгледіти ліс, бо дощ зі снігом вдарив по склу, і сірі стовбури дерев затремтіли, розплилися, повторюючи контури дощових потоків.

— На вікна треба поставити "двірники", — повідомив Павлиш Клавдії. — Без "двірників" погано милуватися пейзажем.

— Я давно про це думала, — сказала Клавдія, — ще на минулому пошуку. Але нам самим їх не зробити.

Павлиш зітхнув. Йому пощастило зі справжньою начальницею.

Сніг пішов густіше. Сніжинки сумно дряпалися у вікно і дерева цілковито запнуло каламуттю.

— Прогноз погоди не передавали? — запитав Павлиш.

— Як так? — здивувалася Клавдія. Але спам'яталася. — Не кажіть дурниць.

— Я навіть не знаю, що одягнути, коли піду погуляти.

— Одягнете скафандр біозахисту, — не мала бажання жартувати Клавдія. — І ніколи не зніматимете його за межами станції.

— Отже, прогноз погоди не передавали. — Павлиш раптом упіймав себе на тому, що йому важко зупинитися. Йому хотілося чимось роздратувати Клавдію.

Саллі підсміювалася. Раптом щось зашипіло.

— Я про молоко забула, — повідомила вона.

— У нас з вами, Павлиш, різне світовідчуття, — сказала Клавдія. — Потреба постійно жартувати веде до клоунади. Клоунада — до неви-

Клавдія з деяким роздратуванням дивилася, як її новий біолог повзає по підлозі, збираючи своє добро.

правданого ризику. Ризик тут дуже небезпечний. Від вашого невдалого жарту може залежати доля усієї станції.

— Я буду серйозний, — зітхнув Павлиш.

Зумер зв'язку обірвав бесіду. Саллі попросила Клавдію змінити її біля плити, а сама поспішила до передавача. Викликав "Магеллан". Він йшов далі за маршрутом і через кілька годин, коли він почне великий стрибок до наступної планети, зв'язок припиниться. Перерва триватиме чотири місяці. Космічні станції зв'язку є тільки на великих кораблях і на основних станціях. На розвідувальних станціях космічного передавача немає. У цьому є елемент ризику. З ним доводиться миритися. Гравітаційний передавач зайняв би весь купол.

У крайньому випадку, у відкритому космосі, за межами активного поля тяжіння системи, знаходиться маяк. Якщо трапиться біда, до нього можна долетіти на планетарному катері.

Від цього моменту зв'язок можна підтримувати лише повільним давнім способом. Сигнал йде зі звичайною швидкістю радіохвилі — до маяка, який знаходиться у відкритому космосі, на віддалі світлового місяця від планети. Він нього сигнал піде на Землю-14. І тому швидше, ніж через шість тижнів, його ніхто не почує.

Наприкінці зв'язку Бауер передав усім свої вітання і просив не скучати.

І — до зв'язку!

Ще через кілька годин корабель "Магеллан" зникне у цій ділянці космосу і з'явиться в іншій, віддаленій багатьма парсеками.

Павлиш слухав, як Саллі закінчувала зв'язок, приймала останні інструкції. Він підійшов ближче до вікна і подивився на небо. Можна було й не дивитися. Там була суцільна каламутність і вологість.

Він знав, що їхня капсула приземлилася наприкінці весни, у північній півкулі, в помірній зоні. Отже, можна розраховувати, що з кожним днем погода буде покращуватися. Це місце було вибране за показниками, зібраними раніше автоматами. Тут був оптимальний клімат для дослідників: на півночі починалися гірські хребти, мертві й похмурі, за ними — гола тундра, південніше, за океаном, — пустеля. Пояс, обраний для роботи, був найбільш біологічно активним — більша частина робіт буде проводитися біля купола.

Через ілюмінатор Павлиш бачив перехідний круглий тунель, який вів до меншого купола — лабораторії біоскаутів. Таких допоміжних куполів було три. Один, з біоскаутами, належав Павлишу. Другий,

з геологічними приладами, — Клавдії. Третій був складом і гаражем, де містився всюдихід. Сама капсула, чи планетарний катер, який доставив їх сюди, стояв трішки далі. Він нагадував дитячу дзиґу, тільки замість гострого кінця, на якому вона мала б крутитися, катер стояв на трьох ногах, тонких і зовні ненадійних. Проте, вони були максимально надійні.

— Якщо я вам не потрібний, — сказав Павлиш, — я пішов на склад. Займуся пристроями.

— Йдіть, — сказала Клавдія. — А після обіду готуватимете біоскаутів. Завтра починаємо виконувати програму.

— Знаю, — відповів Павлиш.

Павлиш перейшов у другий складський відсік. Контейнери з пристроями і запасами були складені ідеально. За розвантаженням слідкувала Клавдія, у її присутності навіть роботи тремтіли. Тут було спекотно. Павлиш підійшов до кондиціонера і перевів його поділку. Той зашамотів веселіше. Павлишу здалося, що він чує, як працюють, вибірково відсіюючи усе шкідливе і чуже для приміщення, найтонші пелюсточки численних фільтрів.

Починалася найскладніша для Павлиша частина підготовчої роботи. Треба було відшукати у цих акуратних довгих ящиках саме тих двадцять три номери, в яких зберігаються біоскаути, аналізатори, пристрої експрес-лабораторій, діагности, польова операційна, прозекторська і ще багато чого.

Павлиш невесело тримав у руках табличку зі списком пристроїв, розуміючи, що, принаймні, три з чотирьох місяців він проведе у пошуках і складанні своїх речей.

Але більш за все йому хотілося знайти контейнер зі своїми мікрофільмами. Павлиш побоювався, що Клавдія, перевіряючи вантаж, вилучила ящик, у якому він віз запас детективів і фантастичних романів. Він збагнув, що мікрофільми лежать у шістнадцятому контейнері, який заховався поміж шостим та тридцять четвертим, найтяжчими з контейнерів. Але ж не чекати, поки Саллі заактивує сервісного робота, щоби той переносив вантажі.

Намагаючись не шуміти, Павлиш стягнув у вільний кут контейнери, дістався до свого ящика, відкрив його — і найгірші його підозри виправдалися. Звісно, вона знайшла коробку з художньою макулатурою і замість неї запхала свою коробку, безцінну для науки. І він зненавидів Клавдію. Розчарування, хоча й очікуване, було глибоке і болюче: Павлиш зрозумів, що без детективів він і місяця не протягне у товаристві цього гедзя.

Павлиш присів на контейнер і намагався переконати себе, що йому пощастило, бо тепер він зможе більше часу приділяти корисній праці і шанси зробити важливий вклад у науку різко зростуть.

Проте, переконати себе ні в чому не вдавалося. Він почав подумки складати патетичну заяву про звільнення з посади за власним бажанням, бо садизм начальниці станції перейшов будь-яку межу.

Несподівано відчинилися двері, увійшла Саллі і присіла на сусідній контейнер. Вона була міцною, трішки повною жінкою з розумними зеленими очима і чарівною посмішкою.

— Я допоможу вашій біді. — Саллі широко усміхнулася. Вона піднялася, підійшла до контейнерів і сказала: — Допоможіть, Славко.

Вони витягли другий зверху контейнер з маркуванням 57, що означало, що він входить до геологічної партії вантажу. Саллі відкрила його і вийняла скриньку з потрібними мікрофільмами.

— Ви це зробили? — не повірив своїм очам Павлиш і ледве не обійняв прекрасну жінку. — Вона витягла, а ви поклали?

— Усе не так просто, — відповіла Саллі. — Клавдія ніколи б не залишила щось чуже, тим паче без дозволу. Ми перекладали речі, а її мікробур не помістився. Ось ми і помінялися місцями.

— Все одно дякую, — сказав Павлиш.

— Я більше люблю класику, — сказала Саллі.

— А Клавдія — геологічний довідник?

— Довідник і "Анну Кареніну". Вона повсюди возить з собою "Анну Кареніну". Як тільки їй погано — починає читати. Дивіться, щоб сьогодні вона за неї не взялася. Вона так переживає через вас.

— Через мене?

— Їй здається, що ви над нею завжди підсміхуєтеся.

— Ні, що ви, не завжди, — відповів Павлиш, чим розвеселив добру Саллі.

Ілюмінатор у складському відсіку був невеликий, і тому, коли до нього підійшла тварюка, відразу стало темніше. І Павлиш з Саллі відчули цю переміну в освітленні.

Тварюка була майже білою, і якщо у неї були очі, то їх накривала жорстка довга шерсть. Але зуби, якими тварюка досліджувала міцність скла, були коричневими. Павлиш подумав, що тварюка їх ніколи не чистить. Поміж зубів ховалися, як за частоколом, дрібненькі яскраві істотки, схожі на маленькі лимончики, у яких теж були зуби. Лимончики вилізли зі свого сховку і, невідомо чим чіпляючись, дерлися по склу. Рухалися вони так швидко, що зливалися в зеленувате мерехтіння. Тварюка закрила пащеку.

Павлиш зрозумів, що Саллі тримає його за руку.

— Злякалися? — запитав Павлиш.

Саллі забрала руку.

— З прогулянкою нічого не вийде, — сказала вона. — Я так сподівалася, що тут можна гуляти.

— Ось і моя перша публікація в "Космозоології", — сказав Павлиш. — Про особливості сімбіотичних спільнот на планеті... як вона називається?

— Ви можете думати про сторонні речі, — сказала Саллі. — Ви дуже холоднокровний, Славко. А я зараз умру від відрази.

— Ви тільки подумайте, якими бридкими ми здаємося цим істотам...

Біла безока морда зникла. Лимончики заметушилися ще більше — напевно, злякалися, що їхня домівка пішла. Саллі викликала Клавдію.

Клавдія тільки глянула на лимончиків і відразу принесла свою камеру, вже зібрану і готову до роботи. Гірке нарікання на адресу Павлиша.

Чорний батіг вдарив по склу, розпоровши одного з лимончиків, і його сік жовтими патьоками почав сповзати склом. Решта лимончиків завмерли. Батіг повз повільно, розширюючись, аж поки не перетворився на смугу шириною десять сантиметрів. Через кілька секунд скло опустіло, тільки рештки жовтої плями нагадували про трагедію, яка щойно відбулася.

— Ми досі не увімкнули зовнішні камери, — сказала Клавдія. — Навіть не знаємо, що робиться за бортом.

— Дякую, що ви не забули мої детективи, — сказав Павлиш.

— Будь ласка, — відповіла Клавдія, — згадуйте інколи про свою роботу.

— Я пам'ятаю. Я навіть пам'ятаю латину. І можу давати страшні назви всім тварюкам, яких ми побачимо за вікном. Для цього беруться латинські слова зі значенням "гидкий", "страшний", "мерзенний" і додається ім'я першовідкривача. У нас з вами — широкі можливості.

Клавдія вийшла.

Саллі подивилася услід їй і сказала:

— Коли вирішите когось назвати моїм ім'ям, підшукайте не дуже гидке латинське слово.

— Вашим іменем ми називатимемо тільки метеликів, — пообіцяв Павлиш.

У житловому відсіку Клавдія тарахкотіла посудом. Накривала на стіл.

— А тут може бути розумне життя? — запитала Саллі.

— Навряд. Тестові проби нічого не виявили. Та й загальний біологічний рівень розвитку низький.

— І все ж?

— Ми це зможемо сказати, коли будемо відлітати звідси.

— Я дуже люблю нові планети, — сказала Саллі. — Спочатку повна темрява. Ніби ти щойно народився. А потім починаєш вживатися у цей світ. І стає світліше.

Павлиш знову підійшов до ілюмінатора. Дрібні комахи повзали по склу довкола жовтих патьоків. Сніг перестав падати. Ліс був порожній, нашорошений.

"Які ж ми тут чужі, — подумав Павлиш. — Малесенькі шматочки з протоплазми у пластиковій оболонці. Чи зрозуміємо ми цей світ? Чи сприйме він нас? Чи просто не помітить нашої присутності?"

— Найближча людина знаходиться за мільярди кілометрів звідси, — сказав Павлиш.

— Ну ось, — сказала Саллі. — Нащо вгадувати мої думки?

— Але мільярд кілометрів не так вже й багато, — сказав Павлиш. — Наше існування зареєстровано повсюди, де тільки можна. У космофлоті, на Землі-14, у Далекій розвідці, в ЦКД, нам йде стаж і нараховуються преміальні тижні. Якщо з нами щось трапиться, здійметься велика буча — рятувальні крейсери кинуться сюди зі всіх кінців Галактики...

— А якщо запізняться?

— Для того, щоб не запізнилися, — сказав Павлиш багатозначно, — ми мусимо добре поводитися і слухатися тітоньку Клавдію. І нічого поганого не станеться. Головне — мити руки перед їдою.

— Я здогадалася, — сказала Саллі. — Вам самотньо, і ви вже шкодуєте, що полетіли з нами.

— У жодному випадку.

Павлиш продовжував дивитися на ліс. Він хотів побачити у ньому хоча б найменший рух, життя. І йому здалося, що дерева почали поволі, ніби у якомусь танці, похитувати гілками, вигинати стовбури, слухаючись загального, наче народженого віддаленим барабанним стукотом, ритму.

***

Станція пошуку причаїлася на узліссі.

Після перших двох днів активності, метушні, встановлення купола, розвантаження настала тиша.

Ніхто не виходив зі станції, і її тонкі подвійні стіни заглушали будь-який звук, що лунав всередині.

Нерухомість не лякає.

Ліс почав звикати до того, що поруч з ним живе щось чуже.

Павлиш, хоч і був дуже заклопотаний усі ці перші дні, з цікавістю спостерігав, як станція прилаштовується до нового світу. Тим паче, що були вже увімкнені камери зовнішнього контролю, працював метеопункт, а бури, встановлені під геокуполом, почали швидко вгризатися у землю — почалося пізнання лісу і землі, об'єктивне, не пов'язане з органами відчуттів, бо прилади негайно кодували інформацію. А закодовані поняття ведуть до закономірних узагальнень, бо усі планети складаються з однакових елементів, найчастіше — в однакових співвідношеннях, а жива природа підлягає спільним законам генетики і складається з тих самих білків у всіх кінцях Галактики. Різниця не в біологічній основі, а у зовнішніх особливостях. Тому Павлиш весь час відчував невдоволення від суперечності між накопиченими об'єктивними знаннями і повним чуттєвим невіданням.

Він розумів, це безумство — вийти назовні, глибоко вдихнути це живе, не стерилізоване повітря, розім'яти в руці листок дерева чи зірвати травинку і понюхати її. Він знав, що за спокоєм зовнішнього світу приховані сили, ворожі людині, і не тому, що вони мають щось проти людини, а тому, що вони абсолютно чужі їй, не знають її і спробують відштовхнути, як тільки вона спробує піти з ними на контакт.

На третій день вранці Павлиш вирішив запустити перший біоскаут. Усього біоскаутів було три — вони мали обстежити атмосферу, реєструючи хімічний та біологічний склад на різній висоті. Схожі скаути були і у Клавдії, але їхнє завдання було інше: зняти геологічну карту планети. Різниця була в тому, що, за потреби, Клавдія могла наказати скауту опуститися на землю і навіть провести дослідження грунту. Скаути Павлиша тільки збирали інформацію, яку вони повідомляли після повернення. Тоді Павлиш переглядав зміст повідомлень, фотографій, визначав точки, куди потрібно вирушити самому.

Павлиш пройшов низьким овальним коридором у свою лабораторію.

Скаути чекали на нього, лежачи на високих підставках. Павлиш за програмою, розробленою давно і для всіх стандартних ситуацій, повинен був на першому етапі посилати скаути "ромашкою". Кожен виліт відповідав пелюстці "ромашки". Довжина "пелюстки" — п'ятсот кілометрів, висота польоту варіюється. Еліпс першої "пелюстки" проходить на висоті тридцяти кілометрів, усі решта опускаються нижче. Таким чином досліджується своєрідний циліндр атмосфери заввишки у тридцять кілометрів, діаметром у тисячу.

Сама процедура запуску була нескладною. Запрограмувавши скаут, Павлиш увімкнув "запуск" і подальше відбувалося без його участі.

Скаут підморгнув йому зеленим вогником "готовності", підставка зрушилася, піднімаючи скаут до купола, у якому відкрився отвір, достатній для виходу в атмосферу. Павлиш, задерши голову, побачив сіре захмарене небо. Крапля дощу впала на шолом скафандра. Павлиш стер її рукавичкою.

Клацнув "запуск". Скаут повільно піднявся над підставкою і впевнено пішов до отвору в дахові. Він піднімався, грубо зумкочучи, як товстий жук, вилітаючи на полювання. Отвір на куполі зачинився.

— Ну от, — подумав уголос Павлиш. — Робочий день розпочався.

Він увімкнув інтерком і сказав:

— Клавдіє, я запустив перший скаут. Зараз вийду назовні.

— Обережніше, — сказала Клавдія, її голос, трохи спотворений у навушниках, здавався дівочим і майже ласкавим. — Ви анбласт не забули?

— Ні, ангеле мій, — сказав Павлиш. — До того ж я взяв недоторканий запас їжі, спальний мішок і велику палицю. Ще інформую вас, що відійду від купола рівно на сто метрів.

— Славко, залишіть свої жарти, — сказала Клавдія. — Це ваш перший вихід.

— Скажімо, другий. Не забудьте, що коли ми сюди прилетіли, нам довелося майже годину побути на свіжому повітрі.

— Під захистом планетарного катера, який нас сюди спустив, — поправила його Кладія, — і у компанії десяти членів екіпажу.

— Дякую, — сказав Павлиш. — Я буду обережний. Не хвилюйтеся. До речі, все рівно треба перевірити анбласт.

Він витяг пістолет з кишені комбінезона. Анбласт був невеликий, але важкий. Рукоятка зручно лягла в долоню. З цими бластерами бували казуси в експедиціях. Мета зброї — іммобілізувати будь-якого агресора, від змії до слона, але вибірковість її, звичайно,

відносна. До того ж, ефект часто залежав від метаболізму хижака. Того, що одному було достатньо, щоби спокійно заснути на тиждень, другого тільки звалювало в легку дрімоту, а третього могло й убити. Тому завданням Павлиша було випробувати зброю на місцевих тварюках, тому бажано принести зразок у лабораторію і дослідити дію анестезатора. Якщо, звісно, екземпляр не впиратиметься.

Люк перехідника жадібно чавкнув, притискаючись до рами.

Павлиш трохи постояв біля купола, озираючись і вичікуючи, як місцева фауна зреагує на його присутність.

Фауна ніяк на нього не реагувала.

Павлиш поволі пішов по ріденькій траві до капсули, погладив її м'який бік, що нависнув над ним. Потім подивився на ілюмінатор геологічної лабораторії. Так і є — Клавдія стоїть біля ілюмінатора і дивиться, чи вміє її хлопчик переходити дорогу на зелене світло.

Павлиш помахав Клавдії, вона підняла руку у відповідь, але від ілюмінатора не відійшла.

— Дітей тобі треба, — сказав Павлиш, — п'ятьох як мінімум.

І відразу ж злякався, чи увімкнув інтерком. Ні, не увімкнув, вона не чула. Бо ж образилася б.

Тепер можна не поспішаючи роздивитися довкола.

Крутий купол станції з рукавами коридорів і маленькими відсіками лабораторій стояв за двісті метрів від лісу. На цей бік і виходив ілюмінатор, біля якого стояв стіл Павлиша.

Якщо обійти станцію, що Павлиш і зробив, то опинишся на пологому схилі, який веде до великого озера. Схил був зарослий травою, а нижче з голої землі вилізали округлі спини каменів, побіля яких росли зарості кущів.

Озеро було сірим, рівним, спокійним, та й взагалі весь цей світ створював враження спокійної сірості. Тільки враження. Павлиш розумів, що ця сірість приховує пристрасті і трагедії, первісні, але тому ще жорстокіші, що цей світ зачаївся, приглядаючись до зайди.

Павлиш глянув угору. Упродовж трьох днів хмари жодного разу не розійшлися, щоби хоч на хвилинку показати сонце. Вони були такого ж кольору, як і озеро, і такі ж рівні, що не можна було зрозуміти, рухаються вони, чи висять непорушно над головою.

Попереду щось блиснуло.

Павлиш обережно пішов донизу схилом і зупинився за кілька кроків від виблискуючої істоти, яка жваво закопувалася у землю. Істота не звертала на нього жодної уваги. Павлиш підійшов ближче,

тримаючи анбласт напоготові. Металево виблискуючи, круглувата спинка істоти вже майже зникла під землею. Павлиш присів навшпиньки і почав обережно розгрібати розпушену землю. Потім він підхопив істоту і різким рухом висмикнув її назовні.

Вона не чинила опору. Щось тріснуло. Павлиш побачив, що в землю тягнеться довгий щуп. Він підняв кулю на долоні і зрозумів, що йому пощастило упіймати найрідкіснішу у цих місцях "тварину" — бур-мобіль Клавдії, і тепер Клавдія відірве йому за це голову — і правильно зробить.

Оскільки бур все одно доведеться ремонтувати, він прихопив його з собою, потім витяг із землі його тонкий щуп і все це склав у контейнер для зразків. Потім, хоч і дуже не хотілося цього робити, він натис кнопку інтеркому і викликав Клавдію.

— У вас всі бури справні? — запитав він.

— Один щойно вимкнувся, — сказала Клавдія. — Я саме хотіла вас попросити перевірити, що з ним сталося.

— Не треба просити, — відповів Павлиш. — Я влаштував на нього полювання і щойно спіймав. Я його принесу Саллі, вона полагодить.

— Але ж він металевий! Круглий! Його важко з чимось сплутати!

— Як бачите, хто боїться, у того в очах двоїться, — сказав Павлиш. — Неуцтво призводить до фатальних помилок.

Павлиш відімкнувся. Він злився на себе. Жоден нормальний біолог не переплутає прилад із живою істотою. А всі вважають, що Павлиш нормальна людина і навіть учений.

У цьому небезпека чужого світу і власної сторожкості. Дивовижне поєднання — сторожкість разом з безпекою.

"Я ж бо поліз за цією кулькою, оскільки знав, що мій скафандр міцний, жодні зуби його не прокусять, що мій анбласт покладе будь-якого хижака, що я у крайньому випадку можу втекти в купол і навіть полетіти в космос у капсулі і там чекати, поки мене не підберуть. У мене немає підстав боятися цієї планети, якщо вона не захоче влаштувати нам якісь катаклізми. І разом з тим я їй не вірю. Я остерігаюся її і роблю все, щоби вивчаючи її, ні в чому з нею не зіткнутися. А що, якби я потрапив сюди просто так, без куполів, скафандрів, голий-голісінький? Чи подивився б на цей ліс і озеро таким зацікавленим поглядом? Чи ліс приховував би для мене смерть, і в озері причаїлась би смерть, і повітря загрожувало смертю?"

Це були пустопорожні думки, вони ні до чого не привели. Краще спуститися до озера і взяти проби води. Звичайно, це може зробити

і скаут, і навіть краще зробити, ніж Павлиш, але навіщо все довіряти скаутам. У них немає фантазії, а у Павлиша вона прекрасно розвинута.

Павлиш обійшов кущі і прямував відкритою місциною.

Здається, фауна тут дуже бідна, це дивно, бо з рослинністю тут все гаразд. Хоча не виключене існування світу, в якому владарює флора.

Раптом він побачив комаху — щось чорне і прудке майнуло під ногами, здійнялося чорною цяткою вгору і полетіло до кущів.

"Ну ось, — задоволено подумав Павлиш, — перше знайомство".

Павлиш опустився до самої води. Постояв на березі. Вода в озері була чистою, а біля самого берега вкрита тонкою кригою. До криги знизу примерзли тонкі волосинки водоростей. Тоненька змійка в палець завдовжки прослизнула між камінням і зникла в глибині води.

Далекий берег озера ховався у мороці, і можна було лише вгадати, що там піднімаються пагорби.

Павлиш розбив кригу, набрав у пробірку води, потім розкидав камінці, сподіваючись побачити ще якусь живність. Та нікого не знайшов.

Далеко, метрів за сто від берега, вода спінилася, щось темне, схоже на панцир величезної черепахи, піднялося над нею, потім різко опустилося, і вода завирувала, вкрилася колами.

Павлиш піднявся з пробіркою в руках. Вода заспокоювалася, озеро мовчало. Воно чекало, що зробить Павлиш. Мимовільно він оглянувся — до куполів було далеко. Вода знову завирувала, але інакше: на ній з'явився бурий слід — хтось, ховаючись від Павлиша, швидко плив до берега.

До всього, стояла мертва тиша, навіть вітер затих.

Павлиш відчув незрозумілий, ірраціональний страх перед цим привидом, який беззвучно плив до нього. Чоловік відступив крок від берега, не подивився під ноги, натикнувся на камінь, ледве втримав рівновагу і несподівано для себе побіг нагору схилом, не озираючись і намагаючися робити вигляд, що йому просто набридло гуляти по берегу.

— Павлиш? — почув він голос Клавдії. — Нічого не сталося?

У цієї жінки була інтуїція. А, можливо, досвід.

— Нічого, — сказав Павлиш, намагаючись заспокоїти дихання.

Він перейшов на крок, кинув погляд через плече на озеро.

Озеро було ідилічно, безтурботно спокійне.

Лиш звіддаля сірою стіною насувалася снігова буря, і вода перед ним бралася дрібними бульбашками.

— Нічого, — повторив Павлиш. — Повертаюся. Сумне озеро.

Купол був надійним, приємним видовищем. Там, всередині, було тепло, туди не могли потрапити тварюки, навіть якщо вони є.

Біля капсули стояла Саллі Госк. Помаранчевий скафандр виблискував від вологи. Вона помахала Павлишу рукою.

— Я дізналася, що ви пішли на прогулянку, — сказала вона. — І вирішила до вас приєднатися. Якщо ви не заперечуєте.

— А Клавдія не розсердиться?

— Так навіть краще. За інструкцією належить, щоби у небезпечних і незнайомих місцях розвідку проводили групою.

— А де тут небезпечне місце?

— Далеко не відходьте, — пролунав голос Клавдії.

— Ми тільки зазирнемо в ліс — і назад, — відповіла Саллі.

Ріденька трава, що вкривала галявину, зникла за три кроки від перших дерев. Тут була гола земля з плямами моху.

Стовбури дерев були білястими, одні з рожевим, інші з жовтуватим полиском. Утім, стовбурами їх можна було назвати лише умовно, скоріше вони були схожими на підземне коріння, яке чомусь вирішило вилізти на білий світ. Біля самої землі коріння спліталося у химерні вузли, наче побоювалося, що хтось потягне його назад під землю, а тому вжило контрзаходів.

Листя, у звичному розумінні, на деревах не було. Коріння тоншало, перетворюючись на сиве волосся, яке звисало торочками і ледь похитувалось від найменшого подиху вітру, що надавало лісу зловісного, відьомського вигляду.

Земля під ногами була мокрою, де-не-де лежали палянички снігу, чергуючись з помаранчевими і салатними жмутами лишайників і синіми пагорбами моху.

— Як у страшній казці, — сказала Саллі.

Вона простягнула руку і обережно доторкнулася рукавичкою до стовбура. Стовбур м'яко піддався, наче був каучуковий, а волосся на голові дерева заворушилося. Саллі крикнула і відсмикнула руку. Павлиш навіть не посміхнувся. Зловісна атмосфера лісу пригнічувала.

— Що? — різко запитала Клавдія.

— Все нормально, — відповіла Саллі. — Звикнемо.

Вони пройшли ще кілька кроків, намагаючися не торкатися стовбурів. Зупинилися.

— Гляньте, — тихо сказала Саллі.

І в цю мить тонкий корінь кинувся на щуп і рвонув його до себе.

Перед ними, за кілька кроків, з моху вилізали невеликі півкульки, схожі на шапки грибів, що проростають із землі.

Павлиш хотів взяти один з грибів, але Саллі сказала:

— Зачекайте, я маю щуп.

Вона протягнула до гриба тонкий щуп, і раптом гриб від дотику металу зник, ніби провалився крізь землю.

— Цікаво, — сказала Саллі і протягнула щуп до другого гриба.

І в цю мить тонкий корінь, що відходив від стовбура і лежав на землі, подібний за кольором і тому на вигляд безпечний, кинувся на щуп, рвонув його до себе, обкрутив його, а оскільки Саллі не випустила щуп, намагаючись втримати його, то корінь заледве не повалив її — така у нього була потужна сила.

Павлиш діяв майже інстинктивно. Він вихопив анбласт і вдарив вогнем по кореню. Той відразу випрямився і завмер.

Саллі стояла, притиснувши щуп до грудей, наче боялася, що хтось ще захоче його відібрати.

— Вибачте, — сказала вона.

— Нас тут не люблять, — відповів Павлиш.

У лісі стало похмуро. Снігова буря, що прийшла з озера, закутала ліс метушнею мокрих сніжинок.

— Пішли додому, — сказала Саллі.

— Згоден.

Через сніг нічого не було видно й за три кроки. Напевно, під час боротьби з коренем вони втратили напрямок, бо пройшли метрів п'ятдесят лісом, а він не закінчувався. Лише дерева стояли ще щільніше, стовбури були товщі і біліші.

— Клавдіє, — сказав тоді Павлиш. — Дайте нам напрямок.

— Вам ще бракувало заблукати, — сказала Клавдія.

Зазвучав зумер, який зорієнтував їх на базу.

Вони поверталися поволі, обходячи купки моху і лишайники. Одного разу, щоправда, Павлиш наступив на помаранчевий слиз, він приклеївся до чобота і почав повзти уверх по нозі. Павлиш нагнувся, щоби стерти лишайник, але він одразу ж переповз на рукавичку.

— Добре, — сказав Павлиш, — вважатимемо, що ми несемо з собою зразок.

— Що несете? — запитала Клавдія.

— Дуже незатишний ліс, — сказав Павлиш. — Я не хочу тут заблукати.

— Зараз чаю вип'ємо, — сказала Саллі.

— Чудова ідея! — погодився Павлиш.

Через останні дерева виднілися перекреслені цівками дощу і снігопаду куполи станції.

Але виявилося, що до них не так просто дійти.

Між лісом та станцією на них чатував хижак.

Таке могло приснитися лише в босхових жахіттях. Шість тонких ніг несли важке тіло, вкрите зеленуватою, довгою, схожою на водорості, шерстю, яку по хребту прикрашали високі панцирні пластини. Страшенна вищирена тварюка повільно відкривала і закривала пащеку, ніби примірялася, як би вгризтися у здобич.

Побачивши людей, чудовисько вивергнуло дивне мекання, в якому Павлишу вчулася загроза і виклик, і взялося розхитуватися так, що пластини на хребті вибивали якийсь бойовий барабанний бій.

Не перестаючи мекати, тварина кинулася їм назустріч.

Павлиш встиг затулити собою Саллі і увігнав у чудовисько заряд анбласта. Заревівши високим пронизливим голосом, тварина закрутилася на місці, наче втратила здобич з поля зору, маленькі червоні очиці запалали лютою.

Павлиш вистрілив знову — і знову без результату: він тільки нагадав тварюці, де вони стоять.

І невідомо, як би завершився цей поєдинок, якби не Клавдія.

З вершини головного купола вдарив зелений промінь. Він вцілив у чудисько, і воно повалилося на землю.

— Ну й справи, — сказав Павлиш, намагаючися посміхнутися.

Він обернувся до Саллі.

Та мовчала. Вона намагалася звільнитися з обіймів дерева. Напевно, відступаючи від тварюки, вона притулилася спиною до стовбура і він упіймав її, наче хотів проковтнути, виссати з неї всі життєві соки.

Залишки заряду анбласта Павлиш випустив у дерево. На нього це подіяло. Стовбур зіщулився, почорнів. Саллі зробила три кроки і впала на руки Павлиша.

— Чому ти мовчала? — запитав він.

— Не хотіла лякати Клавдію, — тихо відповіла Саллі.

Підтримуючи жінку, Павлиш підійшов до триметрового чудовиська, яке нерухомо розтягнулося на землі.

— Усі хочуть нами повечеряти.

Він взяв у Саллі щуп і обережно привідкрив ним пащеку тварюки. Замість зубів в чорній ямі пащеки тяглися жовті тупі пластинки.

Клавдія вибігла з купола. Зупинилася.

— Висновок перший, — сказала вона. — Анбласт проти великих хижаків не діє, або діє не досить ефективно.

— Це зовсім не хижак, — сказав Павлиш. — Такими пластинами краще перетирати їжу, аніж рвати. Хоча, коли б воно нас перетерло, нам би було вже не до роздумів. Дякуємо, Клавдіє.

— Я весь час стежила за вами, — сказала Клавдія.

— У мене коліна тремтять, — озвалася Саллі.

— Я задоволена, що так сталося, — продовжувала Клавдія. — Це предметний урок.

— Не зрозумів, — сказав Павлиш.

— Предметний урок обережності. Ви вирішили розгулювати по цій планеті, як по Землі. Тепер ви цього не робитимете.

— Напевно, ви маєте рацію, — зітхнув Павлиш. — Допоможете перенести тушу в лабораторію?

— Я задіяла серворобота, — сказала Клавдія.

Наче почувши її слова, з люка виліз серворобот і поволі посунув до туші чудовиська.

— Що у вас на нозі? — запитала Клавдія.

Помаранчевий лишайник вкрив тонким слизьким шаром штанину скафандра майже до коліна. Перш ніж пройти дезінфекцію, Павлиш зіскріб лишайник у пробірку.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Падав дощ зі снігом, ніби зима вирішила повернутися, тому зібралися у Старого, у класній кімнаті. Ледве помістилися усі. Дітлахи сиділи на підлозі, їх хотіли вигнати, але ніхто не пішов, навіть найменші. Олегові здавалося, що всі дорослі мають тільки одну мету — висміяти Сергіїва як брехуна і фантазера. А на Олега просто не зважали. Олег не розумів, що все це — містичне побоювання, бо усім так хотілося, щоби Сергіїв побачив саме скаут. Тому аргументи проти цього були найрізкіші. Навіть дурні, на думку Олега.

Наприклад, мати чомусь сказала, що це був автоматичний супутник, залишений ще попередніми дослідниками.

— В атмосфері? — відповідав Сергіїв. — У достатньо густих шарах? Та ж після першого кола супутник просто згорить!

— А висота? Ти впевнений у висоті? — запитав Вайткус. Він розчервонівся, став темніший за свою руду бороду.

— Олеже, повтори.

Олег повторив, напевно, уже вп'яте, що це був темний предмет, рухався він швидко і залишав за собою пухнастий слід.

— Висота до десяти кілометрів, — сказав Сергіїв.

У кімнаті було задушно, але двері не відчиняли, бо сліпа Христина застудилася і кашляла.

— Можливо, — сказала тітка Луїза, — що тут є дуже швидкі птахи. Казково швидкі птахи.

— Зі швидкістю тисячу кілометрів на годину? — терпеливо запитав Сергіїв.

Олег дивувався його терпінню. Йому давно хотілося закричати: ніякий це не птах, не супутник, тут, десь зовсім поруч, є люди, а ми чомусь сидимо і витрачаємо час на даремні розмови!

— Для планетарного катера, ти думаєш, він замалий? — запитав Вайткус.

— Ну типовий скаут, розумієш, типовий скаут, — відповів Сергіїв.— Я їх в житті набачився — сотні. І сам запускав.

— Отже, вони нас сфотографували? — запитала Мар'яна.

— Не думаю, — сказав Старий. — Карту планети зробили у попередній експедиції, коли сюди прилітав "Тест". Це або біоскаут, або геологічний...

— Ну, хоча б ти віриш... — сказав Сергіїв.

— Мені би хотілося вірити, — відповів Старий.

— Отже, вони можуть нас і не помітити? — запитала Мар'яна.

— Можуть і не помітити, — погодився Сергіїв. — А можуть і помітити.

— Тільки не треба цього оптимізму, — сказала Христина. — Ніхто нас не помітить. Для того, щоб помітити, нас треба шукати. Ви що, не уявляєте собі, якою мізерною цяткою ми здаємося на обличчі цієї планети? Нікчемною, причому металу в нашому селищі так мало, що при будь-якому аналізі він видаватиметься породженням лісу і продовженням його. Ніхто нас не знайде.

— А раптом випадково?

— Скаути беруть проби біосфери, повітря, ґрунту, вони не складають карти, — сказав Старий. — Христина має рацію, шанси знайти нас мізерні. Не варто забувати, що ми постійно під хмарами.

— Але вони можуть побачити корабель, — сказав Олег. — Над ним часто буває чисте небо.

— Шанс трохи більший, — погодився Сергіїв. — Але теж невеликий.

Все, подумав Олег, вони починають погоджуватися. Вони дали себе вмовити. Ніби зробили послугу. Йому раптом захотілося голосно

сказати, щоб всі почули — якби не його куля, вони б ніколи не побачили скаута; можливо, ця експедиція, яка запускає скаути, сидить тут вже півроку і незабаром збирається повертатися на Землю. І він так реально уявив собі корабель, схожий на "Полюс", але інший, і як там ходять люди, чисті та одягнуті у красиві мундири чи скафандри, і як вони закривають контейнери зі зразками досліджень: ось і все, нічого цікавого на цій планеті немає, окрім крикливих кіз та шакалів.

У кімнаті було дуже тихо.

І несподівано пролунав тихий голос Казика. Він сидів на підлозі, разом з дітьми, а Фуміко лежала животом у нього на колінах.

— А може, вони вже відлітають?

— Хто відлітає? — запитала високим голосом Христина. — Чому ти вирішив? Вони нікуди не відлітають.

Порив вітру жбурнув на дах снігом, і дах тремтів.

Світло, що прозирало через віконця, затягнуті міхурами мустангів, було таке тьмяне, що обличчя людей розпливалися у напівтемряві, і було незрозуміло, що на них написано. Однакові сірі плями.

— Потрібно до них піти, — сказав Дік. — Якщо ми будемо тут сидіти, нічого не трапиться. Треба піти до них і сказати їм, що ми тут.

— Молодець, Дікусику, — сказала Мар'яна і поклала руку на його плече.

Безглуздя, подумав Олег ображено. Це мав сказати я. Чому я чекав, поки скаже Дік?

— І куди ж ви підете?— запитала мати.— Може, цей скаут ходить колами? Може, він летів праворуч, а, може, ліворуч? А можливо, він мав приземлитися в іншій півкулі?

— А що ти пропонуєш? — запитав Старий.

— Потрібно подати якийсь сигнал.

— І який ми подамо сигнал?

— Я думав про це, — сказав Сергіїв. — Мені здається, що наше становище не таке й безнадійне. Ми точно знаємо напрямок руху скаута. А зі свого досвіду, можу сказати, що скаути дуже рідко ходять колами. Біоскаути літають "ромашкою".

— Якщо це був біоскаут, — сказала мати.

Олег зрозумів, що мати впирається не тому, що насправді не вірить Сергіїву і вважає будь-яку спробу знайти експедицію безглуздою. Вона просто злякалася, що шукати експедицію відішлють її Олега. І не говорить про це, а шукає інші причини.

— Він летів по дуже пологій дузі, — сказав Сергіїв, — а потім зник у хмарах.

— Чому ж ти відразу не сказав! — вигукнув Старий.

— Ви мені взагалі не хотіли вірити! — відповів Сергіїв. — Але це не головне.

— Нічого собі не головне! — Вайткус розсміявся високим лунким голосом, і мати закричала, щоб заглушити його сміх:

— А далеко це? Де ця точка?

— Я можу вказати напрямок, — сказав Сергіїв, — де міститься база цього скаута. — І він підняв руку.

— Південний схід, — сказав Старий.

— Хмари одноманітні й оманливі, — продовжував Сергіїв. (Вайткус перестав сміятися). — До того ж, я не можу точно сказати, скільки скаут пролетів у хмарах і під ними.

— Ну добре, добре! — сказала тітка Луїза.

— Кілька десятків кілометрів, — сказав Сергіїв. — Не більше сотні.

— Але це вже справді пощастило, — сказав Вайткус.

"Він ніколи не ходить в ліс, — подумав Олег. — Він не уявляє собі, що тут сто кілометрів. Ніхто з нас ще не ходив так далеко. Навіть Дік. Ні, ми ходили, але тільки в гори, до корабля. А там, на південному сході, дуже небезпечний ліс. І суцільне болото. Якось Дік дійшов до ріки. Перед нею болото".

— Але є шанс, — сказав Сергіїв. — Зрештою, досягти їх реально.

— Складно, — додав Дік.

— Але ж реально, правда, реально? — У голосі Вайткуса з'явилися благальні інтонації. Він розумів, що йому туди не дійти. Йти доведеться Діку. І Олегу.

— Вони вже відлетіли, — повторила мати. — Поки ви туди йтимете, вони точно відлетять.

— Ми не маємо права втратити такий шанс, — сказав Старий. — Якщо так, я сам піду.

— Куди вже, — заперечив Дік. — Дорога складна.

— Але дійти можна, — підхопився Казик. — Ми зробимо пліт.

— А болота? — запитав Дік. — Я вже намагався туди сунутися.

— А ми їх обійдемо, — наполягав Казик. — Вони ж десь закінчуються.

— Зрештою, — сказав Олег, бо так виходило, що йти не йому, а іншим, — ми ходили до перевалу. А це важче.

— П'ять-шість днів дороги, я піду з вами, — сказав Вайткус.

— Це більш небезпечна дорога, ніж до перевалу, — зауважив Сергіїв.

За віконцем стемніло. Старий запалив каганець, і вогник заграв на обличчях людей, роблячи їх несхожими і злими.

Хтось наблизився до Олега, м'яка рука доторкнулася ззаду до його шиї. Вайткус із Сергіївим сперечалися про місцевість, що лежала на південному сході, наче вони там бували. Олег озирнувся, бо йому хотілося, щоб це була рука Мар'яни, але він знав, що це не Мар'яна, бо в неї суха і жорстка долоня. Це була Ліз. Вона наблизила губи до вуха Олега і сказала йому:

— Не йди туди, залишся, я боюся за тебе.

Вона говорила пошепки, а всі люди сиділи так щільно, що Олегові здалося — всі почули її слова і будуть сміятися. Він відсмикнув голову, щоб звільнитися від дотику, і нічого не відповів. У голові шуміло, і він ледве здогадався, що Старий говорить про пліт.

— Для плоту потрібні колоди, — казав він. — А їх потрібно зрубати. Сокира у нас одна, пилка — маленька, ненадійна. Та й невідомо, чи будуть плавати стовбури тих дерев, що ростуть там.

— Якби не річка, ми б дійшли за п'ять днів, — сказав Дік.

— Можна зробити пухирі, — припустив тоді Олег, — які плавають. Дітлахи у селищі плавають на них. Наче повітряна куля, але менша. І ми обов'язково перепливемо.

— Це ідея, — сказав Старий.

— Зачекайте, зачекайте! — Мар'яна раптом швидко заговорила, наче боялася, що її переб'ють чи хтось здогадається, що вона хоче сказати. — Олег сказав, що пухирі, наче куля. Але ж нам не потрібно перепливати ріку, йти болотом. У нас є повітряна куля!

— Справді, куля, куля! — почув свій голос Олег. — А ми все говоримо...

— А як тоді летіти до "Полюса"? — запитав Сергіїв.

— А навіщо? — здивувався Олег. — Корабель нам тепер не потрібний.

Потім всі кричали, один одного перебивали, бо куля була рятувальним кругом, і зустріч з невідомою експедицією, яка запускає скаути, стала реальною і простою. Сісти в кулю і долетіти за один день, може і швидше. Хтось говорив про те, що вітри тут мають один напрям, якщо потепліє на ніч і випаде роса, то вітер обов'язково буде південний. Навіть мати заспокоїлася і почала говорити Олегові на вухо, щоб він тепліше одягнувся. Та раптом застогнала Христина і сказала, що їй душно, що їй погано, і попросила відвести

її додому. А Ліз попросила Олега провести Христину, бо їй одній не впоратися.

Олегові не хотілося йти, бо зараз почнуться розмови про найголовніше, що стосується власне його.

На щастя, відразу піднявся і Сергіїв.

— Перерва, — сказав він. — Немає чим дихати. Я пропоную: усі повечеряють, а потім ми продовжимо розмову. Дітей вкладемо спати і ще поговоримо. Адже все це дуже серйозно.

Олег не зрозумів, чому все так серйозно, але подумки подякував Сергіїву, що той перервав розмову.

Вони вели Христину додому. Ліз зовсім не допомагала Олегові, а просто йшла поруч. Зрештою, Олегу і не потрібна була її допомога. Христина легенька, майже, як пір'ячко. На руках можна донести.

— Я мрію, — говорила Христина, — я перебуваю, наче у солодкому жахітті. Невже я нарешті побачу справжніх людей? Я гадаю, що мої очі вони вилікують відразу. Навіть тут, на базі. Адже це проста операція, правда?

— Звичайно, вас вилікують, — погодився Олег. Він весь час відчував погляд Ліз.

— Я без тебе скучаю, — сказала Ліз. — Ти зовсім до нас не заходиш.

— А кому ми потрібні, — заспівала свою сумну пісню Христина. — Навіть коли вони мене вилікують, мені вже ніхто не поверне молодості. Ніколи. І навіщо знову відкривати очі — яка велика радість побачити в дзеркалі потвору і руїну.

Але Олег не вірив, що вона отак думає насправді. Вона, напевно, думає, що їй повернуть і молодість. Адже, можливо, за двадцять років у Галактиці вже стільки всього змінилося, що люди перестали помирати. Якщо у людей багато простору, щоби жити — адже скільки вільних планет, — то всім вистачить місця. Природа, а це він вчив ще на уроках у Старого, розрахувала життя людини як захист від загибелі виду. У кожному біологічному виді діє один-єдиний закон — життя продовжується доти, доки жива істота встигне народити спадкоємця і допомогти йому вижити. Риби, які метають ікру, можуть загинути одразу ж, бо ікринок дуже багато. Уже ссавцям важливо вигодувати дітей і, можливо, навіть кілька приплодів вигодувати, щоб збільшити вид. І люди колись жили років по двадцять, тридцять. А потім вони почали обманювати природу, і стали цивілізованими. Потім вони навчилися виліковувати багато хвороб

і тепер живуть до ста років. Видові не потрібно, щоб людина жила до ста років, а вона живе. Отже, у цьому теж є якийсь зміст? Старий, коли Олег почав одного разу розвивати йому свою ідею, сказав, що Олег — стихійний детермініст. Олег не сперечався. Він уже твердо вирішив, що правий. Правий в тому, що людина живе сто років не випадково — так потрібно Природі. Вона хоче заселити людиною Галактику, усі ті планети, де немає власного розумного життя. А для цього потрібно багато мільярдів людей. І старі люди потрібні, бо вони мають досвід і мудрість. І вони потрібні на нових планетах навіть більше, аніж на Землі. Без Старого і Томаса селище давно би вимерло або стало диким. Можливо, люди винайдуть вічну молодість. І безсмертя. Але це буде означати, що на них чекає ще один стрибок — в інші галактики.

— Ти приходи до мене, — повторювала Ліз, і Олег зрозумів, що вона говорить це постійно, одноманітно і терпляче. — Я чекатиму. Коли всі заснуть, ти приходи до мене. Христина мовчатиме.

— Я не мовчатиму, — сказала Христина, — ви мені будете заважати. Ви ще діти, вам рано про це думати.

— А ми ні про що і не думаємо, — відповів Олег.

Вони підійшли до хижки. Олег залишив Христину і сказав:

— Ліз, ти заведи її, а мені час йти.

— Я чекатиму, — повторила Ліз. — Я завжди тебе чекатиму.

— Добраніч, — сказав Олег.

Він не особливо дослуховувався до її слів, і його дивувало, що Ліз може саме зараз так говорити про нього. Він не розумів, що Ліз було дуже страшно, що він зараз знову піде чи полетить і знову потрібно буде чекати його і не знати, повернеться він, чи ні. А вона нічого не могла зробити з собою, вона постійно думала про Олега і навіть ночами виходила з хижки, йшла до його будиночка і стояла за тонкою стінкою, щоб послухати, як він розмовляє зі Старим чи з мамою. А потім вона слухала, як він спить, і боролася зі своїм палким бажанням зайти тихо-тихо в його дім, лягти поруч, обняти його, теплого і слухняного.

А Олег повернувся до Сергіїва, де вже були Старий і Вайткус. Така собі нарада селища. Олега вони не кликали, але ж не вижену́ть. У селищі так повелося, що кожен сам вирішував, чи приходити йому на нараду, чи ні. І зараз Дік пішов спати, хоча розмова стосувалася і його, Мар'яна і Лінда були в будинку, вони там жили, зрозуміло, їм нікуди йти. А ще був Казик, тільки він не увійшов, а стояв на вулиці, тремтів біля стінки і слухав. Олег сказав йому:

— Ти заходь, чого вже там.

Але Казик тільки відмахнувся. Він краще знав, що можна, а чого не варто робити.

— Я посиджу? — сказав Олег невпевнено, коли зайшов у кімнату.

Ніхто не відповів, але ніхто і не заперечив. Сергіїв наче підсумував те, про що говорив раніше. Він сказав:

— Тому я залишаюся при своїй думці. Порядок пріоритету повинен залишатися незмінним.

Усі мовчали.

"Який порядок пріоритету?" — подумав Олег. Треба чекати. Зараз хтось відповість, і стане зрозуміло.

— Сергіїв має рацію, — сказав Старий. Він підсунув єдиною рукою горня з чаєм. Відпив.

Мар'яна поставила чай перед Олегом.

— Віковічна проблема, — продовжував Старий. — Журавля і синиці. Ми не можемо сказати напевно, чи є на планеті експедиція, чи Сергіїв з Олегом стали жертвами оптичного обману.

— Ні, — заперечив Олег.

— Не перебивай. Ми не знаємо, чи спускався той скаут у тому напрямку нижче для того, щоб узяти проби. Ми не знаємо, чи збирається відлітати експедиція, адже не виключено, що це просто автоматична станція. Ми нічого не знаємо. Отже, у нас журавель в небі. Звичайно, спокусливо зустріти тут людей. Це як світла мрія. Але я боюся, що арифметика проти нас. Зате у нас є синиця в руках — "Полюс". Він досяжний. Олег, сподіваюся, не даремно перезимував. Я перевіряв його, і ти, Сергіїв, також. Знання його, звичайно, недостатні, проте солідні. І є надія, що разом з ним ви зможете щось зробити з передавачем. Ось і все.

Старий взявся пити чай, і Олег не зрозумів, до чого він вів. Не потрібно летіти на пошук експедиції?

— Але ж це не оптичний обман! — вигукнув Олег. — Я впевнений.

— Є й друга задача, — сказав Вайткус. — Про козу, капусту і вовка.

Олег її знав. Але він знову не збагнув, з приводу чого це сказав Вайткус. Решта зрозуміли. Сергіїв посміхнувся і глянув на Олега.

— Поясніть, — сказав Олег. — Бо ви говорите загадками.

— Це не загадка, а задача, — сказав Сергіїв.

Мар'яна підсіла до Олега, і він бачив її чіткий профіль. Дуже гарний. Олег не дивився на нього, щоб не пропустити слів Сергіїва.

— Потрібно летіти до експедиції, правильно?

— Звичайно, потрібно. І на повітряній кулі, — сказав Олег.

— Поки що ми всі згодні. Далі — кому летіти?

— Я полечу. Можу з Діком, можу з Мар'яною, — сказав Олег. — У нас досвід.

— А ми думаємо, що тобі летіти не варто.

— Як?

— Дуже просто. Ти щойно чув про журавля в небі і про синицю в руках. Наше селище невеличке, і людей тут дуже мало. А щоб вижити, ми повинні по змозі виключити ризик.

— Я не розумію.

— Тобі доведеться йти до "Полюса". Це обов'язково. І йти швидко. Вже почалося літо.

— Ми полетимо, а якщо там нікого нема, повернемося і полетимо на "Полюс". Це так просто!

— Ні в дідька не просто! — майже закричав Старий і навіть грюкнув кулаком по столу так, що горня з'їхало до краю стола і Мар'яна ледве встигла його упіймати. — Ми не знаємо, скільки триватиме політ до експедиції. Ми не знаємо, де вона. У кращому випадку ми можемо сподіватися, що куля перенесе людей через ріку і болото. Я не вірю, що в цих лісах можна буде опускатися на кулі і підніматися знову. Найвірогідніше, кулю доведеться покинути. І бути готовими до того, що піший похід до людей буде дуже довгий.

Олег почув рух біля дверей. Виявляється, Казик тихенько зайшов, не зміг подолати цікавість чи просто змерз на вулиці. І стоїть біля дверей. Нерухомо, як дерево.

— А до корабля дійти можна, — продовжував Старий. — Ми знаємо дорогу, ми набагато краще одягнуті, ця подорож складна, але не екстраординарна. І ти для неї необхідний. Ти зможеш дійти туди з Сергіївим. Все зрозуміло?

— А хто тоді полетить на моїй кулі? — запитав Олег, мимовільно зробивши наголос на слові "моїй".

— Це наша спільна куля, — образилася Мар'яна.

— На кулі полетять Дік і Мар'яна, — сказав Старий. — Вони краще за всіх зможуть прожити в лісі.

— І я, — тихо промовив Казик.

— Спати, Казику, — сказав Вайткус. — Уже пізно.

Казик залишався вперто стояти у дверях, і Вайткус вдав, що більше не помічає хлопчика.

— Що ж це виходить? — запитав сердито Олег. — Я випробував кулю, я краще за інших вмію на ній літати. Я повинен летіти на ній до корабля, а ви у мене її забираєте?

— А як би ти вчинив на нашому місці? — запитав Старий. — Якби думав не тільки про себе, а й про все селище?

— Я би відмінив політ до скаута. Немає там ніякого скаута.

— Ну ось, — посміхнувся Сергіїв, — це вже занадто.

— Тоді я полечу разом з Мар'яною. А до корабля піде Сергіїв. Він теж багато знає про рацію.

Олег зрозумів, що не може допустити, щоб Дік з Мар'яною полетіли так далеко — до боліт, до ріки, — а він сидітиме отут і чекатиме літа. І він знову перейшов у наступ.

— Чому ви думаєте, що на кулі не можна ані спускатися, ані підніматися? Ми полетимо і повернемося. У крайньому випадку, без кулі повернемося. І зробимо нову. Чистоплюй допоможе, і мустангів ще зловимо.

— На осінь мустанги відходять на зимівлю, — сказав тихо Казик. — Мустангів більше не буде.

— Ну, це не важливо, — роздратовано відмахнувся Олег. — Ми однаково встигнемо до корабля. Літо довге.

Ніхто не заперечив йому. Всі мовчали і не дивилися на нього. Старий допивав чай, Вайткус крутив бороду, наче заплітав косички, а Сергіїв витяг ніж і почав відстругувати сучок від стільниці.

Олег замовк, і йому здалося, що всі з ним погодилися. Мовчать, отже, згідні, отже, він їх переконав. А потім заговорила Мар'яна:

— Вони вирішили правильно, — сказала вона. — Тільки вони бояться сказати вголос те, що потрібно.

— Що? — Олег здивувався тому, як вона говорить. Вони знали щось таке, чого він не знав. — Що?

— Те, що ми — ті, хто підуть за скаутом — можемо не повернутися. Довго не повернутися. Або зовсім. І тоді необхідно, щоби ти залишився і дійшов до корабля.

— Ти здуріла! — закричав Олег. — Як ти можеш таке говорити?

А дорослі мовчали, бо погоджувалися з Мар'яною і від самого початку допускали підлу, непростиму думку, що Мар'яна може не повернутися.

— Це так зрозуміло, — сказала Мар'яна. — Ти хочеш чаю?

— Я взагалі більше не хочу з вами розмовляти! — крикнув Олег і кинувся до дверей. Казик ледве встиг відскочити.

Олег пробіг кілька кроків по вулиці, потрапив ногою в холодну калюжу. Він пішов поволі до частоколу по брудній дорозі. Під ногами ламався тонкий лід. Олег не відчував холоду.

Він зупинився біля частоколу, втупившись у темний ліс, по якому металися швидкі блакитні світлячки, почув, як скрипнула сходинка перед будинком Сергіїва, як вийшли Вайткус зі Старим. Почув тихий голос Вайткуса:

— Що з ним сталося? Невже кулю пошкодував?

— Це теж,— відповів Старий. — Але є й інша причина.

Але яка причина — Олег не почув, бо закінчення фрази Старий сказав пошепки.

— Дивно, — відповів Вайткус, — ти, напевно, правий, я не помічаю очевидних речей. Вони ж виросли, вони майже дорослі. І речі, очевидні і природні на Землі, тут якось випадають з поля зору.

— А мені шкода хлопця, — сказав Старий.

— Але іншого виходу я не бачу, — додав Вайткус.

— Олег теж зрозуміє, — сказав Старий голосніше, і Олег розсердився і подумав, що Старий сказав це навмисно, бо знав, що Олег все чує, і йому захотілося крикнути у відповідь: нічого подібного! Я не хочу розуміти!

Потім Вайткус зі Старим попрощалися і пішли.

Скрипнули двері. Хтось ще вийшов з дому Сергіїва. Олег сказав собі, що це сам Сергіїв йде умовляти його, але сподівався, що це не Сергіїв.

— Олеже, — долинув голос Мар'яни. Вона шукала його.

Олег був готовий відгукнутися, він зрадів, що Мар'яна шукає його. Але чомусь не відгукнувся. Напевно, він сам не зміг би пояснити, чому. Ні, зміг би: зараз вона вмовлятиме його, як й інші. Вона згідна летіти на його кулі, вона згідна, щоб Олег залишався отут. Але з-поміж усіх людей на світі саме вона повинна розуміти, що не можна слухатися обережних дідів. Вони всього бояться. Вони бояться померти тут, вони бояться ризикувати, їм наплювати, що відчуває Олег, чого він хоче, вони раді посадити його в яму, коли, з їхньої точки зору, це вигідно для селища. А що таке вигода селища? Адже вони думають про себе, кожний про себе. Вигода селища — пустопорожні слова. Напевно, ті люди, які на Землі розпочинали війни, щоби підкорити інших людей, теж говорили про вигоду свого селища. Потрібно плюнути на все, не звертати уваги. Удосвіта піднятися самому на кулі і полетіти. Він знає напрямок. Він сам долетить туди і знайде експедицію. І справді, хто йому заважає? Де куля?

Куля складена під дахом сараю. Самотужки він її не витягне.

Олег вирішив спробувати, поки всі сплять. У цей момент він не думав про вітер, про те, що хтось має відв'язати кулю. Він повернувся і побіг до сараю.

У нього уся ніч попереду.

Тоді Мар'яна, яка не пішла додому, бо була впевнена, що Олег десь поруч, помітила його. Вона мовчки підійшла до сараю.

— Що ти хочеш робити? — запитала вона пошепки.

Олег здригнувся, наче на нього напав шакал.

— Ти що? — Він теж говорив пошепки.

Мар'яна не одяглася, вибігаючи на вулицю, під мокрим снігом волосся злиплося, повисло короткими пасмами.

— Я боялася, куди ти подівся.

— Йди спати, — сказав Олег. — Я сам дам собі раду.

— Ти хочеш полетіти один. Це безглуздо, — сказала Мар'яна.

— Я перший дурень в селищі, — підтвердив Олег. — Ви усі розумні, а я дурень. Тому я буду сидіти тут і чекати.

— Ти ж всю зиму вчився. Від тебе так багато залежить.

— Якби я знав, чим це закінчиться, я б ніколи не вчився.

— Я тебе люблю, бо ти — найрозумніший.

— Мене ніхто не любить, мене просто намагаються використати. Як машину. І всім байдуже, що я сам думаю.

— Не бійся за мене. Я полечу з Діком. Ти ж знаєш, нічого не станеться.

— Якщо нічого не станеться, то потрібно летіти разом.

— А раптом станеться?

— Тим паче.

— Олежко, не треба. Ти бунтуєш, бо вони праві. І ти знаєш, що вони праві. Поки ми будемо летіти туди, ти готуватимешся до походу.

— Але якщо там є експедиція, то мій похід нікому не потрібний. Це обман.

— Ні, це думки дорослих людей.

— Вони думають тільки про себе.

— Дурниці. І дивно це чути саме від тебе, Олежко. Вони думають так само, як і я. Про дітлахів, які вже підростають, і яким потрібно повернутися додому, щоб вчитися. Про старих, яким треба жити. І про тебе теж.

— Тоді ти підеш зі мною в гори.

— А хто полетить?

— Дік і Казик. Вони впораються.

— Ти цього нікому і ніколи не скажеш. В іншому випадку, я більше з тобою не знайома. Як тобі не соромно прив'язувати мене, щоб я сиділа поряд! Навіщо? Щоби дивитися на тебе? У тебе для цього є мама.

— Вони обійдуться без тебе.

— Я знаю всі рослини і ліки. Я там потрібна.

— Ти потрібна мені.

— Чому?

— Ти знаєш, тому що я люблю тебе.

Заскрипіли двері, ніби поруч.

— Це батько, — сказала Мар'яна. — Пішли спати. І якщо ти справді любиш мене, як кажеш, ти все зрозумієш.

Темна фігура Сергіїва наближалася, темніла через рідкий сніжок.

Мар'яна потягнула Олега за руку до будиночків. І він пішов.

У голові була така каша, що Олег сам не знав, що він думає.

— Я вже почав хвилюватися, — сказав Сергіїв.

— Тату, ми розмовляли, — промовила Мар'яна.

— От і добре, — сказав Сергіїв і поклав важку руку на плече Олегові. — Я б теж на твоєму місці сердився. Я розумію. Але ти теж нас зрозумій, Олеже. Нам дуже важко. Ми живемо всі ці роки поруч зі смертю. Ти надто молодий, щоб відчувати це так, як відчуваємо ми. Ти думаєш, що мені не страшно відпускати дочку? І минулого року було не страшно? Ти, будь ласка, подумай.

***

Наступного дня почалася підготовка кулі до далекої мандрівки. Олег тричі піднімався на кулі з Діком і Мар'яною, а один раз з ним піднявся і Казик. Казика ніхто не хотів відпускати, а потім всі примирилися з тим, що Казика не зупинити. Він однаково полетить. А Дік з Мар'яною не заперечували. Казик не був тягарем. Вони піднімалися удвох з Діком, і Олег показував йому, як зменшувати вогонь в пальнику, як краще відпускати баласт. Дік був мовчазний і слухняний, в повітрі він втрачав свою впевненість. Вони майже не розмовляли.

Потім вони піднялися над хмарами. Цього разу підніматися довелося значно довше, здавалося, що хмари ніколи не закінчаться. На кулі вже почала виблискувати крига. Олег вже хотів повернутися назад, але потім вирішив ще потерпіти, бо було домовлено, що при кожному підйомі він намагатиметься підняти кулю понад хмарами, як першого дня, з надією знову побачити скаут.

Але на перших двох підйомах скаута не побачили.

Олег дивився на Діка. Він все життя звик слухатися Діка у лісі, в селищі. Бо Дік був сильніший і спритніший. Щоправда, був випадок на кораблі, коли Олег виявився сильнішим за Діка. Але це було давно і забулося. Але тепер, бачачи, як судомно вчепилися пальці Діка в борт кошика, Олег знову відчув перевагу. І передумав опускати кулю. От якби Дік попросив опустити кулю, Олег би погодився з ним. Але Дік мовчав, і кісточки пальців у нього були зовсім білі. Чи то від холоду, чи від напруження.

А хмари ніяк не закінчувалися. Довкола була сіра імла. Вітру не було, і не могло бути, бо куля рухалася за вітром, але холод діймав страшенно.

Треба опускатися, говорив до себе Олег, не відводячи погляду від білих пальців Діка. Нас може віднести далеко.

Дік підняв голову, наче сподівався побачити, що хмари закінчуються. І раптом запитав:

— А може ми не піднімаємося?

— Ні, піднімаємося, — сказав Олег, хоча не був уже в цьому впевнений і про всяк випадок викинув за борт останній мішок з піском.

Куля смикнулася.

Дік знову замовк.

І тоді Олег простягнув руку до пальника, щоб зменшити полум'я. І в цю мить збагнув, що хмари закінчуються і просвічує небо.

Нагорі, під небом, вони залишалися недовго, бо дуже замерзли. Але Олег був майже щасливий. Складно пояснити, чому. Напевно, від того, що вони таки досягли неба.

— Хорошу кулю ти зробив, — визнав Дік.

Олег був вдячний Дікові за ці слова. Якби не було цих слів, він не сказав би:

— Слухай, Діку, я хочу тобі сказати одну важливу річ.

— Мені?

— Ти тільки не смійся. Я люблю Мар'яну.

— Мар'янку? Любиш? — Дік не відразу зрозумів, що означають ці слова. — Як це?

— По-справжньому. Як в романі. Я хочу одружитися з нею.

Дік пирхнув. Він не знав, що сказати.

— Я тебе дуже прошу. Ти потурбуйся про неї, добре? Вона все-таки дівчина, ну, розумієш?

— Дурень, — відповів Дік. — Що зміниться? Хіба її на руках носитиму? В лісі всі однакові.

— Я розумію. Але однаково прошу.

— Нехай вона залишається. Ми з Казиком удвох полетимо.

— Її не переконати. Вона полетить, — сказав Олег.

Дік нічого не відповів. Він наче був незадоволений словами Олега.

— Напевно, сьогодні скаута не буде, — сказав Олег. — Опускаємося, бо ми тут замерзнемо.

Він зменшив полум'я, і куля знову занурилася у хмари.

Дік мовчав.

Так вони й опустилися без жодного слова. Тільки коли хмари закінчилися, Олег сказав:

— Ти нікому не кажи.

— А кому цікаво? — здивувався Дік, думаючи про щось своє.

Під ними був обрідний ліс. Їх віднесло досить далеко, на щастя, на північ, де були широкі пустирі. Там вони і приземлилися. Колись, вічність тому, вони йшли тут з Томасом до корабля.

Здійнявся вітер, кулю потягло по землі, і вони дуже втомилися, перш ніж їм вдалося приборкати її.

— Боюся, що вона на один раз, — сказав Дік, коли вони сіли на землю, відмахуючись від мошкари, втомлені, як чорти. Поруч купою блискучої тканини лежала куля. — Знову піднятися з лісу важко.

— Краще б ви повернулися назад на ній, — сказав Олег. — Я тому й просив, щоб мені дозволили летіти разом з вами. Я краще вмію нею керувати.

— Справа проста, як на мене, — відповів Дік. — Ти теж недавно навчився.

Почулися крики — із селища бігли дітлахи на чолі з Казиком. Вони бачили, як кулю віднесло на пустир.

***

Як не поспішали, минуло ще десять днів, перш ніж куля піднялася у небо і полетіла на південний схід. Останні чотири дні чекали вітру.

Аеронавти, як назвав їх Старий, були одягнуті дуже тепло — всі теплі речі принесли їм, бо нагорі холодно.

Цими днями Олег дуже втомлювався — щодня потрібно було готувати кулю, підніматися на ній у повітря, потім обстежувати, ну і вчити радіотехніку, як наказував Сергіїв. І він вчив. Можливо, Сергіїв навмисно змушував Олега вчитися, аби він зрозумів важливість своєї справи і менше думав про те, що йому не дозволили летіти. Мар'яна теж була заклопотана. З їжею було сутужно, оскільки літо тільки почалося, ще не повсюди зійшов сніг, грибів майже не

було, а торішні запаси закінчилися. У селищі недоїдали. Тричі Мар'яна з Казиком і Фуміко ходили в ліс, на відомі їй місця, шукали колонії молодих грибів, які ще ховалися у землі, і відшукати їх можна було тільки за запахом чи пищанням мошкари.

У селищі була метушня, всі кудись поспішали, для всіх знаходилася робота, і здавалося, наче відлітають не тільки ті троє, а всі збирають речі і готуються до від'їзду. Напевно, подібний настрій був у всіх. Навіть коза це відчувала, коли трюхикала за людьми. Цап більше не з'являвся, і коза даремно ходила до частоколу, кликала його. Вона не знала, та й не дізнається ніколи, що доброго цапа вбив Павлиш, але це сталося далеко звідси, і до того ж, ніхто в селищі не знав Павлиша.

Олег з Мар'яною, звичайно, бачилися і розмовляли, але якось так виходило, що не випадало усамітнитися, завжди на очах, Олег навіть не зміг жодного разу піти з Мар'яною до лісу. Тільки в останній вечір перед польотом Олег знайшов дівчину біля сараю, де вона перебирала зерна, щоби взяти з собою ті, що не підгнили. Він здивувався, що вона одна. Вони того дня піднімалися на кулі, але третім був Дік, і вони не могли поговорити. Мар'яна не знала, що Олег сказав Дікові про своє кохання, і тепер шкодує про це і навіть не розуміє, як міг прохопитися.

— Ти не втомилася? — запитав Олег.

— Ні, — відповіла Мар'яна. — Тобі важче доводиться.

— Нічого, — сказав Олег. — А ти як до мене ставишся?

— Так само, — призналася Мар'яна. — Зовсім так само.

Він підійшов до Мар'яни ближче. Вона сиділа навшпиньках і не піднялася, коли він підійшов, але перестала перебирати зерна, завмерла. Олег простягнув руку до її голови, Мар'яна відкинула голову і уважно дивилася на нього. І рука торкнулася її щоки. Щока була гаряча. Це відчуття було таке, як удар — усе завмерло, стяглося у гудз під ребрами.

І відразу Мар'яна легенько і непомітно відхилилася. Виявилося, що в сарай зайшла товста Луїза, тягнучи кошик сушених грибів, залишки осіннього врожаю. Їх теж потрібно було перебрати.

***

Вранці вітер дув з півночі. Дощу не було. Олег почав надувати кулю. Казик був у кошику, він зв'язував мішки з піском, щоб вони не заважали — утрьох у кошику було затісно. Казик не відходив від кулі, він боявся, що його можуть забути. Потім прийшов Дік,

приволік мішок з припасами, перевірив свій арбалет, спробував запальничку. Сергіїв віддав йому свою запальничку — у селищі це була найкраща, вона давала іскру завжди, навіть у найгіршу погоду.

— Послухай, — запитав Олег Сергіїва. — Може, все ж полечу я?

Сергіїв не відповів. Та Олег і не чекав відповіді.

Старий підганяв аеронавтів, бо вітер міг змінитися. До того ж, коли поспішаєш, залишається менше часу на хвилювання.

У полудень на галявині зібралося усе селище. Тільки Ліз з Христиною не прийшли. Христина знову хворіла, а Ліз любила сидіти вдома.

Олег стояв біля кошика.

Мар'яна дивилася на Олега, але вона була далеко, з протилежного боку кошика. Олег обійшов кошик довкола, перевіряючи, чи все гаразд. Вони стояли з Мар'яною, розділені плетеною стінкою. Але не торкалися один одного. Навколо було занадто багато людей.

— Швидше повертайтеся, — сказав Олег. — Якщо через тиждень ви не повернетесь, я піду вас шукати.

— Ні, — сказала Мар'яна. — Ти чекай, але нікуди не ходи. Ми повернемося. Можливо, не дуже швидко.

— Увага! — закричав Старий. — Де Олег? Час відлітати.

Олег не хотів чути цих слів, але Мар'яна сказала:

— Йди.

І він побіг до каната — він відповідав за канат.

Решта почали відв'язувати мотузки, які тримали кулю.

Куля вирівалася догори. Вона була туго надута, бундючна і дуже поважна. Наче розуміла, чого від неї чекають.

Потім куля почала підніматися, досить різко. Вайткус допомагав Олегові потихеньку відпускати канат. Мар'яна перейшла на той бік кошика, звідки їх було видно, дивилася на батька і махала йому рукою.

Канат натягнувся, якір виліз із землі, і Олег ледве встиг присісти, тому що якір ледве його не зачепив.

— Тягни! — крикнув він. — Тягни канат!

Якір пішов нагору.

Куля почала зменшуватися.

— Скрути вогонь! — кричав Олег.

Куля, підхоплена вітром, швидко летіла до лісу, вона ще ніколи не літала так швидко, але над лісом вітер, напевно, став слабшим, і куля зависла, навіть почала опускатися. Олег бачив, як похитуються чорні голови над кошиком. Дік підсилив полум'я. Куля полетіла

далі і через хвилину зникла над лісом, у тій сірій мряці, яка відділяла верхівки дерев від хмар.

— Ось і все, — сказав Сергіїв Олегові. — Залишилися ми з тобою сиротами.

***

Павлиш прокинувся, коли ще було зовсім темно. Він не відразу второпав, де він, а зрозумівши і засмутившись через це, спробував збагнути, чому він прокинувся. Потім почув плач Клавдії. Вона інколи плакала чи розмовляла уві сні, навіть кричала. Але потім вранці нічого не пам'ятала.

Якби Павлиш щось вирішував, він би ще минулого тижня перейшов жити до себе в лабораторію. І навіть намагався заговорити про це, хоча розумів, що Клавдія буде незадоволена, але Клавдія холодно, наче здогадувалася про наміри Павлиша, підготувала відповідь, пояснила, що лабораторія недостатньо стерилізована. Вона буквально кишить бактеріями і вірусами, які Павлиш заносить ззовні. От якби Павлиш зайнявся ремонтом перехідного відсіку з лабораторії у тунель, це було би краще і корисніше для станції.

Вона ані словом не прохопилася, що прохання про відселення якось образило її. Вона навіть не запитала, чому він хоче жити в лабораторії.

Звичайно, не нічні жахи Клавдії були причиною такого бажання Павлиша. Вірніше, були маленькою складовою частиною цього бажання. Якби планета виявилася менш зловісною і негостинною, якби можна було спокійно ходити по ній, втомлюватися від прогулянок, живитися новими враженнями, він би не відчував замкнутості й тісноти житлового відсіку. Ще недавно Павлиш мріяв вирватися з корабля, який обрид за місяці польоту, і потрапити під небо нового світу. Тепер корабель здавався просторим, спокійним і затишним. Там можна зануритися у басейн, посидіти з приємним співрозмовником в оранжереї, помузичити в кают-компанії.

Тут планета не тільки не підпускала до себе, вона простягала злісні пальці і всередину станції. Ось та, помаранчева пліснява, яка причепилася до штанів скафандра, — вода з душа її не взяла. Павлиш відшкрябував її, кинувши у бій досягнення хімії. Пліснява не тільки успішно тримала оборону, але й, коли Павлиш примудрився доторкнутися до неї вказівним пальцем, обпекла. Тепер обпечений палець був залитий пластирем, а Клавдії довелося збрехати, що просто порізався — вона би не пробачила, і правильно б зробила, такої легковажності.

Врешті, нічого особливого не відбувалося. Планета як планета, експедиція як експедиція. Настільки банальна, що можна думати про обпечений палець. Та й дуже агресивною планету не назвеш — за винятком сутички з чудовиськом, фатальної для чудовиська, нічого особливого не сталося. І не тільки тому, що Клавдія слідкувала за порядком. Саллі з Павлишем теж не були дітьми, і знали, що і в Африці гуляти без тата і мами небезпечно. А з емоціями можна якось впоратися. Потрібно влаштувати велику поїздку — і за планом досліджень вона передбачена. Сісти у всюдихід і подивитися, як живе цей світ за межами галявини. Тим паче, що етап запусків скаутів вже виконаний, є деякі цікаві результати, хоча й нічого екстраординарного знайти не вдалося. Поки що. Усе як в археологічній експедиції, де знаходять уламки кераміки та іржаві цвяхи, що мають великий інтерес для науки, але абсолютно нецікаві для обивателів. У музеї вони байдуже обминають вітрини з наконечниками списів і склеєними глиняними глечиками. Їм хочеться побачити казково красиву статую чи золоту діадему. Кожен археолог доводитиме вам, що діадеми — не мета археології, її мета відшукати якомога більше черепків і намистин, аби визначити шляхи міграції і рівень матеріальної культури. Але можете бути впевнені, що археолог лицемірить. Глибоко у душі він мріє про діадему, про несподіваний блиск у надрах чорної землі, про ту надзвичайну сенсацію, погорда до якої — основа основ археологічної гордині.

Біологічно активна планета не може не приховувати у собі діадем. Але це не означає, що діадема дістанеться саме Павлишу. Клаптик планети, який поволі відкривався йому, був мізерно малий порівняно з усім цим світом, і потрібно буде ще багато експедицій, і багато таких, як Павлиш, аби можна було сказати, що ця планета більш-менш досліджена. І зрозуміла.

Павлиш визнавав, що ані знання, ані розуміння планети у нього нема. Але інтуїція весь час застерігала його проти цього світу. А Павлиш звик довіряти інтуїції.

Він готував всюдихід до поїздки, коли у службовий купол зайшла Саллі. Вона хотіла поїхати разом із Павлишем, проте Клавдія її не відпустила, оскільки вона сама потребувала помічниці. Клавдія пообіцяла взяти Саллі з собою наступного дня до цікавих відслонень на іншому березі озера, виявлених геоскаутами.

— Якщо вам трапляться квіти, — сказала Саллі, — справжні квіти, привезіть мені ма-а-алесенький букетик.

— А Клавдія?

— Страшнішого за кішку звіра немає.

— Я поволі починаю схилятися до думки, що вона має рацію.

— Ви? Непокірний бунтар?

— Усе це гра, Саллі. А ось у мене вчора розболівся живіт...

— Усе зрозуміло, можете не продовжувати, — промовила Саллі. — Три дні тому мене лихоманило, я трохи застудилася. І я почала підозрювати цю підступну планету в тому, що вона ухитрилася пронизати своїми бацилами наші непроникні стіни.

— На жаль, давні мрії про те, що ми десь зустрінемо неймовірні форми життя, поки що не збулися. Закони природи одноманітні. Той самий набір хромосомів, і за зовнішньою екзотичністю ті самі принципи життя. І майже повсюди знаходимо мікроорганізми, здатні чудово існувати на людському матеріалі.

— Саллі, ти вільна? — пролунав голос Клавдії.

Обидвоє почули.

— Йду, — сказала Саллі.

Можна подумати, заледве не промовив уголос Павлиш, що Клавдія ревнує.

Павлиш вивів всюдихід з купола і взяв курс по березі озера, щоби не заглиблюватися у ліс. Він їхав не поспішаючи, позиркував по боках, мирно дзижчали камери, клацали аналізатори — всюдихід чесно працював, не звертаючи уваги на пасажира. Павлишу хотілося знайти справжні квіти, хоча він розумів, що навряд чи вони тут трапляться — вищих рослин на планеті було ще мало, та й комах, які могли би опилювати їх, Павлиш також не зустрічав.

День був теплий, парило, сніг залишився тільки у лісовій гущавині. Земля просякла водою, і навколишній ліс за останні дні помітно віджив — розпочалося довге сутінкове літо. Більше снігу Павлиш тут не побачить,— вони полетять раніше, ніж літо дійде до середини. Хоча, одначе, він обов'язково полетить у гори, там є льодовики і вічні сніги. Шкода, що вони обрали місце для роботи у цьому похмурому краю — південніше, біля океану, де пустеля, клімат значно сухіший...

Дивне видовище привабило увагу Павлиша. Він навіть зупинив машину, щоби подивитися на величезних комах, як не дивно, схожих чимось на коней, зграя яких мабуть йшла на водопій і несподівано наткнулася на всюдихід. Комахи завмерли на мить, і відразу ж у них на спинах, виблискуючи і переливаючись усіма кольорами райдуги, почали рости прозорі міхурі. Зграя кинулася утікати уздовж берега, а міхурі досягли розмірів найбільших чудовиськ,

сягнувши трьох метрів у діаметрі. Кожний крок втікача перетворювався у затяжний стрибок кілька метрів завдовжки — комахи мовби ширяли над землею. У цьому протиприродному русі була якась екзотична грація. Потім уся зграя повернула до озера і кинулася у воду. Лише бульбашки та вузькі чорні голови з білими очиськами висовувалися з води.

Далеко зграя не заплила. Раптово вода перед передньою комахою завирувала, і зміїна голова з роззявленою зубастою пащекою метнулася до блискучого міхура, міхур луснув, і чорна морда зникла під водою, там де зміїна голова. Інші плавці стрімко повернули до берега.

Павлиш перевірив, чи працювали камери — цю сцену варто переглянути ввечері вдома. Клавдія скаже щось банальне, на кшталт "жорстока боротьба за існування". Саллі буде дивуватися. Навіть співчуватиме цим міхурам, а може, побачить в цьому щось кумедне — хоча ні, що кумедного в цьому позбавленому гумору світі?

Павлиш пустив машину далі по берегу, роздумуючи про те, що критерієм цивілізованості світу повинно бути саме почуття гумору. Часом може засміятися і мавпа, але потрібна достатньо розвинена

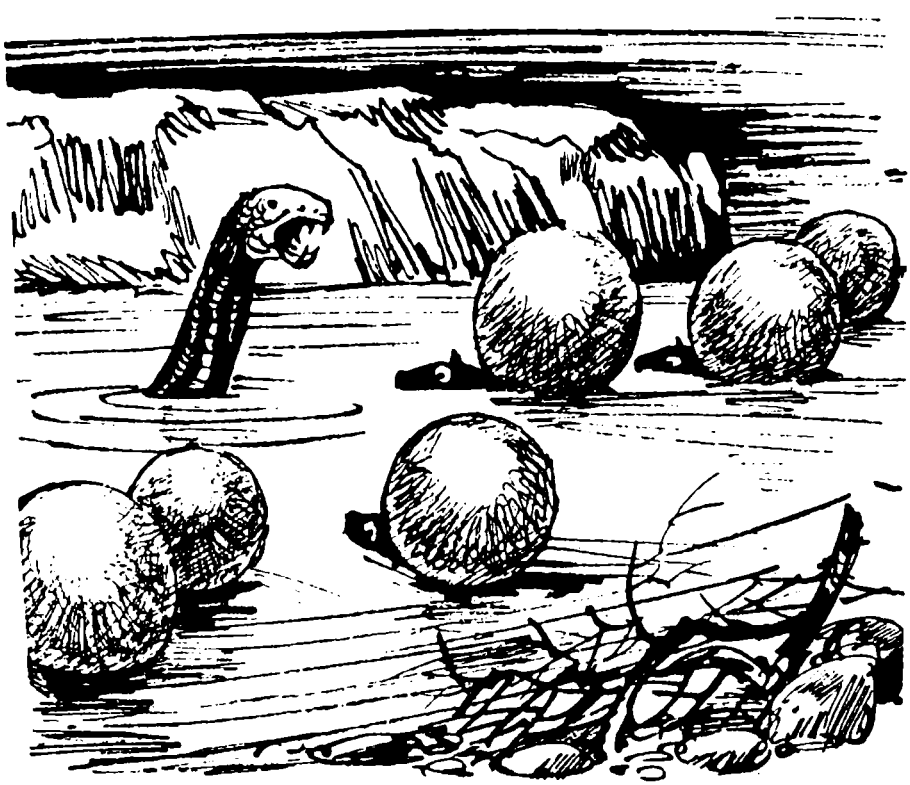

мова, щоби розповісти анекдот і побачити веселі обличчя співрозмовників. Тут нічого смішного просто не буває. Якщо ти заґавишся, вирішиш посміятися, тебе з'їдять.

Незабаром довелося знову загальмувати — до берега підступали горби, вкриті рідкими білястими кущами. Але серед кущів виднілися кола розритої землі. Кола мали ідеальні форми, наче проведені циркулем.

Павлиш зупинив всюдихід на краю одного кола. Постояв. Нічого цікавого не відбувалося. Тоді він увімкнув щуп. Довгий гнучкий прут вистрибнув з тіла всюдихода і почав обмацувати землю. Кінець його повільно рухався до центра кола. І раптом, коли Павлиш вирішив, що кола безпечні, земля розсунулася, щось біле, підземне і безформне вилізло назовні — чи то був мацак, чи м'яке безформне подовгасте створіння, — обплутало щуп і з такою силою потягло до себе, в глибину, що щуп не витримав і обірвався. Мацак зник, земля знову стала рівною. Павлиш пошкодував, що втратив щуп, і похмуро сказав злодію:

— Вдавишся ти моїм щупом! Чесне слово, вдавишся!

Він повів всюдихід боком, ближче до схилів пагорбів, продираючись через кущі.

І раптом він побачив квіти. Або щось, дуже схоже на квіти.

Ясно-червоні пелюстки розміром як долоня оточували пухнастий жовтий центр квітки. Це було гарно. Довгі стеблини трохи погойдувалися, згинаючись під вагою пелюсток.

Павлиш роздивився. Начебто нічого йому не загрожувало. Як би там не було, скафандр врятує його від будь-якої несподіванки.

Він вистрибнув зі всюдихода і підійшов до квітів. Приємно потішити Саллі.

Але в той момент, коли рукавичка Павлиша доторкнулася до стеблини, квітка відхилилася, наче злякалася і, згорнувши пелюстки, зникла під землею. Тільки вузенька нірка вказувала на місце, де вона росла. З другою квіткою Павлиш вирішив схитрувати. Він схопив її швидко, наче ловив муху, і смикнув.

Квітка затрепетала в руці, намагаючись заповзти під землю, але Павлиш тримав її міцно. Ця боротьба тривала півхвилини, поки квітка не здалася і нерухомо повисла в руці Павлиша. Він спробував відкрити пелюстки, але це вже були не пелюстки, а слизька грудка червоної протоплазми.

Павлиш відкинув грудку, та впала на землю і раптом знову віджила. Стеблинка, тільки що м'яка і нерухома, почала наполегливо

крутитися, підшуковуючи щілину у землі. Після кількох спроб їй це вдалося, і вона хробаком влізла вниз, втягуючи і червону грудку квітки.

— Живіть як хочете, — не приховуючи відрази сказав Павлиш. — Квітів ми більше не збираємо.

Праворуч стояла стіна кущів, значно яскравіших, ніж решта рослин. Листя у кущів були гостре, як голки — наче молоденькі сосни грілися під теплим вітром. Павлишу навіть здалося, що варто розсунути колючі гілки, і там, всередині, знайдеш справжні, слизькі, міцні маслюки.

Щоби звільнитися від мани, Павлиш підійшов до кущів ближче. Але не встиг він доторкнутися до них, як кущі виставили довгі гостряки, і в наступну мить голки полетіли на Павлиша, настільки тонкі, гострі і міцні, що сотні їх увіп'ялися у скафандр, і Павлиш ледь не упав від такого нападу.

Він відскочив, проклинаючи кущі, і втратив кілька хвилин, перш ніж відчистив скафандр від неймовірно міцних і гострих голочок.

Ще через сотню метрів довелося знову зупинитися. Пагорби підійшли до самого берега, з води тут випиналося гостре каміння. Плавати по озеру було небезпечно. Павлиш підняв всюдихід у повітря і пішов над верхівками дерев.

Через тонкі блакитні і зеленуваті гілки важко було побачити, що відбувається у глибині лісу, до того ж пішов дощ, і все довкола зникло у густому мороці.

Павлиш намагався вмовити себе, що йому тут дуже цікаво, що як біолог і мандрівник, він сьогодні багато побачив, що він першовідкривач, Колумб цього світу, і тому дуже задоволений своєю першою мандрівкою. Насправді, настрій був паскудний. Його нудило вже від згадки про те, як тягнеться жива стеблина із землі, як квітка перетворюється на грудку слизу.

Може, повертатися? Павлиш уявив собі, як зараз зайде в тісний купол, наповнений чистими домашніми запахами, як строго гляне Клавдія і скаже, що він, напевно, погано пройшов дезинфекцію на вході, а Саллі почне готувати обід, намагаючись якнайкраще вгодити мисливцю.

Ліс обривався біля великої швидкої ріки, яка впадала в озеро. Він підступав до ріки тісною стіною — ані шматка вільної землі. Дерева стояли у воді білими стовбурами, як невпевнені у собі купальщики, які не знають, чи їм пірнути і поплавати, а чи похлюпати на груди долонькою і піти назад до розстеленого на березі рушника.

На дальньому березі Павлиш побачив невеликий мис, зарослий травою і облямований смугою гальки. Туди він і скерував всюдихід, вирішивши завершити тут сьогоднішню мандрівку.

Коли Павлиш вийшов зі всюдихода, навколо було тихо. Тільки ледь-ледь дзюркотіла вода, обмиваючи каміння. Ніби він зайшов у кімнату, де щойно кипіла невимушена розмова, але коли з'явився непроханий гість, усі замовкли і дивляться на нього вороже, чекаючи, коли він піде.

— Нудно живете, — виклично сказав річці Павлиш, але відповіддю була мовчанка.

Відігнавши сумні думки, Павлиш подивився удаль. Неподалік починався ліс, назагал низькорослий і миршавий, далі від берега дерева ставали вищими, вершини були темніші. А ще далі, там де ліс зливався з пеленою дощу, чоловік помітив величезну стрімку скелю. Врешті, ні, швидше за все, це не скеля, подумав Павлиш. Це схоже на колони — дві, три, чотири... Колони зникали у хмарах. Ось це вже цікавіше, подумав Павлиш, і бажання повертатися на базу зникло.

Він підняв машину і полетів далі. Через п'ять хвилин він наблизився до колон і зміг роздивитися їх краще.

Найбільше, подумав Павлиш, вони схожі на стовбури дерев. Але стовбури діаметром у кілька десятків метрів і наче сплетені із багатьох канатів, кожен завтовшки з метр. Переплетіння були випадковими, безсистемними. Стовбури в багатьох місцях розширювалися, навіть були укриті кущами, маленькими деревцями. Десь поміж канатів Павлиш побачив навіть невелике озерце, оточене густими очеретами. Потім печеру-дупло, де міг би поміститися триповерховий будинок. Він зібрався було залетіти всередину, але не наважився, згадавши про норов місцевих мешканців.

Кружляючи довкола стовбура, Павлиш поволі піднімав машину, і кожне наступне коло збільшувалося, тому що на висоті метрів ста від стовбура почали відходити криві гілки, а стовбур продовжував тягтися нагору, доки не зник. Тільки тепер Павлиш помітив, що мимовільно увійшов у низькі хмари, які затуляли від нього верхівку дерева.

Павлиш увімкнув прожектор. Сильний промінь світла ледве проникав крізь хмари, і Павлиш міг тільки здогадуватися, що перед ним — переплетені гілки. Коли він наблизився до стовбура метрів на п'ять, то побачив, як промінь відбився від нерухомих червоних очей якоїсь тварюки, яка спостерігала за всюдиходом, вичікуючи, коли він підійде ще ближче, аби схопити його.

Раптом машину смикнуло, і Павлиш навіть забив лікоть об пульт. Він не відразу зрозумів, хапаючись за ручне управління, що локатор всюдихода зупинив і відвів машину вбік, аби не налетіти на велетенський горизонтальний сук — десятиметрову завширшки естакаду, яка витягнулася до іншого дерева.

Більше нічого розгледіти не вдалося. Потрібно повернутися сюди за кращої погоди, вирішив Павлиш. Якщо це не діадема, то у крайньому випадку, срібне намисто. Йому вдалося знайти найбільші дерева в Галактиці, а це вже відкриття.

І Павлиш повів машину догори на автопілоті, довіряючи йому більше, аніж собі.

Через те, що він піднімався повільно, минуло хвилин десять, перш ніж всюдихід вирвався із хмар.

Стало дуже світло. Незвично світло.

Над головою блиснуло синє небо, темніше, ніж на Землі, на ньому горіли поодинокі зірки. Під самим всюдиходом у безкінечність пливла вата хмарин. Нічим не порушена, спокійна, біла і чиста.

Отже, верхівки дерев ховаються десь всередині хмарини.

"Нічого, вдома розберемося — локатор зафіксував абрис дерева". Павлиш розвернув всюдихід і полетів на базу, але у хмари не опускався.

Він пошкодував, що раніше не здогадався піднятися сюди. Тільки запускав сюди, у цей чистий простір, скаутів, а не подумав, яка чудова психотерапія для втомленої смердючим вологим лісом людини — опинитися в просторі неба над остогидлими хмарами.

Тут так добре дихалося...

Це теж було психологічним ефектом — дихав Павлиш тим самим повітрям, що було в скафандрі.

— Чудово, — сказав він вголос. — Тепер, коли стане тоскно, буду літати сюди.

— Куди? — запитала Клавдія.

Виявляється, що зв'язок був ввімкнений, і Клавдія весь цей час чула всі його зітхання, прокльони і розмови з самим собою.

— Я повертаюся, — сказав Павлиш.

— Як політ? — запитала Клавдія.

— Дуже цікавий політ, — щиро відповів Павлиш. — І дуже гарне небо.

***

Вони непогано пообідали. На щастя (має ж бути якась утіха), Саллі набрала в експедицію безліч смачних приправ. Клавдія добре зналася на китайській кухні, і якось Саллі казала Павлишу, що їхня група славиться на всю Дальню розвідку кулінарною вишуканістю. А розмаїття і вишуканість в їжі у далекій експедиції — це особливий шик, недосяжний навіть на великому кораблі, бо зазвичай кухарі йдуть шляхом найменшого спротиву, виконуючи інструкції, написані на обгортках сублімованих, консервованих та інших напівфабрикатів. Треба мати бажання і уяву, щоби перетворити сухий суп із шампіньйонів у казковий соус для розкішного біфштексу. Досконалість страви досягається лише при високо розвинутій інтуїції: миттю раніше, миттю пізніше — і біфштекс перетворюється на стандартний шматок смаженого м'яса, однаковий на будь-якому кораблі чи базі.

Павлиш ліниво відсунув рештки пудингу — більше його душа не приймала — і сказав:

— Тепер я хочу пригостити вас, мої прекрасні дами, казковим видовищем, якого ви ще не зустрічали в Галактиці.

Він увімкнув проектор.

На екрані повільно летіли комахи, приваблені повітряними міхурами. Ось вони повертаються до води і пливуть, веселково виблискуючи, наче мильні бульбашки.

Саллі сиділа на підлозі, обхопивши коліна повними руками.

— Жаль, що мене не було з тобою, — сказала вона тихо.

Павлиш помітив, що вона вперше звернулася до нього на "ти".

Клавдія продовжувала працювати. На столі перед нею лежала поділена на чарунки пласка скринька зі зразками порід. Вона перебирала спектрограми, легенько насвистувала щось майже нечутне, пасми волосся вибилися з надто строгої зачіски. Лампа окреслювала чітке коло на столі. Павлишу здалося, що, продовжуючи працювати, Клавдія наче докоряє йому за те, що він розважається любительськими фільмами і відволікає Саллі від корисної роботи. Він помилився. Клавдія поглядала і на екран, бо несподівано сказала:

— Цікаво, ця зміюка чудово знає, як поводитися з міхурами. Вона прокусує їх. Отже, твої коники зазвичай плавають в озері. А вона на них полює.

Павлиш сказав:

— А зараз я загублю щуп.

На екрані з'явилися кола розпушеної землі.

Саллі зойкнула:

— Дуже розумний спосіб чатувати жертву, — сказала Клавдія. — У всьому Всесвіті цим займаються різні хижаки.

— Навіть жінки, — невдало пожартував Павлиш.

Він очікував афронту, але його не було. Навпаки, Клавдія посміхнулася.

— Не бійтеся нас, Павлиш, — сказала вона. — Але хіба приємно, коли до тебе в дім лізуть залізною палицею?

Нарешті підійшла черга гігантських дерев.

На екрані вони виглядали зовсім не так велично, як в житті. Павлишу навіть хотілося попросити глядачок, щоб вони не вірили у те, що бачать. Сірі розпливчасті стовбури, що тонули в тумані, ручиська гілок, озерце в розтоці...

— Камера не може повертати очима, як я, — сказав Павлиш. — Поле її зору обмежене, наша уява живиться нелогічністю руху очей.

— Ні, чому ж? — сказала Клавдія. — Видовище вражає.

— І багато там таких дерев? — запитала Саллі.

— Здається, три або чотири — у межах видимості. Можливо, там цілий ліс.

— Напевно, це не дерева, — засумнівалася Клавдія. — Це, мені видається, швидше за все, симбіотична спільнота — ліс, що набрав такої форми. Ви бачите, що кожен стовбур сплетений із сотні стовбурів, наче канат із волокон.

— І кожне дерево — це цілий світ, — промовила Саллі. — Адже там напевно живуть істоти, які й не підозрюють, що є ще щось за межами дерева.

— Потрібно буде якось здійснити спеціальну експедицію по дереву, — додав Павлиш. — На кілька днів.

— Може, залишимо це для великої експедиції? — запитала Клавдія.

— Ви хочете позбавити мене відкриття, яке уславило би мене, — сказав Павлиш.

— Славко, ніколи не треба ганятися за сенсаціями. — Клавдія раптом знову втратила почуття гумору. Ось, гляньте. — Вона простягнула йому шматочок темної породи, відшліфованої з одного боку. Через породу тяглася широка золота смуга. — Це жильне золото. Мої скаути виявили тут гору, буквально пронизану золотими жилами. Надзвичайно рідкісний феномен. Такий романтик, як ви, відразу написав би метку статтю, а журналісти розмалювали б вас у сотні інтерв'ю — ще б пак, людина, котра віднайшла золоту гору! Але для мене це лише ще один, і доволі незначний, штрих у загальній геологічній картині планети.

Саллі поклала долоню на руку Павлиша, наче побоювалася, що той скаже якесь ущипливе слово і Клавдія засмутиться. Долоня її була м'яка і тепла. Клавдія обірвала свій монолог, і Павлиш зрозумів, що їй не сподобався жест Саллі. Саллі теж зрозуміла це і забрала руку. Запала ніякова мовчанка, і Саллі перервала її, сказавши:

— Я хочу чаю. Хто складе мені компанію?

— Із задоволенням, — сказав Павлиш.

Він вимкнув камеру. Клавдія схилилася над столом. Вона задумливо крутила в руці шматок породи із золотими прожилками.

Після чаю Клавдія раптом вирішила зайнятися прибиранням. Вона заявила, що за останні дні через легковажність Павлиша станція втратила гігієнічність. Павлиш у прибиранні не брав участі, але так як нічим не займешся, коли в хаті проти ночі влаштували прибирання, то пішов у лабораторію. Там він всівся з книгою — працювати не хотілося.

За вікнами лабораторії уже стемніло, повітря було синім. І можна було уявити, що він сидить в хатинці на Землі і в будь-яку мить може вирушити на прогулянку. Читалося якось погано, не вдавалося уловити сюжет. Павлиш встав, увімкнув зовнішній динамік. У лісі було тихо, але тиша була неповною, вона складалася з багатьох нашорошених звуків. Десь хруснула гілка, потім щось прошурхотіло

в траві зовсім недалеко від корабля. Здалеку долинув утробний звук, низький і майже невловимий, але потужний, потім зачавкало, ніби поруч бродив хтось в гумових чоботах, ледве витягуючи ноги з болота...

Наша біда в тому, думав Павлиш, що в своїх мандрівках людина намагається все більше виключити елемент ризику. Каравела Колумба була іграшкою штормів і вітрів, кожен риф приховував для неї загибель, кожен шквал міг її перевернути. Але мандрівники знову і знову виходили в море або йшли з караванами через непривітні гори — адже не тільки пристрасть до наживи приваблювала їх. Прокинутися під захистом невідомих гір, почути шум незнайомого міста, побачити пальми на березі ще не відкритого острова... Напевно, ми стали дуже раціональними — ми намагаємося прилаштувати Всесвіт до наших потреб, розкласти все на полички і навіть злостимося, коли щось не залазить на поличку, на потрібне місце. Давні мандрівники вірили у гіпербореїв і у людей із собачими головами, і це їх не лякало. Ми ж впевнені у тому, що генетичний код єдиний для Всесвіту, і коли зустрічаємо людину з головою собаки, не охаємо здивовано і захоплено, а починаємо рахувати хромосоми.

Ще в дитинстві ми читаємо про Робінзона, і він, як і сто, і двісті років тому, підкорює нас своєю наївністю, своєю безпосередністю, своєю гордою самотністю і людським викликом, який несе в собі його доля. Але вже в Робінзонові закладена небезпека — вже Робінзон раціональний. Він не мириться з природою, не чекає появи людини із собачою головою, а підраховує запаси зерна чи шиє собі одяг з козячих шкур. Отже, Робінзона потрібно заборонити — ось він, джерело усіх наших бід, ось хто — Даніель Дефо заклав основи нашого раціоналізму. Визнавши це, Павлиш почав шукати альтернативу і прийшов до висновку, що йому найбільше подобається Синдбад-морехід. Хоч той і був торговцем, але птаха Руух сприймав як частину природного казкового світу. І тому Павлиш почав планувати альпіністський похід на велетенське дерево, який напевно не виправдає ризику і витраченого часу, але вкрай необхідний Павлишу, щоб налагодити особисті відносини з цією планетою.

Вони тут вже давно, три тижні, але окрім взаємної ворожості нічого не досягли. Золота гора позбавлена індивідуальності і байдужа. Вона може зустрітися і на астероїді без атмосфери. Клавдія має справу зазвичай з неживими предметами, тому вона може сидіти тут роками і залишитися чужою на чужій планеті. Зрозуміти — це обов'язки Павлиша. А цього не досягти за надійними стінами станції.

Проводячи внутрішню суперечку з Клавдією, Павлиш, як і належить при такій заочній розмові, майже не давав їй можливості заперечити. Усі уявні заперечення Клавдії були непереконливі, у той час як аргументи Павлиша — непохитні.

Дикий високий вереск пролунав над самим вухом. Павлиш зірвався на ноги і тільки через секунду зрозумів, що вереск пролунав з лісу — з того світу, який продовжував жити, ніби Павлиша, з усією його технікою і могутністю, не існувало.

Павлиш кинувся до вікна. За вікном, у темряві, порізаній променями прожекторів, кипів клубок тіл. Декілька хижаків — важко було у цій боротьбі щось розгледіти — шматували товстого зеленого неповороткого звіра, і в цій сутичці була така первісна жорстокість і такий страх смерті, що Павлиш, дивлячись, як клубок тіл котиться до лісу, вимкнув звук і відійшов від вікна. І з певним сумом подумав, що напевно він так і відлетить з цієї планети, нічого не зрозумівши у ній, хоча формально повезе звідси солідний вантаж біологічних досліджень і зразків флори і фауни.

Читати зовсім перехотілося, але він не поспішав повертатися у житловий відсік. Зараз жінки у своїх конурках вкладаються спати; у душовій на півгодини застрягла чистьоха Клавдія, а Саллі, що вже зовсім не личить відважному розвіднику, уже вп'яте розкладає пасьянс. Йому захотілося, щоби Саллі відклала карти і прийшла до нього сюди, тому що заскучила, тому що їй набридло слухати, як Клавдія насвистує під душем...

— Я не вчасно? — запитала Саллі.

— Добре, що ти прийшла, — сказав Павлиш.

— Що то був за шум? Мені здалося, що хтось кричав.

— Я увімкнув свій зовнішній динамік, а там тварюки виясняли відносини.

Саллі підійшла до вікна.

— Нікого, — сказала вона. — Ніхто тут не живе. Вони тільки інколи приходять полякати нас. Але ж ми не з лякливих?

— Нас не залякаєш.

— А ти би міг тут залишитися жити?

— З тобою — так, — сказав Павлиш.

— Я ж серйозно.

— Де тільки не живуть люди! Тут, принаймні, є нормальне повітря і нормальний дощ.

Павлиш підійшов до Саллі і доторкнувся пальцями до її плеча.

— Тобі тут не подобається, тобі тут нудно, ти жалкуєш, що потрапив у цю експедицію. А я єдина — єдина людська розвага, — сказала Саллі.

Павлиш забрав руку.

— Якби ми були на Землі...

— На Землі ти б мене просто не помітив, — сказала Саллі. — Я не вмію кокетувати. Нічого дивного.

Вона повернулася і подивилася йому в очі.

— Можливо, я відчуваю те саме, що йти. І я також не звернула б на тебе уваги... Це тебе ображає?

— Ні, — сказав Павлиш.

Саллі притулилася до Павлиша, взяла долонями його голову, стиснувши скроні і поцілувала його в щоку біля кутика вуст.

— Дякую, — сказав Павлиш.

— Дурна відповідь, але не найгірша, — усміхнулася Саллі.

Вона відступила на крок, звільняючись від його рук, і Павлиш побачив, що вони не самі — за спиною Саллі в ілюмінатор дивилася дурна біла морда.

— Йди геть! — сказав Павлиш до морди.

Саллі повернулася і засміялася.

— Клавдія б запитала, — сказала вона, — чому ти не увімкнув камеру.

— Я забороняю тобі сміятися за моєю спиною, — різко сказала Клавдія.

Вона стояла в перехідному відсіку лабораторії. Клавдія була в халаті, мокре волосся зібране під рушником.

Павлиш відчув, що червоніє, як хлопчисько, якого застукали, коли він тягнув із бабусиної шафки цукерку.

І невідомо було, як давно тут стоїть Клавдія.

— Я ніколи не сміюся за твоєю спиною, ти це знаєш, — сказала Саллі.

— Завтра рано вставати, — повідомила Клавдія.

"Дітей вкладають у ліжечка спати". — Павлиш не сказав цього вголос. Він тепер намагався не говорити те, що могло образити Клавдію.

— Завтра рано вставати, — погодився він.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

елище зменшувалося на очах, будинки стали іграшковими, такі виліплював для малюків Вайткус. Він ще ліпив для них корів, кіз, собак і різних земних тварин.

Потім селище затягнуло туманом, і люди, що стояли на пагорбі, і коза, яка так і не зрозуміла, куди зникла її Мар'янка, і горбок кладовища — все це зникло. Внизу потягнувся ліс, однаковий і безконечний.

Повітряна куля летіла рівно, ніби хтось її тягнув на мотузці, але рух вгадувався тільки по тому, як пливли назад дерева. В кошику запала тиша і повітря було нерухоме.

Усі троє і раніше піднімалися на повітряній кулі і знали, як нею керувати, але це був перший справжній політ кулі — не піднімання до хмар, а мандрівка.

У кожній групі людей за домовленістю встановлюються розподіл праці і обов'язків. Ніхто не просив Казика ставати до пальника і визначати курс, це відбулося мимовільно. Літав Казик не більше за інших, та й був ще підлітком, маленьким хлопчиком навіть за тутешніми мірками. Але тут, в кошику кулі, з ним відбулися перетворення, схожі на ті, що бували, коли він потрапляв у ліс. Казик з істоти несміливої і мовчазної перетворився на впевнену у собі людину, наче все життя тільки те й робив, що літав на повітряних кулях. І впевненість його була настільки очевидною, що і Мар'яна, і Дік без заперечень віддали йому першість у керуванні кулею, до якої обидвоє ставилися насторожено.

Мар'яна до останньої можливості вдивлялася у мряку внизу, їй все здавалося, що вона бачить Олега, який так храбрувався в останні хвилини, приховуючи свій страх за Мар'яну і заздрість до тих, хто відлітає. Мар'яна не боялася за себе — ніколи було про це думати, та й даремні ці думки — боятися за себе. Вона хотіла зараз одного: якомога швидше злітати, байдуже навіть, знайти чи не знайти ту експедицію, у яку їй важко було повірити, як раніше і в існування корабля, поки вона не доторкнулася до нього. Але якщо корабель завжди існував в розмовах і пам'яті мешканців селища, то поява на планеті якоїсь наукової експедиції була з розряду снів. Це була якась несправжня експедиція, і її невміння відшукати селище і врятувати їх лише посилювало це відчуття. Тому Мар'яна боялася лише, як би їм не заблукати, не залетіти надто далеко, бо треба і повернутися до того дня, коли Олег піде в гори до "Полюса", піти разом з ним.

Для Діка експедиція, на пошуки якої вони летіли, також не була реальністю. Вона ніяк не вписувалася у космогонію його світу. Правда, минулорічний похід до "Полюса" цю картину змінив, але не зруйнував — адже "Полюс" був мертвий, він був продовженням селища і одночасно його витоком. Дік не уявляв собі життя поза планетою, поза лісом. Його самолюбство вдовольнялося боротьбою з лісом і підкоренням лісу. Він ніколи не уявляв собі життя на якійсь іншій планеті, наприклад, на Землі, хоча б тому, що там інший ліс та інші тварини.

Лише Казик вже жив на Землі. Якщо мешканці селища знайомилися з повітряною кулею у міру того, як вона виникала і набирала форму, то Казик побачив її внутрішнім зором значно раніше за інших. Інтуїтивно Казик знав усе, що можна знати про повітряні кулі. Вже в перших польотах з Олегом він відчув характер кулі навіть краще за самого Олега, але нічого про це йому не сказав — Казик і сам не думав, що краще за Олега керує кулею. У перші хвилини, користуючись тим, що Мар'яна та Дік все ще подумки перебували на землі, Казик якнайкраще закріпив мішки з баластом та харчами таким чином, щоб досягти максимальної рівноваги, чи, як він сам собі пояснював, щоб кулі було зручніше їх везти. Він сприймав кулю як якусь живу істоту, якій буває важко, легко, весело і навіть незручно, і він допомагав кулі, щоб їй було приємніше.

Дік дивився вниз. Він намагався вгадати в лісі свої стежки і місця стоянок, але зверху ліс був зовсім іншим, наче Дік не обходив ці місця сотні разів. Раптом він упізнав галявину. На ній торік він убив великого ведмедя, і той залишив на його руці три паралельні шрами. Дік подивився на ці страшні відмітини, а коли знову поглянув униз, галявина вже зникла.

Вітер притих, Казик заметушився біля пальника, збільшуючи полум'я, бо відчув, що куля почала втрачати висоту. Землю поволі затягував туман.

— Нижче спускатися? — запитав Казик.

Це були перші слова, сказані з моменту відльоту, і тому вони видалися дуже голосними.

— Спускатися? — Дік не відразу збагнув, про що питав Казик. Адже політ ще не закінчений. — А ріка?

— Не видно, куди летимо, — пояснив Казик.

— Ми правильно летимо, — сказала Мар'яна. — Скоро перше болото.

Куля смикнулася і зависла — зверху зарядив дощ, і було чути, як краплі гучно стукотять по тонкій оболонці. Кошик захитався. Дік вчепився за його край, а Мар'яна присіла — їй здалося, що борт кошика дуже низький і її може викинути назовні.

— Я піду догори, — сказав Казик. — Ми будемо шукати вітер. Бо назад у селище повернемося.

— Не треба назад, — попросив Дік. — Вони сміятимуться.

Дік не терпів думки, що над ним можна сміятися.

Казик підтягнув на борт мішок з піском, розв'язав його і висипав частину піску вниз. Мішок він беріг, він ще згодиться.

Куля відразу піднялася догори — було видно, як зменшуються і тануть в тумані дерева.

— Правда, добре? Я висипав, і куля мене послухалася, — радісно сказав Казик, але ніхто не відповів.

Було страшно, оскільки куля була ненадійна і примхлива. І Діку, і Мар'яні стало зрозуміло, що вони — невільники кулі, нікчемні забавки її примхи. Захоче — віднесе в небо, захоче — кине на землю. Вони, на відміну від Казика, не відчували кулі і не керували нею.

Через кілька секунд куля зникла в хмарах, і стало ще неприємніше, бо за межами кошика висів непроникний туман, у якому щось причаїлося. Можливо, літаюча тварюка, може скеля, чи щось незрозуміле.

— А тепер зовсім нічого не втямлю, — зізнався вголос Казик. — Чи ми летимо догори, чи взагалі нікуди не летимо. Я не знаю.

— Давай піднімемося, — сказав Дік. — Піднімемося вгору, понад хмари, як з Олегом.

— Баласту небагато, — повідомив Казик, — він може знадобитися.

— Тоді зроби більше полум'я, — порадила Мар'яна.

— Олег казав не дуже надувати, — сказав Казик. — Якщо куля лусне — ми, як камінь гепнемося вниз.

Казик відчув свою владу над старшими, він зрозумів, що нічого не боїться, що йому приємно, аж до лоскоту в грудях, підніматися у хмарах, або нестися над землею, а їм страшно, незвично.

— Піднімайся, — наказав Дік, який вловив прихований бунт.

Казик звів вузькими плечима і збільшив полум'я у пальнику.

Стало холодніше, кошик був мокрий, великі краплі стікали по оболонці кулі і зривалися з нижнього обода.

Казику хотілося виразити урочисте відчуття польоту, але виразити його можна було лише в пісні. І якби він був один, він обов'язково заспівав би і навіть заспівав би зі словами, які він умів складати

у вірші. Але він соромився робити це при свідках. Не посмів і зараз. Він беззвучно наспівував, стиснувши губи.

Діка охопив відчай безсилля. Хмари ніколи не закінчаться. Вони загубилися. І не треба було взагалі цього починати. Пішли б вони пішки, якось би перебралися через ріку. Нічого особливого. А тепер ні річки, ні селища не буде...

І раптом стало світліше, куля ввійшла у проміжок між хмарами — над головами був ще шар і їх майже несло до чорної величезної хмари, яка стіною стояла попереду, ніби вичікувала кулю, щоби зжерти її. У хмарі спалахували блискавки, і вона здавалася живою і гарячою.

— Як гарно! — вигукнув Казик. — Як зараз струсоне!

— Вниз! — наказав Дік. — Давай вниз, не розумієш, чи що!

— Шкода. — Казик протягнув руку до пальника, щоби зменшити полум'я. — Я такого ще ніколи не бачив. Знизу це не так цікаво.

— Мені нецікаво, — сказала Мар'яна.

Куля чомусь не знижувалася, а продовжувала летіти назустріч грозовій хмарі, і гуркіт, що долинав з неї, був майже безперервний, наче хтось вів велетенською палицею по паркану.

Дік відштовхнув Казика і різким рухом загасив пальник.

— Це тобі не забавка! — сказав він.

Пориви зустрічного вітру били по кулі, вона металася між хмарами і ніяк не могла спуститися.

— Не можна зовсім гасити! — закричав Казик. — Ви дурні!

— Замовкни! — наказав Дік. — Набрид.

Грубістю він приховував свій страх, бо навіть перед собою не хотів визнати, що може боятися.

Куля раптом затрусилася. Вона потрапила у повітряний вихор і ковзнула донизу.

— Запалюй! — крикнув Казик. — Невже ти не розумієш, що куля зараз охолоне.

— Встигнемо, — відповів Дік. — Спочатку треба спуститися униз.

— Не можна так відразу. Де запальничка?

Запальничка була у Діка, і він не давав її Казику, тому що вірив, що куля в безпеці. Йому хотілося одного — скоріше відійти від грозової хмари.

— Ти подивися, вона зменшується! — Казик показав рукою нагору, але тільки його очі бачили, що куля втрачає об'єм і швидкість її зниження росте.

— Візьми. — Дік все-таки захвилювався від наполегливого тону Казика і простягнув хлопцю запальничку.

Запальничка бахкала, тріскала і ніяк не хотіла запалюватися.

Було мокро, неприємно, усі вже змокли. Трут у запальничці теж відсирів. Якби Казик знав, що Дік погасить полум'я, він би заздалегідь сховав запальничку і тримав її сухою.

Довкола знову були хмари, знову потемніло, і гуркотіння, що долинало з грозової хмари, трохи стихло, залишилося там, нагорі, майже над головами.

— Добре, що встигли, — сказав Дік, виправдовуючись.

Краєм ока він знову і знову дивився, як Казик клацає кресалом.

— Давай, я спробую, — сказав Дік і вихопив запальничку із напружених пальців Казика. Запальничка не слухалася і його. Казик стояв поруч і дивився на іскорки, що вилітали із кременя. Вони здавалися холодними і маленькими.

— Вона зменшується! — прошепотіла Мар'яна злякано. Вона дивилася нагору і помітила, що мотузки сітки, якими була охоплена куля, все глибше врізаються у її оболонку.

Дік взяв запальничку в долоні і спробував протерти гніт.

Тепер всі зрозуміли, що куля падає все швидше.

— Може, закрити отвір? — запитала Мар'яна, але сторопіла — вона зрозуміла, що отвір внизу кулі їм нічим затулити.

— А твоя, твоя запальничка! — раптом закричав Казик. — У тебе ж повинна бути!

— Звичайно, — відповіла Мар'яна, — як же я не згадала. У мене є.

— Давай!

— А де вона?

— В гаманці на шиї, — підказав Казик.

Мар'яна швидко розв'язала лікувальний мішечок, який висів у неї на грудях, і дістала звідти запальничку.

Казик вихопив її, і відштовхнувши Діка, почав висікати вогонь.

Але пальник не запалювався.

— Відкрути його! — закричав Казик Дікові. — Ти ж його закрутив!

Кошик знову хитнуло, Дік втратив рівновагу і заледве встиг схопитися за борт кошика.

Казик сам, ледве не поламавши коліщатко, відкрутив пальник і з насолодою вдихнув огидний запах газу, що виходив з трубки.

Запальничка, на щастя, не погасла, і в кінці трубки запалав фіолетовий вогник. Казик одразу додав вогню, і полум'я на секунду зникло, потім загорілося яскраво і впевнено.

Казик зазирнув в отвір кулі — тепле повітря пішло туди, у напівтемряву.

В цей момент вони вивалися вниз із хмар.

— Ми все ще падаємо, — сказала Мар'яна тихо.

Вітер був слабкий, але поривчастий, куля поштовхами рухалася донизу.

— Пізно, — сказав Дік. — Тепер тримайтеся!

Він заспокоївся. Ліс був йому знайомий, а повірити в силу удару об дерева, уявити те, чого ніколи не відчував, він не міг. Йому здавалося, що ліс прийме їх і не вб'є.

— Мішки! — закричала Мар'яна, перериваючи зачаровану паузу очікування.

Вона сама кинулася до мішка, який лежав біля її ніг, і насилу перекинула його через борт кошика, ледве не випавши разом з ним.

У цю мить куля саме досягла верхівок дерев — це був момент, коли можна було розгледіти кожен листок на деревах, і Казик, який згадав про баласт тільки після вигуку Мар'яни, дивився, ніби зачарований, на наближення землі. Він не боявся загинути, йому було жаль такої гарної кулі, яка мала ось-ось розірватися.

Верхівки дерев, такі близькі, раптом рвучко пішли вниз, і земля з неохотою відпустила кулю.

І в наступну мить всі ожили. Дік теж підхопив мішок. Третій мішок пхав Казик, але він не викинув його, як Мар'яна, а, отямившись, висипав пісок з мішка і був дуже задоволений тим, що подумав про це навіть у такий момент, і сказав:

— Мішки треба берегти.

Але його ніхто не чув. Мар'яна і Дік дивилися вниз, на верхівки дерев, що поволі зникали в тумані. Вони продовжували дивитися навіть тоді, коли Казик вже спокійно зайнявся справами. Адже нікому не було потрібно, щоб куля знову здійнялася до хмар, тим паче, що баласту більше не залишилося. Він підкрутив пальник і дивився, щоби куля більше не піднімалася. Це було важко зробити, оскільки вже вирувала гроза і вітер ніяк не міг заспокоїтися. Куля продовжувала баламкатися мильною бульбашкою між хмарами і лісом.

— Ну ось, — сказав Дік. — А ви боялися.

У кошику було незручно стояти. Через те, що він став легшим без баласту, і його кидало з боку на бік. Хмара виплюнула з себе короткий шквал, куля помчала, нахиливши кошик, наче хотіла викинути з нього людей, і вони притулилися до дна кошика, схопив-

шись за мотузки і вичікуючи, поки шквал не припиниться і не рине, як знак закінчення безумств, сильний і рівний дощ.

— Не пощастило, — сказав Дік, піднімаючись з підлоги і поглядаючи донизу. — Тепер вже зовсім невідомо, куди нас занесло.

— Спочатку ми летіли правильно, — промовив Казик. — До того моменту, як піднялися нагору. Ми летіли правильно майже годину, а потім нас кидало хвилин десять.

У селищі не було годинника, але поняття години, хвилини і навіть секунди у людей залишилося. У Казика було добре відчуття часу, і йому вірили.

— Отже, ми там, де треба? — запитала Мар'яна.

— Тільки не точно, — сказав Казик.

Вони змокли і замерзли. Навіть куртки і чоботи з риб'ячої шкіри не рятували. Але вони тільки зараз зрозуміли, як замерзли — досі вони думали, щоб не розбитися.

— Будемо дивитися униз, — сказала Мар'яна. — Ви мисливці.

— Ми повинні побачити ріку, — промовив Казик. — І болота перед нею.

— Якщо ми не перелетіли її, коли були нагорі, — докинув Дік.

— Ні, такої швидкості вітер не мав. До ріки п'ять днів шляху, якщо йти пішки.

Куля тепер пливла повільно.

— Дощ закінчиться, — сказав Казик, — і ми піднімемося нагору.

— Навіщо? — запитав Дік.

— Подивимося на сонце, — відповів Казик, — і дізнаємося про напрямок. Зараз тіней немає, нічого немає.

— Краще спуститися і пошукати на землі, — сказав Дік невпевнено.

Він розумів, що це не найкраще рішення, оскільки вони опиняться у незнайомому місці, а із землі знайти напрямок ще важче. Але підніматися нагору не хотілося.

— Ви голодні? — запитала Мар'яна.

— Ні, — відповів Казик.

Проте Мар'яна дістала з мішка сухарі, намастила їх грибним паштетом, і хлопці взялися хрускотіти, поглядаючи униз, сподіваючись побачити щось знайоме.

Одного разу Дікові здалося, що він упізнає пагорб у лісі, але Казик сказав, що той помилився. Час минав. Дощ все не вщухав, хоча грім вже долинав здалеку. Минуло ще години півтори. Мар'яна, аби зігрітися, присідала в кошику, поки не втомилася. Не зігрілася,

а тільки захекалася. Дік всівся на дно кошика і взявся протирати арбалет. Казик грів руки біля вогню пальника, потім запропонував Мар'яні теж погрітися. Усі дуже втомилися від невідомості. Здавалося, що вони відлетіли так далеко від селища, що ніколи вже не повернуться назад.

Дощ припинився. Одразу стало тихіше, бо краплини перестали стукотіти по оболонці. Від теплої кулі піднімалася пара.

Казик довго дивився вперед і раптом вигукнув:

— Гляньте!

В ранніх сутінках попереду виднілася світла смуга.

Дік уважно подивився туди і сказав, що це, напевно, ріка.

— А може, закінчується ліс? — запитала Мар'яна.

Вона стояла з іншого боку кошика і також побачила світлу смугу на горизонті. Це було незрозуміло. Виходило, що вони бачать дві ріки.

Ще через півгодини повільного польоту вони переконалися, що попереду насправді ріка — з'явився й інший темний берег. Світла смуга праворуч була дуже широка і губилася за горизонтом, а ріка з нею з'єднувалася.

Дік сказав, що це інша, дуже велика ріка.

А Казик припустив:

— Добре, якби це було море.

— Море? — Мар'яна знала це слово, але не уявляла собі, що на цій планеті теж може бути море, і до того ж, так близько від селища.

— Або дуже велике озеро, — сказав Казик. — Але все-таки краще море. Тоді ми побудуємо корабель і вирушимо у плавання.

— Тільки б кулю не віднесло в це море, — додав Дік.

Він усе ще пильно вдивлявся уперед, намагаючись вгадати, чи це та ріка, яка їм була потрібна. Колись, здається, минулого року, він доходив до ріки, але не зміг із-за боліт, у яких кишіла різна гадина, вийти на берег. У нього закінчилася їжа, а полювання було невдале. Довелося повернутися. Він пам'ятав пагорби біля ріки, але тут таких пагорбів не було видно.

Вони вирішили піднятися вище, до хмар, шукаючи погожого вітру. Куля втомилася летіти і піднялася ліниво і неохоче.

Тут вітер був сильніший, але також дув не туди, куди хотілося. До того ж, знову пішов дощ.

Це всім обридло — лінива куля, холод, волога, і тим більше прикро, коли ти вже майже досяг мети, ще трохи — і перелетиш через ріку, а там вже можна приземлитися, переночувати і шукати людей.

Кілька великих птахів, які живуть високо в небі, і тому їх можна побачити тільки здалека, підлетіли до кулі з пронизливими криками і, лопочучи перетинчатими крилами, закружляли довкола. Вони були незадоволені, що хтось порушив кордони їхніх володінь.

Один з них навіть зумів вчепитися кігтями у мотузки і кілька разів ударив гострим дзьобом по оболонці.

— Ось цього я тобі не раджу робити, — сказав Дік, швидко піднімаючи арбалет.

Стріла пробила птахові груди і той повільно забрав кігті, відвалився від кулі і, пролетів зовсім поруч з кошиком, колами падаючи донизу. Дік навіть простягнув руку, сподіваючись схопити птаха. Мар'яна повисла на ньому, бо Дік міг випасти з кошика.

— Жаль, — сказав Дік. — У нього смачне м'ясо.

Він вистрелив в іншого птаха, але промахнувся.

Птахи ще деякий час переслідували кулю, але потім зникли у пелені дощу.

Ріку вже можна було роздивитися. Вона була широка, темно-сіра, під колір хмар, і текла прямо, майже не вигинаючись, не так як струмки, до яких вони звикли.

— Якщо не перелетимо, — сказав Дік, — то складно буде перебратися.

— Може, спустимося на ніч? — запитала Мар'яна. — А вранці почекаємо вітру і полетимо далі.

— Добре було би, — невпевнено відповів Казик. — І баласту ще наберемо. Тільки приземлятися ніде.

Він був правий: внизу не було ні галявини, ні великого відкритого місця, щоби посадити кулю.

Вони замовкли, наслухаючи тишу, що панувала над світом. Стукіт краплинок по кулі лише підкреслював цю тишу.

І раптом попереду виникла сіра стіна.

Мар'яна зойкнула, коли першою побачила, як величезна нерівна стіна піднімається перед кулею. Порив вітру підхопив кулю і поніс її швидше, ніби вона хотіла навмисне помститися людям за те, що вони змусили її так довго летіти.

— Казику! — закричала Мар'яна.

Казик також побачив стіну, що випливала з дощу.

Він на повну потужність відкрутив пальник і крикнув:

— Усе кидайте! Усе кидайте донизу!

Баласту вже майже не залишилося, тільки маленький мішечок. Дік пожбурив його за борт. Мар'яна підняла мішок з їжею, але завагалася.

— Швидше! — крикнув Казик, і Дік вихопив у Мар'яни мішок і кинув його донизу, потім він підхоплював з дна кошика різні речі, не думаючи, що це таке, і жбурляв за борт.

Куля, повагавшись декілька секунд, пішла нагору.

Здивовано завмерши, аеронавти дивилися, як сіра стіна відходить униз.

Це було дерево, немислимо гігантське дерево. Вони побачили, як від головного стовбура відходить гілка товщиною метрів двадцять і тягнеться майже горизонтально. Куля пролетіла поруч з гілкою, ледь не торкнувшись її. Вище гілки розходилися частіше, і тільки дивом куля не наштовхувалася на них.

Ніхто не знав, скільки хвилин продовжувався цей підйом, але раптом стало темно і стовбур зник з поля зору — куля увійшла в хмари.

Дерево було поруч, воно ще не закінчилося, воно тягнуло до кулі свої сірі лапи.

Порив вітру підхопив кулю і пожбурив її у бік дерева.

— Тримайтеся! — крикнув Дік, падаючи на дно кошика і тягнучи за собою Мар'яну. Казик упав зверху.

І вчасно.

Пролунав дуже сильний тріск, кошик кинуло вперед, потім він налетів на перешкоду, заметався, як пташеня у сітці, щось ухнуло з тріском над головами, куля зробила кілька судомних передсмертних рухів.

І настала тиша. Довкола була темрява.

Кошик нахилився, повільно розкачуючись.

— Ось і все, — сказав Казик сумно. — Немає більше кулі.

— Головне, що ми живі, — заперечив Дік. — І не розбилися. Це головне.

***

Вони сиділи на дні кошика, намагаючись не розхитувати його, щоб не зірватися униз. Язики хмар повзли через кошик, часом приховуючи темну пляму отвору в кулі, часом розсіювалися, і тоді можна було зазирнути в загадкову глибину кулі. Але зрозуміти, що з нею сталося, ніяк не вдавалося. Світанок надходив настільки повільно, що здавалося, день не настане ніколи.

Клапті хмарин були світліші за повітря, але поступово повітря зрівнялося з ними за кольором, і усе стало однаково сіре.

Дрімота покинула аеронавтів, тягнуча дрімота, на межі сну, яка зв'язує язик і сковує органи, але не замінює сон, бо весь час відчуваєш, як холодно і безнадійно.

— Я ніколи не думав, що бувають такі дерева, — сказав Казик.

— Напевно, навіть на Землі таких немає, — припустила Мар'яна.

— На Землі дерева ще більші, — впевнено сказав Казик. — Наприклад, секвоя. Вона росте у Скелястих горах.

— Може, це не дерево, — сказав Дік. — Може, така скеля?

— З гілками? — запитала Мар'яна.

— Хіба розгледиш?

— Але ж ми висимо.

— Можливо, висимо на виступі? — сказав Дік. — Але якщо це дерево, то ще гірше.

Мар'яна обережно нишпорила, сподіваючись, що викинули не всю їжу, щось залишилося. Але кошик був зовсім порожній.

— Даремно ми викинули паливо, — пошкодував Казик.

— Ми більше не полетимо, — впевнено сказав Дік. — Досить. Краще ходити пішки.

— Треба швидше спуститися донизу, — мовила Мар'яна. — І відшукати мішки. Бо хтось знайде їх раніше і все з'їсть.

— Ну, паливо навряд чи хтось з'їсть.

Дік підповз до краю кошика і почав вдивлятися в туман.

Мар'яна зойкнула. Вона випростала ногу, але нога так затерпла, що по всьому тілу голками пройшов біль. Дік здригнувся, кошик захитався.

— Я думаю, — сказав Дік, — що куля зачепилася за верхівку дерева і розірвалася. Якщо ми будемо розхитувати кошик, він може зовсім відірватися, а до землі ще далеко.

Вітерець погнав клапті хмар, і в проміжках між ними можна було розгледіти гілки дерева, сіру стіну. Верхівка кулі все ще ховалася в тумані.

— Треба вибиратися, — сказав Дік невпевнено.

Він витяг з сагайдака стрілу з важким наконечником і кинув донизу.

Було тихо. Казик рахував у думках. Він дорахував до двадцяти. Нічого вони не почули.

— Може, на дерево впала, — сказав Казик. — Чи на мох. Я полізу.

— Куди? — запитала Мар'яна.

— По мотузках нагору. Чого чекати? А потім я вам крикну.

— Давай, — сказав Дік. — Ти найлегший.

— Я думаю, — сказав Дік, — що куля зачепилася за верхівку дерева і розірвалася.

Казик перевірив, чи надійно прикріплений ніж. Потім, тримаючись за канат, обережно виліз на край кошика.

— Зовсім не страшно, — повідомив він. — Нічого не видно, тому й не страшно.

Казик вхопився руками за канат і підтягнувся так, щоб обхопити його ще й ногами. Мар'яна і Дік завмерли з іншого боку кошика. Він розхитувався.

Казик сказав:

— Я вам буду все розповідати, щоб ви знали.

Хлопчик ліз швидко — він звик лазити по ліанах. Через півхвилини його вже не було видно, тільки кошик розхитувався у такт його рухам.

— Ну і як? — запитав Дік.

— Лізу, — відповів Казик. — Куля зовсім без повітря, висить, як ганчірка.

Через деякий час кошик перестав розхитуватися.

— Що? Доліз? — запитав Дік.

— Ні. Я відпочиваю,— відпочивав Казик. — Вже скоро доберуся.

"Чекати завжди найгірше, особливо, коли не знаєш, чим закінчиться таке чекання, — подумала Мар'яна. — Але чомусь ми завжди

чекаємо. Навіть жити немає часу. Взагалі, усі чекають того часу, коли ми полетимо на Землю, а я чекаю, коли повернуся до Олега. Дік чекає, щоб якнайшвидше опинитися в лісі. Тепер ми чекаємо — обірветься куля, чи ні. Дуже нудно чекати, найнеприємніше заняття. Жити треба так, щоб зовсім не чекати..."

Кошик знову почав розхитуватися. Почувся тріск. Мар'яна зрозуміла, що це тріщить оболонка кулі. Кошик смикнувся і ривком опустився на півметра.

— Обережніше, — сказав Дік.

— Зараз, — відповів Казик. Голос його був глухий, наче його обгриз туман.

Кошик хитнувся сильніше.

— Вибрався! — повідомив Казик. — Ви не бійтеся. Куля добре зачепилася канатами. Тут міцна сучкувата гілляка, товста, як я. Так що не бійтеся. Вилізайте. Я вас чекаю.

— Ну, йди, — сказав Дік Мар'яні. Він міцно причепив до спини арбалет, щоби не заважав під час підйому. Він вірив Казику і більше не боявся, що куля обірветься. — Якщо втомишся, відпочинь. І вниз не дивися.

— Все одно нічого не видно, — сказала Мар'яна. — Не бійся за мене.

— Ти відпочивай, не поспішай, — повторив Дік. — Я б відразу поліз за тобою, але канат двох не витримає.

Мар'яна встала на край кошика, міцно тримаючись за канат. Канат був вологим і слизьким. Але страшно справді не було. Вона теж вміла лазити по деревах.

Через кілька хвилин вона вже стояла поруч з Казиком на широкій, завислій над землею дорозі — такою їй видалася гілка дерева. Куля зачепилася за гострі суки, які стирчали зі стовбура, заплуталася у гілках та листі, що нагадували ножі, подерлася, але канати трималися міцно.

***

Вже зовсім розвиднілося, і тепер, коли все найстрашніше закінчилося, усім дуже хотілося їсти. Але щоби поїсти, треба якомога швидше спуститися на землю і знайти мішок з харчами.

— Пішли, — скомандував Дік, беручи арбалет, щоби бути готовим до несподіванок. — Ти, Мар'янко, йди посередині.

— Ні, — сказав Казик.

— Що ще?

— Ти забув. Нам треба спускатися вниз.

— Ну і що?

— Я візьму мотузку.

Дік зупинився. Він зрозумів, що Казик правий.

Але відразу виникла проблема: як дістати мотузку. Вони намагалися потягнути за одну з мотузок, але всі мотузки були міцно переплетені і жодна не піддавалася. Витягнути наверх всю кулю також не виходило — кошик був надто важким, а ноги ковзали по округлій гілляці.

— Зачекайте, — сказав тоді Казик, і, перш ніж Дік встиг заперечити, він спустився вниз по мотузці, зник в тумані і повернувся хвилин через п'ять, захеканий, але задоволений. Він потягнув за канат, по якому спускався, і канат поволі поліз нагору.

Канат був міцний і довгий. Казик скрутив його в кільце і повісив через плече. Йому було важко, але він не показав цього.

За той час, поки Казик спускався, щоб відрізати канат від кошика, Дік пройшов уперед, до того місця, де величезна гілка зростала з головним стовбуром дерева. Нічого небезпечного він не зустрів. Мар'яна також не гаяла часу, вона присіла навпочіпки і відрізала шматочок сучка. Це було дерево, справжнє дерево, з твердою товстою корою, слизькою і цупкою зверху, але трухляве всередині. Тому гілка й прогиналася під ногами.

Вони пішли до головного стовбура. Мар'яна подивилася, як Казик зігнувся під вагою канату, і розуміла, що він ніколи не погодиться їй уступити. Тому вона сказала:

— Казик, навіщо нести канат без користі? Я думаю, що краще зв'язатися цією мотузкою, і коли хтось випадково впаде, решта його втримають.

— Чудово! — зрадів Казик. — Як альпіністи під час сходження на Еверест.

Ні Дік, ні Мар'яна не пам'ятали, що таке Еверест, і не знали, чим займаються альпіністи, але не розпитували.

Вони зв'язалися канатом. Він був такий довгий, що не заважав йти.

Так вони дійшли до кінця сука, до того місця, де він з'єднувався з основним стовбуром. Тоді стало зрозуміло, що цей сук насправді є однією з велетенських ліан, з яких сплетене дерево. Тільки вона відхилилася майже під прямим кутом. Сук не вливався у стовбур, як у звичайного дерева, а продовжувався далі, всередину його, розсунувши сусідні ліани. Це було наче у дівочій косі, у якій одне

пасмо вибивалося назовні. У тому місці над суком виникла щілина, що звужувалася догори, зникала в тумані, такий собі тунель, темний і похмурий, стіни якого поросли довгим мохом і лишайниками.

Вони зупинилися перед входом, і не знали, що їм робити далі: чи йти у темряву, чи пошукати інший шлях униз.

Мар'яна обережно помацала мох. Він був їй знайомий. Зелена маса здригалася від дотику і притискалася до кори. Такий лякливий мох, тільки трохи менший, часто зустрічався на деревах в глибині лісу, їсти його не можна, він гіркий. Але інколи в ньому живуть горішки — це щось на зразок хвороби моху, — міцні, хрусткі, майже без смаку. Їх їдять лише дітлахи, бо ситості від них мало. Але тепер би й горішки не завадили.

Поки Мар'яна безуспішно шукала в мохові горішки, Дік обережно, на довжину мотузки, увійшов всередину щілини. З кожним кроком гігантська ліана йшла під більшим нахилом, водоспадом скочувалися всередину стовбура. Дік підсковзнувся і упав на живіт, щоб не скотитися униз, у чорне провалля, і не потягнути за собою інших. Потім він виліз назад.

— Будемо зовні спускатися, — сказав Дік. — Нічого не знайшла?

— Ні, — відповіла Мар'яна.

— Пити хочеться, — сказав Дік.

Вони розв'язали мотузку і обмотали її кінець до гілок, які наче кущі, вилізали біля самої основи сука. Казик, закріпивши другий кінець біля пояса, почав спускатися вниз по стовбуру, чіпляючись пальцями за нерівності кори і рослини, що гніздилися на корі.

Дік постійно був нашорошений. Він не сподівався на те, що гілки надійні, і весь час чекав ривка — якщо гілки обірвуться, йому доведеться взяти на себе вагу Казика. І він боявся цього, бо втриматися на слизькій і пологій поверхні сука нелегко.

А Казик спускався дуже повільно, він теж був обережний. Він поглядав донизу, намагаючись розгледіти в тумані якусь площадку чи інший сук. Щоб розважитися, він уявляв себе земним альпіністом.

Несподівано він побачив гостру сучкувату гілляку, яка стирчала зі стовбура трохи поодаль його шляху, і простягнув руку, щоб за неї схопитися. Але в той момент, коли він доторкнувся до гілляки, вона розділилася на два зазубрені ножі, і тільки блискавична реакція Казика врятувала його руку. Він встиг відсмикнути пальці, але ножі все ж різанули по них. Мотузка смикнулася. Дік підхопив її сильніше і крикнув зверху:

— Ти чого?

Казик відповів не відразу. Кров полилася з подушечки долоні, розрізаної ножами, які виявилися щелепами великої комахи — вона ховалася у норі, вирізаній в корі дерева, і чатувала на здобич, зробивши вигляд, що її жувальця — лише обламаний сучок.

Перев'язати руку було нічим. Казик крикнув нагору:

— Нічого, подряпався. Тут паршивець сидить, кусається.

— Обережніше, — відповів Дік. — Не сильно подряпався?

— Не сильно. Спускаюся далі.

Але, напевно, запах крові викликав у паршивця бажання поснідати, і він почав виповзати з нірки. Услід за щелепами, що нервово відкривалися і закривалися, неначе комаха націлювалася на здобич, з'явилося членисте тіло. Воно виповзало і виповзало з нори, і, здавалося, кінця йому не буде.

— Ого, — сказав Казик.

— Що? — запитав Дік.

— Довгий.

Казик, тримаючись здоровою рукою за канат, другою витягнув ніж, і коли паршивець — тепер вже схожий на головату змію з безліччю маленьких чіпких ніжок — підбіг до нього, Казик блискавичним рухом відрізав йому голову. Тіло змії продовжувало моторно, але безцільно бігати по стовбуру, а голова впала вниз, і в метрах трьох зі стовбура моментально висунулися інші гострі щипці, підхопили голову побратима і затягли всередину.

Руці було боляче, напевно від отрути.

Казик сказав:

— Тут обережно потрібно спускатися. Ці паршивці нір накопали і чекають.

— Може, підняти тебе? — запитав Дік.

— Ні, навпаки, — відповів Казик. — Я буду швидше спускатися і стовбур не чіпатиму. Там внизу щось є.

Не звертаючи уваги на біль, він взявся за мотузку обома руками і ковзнув униз.

Дашки нір, у яких мешкали паршивці, гучно відчинялися і звідти, наче їх хтось виштовхував, вистрибували ножі щелеп, тягнулися до Казика, але, на щастя, не встигали.

Зненацька біла вата хмар відійшла убік, і Казик побачив, що кінець мотузки лежить у воді. Йому навіть здалося, що дерево набагато нижче, ніж вони сподівалися, і через те він вже бачить землю. Але це було лише озерце, яке примостилося поміж двох ліан, що

зрослися. Озерце було довгим і вузьким, навколо нього росли кущі і навіть дві невеличкі сосонки.

Казик почав спускатися ще швидше, але коли до поверхні води залишалося близько трьох метрів, він не витримав болю, і відпустив руки. Він плюхнувся в озеро, відразу занурившись з головою.

Казик вибрався з води, всівся на березі, зарослому травою, і відразу ж повернувся біль у руці. Але він не хотів розповідати про це Діку, і тому почав спокійно пояснювати, що знайшов озеро і що, коли Мар'яна і Дік будуть спускатися, краще не доторкатися до стовбура.

— Я їх випалю, — сказав Дік. — У мене бластер.

— Не потрібно, — заперечив Казик. — Бластер нам ще знадобиться, а цих паршивців тут багато. Крім того, вони не встигають уджигнути, якщо швидко спускатися.

***

Вода в озерці була темною, гнилуватою, у ній водилося безліч дрібних тваринок. Коли Мар'яна, спустившись, намазала маззю і перев'язала розпухлу руку Казика, вона дала своїм супутникам по таблетці з тих, що Олег приніс з корабля, оскільки від незнайомої поганої води можна захворіти на дизентерію чи навіть отруїтися.

Вони попили, але від цього голод став ще більшим.

Мар'яна поспішила до сосон. Вони були манюніми. Напевно, колись їхні спори занесло сюди вітром, і вони проросли у м'якій корі. Під соснами завжди трапляються гриби, проте Мар'яна не була впевнена, що гриби тут є, оскільки не було землі, щоби закопуватися. Проте їй поталанило — у порохняві під соснами вона упіймала кілька грибків, теж невеличких, але справжніх. Гриби були незнайомого кольору і могли виявитися отруйними, інколи отруйні гриби прикидаються справжніми. Вона надкусила один — він був справжнім, солодкуватим; звісно, їх краще було б відварити, бо потім щипатиме рот, але зараз не до багаття, такі всі були голодні. Мар'яна упіймала всі гриби, що росли там (їх виявилося два десятки), принесла хлопцям, їх розділили і з'їли.

А руку Казика рознесло так, що вона стала товстішою за ногу. І затерпла. Це було непогано, бо так вона менше боліла. І його не морозило, не нудило, і це було теж добре — отже, отрута у щелеп була слабка. Погано було, що рукою Казик не міг поворухнути і йому важко було спускатися по мотузці, але спускатися доведеться — до землі ще далеко.

Стало тепліше, тут була нижня смуга хмар, а хмари вдень піднімаються вище, тому, коли вони поїли, виявилося, що внизу розвиднілося і можна навіть розгледіти землю.

Земля була дуже далеко внизу. Наче з повітряної кулі. Побачити її було нелегко, тому що стовбур у багатьох місцях роздувався, коли ліани розходилися, утворюючи лабіринти тунелів. В одному місці, метрів сто нижче, утворювалася широка площадка, з ліском і залисинами болітця.

Мандрівники засмутилися.

— Краще б і не бачити, — сказала Мар'яна. — Коли не бачиш, здається, що залишилося небагато.

— Тепер наш мішок напевно хтось з'їсть, — мовив Казик. Він був страшенно голодний.

— Тут якась здобич буде, — намагався розрадити друзів Дік. Він тримався за стовбурець сосни, пружний і м'який, і дивився вниз, роздивляючись лісок на розтоку. — Тільки би туди вдалося спуститися.

— Шкода, що Олег не зробив парашут, — пожалкував Казик. — Я йому радив, що треба зробити парашут і стрибати з повітряної кулі, але він сказав, що зробить його потім.

— Олег би щось придумав, — сказала Мар'яна, і Дікові у цих словах вчувся докір.

— Йому добре думати там, у селищі, — відрізав він. — А тут треба діяти.

— Олег хотів полетіти з нами, — не погодилася Мар'яна. — Але його не пустили.

— Тоді і не треба шкодувати, — сказав Дік.

Насправді він не сердився на Олега. Це зараз не було важливо. Головне — спуститися на землю.

Казик пішов по суку далі, за озеро, щоби подивитися вдалину.

І, подивившись, не витримав і закричав:

— Швидше сюди! Ви тільки погляньте!

Всі підбігли до нього.

Казик відсунув величезний листок, більший за нього самого, що звисав зверху і в отворі побачив широку ріку, звідси зовсім близьку. Можна було навіть розгледіти, як по ній біжать брижі. Ріка ділилася на кілька рукавів і вливалася в озеро. Було зрозуміло, що це озеро, а не море, тому що за його велетенським дзеркалом була смуга блакитних пагорбів, облямованих темною каймою лісу. В дельті ріки, по піщаній косі, брело стадо мустангів. Щось налякало їх і вони, напнувши міхурі, поспішили до води.

За рікою ліс був інший, темніший на колір, синюватий; він піднімався на невисокі сопки і зникав у м'яких долинах, здавалося, що там застигло пологими хвилями блакитне море. І це зачаровувало.

Табір експедиції вони не помітили — до нього залишалося кілометрів із двадцять, і він ховався за хвилями сопок. Їм дуже хотілося його побачити, і вони оглядали ліс за річкою.

— Блищить! — закричав раптом Казик і показав туди, у ліс.

Над лісом піднялася блискуча кулька, як вогник на тлі сірих хмар, і зникла.

Інші не побачили цього вогника, бо він зник у хмарах надто швидко. Але Казику повірили, оскільки дуже вже хотілося вірити. Місце, звідки злетіла кулька, було недалеко від берега озера, тому Дік сказав:

— Ми переберемося через ріку поближче до озера, там нешироκі рукава, легше перепливти. І підемо до берега.

— Правильно, — погодився Казик. — Біля озера і ліс не такий густий.

Вони ще довго стояли і дивилися на те місце, сподіваючись щось побачити. Але того ранку Клавдія запустила тільки один геоскаут. Вона хотіла запустити й другий, але потім вирішила, що їй вистачить роботи і без цього. У неї був поганий настрій, і вона не наважувалася признатися собі, що причиною було те, що вона побачила вчора в лабораторії. Вірніше, вона нічого не побачила, але відчула ніяковість Павлиша та Саллі. Та й стояли вони надто близько один від одного, і їх пов'язувала таємниця, якою вони не хотіли ділитися.

Павлиш про це не підозрював. Він задумав політ до гір. Йому набридло препарувати місцевих злобних тварюк і каталогізувати незліченні види бактерій. Йому хотілося опинитися там, де синє небо і чистий сніг, де ніщо не повзає, не підкрадається, не чатує, де не піднімається смердюча вологість від зрадницьких мочарів, де можна зняти шолом і пройтися, не думаючи про хвороби — там лише чистий сніг, мороз і синє небо.

У той момент, коли підлітки з великого дерева вдивлялися в ліс, що оточував станцію, Павлиш розмовляв з Саллі, яка взялася розконсервувати планетарний катер. Він сказав, що хотів би полетіти на цілий день у гори. І Саллі попросила, щоб він взяв її, оскільки її теж пригнічує вологий ліс, і вона дуже зраділа, що Павлиш відчуває те саме, що й вона.

***

Наступну ніч мандрівники провели у повітряному лісі на великому розтоку дерева. Це був справжній ліс, у якому росли не тільки сосни, але й хижі кущомети. Щоправда, коли ти їх помітив вчасно, вони не страшні. Кущомети відчувають тепло, і якщо до них наблизиться необережний звір, вони кидають у нього свої довгі гострі голки. Голки летять з такою силою, що можуть прострómити козу чи ведмедя. Боротися з ними навчилися швидко. Потрібно було лише, не доходячи до куща кроків на десять, жбурнути в них чимось теплим. Можна було навіть зняти куртку і кинути, кущі відразу вистрілюють всі голки, а тоді вже можна сміливо підходити. Голки можна використати для стріл, а молоді пагони дуже смачні.

Побачивши кущі, Мар'яна зраділа. Вона наламала гілок, і вони їли їх цілу годину, поки не набридло. Від них у роті залишався приємний присмак. Голод не втамували, він тільки притих і дуже захотілося ще чогось більш ситнішого.

Дік пішов лісочком, щоб пошукати здобич, він був упевнений, що тут хтось гніздиться. Він бродив ліском цілу годину, але окрім неїстівної гадюки і птаха, який полетів, ледве він його помітив, нічого не знайшов.

Але вниз вони спускатися не захотіли. Погода знову зіпсувалася, і хоча було тепло, навіть тепліше, ніж звичайно, знизу піднявся туман. До того ж у Казика розболілася рука, і його навіть у ліс опускали, прив'язавши до мотузки.

***

У той самий вечір, поки не стемніло, Павлиш вирішив переїхати всюдиходом уздовж берега озера, туди, де ще не був.

Проїхавши кілометрів десять уздовж озера, він дістався до невеликої швидкої ріки, що впадала в нього. По ній він піднявся ще кілька кілометрів. Там він побачив дивну і чимось привабливу лініву істоту розміром трохи більшу за собаку. Істота поросла довгими густими, аж до землі, водоростями. Вона брела серед низьких кущів, не звертаючи на всюдихід жодної уваги, інколи розгрібала землю довгими кігтями, вишукуючи їжу. А подальше трапилося настільки несподівано, що, лише повернувшись в лабораторію і прокрутивши плівки, Павлиш зрозумів, що цей зелений ведмідь підійшов до безневинних, здавалося би кущів, заросліх колючками, до тих самих, що плювалися голками у Павлиша. Кущ відразу ж кинув

голками у ведмедя, і той, ставши схожим на дикобраза, упав як неживий.

Павлиш не розумів, навіщо кущеві така агресивність. Адже ведмідь йому нічим не загрожував. Тому він витягнув кілька колючок зі шкури ведмедя і в лабораторії розглянув їх під мікроскопом. І виявив цікаву річ, яка ще раз підтвердила невмолимий і вічний закон — у природі немає нічого безглуздого. Виявилося, що на кінцях голок знаходилися мікроскопічні спори. Спори, які, потрапляючи в кров, відразу проростали.

***

Вранці Казик прокинувся раніше за всіх. Пожував молоді пагони і тихенько, щоб не розбудити старших, пішов до свого спостережного пункту. Озеро ще вкривав туман, і тому протилежний берег ховався у білуватій безконечності. І легко було уявити, що це Тихий океан, а він — англійський капітан Дрейк, який за допомогою індіанця виліз на високе дерево, що росте на Панамському перешийку, і дивиться згори на простір океану, який має намір підкорити на своїй "Золотій лані". Там, на просторах Тихого океану, його чекають атоли, на яких хитають пишними головами кокосові пальми, зустрічі з іспанським срібним галеоном, запах мускату на островах пряноцщів і загадкові береги Африки... Світ був світлий, романтичний і відкритий для нього — великого мандрівника.

З темно-зеленого листка, яким можна було покрити цілу хижку, низкою спускалися змійки — блискучі гребені, роздвоєні хвости, — поспішали на ранкове полювання. Сиві товсті попелиці, що обліпили листок, заворушилися, відчувши небезпеку; смугастий жук народився зі стеблини, на очах перетворився на летючу волосину і полетів у справах, за ним, лопочучи крилами, погналася біла птаха; рій мошкари вився над головою. Казик відчув, що зараз зі стовбура найближчої сосонки виповзе отруйна мамула. Тому він, лише скосивши око і не перериваючи потоку солодких мрій, метнув ніж у отвір в корі, що вже поволі відкривався, і загнав мамулу назад. Тепер до вечора не посміє висунути жала.

— Казику, де ти? — почув він голос Мар'яни.

— Тут.

— Рука болить?

— Вже краще.

Потягнуло димом. Це Мар'яна розпалила багаття, аби підсмажити пагони куща і гриби, що вилізли з моху за ніч.

Казик нарешті відірвався від споглядання "Тихого океану" і наказав "індіанцю", який чекав його внизу, відвести його назад до "Золотої лані". По відкосу, чіпляючись за тонкі ліани, він дістався до сірої стіни головного стовбура і переліз через місток із всохлого сука до наступної розсохи. Тут йому пощастило, вдалося вгледіти стару ліану, завтовшки з півметра, яка обвивала стовбур спіраллю, і по ній опустився метрів на тридцять нижче до входу в дупло, яке мало розміри майстерні Сергіїва. Казик витягнув ніж і обережно зайшов у чорну печеру. Постояв, поки очі звикли до темряви. Потім кинув уперед шишку. Та покотилася по підлозі дупла, пострибала, легко цокаючи, потім був сплеск. Отже, там вода. А якщо вода, то виходу немає — вода б його знайшла. Потім, наче у відповідь на сплеск, почулося ухання — напевно Казик розбудив мешканця цього дупла. Можна було почекати, доки мешканець вилізе назовні, але ще невідомо, чого чекати. Як людина лісу, Казик вирішив без потреби не ризикувати.

Казик повернувся до старших. Поївши, усі разом спустилися до дупла і, намагаючись не шуміти, щоб не розізлити невідомого мешканця, взялися уважно розглядати стовбур, сподіваючись все ще відшукати шлях донизу. Що ж їм, помирати на цьому дереві?

— У крайньому випадку, — сказав нарешті Дік, — будемо вирізати сходинки в корі. І по них спускатися.

— Це ж скільки сходинок потрібно вирізати? — йойкнула Мар'яна. — Це ж на цілий рік!

— Спробуємо, — сказав Дік. — Коли вже нічого кращого немає.

***

Після обіду Павлиш сказав Клавдії, що полетить на пошуки і бере із собою Саллі, оскільки двигун всюдихода барахлить і він хоче, щоб Саллі подивилася на нього в роботі.

— Добре, — погодилася та. — Тільки далеко не відлітайте.

— Дякую, — сказала Саллі, коли вони піднялися у повітря. — Ти мені покажеш ті дерева?

— Звичайно, мені самому страшенно хочеться подивитися на них ще раз. Мені навіть не віриться, що вони існують.

Всюдихід перелетів через ріку, і коли Саллі побачила сплетені з велетенських канатів стовбури, що зникали у хмарах, вона не могла стримати вигуку захоплення.

— Такого не буває, — сказала вона. — Таке може тільки наснитися.

— Мені хочеться розігнати хмари, — мовив Павлиш. — Щоби відзняти їх у всій красі.

— Клавдію потрібно сюди привезти, — запропонувала Саллі. — Їй сподобається.

— Вона не вийде зі станції, — відповів Павлиш. — Дивна річ — вона ненавидить планету, яку вивчає. У цьому є щось недобре.

— А тобі, Славко, вона подобається?

— Очевидно, що не можна підходити до планети з такими мірками.

— Звичайно, не можна, навіть до живої істоти не можна підходити з такими мірками. Суб'єктивізм дослідника небезпечний... вибач, я заговорила словами Клавдії. Але головне не це, головне те, що ця планета усім нам не подобається. Взагалі, ми розбещені цивілізацією. Ми тягаємо за собою наш світ, включаючи соус з печериць, і дивимось на новий світ через надійні ілюмінатори всюдиходів. Вони для нас як окуляр мікроскопа.

— Отже, ти не погоджуєшся з Клавдією?

— До чого тут моя згода чи незгода? Клавдія така сама жертва цивілізації, як і я. До того ж, вона людина, у якої дуже сильно розвинуте почуття відповідальності. Вона перетворює у відповідальність і ті пункти інструкції, які придумали в чистих кабінетах Землі-14, правда, придумали розумні люди...

— Які свого часу пройшли не одну планету...

— І хочуть, щоби дослідження обходилися без випадкових жертв. Тим паче, що контакт з невідомим первісним світом більш небезпечний для цього світу, ніж для нас. Ми ж поки що живі-здорові. А кількох представників цього світу ми вже вбили.

— З переляку, — посміхнувся Павлиш.

— Взагалі, ми обоє чудово розуміємо, що люди, які пишуть інструкції, абсолютно праві. Спочатку потрібно вияснити, з ким ми маємо справу, а потім вже робити висновки. Адже ставка — не тільки ми, ставка — це й інші люди, які прийдуть після нас, і ті, з якими ми увійдемо в контакт, повернувшись додому. Я не маю ніякого бажання принести на Землю який-небудь дикий вірус.

— І нам допомагає те, що планета нам не подобається, — завершив Павлиш.

— Можливо, — погодилася Саллі. — Давай якось здійснимо сходження на це дерево, як на гори.

— Я про це другий день мрію, — сказав Павлиш.

Вони піднялися вище, метрів на двісті, до нижнього краю хмар. Там переплiталися гілки, у широкій розсосі помістилося озерце води і навіть і кілька невеличких дерев.

— Ідилічна місцина, місце для пікніка, — посміхнувся Павлиш.

— Не дражнися, — сказала Саллі, поклавши руку на лікоть Павлиша. — Ти чудово знаєш, що я мрію про пікнік. Тільки не тут. Тут є скорпіони.

— Ми у скафандрах.

— Що за пікнік у скафандрах?

Вони піднялися ще вище. З велетенського горизонтального сука, що простягався по нижньому краєві хмар, як віадук забутої цивілізації, звисала гігантська розірвана ганчірка, обмотана жилами, з тільцем, схожим на плетений кошик, достатньо великий, аби розмістити кількох людей. Павлиш сфотографував ганчірку і сказав:

— Уявляєш, тутешня природа додумалася до повітряної кулі.

— Зовсім не схоже, — не погодилася Саллі.

— А мені здається, що у живому вигляді ця істота була велетенським міхуром, наповненим повітрям. Я бачив тут схожих істот, тільки менших, вони в хвилини небезпеки роздувають міхур на спині — пам'ятаєш, я показував вам плівку? І ось вона літає десь у хмарах... А коли ми освоїмо цю планету, то молоді сміливці будуть кататися на них верхи.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Минув третій день, відколи відлетіла повітряна куля. Селище жило в нервовому очікуванні. Стояла тепла погода, як для кінця літа. Вони сиділи в майстерні Сергіїва — Олег, Старий і Сергіїв.

Було видно, як на городі порпаються Вайткус з дружиною, прополюють овочі; дітлахи носять хабузиння і складають його біля частоколу. Там чергує коза, яка привела сюди своїх дітей, і вони порпаються у високій купі хабузиння, вишукуючи смачні пагони.

— Погано, — сказав Сергіїв, який навіть схуд та змарнів за останні три дні. — За нормальних умов вони б долетіли туди за день-другий. І сьогодні ми могли б уже зустрічати гостей.

Олег мимоволі подивився у бік воріт. Він вже багато разів за останні два дні дивився у той бік, уявляючи, як з лісу вийде, ледь похитуючись, блискучий покатий експедиційний всюдихід, і як вони всі побіжать до нього, і як із машини вийдуть справжні астронавти

і дивуватимуться: невже можна вижити на цій планеті? І навіть розвести город?

Але ліс був мовчазний, як і раніше.

— Не виключено, тобто навіть ймовірно, — сказав Старий, — що вони спустилися на кулі десь в лісі і не можуть знайти табору експедиції — в лісі це нелегко зробити.

— Я всі ці варіанти прорахував, — відповів Сергіїв.

У майстерню зазирнула товста Луїза, запитала, чи поладив Сергіїв лопату. Той віддав їй лопату. Олегові раптом стало неприємно, що тітка Луїза зараз може думати про лопату, коли невідомо, що сталося з Мар'яною.

Старий перехопив погляд Олега і несподівано сказав:

— Якось Лев Толстой, так, якщо не помиляюся, Лев Толстой, коли була епідемія холери, зайшов у хату, де тільки що помер чоловік, єдиний годувальник. А там сиділа дружина покійного і їла капусняк. І хтось з людей, які прийшли з Толстим, почали обурюватися — як можна в такий скорботний момент їсти капусняк? А стара відповіла: "Що ж, я маю вилити капусняк?" Можливо, я не точно переповів, але ти, Олег, не правий. Тітка Луїза хвилюється не менше за тебе. Тільки вона розуміє, що селищу треба жити, не можна опускати руки. У нас бували й важчі часи, і ми продовжували працювати — інакше б не вижили.

— Я нічого такого не думав, — буркнув Олег.

— Ну й добре, — сказав Сергіїв. — Що ж ми робитимемо?

— Напевно, треба йти до лісу, — сказав Старий. — Якщо вони спустилися — ми знаємо напрямок польоту. Ми їх знайдемо.

— Правильно, — погодився Олег, — я піду, можна?

— Безглуздо, — сказав Сергіїв. — Подумайте. Вітер міг змінитися, і куля могла полетіти будь-куди. Навіть дуже далеко.

— А раптом вони здійснили вимушену посадку?.. — Олегові важко було вимовити це, але він змусив себе сказати: — І постраждали, розбилися, і їм потрібна допомога.

— Де їм потрібна допомога? Покажи! — жорстко сказав Сергіїв.

— Ми підійдемо до ріки, ми підемо тим шляхом, яким летіла куля. Це чотири-п'ять днів.

— І хто ж піде? — запитав Сергіїв.

Чомусь голос його був злий. І Олег не розумів, що ця злість походить від усвідомлення власної безпорадності. Всі думки і пропозиції Олега Сергіїв за останні дні зважив, прорахував і відкинув,

хоча він також хотів піти зараз за аеронавтами і шукати їх в безмежному лісі. Тільки не сидіти і не чекати.

— Я піду, — сказав Олег. — З вами. І ще можна взяти Фуміко. Вона добре ходить в лісі.

— Це дуже далекий похід, — заперечив Сергіїв. — На стільки днів в незнайомий ліс не ходив навіть Дік. Запасів харчів зараз майже немає, все селище голодує.

Олег не любив початку літа, тому що воно завжди було голодним. Звірі в цей час ще не приходили, грибів було мало, зелень тільки починалася. Христина казала, що селище перейняло у християн давній звичай — великий піст. У давнину люди теж голодували перед початком літа, коли закінчувалися усі запаси, і релігія придумала, що цей голод — на догоду Богові — це називалося "піст" і тоді не можна було багато їсти.

— Отже, взяти з собою практично нічого. Що було, ми віддали на повітряну кулю. Так? — запитав Старий.

— Ми вполюємо що-небудь у лісі. Не пропадемо... Та не будемо про це зараз думати.

— Думати корисно завжди.

Олег подивився на Старого, чекаючи його підтримки. Але Старий мовчав.

— Але мова йде про наших... А раптом їм погано?

— Ми завжди живемо поруч зі смертю, — сказав Старий. — Відправити зараз тебе та інших в ліс без надії на успіх, оскільки ми хвилюємося за долю близьких, рівнозначно трагедії для селища. А селище — це в першу чергу не ми з Борисом, і навіть не ти, а ті дітлахи, які залежать від нас. Ну добре, ми пішли в ліс. А хто залишився у селищі?

— Багато людей, — сказав Олег. — І Старий, і Вайткус, і жінки, і Ліз. Багато.

— Вайткус хворий і слабкий. Старий теж. У селищі не залишиться ні жодного захисника, ти розумієш — жодного воїна!

— Ти не правий, — сказав Старий. — Якщо потрібно, ми ще згадаємо старовину!

— Якщо в лісі не впораються Дік з Казиком, — продовжував, ніби не чув його, Сергіїв, — тоді у нас з Олегом зовсім мало шансів їх розшукати. Зате дуже багато шансів, що ми ніколи не дістанемося до корабля. Про це ви забули?

— Корабель зачекає, — вперто продовжував Олег.

— Ти забув, чому ми не пустили тебе на повітряній кулі? Тому що ти мусиш дійти до корабля.

— А якщо я піду до корабля, хто охоронятиме селище? — Олег відшукав слабке місце в аргументах Сергіїва і вчепився в нього. — Хто? Ви ж самі казали! Тепер що, сидіти і чекати?

— Ми живемо в лещатах необхідності, — сказав Сергіїв. — Ми живемо між двох вогнів, між трьох, ми живемо посеред вогню. І залишаємось людьми, тому що ми завжди думаємо.

— І тепер ми не йдемо на допомогу Мар'яні!

— Та помовч ти! — раптом розсердився Старий. — Ти гадаєш, Сергіїву легко так міркувати? Ти вже дорослий, ти наш спадкоємець. Спадкоємець нашого маленького царства. Ми на тебе надіємося. А ти сперечаєшся з нами, як хлоп'я. Ти закоханий в Мар'яну...

— Що? — Олег щиро обурився. — Нічого такого немає.

— Це видно, — усміхнувся Старий, — тільки ти сам про це довго не здогадувався. А тепер, по-моєму, здогадався, тому й обурився.

— Добре, навіщо сперечатися, — сказав Сергіїв, піднімаючись. — Розкричалися на все селище.

Олег відвернувся від них. Закоханий чи не закоханий — погане слово, дурне — це їх не стосується. Він знав вже, що втече вночі з селища, втече і сам їх знайде. Нехай він йтиме п'ять днів, десять, нехай всі тварюки лісу постануть проти нього, але він знайде Мар'яну і Казика. Ну, й Діка теж. Тільки треба взяти себе в руки і не сперечатися. На кулі він полетіти не міг — не битися ж з ними. Але піти в ліс — цього йому ніхто не завадить.

— Я звертаюсь до твого розуму, якого у тебе, як виявилося, небагато, — казав Сергіїв. Олег не хотів його слухати, але не міг не слухати. — Шлях до корабля відомий, і відносно, я повторюю, відносно безпечний. І цей шлях — твій, Олеже. Це і є твоя доля і відображення долі селища. Навіть якщо й сталася трагедія з моєю донькою ("Він навмисне сказав — "з моєю донькою", щоби я зрозумів", — подумав Олег)... і якщо ніякої експедиції немає і ніхто нас не знайде — будемо готуватися до гіршого. У нас ще залишається "Полюс". І залишаєшся ти. Зрозумів?

— Зрозумів, — тупо відповів Олег, як на уроці.

— До біса! Він нічого не зрозумів! — розлютився Старий. — Він не розуміє, що не належить собі. Що бувають моменти в житті, коли людина не має права належати тільки собі. Це буває тоді, коли від її вчинків залежить доля інших людей.

***

Увечері, коли посутеніло, а мати була у Лінди, вони з нею шили, Олег зібрав свій невеликий мішок. Він забрав з коробки на поличці все борошно і солодкі корінці — більше вдома нічого не залишилося, потім нагострив ніж. Звичайно, можна було взяти і арбалет, але ця зброя буде заважати — адже йому доведеться йти дуже швидко, а майже від кожного хижака в лісі можна втекти. Олег перебував у владі впертості. Він розумів, що не правий — праві старші, але у їхній правоті була холодна жорстокість, з якою Олег не міг змиритися. Адже він не відмовляється йти до корабля, він піде до нього пізніше, але зараз ті, що в лісі, потребують допомоги, а ми тут займаємося балачками. Він уявляв собі, як піде: по прямій, до болота, до ріки. Йому не було страшно, хоч якби йому сказали, аби він пішов до лісу вночі, невідомо куди, один, сказали б у звичайному житті, він би злякався. Але зараз найголовніше тільки одне: непомітно вийти з селища і зайти так далеко, щоб його не наздогнали і не повернули. Бо ж вони справді можуть наздогнати і повернути.

Вечір тягнувся дуже повільно. Олег запалив каганець, заправив його жиром, відкрив підручник — він його вже тричі прочитав, і Сергіїв ліпив йому з глини об'ємні моделі пульту, щоби легше уявити, але для Олега зараз важливіше було довести самому собі, що своєю втечею він не відмовляється від походу до корабля — просто відкладає його на потім.

***

— Ти не спиш? — запитала Ліз, зайшовши в хатинку.

Олег відірвався від книжки. Виявляється, непомітно для себе, він вчитався у текст, подумки був на кораблі, у відсіку зв'язку.

— Не сплю.

— Займаєшся? Я тобі заважаю?

— Ні, нічого. Матері немає. Вона у Лінди.

— А я до тебе прийшла.

— Навіщо? (Ліз йому ще бракувало!)

— Я таку травичку знайшла, — сказала Ліз. — Біля паркана росте. Вона чудово пахне. Я нею руки намастила. На, понюхай!

Яка дурна пропозиція — нюхати руки.

Але відповісти Олег нічого не встиг, оскільки Ліз поклала долоні йому на обличчя, ледь не задушила, хоча поклала дуже ніжно. Долоні приємно пахли, але нічого особливого — таку травичку

Мар'яна часто зривала і сушила. З неї виходять хороші примочки, коли якесь запалення.

— Гарно, правда? Це я сама знайшла.

— У Мар'яни такої травички цілий мішок, — сказав Олег.

Ліз нічого не відповіла. Чи образилася, чи думала, що би ще сказати. Вона присіла поруч з Олегом на лавці так, що Олег відчував її тепло. Волосся Ліз розпустила і відкинула на плечі. Красиве волосся, такого в селищі ні в кого немає — золотисте, важке. Коли Ліз була маленька, Христина заплітала їй коси, і Олег смикав її за них, але це було давно, наче в іншому світі.

— Ти за них хвилюєшся? — запитала Ліз.

— А ти ні?

— Я також хвилююся. Мені завжди за всіх страшно, — щиро сказала Ліз. — Якщо хтось йде до лісу, я вже боюся. Мене ніколи в ліс не затягнеш, ніякими солодощами.

— Знаю, — сказав Олег.

— У тебе волосся відросло, можна заплітати. Хочеш, я тебе підстрижу?

— Не треба. Це робить матір.

— Я так хвилююся, — сказала Ліз.

— Чого?

— Не знаю.

— Тоді йди спати.

— Ще рано. Взагалі, мені нудно, так нудно, ти й не уявляєш. У тебе все-таки є справи, а я весь час маю сидіти з цією божевільною Христиною. Мені нудно, і я до тебе прийшла. А ще я хвилююся за Діка. І за Мар'яну з Казиком. Вони зараз у лісі, напевно. Чи може вони вже знайшли ту експедицію? Га?

— Якби знайшли, вже би прилетіли сюди.

— А я гадаю, що вони тільки сьогодні її знайшли. І вони там вечеряють. Як ти думаєш, вони привезли із Землі усілякі страви? Так? Яких ми ніколи не їли?

— Напевно. Не думаю, що вони ходять на полювання.

— А ти, коли на кораблі був, щось там їв?

— Ти хіба забула, ми привезли харчі?

— Ви принесли згущене молоко, а Лінда заховала, тільки дітям, коли захворіють, давала, а я майже не хворіла. Якщо покуштувала, то хіба одну ложечку.

— Ти нецікаво живеш, — сказав Олег. Він відгонив від себе спокусливу думку про те, що Мар'яна вже в безпеці, що вони просто

не поспішають повертатися. Адже люди із Землі їх допитують, все хочуть знати.

— А що тут може бути цікавого? — здивувалася Ліз. — Адже ти знаєш, як мені нудно, а зовсім зі мною не займаєшся.

— Мені з тобою не дуже цікаво, — признався Олег.

— А з нею?

— А з нею цікаво.

— Ми якусь дитячу розмову маємо, — сказала Ліз.

Вона перейшла з лавки на ліжко, присіла.

— Тут м'якенько, — сказала вона.

— Чому дитячу?

— Ми повинні думати про майбутнє. А ти не вмієш. Напевно, через те, що я старша.

— Ти майже не старша.

— Ти не розумієш, Олеже, ти ще майже хлопчик. Бігаєш лісом, створюєш повітряні кульки. Ти вже виріс, а дозволяєш, аби до тебе зверталися, як до хлопчура.

— Ти щось знаєш?

— Я нічого не знаю, але все відчуваю.

— Це твої справи. — Олегові раптом стало ніяково, що вона говорить з ним про такі речі. — Мене це не стосується.

— Шкода, — сказала Ліз і замовкла.

Вони довго мовчали. Олег вдавав, що читає, але насправді, звичайно, не читав. Через те, що Ліз сиділа, підібравши під себе ноги на його ліжку, в кімнаті все змінилося і могло щось трапитися, хоча він розумів, що нічого не повинно статися.

— Іди сідай сюди, навіщо кричати через всю кімнату, — сказала Ліз.

— Я чую, — відповів Олег. — Кімната маленька. А як мати прийде?

— Ну то й що?

— Нічого, вона здивується.

— Вона вже може не дивуватися. Я би на її місці здивувалася, що ти досі немовлятко.

Вони знову замовкли. Олег сидів за столом. Йому хотілося, щоб Ліз швидше пішла.

Але Ліз не збиралася йти.

Нарешті Олег сказав:

— Тобі час спати.

— Знаю, — відповіла Ліз. — Ти хочеш, щоб я пішла. Чому? Ти боїшся мене?

— Я нікого не боюся.

— Тоді йди сюди, я замерзла. Мати твоя не прийде. Вони з Ліндою будуть сидіти до півночі — я заходила. Лінда плаче, а мати її втішає. Старий теж не прийде, вони з Вайткусом грають в шахи. Я все про всіх знаю.

— Мені треба йти.

— Тобі? Вночі?

Олег не відповів.

— А я знаю, — сказала Ліз. — Господи, чому ж я відразу не здогадалася! Наш відважний хлопчик утікає до лісу шукати своїх нещасних друзів, які п'ють чай і зовсім про нього забули. Я здогадалася?

— Помовчи.

— Чому я повинна мовчати? Я не хочу, щоб ти йшов до лісу. Ти там обов'язково загинеш, а мені без тебе буде погано. Чесне слово... — І раптом Ліз заплакала, тихо, але глибоко і печально. — Я нікому не потрібна, — повторювала вона пошепки. — І ти теж хочеш від мене піти...

Вона зіщулилася на ліжку, згорнувшись клубочком, і її плечі тремтіли.

Олегу стало її шкода. Він підійшов до ліжка, зупинився і погладив дівчину по плечу.

— Не треба, — сказав він. — Усі до тебе добре ставляться.

— Мені не треба всіх, — сказала Ліз, схлипуючи. — Мені потрібен тільки ти. Ти цього не розумієш. Ти не знаєш, що таке справжнє кохання, і ніколи не знав, що це значить, коли ти не потрібен.

Вона простягнула руку і легенько потягнула Олега до себе. Він підкорився — не вириватися ж.

Ліз була гаряча, наче її лихоманило і була висока температура. Вона відразу обняла Олега і почала гладити і притискати до себе, але не сильно, а дуже ніжно. Вона була такою беззахисною та ніжною, що Олегові було приємно гладити її по голові і по плечах, і він утішав її і говорив, що не треба засмучуватися, що все буде добре, і ми полетимо на Землю, ми обов'язково полетимо, і все буде добре. Ось тільки страшно, як там друзі, бо, якщо куля впала, то вони можуть загубитися у лісі.

А Ліз говорила, що вона все розуміє і розуміє, як Олег все відчуває, тому що він хоробрий, і дуже добрий, і турбується про інших. Вона говорила, що це дуже правильно — піти зараз в ліс, тільки вона його нізащо не відпустить одного, вона піде з ним

разом, вона буде його захищати, адже, правда, в лісі краще удвох, вона раніше ніколи не ходила до лісу, тому що страшенно боялася, але з Олегом їй нічого не страшно, вона буде з ним завжди, як зараз, ось так, у його сильних обіймах. І вона якось непомітно влаштувалася в його обіймах, вписалася в його руки і притискалася усім тілом. Було майже зовсім темно — каганець освітлював тільки стіл, і не було видно мішка під столом, і не було видно обличчя Ліз, тільки ледь-ледь поблискували її очі й волосся...

— Йди до мене, — шепотіла гаряче Ліз, — йди до мене, мій любий, ми будемо з тобою разом, завжди разом, я з тобою піду, куди захочеш, чи до лісу, чи на край світу, ти мені, будь ласка, повір, тому що я тебе кохаю, ти поцілуй мене, ось так, ще, будь ласка, я прошу тебе, ні, не відвертайся, я також тебе поцілую...

І вже Олег не розумів, де він, тому що нічого не було, окрім гарячої Ліз — вона була зі всіх сторін, і це було так солодко й лоскотно...

Двері заскрипіли так, наче пилкою провели по вухах, — страшенно голосно. Кроки матері відразу пролунали поруч.

Олег вирвався з рук Ліз, а може, сам ледве відірвав від неї свої власні пальці і зірвався на ноги.

А Ліз сіла на ліжку і притисла руки до грудей. Олег не стільки побачив це у густій напівтемряві, скільки відчув. І побачив все це очима матері.

А мати від несподіванки злякалася.

— Ви що? — вигукнула вона. — Ви що тут робите? Олеже!

Їй здалося, що вона побачила Олега, потім вона зрозуміла, що це Ліз.

— Я нічого, — сказала Ліз, вона відразу стала дуже далекою. — Я прийшла, ми з Олегом сиділи, розмовляли, я піду, ви не бійтеся.

— Ось цього я не очікувала, — сказала мати так, ніби вона чекала чогось іншого, тільки ось ц-ь-о-г-о вона не чекала.

— А чого — цього? — Олег відразу став агресивний, бо йому було дуже соромно.

— Сам розумієш, — сказала мати. — І від тебе, Ліз, я не сподівалася.

— Вибачте, — сказала Ліз, — я так хвилювалася за Олежика, він збирався втекти до лісу, шукати Мар'янку з Діком, зовсім один, і я умовляла...

— Ліз, ти що?! — обурився Олег.

Це було підлою зрадою.

— Ти можеш сердитися на мене, скільки захочеш, — сказала Ліз, — але я піклуюся тільки про тебе, я знаю, що йти до лісу — це справжня смерть. Ви знаєте, я його так хотіла відволікти, я навіть сама запропонувала в ліс піти, чесне слово.

— Дивне відволікання, — сказала мати і відразу повернулася до Олега: — Ти насправді хотів втекти до лісу?

— Бреше вона, — сказав Олег тупо.

Він не вмів обманювати, але зараз не це було важливо, погано, що Ліз виявилася зрадницею. Вона злякалася матері і хотіла відволікти її.

— Ні, Олеже. — Ліз ніби вгадала думки Олега. — Ні, я не зрадниця, я тебе дуже кохаю, і я краще помру, аніж відпущу тебе до лісу.

Мати несподівано нагнулася. Вона знала Олега краще за всіх на світі. Вона витягнула з-під стола мішок.

— А це навіщо? — запитала вона.

Ліз досягла своєї мети. Про неї забули.

Вона піднялася, закутуючись у куртку, пошукала скинутий черевик.

— Що це? Ти хочеш мене вбити? Ти мене конче вирішив вбити! — Мати доводила себе, викликаючи гнів.

— Я пішла, — сказала Ліз. Але ніхто не звернув на неї уваги.

Бурхлива сцена ще не закінчилася, коли на шум заглянув Старий. Він дізнався, у чому справа, і сказав:

— Я підозрював, що ти придумаєш щось подібне. Тільки в тебе нічого не вийде, ми з Сергіївим домовилися чергувати сьогодні біля частоколу, а тебе від чергування звільнити. Так що ми б все одно помітили. Ет, дурість людська...

— Це не дурість.

— Це не дурість, це егоїзм, — сказала мати.

— А ти знаєш, Ірина права — це егоїзм.

— Я не для себе...

— Ти для себе! Ти для себе хочеш бути героєм, ти для себе хочеш принести на руках Мар'яну, чи приволокти на спині Діка.

— Ви нічого не розумієте!

Олег вибіг з хижки як був, ув одній сорочці. Було холодно, він сидів на колоді, йому не хотілося повертатися, і він усією шкірою відчував, як за ним слідкують — слідкують з хати. І Ліз, і мати, і Старий, і Сергіїв. І ніхто йому не вірить.

А там, в лісі, вони чекають на допомогу...

Було зимно, дуже хотілося закутатися і заховатися, але ж не йти додому. І зрадницька уява почала малювати картини того, як Мар'яна з Діком сидять в гостях у експедиції і сміються, і ласують різними стравами... Це була не його думка, її придумала Ліз, але думка виявилася дуже зручною, і було важко їй не піддатися.

— Олеже! — закричала мати з дверей хати. — Йди спати, застудишся!

Довелося йти, і так все селище слухає.

Олег не розмовляв з матір'ю, вона теж мовчала.

Він заліз у ліжко, і ліжко, як на гріх, все ще пахло Ліз. Її тілом і тією травою, якою вона намастила долоні.

Олег хотів думати про Мар'яну і, засинаючи, викликав з пам'яті її образ. Це було солодке відчуття, але коли він заснув, йому снилося, що він обнімається з Ліз, і він нічого не міг вдіяти з собою уві сні, хоча розумів, що це неправильно.

***

Наступного дня Казик почав вирубувати сходинки в корі дерева. Це була втомлива, марудна робота, до того ж Казик і Дік, що підміняв його, були голодні.

Казик за перший день вирізав сходинок на метрів двадцять униз, до відламку сука, що стирчав зі стовбура. Відламок був міцний. Казик обрізав жолобом довкола кору так, що можна було закріпити за відламок мотузку.

Наступний день пішов на те, щоби вирубати сходинки ще на тридцять метрів донизу. Дік міг би спуститися, як і Казик, сходинками, але Мар'яну потрібно було страхувати мотузкою, бо вона найслабша. Мар'яна просила, щоб вони залишили її на дереві і спускалися без неї, а вона дочекається, поки вони сходять за допомогою, але Дік відмовився це зробити. Він сказав, що може таке статися, що ніякої експедиції немає або вона вже відлетіла. Тоді доведеться повертатися додому — отже, Мар'яні доведеться жити одній на дереві, можливо, десять днів, можливо, два тижні. А за цей час, як сказав він, Мар'яна може перетворитися на скелетик. Він мав рацію, Мар'яна з ним більше не сперечалася. Коли вона вмовляла хлопців залишити її, вона боялася, що вони піддадуться на її палкі умовляння і залишать одну — а вона би померла від страху й самотності.

Казик відшукав невеличкий отвір у стовбурі, вигнав з нього отруйну змію. Вийшла ще одна станція — місце, де можна було

закріпити мотузку. Не вистачало ще трьох, чотирьох таких станцій, аби спуститися на землю — вона була ще дуже далеко.

На четвертий день Дік піднявся до залишків кулі, у хмару, і приніс звідти ще одну мотузку. На щастя, йому вдалося вполювати деревинного зайця, і вони сяк-так поживно поїли, а оскільки намучилися від голоду, то проспали годин із десять. Минула вічність відтоді, як вони залишили селище, а мета їхньої подорожі була майже такою ж далекою, як і першого дня.

Коли вони прокинулися, погода була дуже хороша і було далеко видно. Казик, перш ніж спуститися донизу, до своєї роботи, нагострив ніж, який зменшився удвічі — так сточився. Потім Мар'яна намастила йому руки залишками мазі — пальці у Казика кровоточили і розпухли. Добре ще, що біль від укусу щелеп утамувався. Казик пішов на свій спостережний пункт дивитися у той бік, де повинен бути табір експедиції. Він сидів там півгодини, але його ніхто не підганяв, бо всі розуміли, що хлопчик працює більше за всіх. Він дивився, поки не побачив, як піднімається блискуча кулька — це Павлиш летів на всюдиході на той берег озера. Тепер вони не сумнівалися, що знають, куди йти.

З другою мотузкою справи у Казика пішли швидше. Того самого дня він зумів прокласти дорогу метрів на п'ятдесят. Роботи залишилося ще на два дні.

Ці два дні минули тоскно і нецікаво. Мар'яна часто ходила на пункт спостереження і чекала, коли щось підніметься над берегом озера. Вона бачила, як Павлиш із Клавдією полетіли на той берег озера — до золотої гори. Це була перша мандрівка Клавдії по планеті. Вона була напружена і оживилася тільки тоді, коли побачила золоті самородки, вимиті потічком біля гори, і товсті, ніби блискучі канати, золоті й кварцеві жили. Павлиш теж був вражений цим видовищем. Йому захотілося викувати для Саллі золотий браслет, тільки у нього не було інструментів. Коли вони повернулися, Клавдія змусила його двічі пройти дезинфекцію — Павлиш бурчав, його втішали тільки гіллясті самородки, які він розклав довкола і милувався ними. Політ у гори знову довелося відкласти, а можливо, Павлиш підсвідомо знаходив справи, щоби відкласти його. Політ в гори був святом, ялинкою, навколо якої можна потанцювати. Але після свята завжди настають сірі будні. До того ж, він ніяк не міг залишитися наодинці з Саллі. Клавдія не випускала їх з поля зору. Саллі до цієї ситуації ставилася з гумором, до того ж, вона любила Клавдію і не хотіла її засмучувати.

А тут ще надійшов день народження Павлиша. Клавдія з Саллі постаралися на славу, накрили такий чудовий святковий стіл з тортом і свічками, що Павлиш був розчулений.

***

А Казик через два дні, нарешті, дістався до того місця, де за п'ятдесят метрів від землі стовбури розходилися пірамідою, звідси вже можна було спуститися без мотузки.

Гукнувши нагору, щоб не хвилювалися, він сповз на землю. Це було щастя — йди, куди заманеться. Земля була м'яка, по ній можна було бігати, стрибати і нікуди не впадеш. Казик побіг довкола стовбура, щоби пошукати торбину з їжею, скинуту минулого тижня під час катастрофи кулі, але не знайшов — чи хтось її потягнув, чи вона загубилася у підліску. Казик так відвик жити в лісі, що мало не утрапив в кігті до шакала, ледве від нього втік. Тікати від шакалів Казик не любив, але що поробиш, коли від ножа залишився жалюгідний недогризок, таким навіть шкіру шакалові не пропореш. Казику вдалося назбирати грибів, і він приніс їх нагору, на розсоху.

Наступного ранку вони почали спускатися униз.

Дік прив'язав мотузку до стовбура дерева, а потім Мар'яна, тримаючись за неї і впираючись ногами в неглибокі сходинки, спустилася до відламка сука і там зупинилася. Казик був уже нижче, на наступній станції. Потім Дік відв'язав мотузку і спустився сходинками до Мар'яни. Відпочивши, вона почала спускатися нижче, до Казика. Спускання на землю було дуже повільне; Мар'яна втомлювалася, а відпочинок над прірвою допомагав мало. З кожним метром її руки слабнули і ноги все більше тремтіли, вона не зізнавалася у цьому, але хлопці все бачили.

А тут ще уперіщив дощ. Струмені дощу хляскали по руках і голові, силуючись змити людей-мурашок з велетенського стовбура, і нікуди було подітися. Мотузка відразу набухла, стала важкою, слизькою, ноги погано трималися на східцях.

Залишалися ще дві станції.

Дік зверху кричав, щоб Мар'яна зупинилася і не йшла донизу, але їй було несила стояти, розпластавшись під струменем, що хлюскав її, намагаючись змити, і вона продовжувала спуск. Дівчина проминула передостанню станцію, залишалося ще метрів тридцять-сорок, а там вже стовбур робився ширшим і спускатися стало спокійніше.

Казик, коли спускався на землю і знову піднімався, не встиг приготувати мотузку, і Мар'яна сповзала без неї, намацуючи но-

гами сходинки і притискаючись животом до слизької нерівної кори.

Казик намагався спускатися недалеко від Мар'яни, він боявся, що вона зірветься, хоча розумів, що в такому випадку йому дівчину не втримати. Але все одно тримався ближче і підказував їй, куди ставити ногу.

Дівчина дісталася до того місця, де стовбур почав розширюватися, і зрозуміла це, оскільки внизу була вже не прірва, а крутий схил. І Казик теж перевів дух: все закінчилося більш-менш вдало. Затуляючи очі від дощу долонею, він подивився нагору, як там спускається Дік.

І в цю мить він почув короткий, зовсім тихий крик — і мимо, зачіпаючи і заледве не потягнувши за собою, пролетіла Мар'яна. Вірніше, вона не пролетіла, а скотилася цим крутим схилом, який був усе ж крутим настільки, що втриматися на ньому було неможливо. Казик з жахом дивився, як її тіло летить донизу.

Він не пам'ятав, як опинився на землі — ніби навіть і не дивився на східці, а тримався, як жучок, за кору. Він підбіг до Мар'яни, яка лежала, розкинувши руки. Він кликав її, а вона мовчала. Він приклав вухо до її грудей і довго не міг почути биття серця.

Цієї миті до нього підбіг Дік. Він відштовхнув Казика і наказав йому тримати куртку над головою Мар'яни, щоби дощ не падав на обличчя. Казику було холодно, і дощ боляче хльоскав.

— Вона жива, — сказав Дік.

Він обмацував її руками, перевіряв, чи немає переломів. А коли доторкнувся до неприродно підігнутої ноги, Мар'яна, не розплющуючи очей, застогнала, і вони зрозуміли, що в неї зламана нога, а це дуже погано.

Дік пішов в ліс і зрізав тонкі палиці.

Мар'яна була у напівзабутті, очевидно, вона ще вдарилася і тому втратила свідомість, але коли Дік почав прилаштовувати палиці до ноги мотузкою, яку приніс з собою, вона закричала від болю, заплакала і отямилася. Дік не слухав її плачу, хоча Казик просив його зупинитися і не мучити Мар'яну. Та Дік все ж спочатку перев'язав ногу так, щоб вона була нерухомою.

Вони обережно віднесли Мар'яну до лісу, де під густим шатром листя злива не так лютувала. Вона вже зовсім опам'яталася, їй було боляче, але вона терпіла.

— Як безглуздо, — говорила Мар'яна, — як я вас підвела.

— Мовчи, — наказав Дік. Він намагався розпалити вогнище, а Казика відправив на пошуки великого порожнього горіха, щоби в ньому закип'ятити воду.

— Нічого, — казав він, — ми все ж спустилися.

Мар'яна так втомилася, що незважаючи на біль, увечері заснула. А Дік з Казиком ще довго сиділи біля вогнища і думали, що робити далі, оскільки все це було вкрай складно.

Можна було, звісно, відіслати Казика назад у селище. Але йти туди потрібно днів п'ять, якщо не більше, і йти важко: болота, густий ліс — погані місця. Та й залишатися Дікові з Мар'яною було небезпечно. Одна людина обов'язково мусить ходити на полювання, за хмизом, і тоді Мар'яна залишиться одна, беззахисна. А ліс не любить беззахисних. Якщо навіть залишити їй бластер, все одно може підкрастися якась гадина, її навіть не помітиш.

— Гаразд, — сказав нарешті Дік. — Ми зробимо санчата і потягнемо Мар'яну до ріки.

— Правильно, — відразу погодився Казик. — Головне — переправити її через ріку або хоча б одному з нас переправитися. Правда? Ми дійдемо до людей і покличемо їх.

— Так і зробимо, — сказав Дік. — До ріки ми її дотягнемо за півдня. Там би переправитися.

— Тільки б вони не полетіли, тільки б зачекали, — пристрасно сказав Казик, наче молився. — Вони не повинні полетіти. Вони повинні зрозуміти, що без їхньої допомоги нам тут кінець. Адже вони із Землі, вони сильні, вони все розуміють.

— Давай спати, — запропонував Дік, — спи, а я посиджу. Потім розбуджу тебе. Завтра дійдемо до ріки.

— Дійдемо, — сказав Казик.

— Нам вже небагато залишилося.

Дощ стукотів по листю, він затихав, а важкі краплі зривалися і падали на мох.

***

Того дня вони до ріки не дійшли, хоча вона зверху здавалася близькою. По дорозі до неї треба було перебиратися через болото, до того ж вони втратили багато часу, щоби змайструвати санчата для Мар'яни.

Дік зрізав жердини для санчат, але тонких ліан, щоби їх зв'язати, не виявилося.

Мар'яні стало гірше від болю, який її не відпускав, і від струсу мозку. Щоправда, вони не знали, що у Мар'яни струс мозку, але її нудило, боліла голова, і вона ледве упізнавала своїх товаришів. Синці на грудях, на щоці, на боці стали чорними.

Вночі знову здійнялася буря, щоправда, майже без дощу. Блискавки били по стовбуру дерева і скочувалися на землю вогненними зміями. Дік зрадів, що вони встигли злізти.

Поривом бурі зірвало з верхніх гілок рештки повітряної кулі — вони побачили її падіння і спочатку в темряві не зрозуміли, що це таке: блискавки освітлювали чорне блискуче покривало, яке повільно опускалося в ліс.

Вранці Казик обережно підкрався до невідомої істоти, яка лежала неподалік від них, і зрозумів, що це їхня стара куля. Вона тепер зовсім не була схожа на кулю, і навіть важко було уявити, що вона могла підніматися у повітря. Від оболонки залишилися тільки величезні розірвані шматки, а від кошика — жалюгідні уламки. Але були мотузки, була плівка міхурів. Отож Дік з Казиком зробили чудові санчата для Мар'яни і навіть зверху прилаштували щось на зразок запони, щоб у річці не мучила мошкара, яка висить там у повітрі чорними хмарами.

Увесь наступний день пішов на переправу через болото, в якому було тисячі гадин, і заночувати довелося на малесенькому острові, сплетеному з водоростей і очерету. Острівець притулився до берега річки.

Мар'яна марила, у неї була висока температура, і нікому їй було подати ліки, оскільки у ліках розумілася тільки вона сама.

Острівець ледь-ледь погойдувався — під ним текла ріка, якщо сильно наступити, то нога провалювалася. Вночі Казик убив велику змію, яка також хотіла перечекати ніч на острові. Казикові здавалося, що вони відлетіли з селища дуже давно — можливо, рік тому, і відтоді кудись йдуть, повзуть і видряпуються, і ніколи це не закінчиться. Щоб відволіктися, він уявляв собі солодкі картини зустрічі зі справжніми землянами, а потім став згадувати назви всіх гір на Землі висотою більше восьми кілометрів. Ці слова мало що означали для Казика — вони були заклинанням, ниточкою, яка зв'язувала його із Землею.

Вранці вони зварили і з'їли змію, а потім шукали придатні стовбури, щоби зробити пліт, і змучилися, пробираючись до болотистого берега піщаними косами і заростями кущів.

Мар'яну вони ні на секунду не залишали одну. Тим паче, що місця були незнайомі і небезпечні. Тут зустрічалися інші болотяні тварюки. У глибині болота, вище по ріці, куди вони не заходили, було якесь скупчення тварин — якщо видряпатись на дерево, можна побачити, як вирує вода, наче її мешканці живуть у постійній ворожнечі.

Лише надвечір Дік знайшов два повалені дерева, але вони лежали вкрай незручно, в болоті, і незрозуміло було, як їх витягнути і зв'язати. Казик зметикував, що коли обрізати коріння, що тримало їхній прибережний плавучий острівець, його можна підігнати до дерева. Так вони і зробили: притягнули дерева до острівця і вийшов корабель — сирий, ненадійний, майже некерований, але він плавав.

Під Мар'яну підклали багато сухої трави і гілок, застелили їх шматками міхурів із кулі — їй було сухо. Мар'яна терпіла, тільки інколи стогнала. Нога була червона, розпухла. Їй було важко задовольняти усі людські потреби. Вона соромилася, незважаючи на біль, і нічого не хотіла їсти. Казика вона менше встидалася, а Дік відходив убік. Казик доглядав за нею, як за великою Луїзою, коли вона хворіла, він усе вмів. А Дікові було страшно. Набагато страшніше, аніж у лісі.

Наступного дня Дік зробив довгі жердини, щоправда, вони були не дуже тверді і гнулися.

Казик назвав новий корабель — "Золота лань". Вони з Діком сильно відштовхнулися жердинами, корабель-острівець неохоче

відірвався від берега і поплив. Його зносило вниз, але ця протока, перша з трьох чи чотирьох, які треба було подолати, була тиха і мілководна. Вони діставали жердинами до дна навіть на середині.

Мандрівка виявилася легкою, і всі розвеселилися. Мар'яна приніднялася на ліктях і дивилася, як вони пливуть.

Вони ще ніколи не плавали на великій воді, і це було дуже цікаво. Якщо дивитися униз, то крізь прозору воду було видно піщане дно, водорості, що тягнуться догори, і навіть інколи рибу. Над ними кружляли незнайомі птахи, маленькі і крикливі, інколи одна з них кидалася у воду і вихоплювала з неї рибину.

Проміжок між першою і другою протокою був нешироким і низьким, це була вузька смуга гальки, обмитої водою. Їм легко вдалося перетягнути у другу протоку свій корабель. Щоправда, на це пішло години з три, і Казик з Діком дуже втомилися, та й острівець ледь тримався на воді. Зі смуги гальки вони побачили широке і швидке русло, а за ним — третє — ще ширше. Поміж другим і третім руслом був довгий пагорб, порослий травою, і як перетягнути через нього корабель, ніхто не знав. Тому вони вирішили, що дозволять воді нести корабель вниз, ближче до озера, туди, де протоки сходяться.

Заночувати довелося на протилежному березі протоки, біля самого озера — так далеко їх віднесло вниз. Але вони все ж переправилися.

Наступного дня вони мусили зробити найважче.

Казик спав, Мар'яна то засинала, то прокидалася, і Дік, щоби не будити Казика, сам кип'ятив воду в порожньому горісі над багаттям, щоби давати Мар'яні пити. Дік був впевнений в лікувальних властивостях гарячої води. Потім він, хоча й дуже хотів спати, лазив кущами, шукаючи інші стовбури чи великі суки, щоб укріпити острівець.

Вночі знову мжичив дощик, проте, не злий, а теплий. Дік накрив усіх плівкою. Мар'яна не спала. Нога боліла, і здавалося, що по ній б'ють молотком зі швидкістю ударів пульсу. Їй хотілося відірвати цю прокляту, тяжку, нерухому ногу. Крізь отвір у плівці вона дивилася в чорне небо. Було сиро і душно, поруч хрипів уві сні Дік, зривався, сварився з кимось Казик. Мар'яна намагалася думати про Олега, як він там — напевно, вже пішов до корабля, бо вирішив, що вона загинула. Він, напевно, дуже страждає. Вона раділа, що страждає він марно — вона жива і повернеться до нього. А потім раптом заплакала, тихо, щоб нікого не розбудити. Вона плакала, бо

уявила собі, що їй відріжуть ногу, оскільки у неї гангрена, і Олег розлюбить її і покине. Тоді нехай він летить на Землю, а вона залишиться тут, у селищі. Селище буде зовсім порожнє, у ньому залишаться Мар'яна та сліпа Христина, і Мар'яна буде піклуватися про Христину і годуватиме козу...

***

Вони зібралися усі разом, тільки без дітлахів. З молодших прийшла лише Фуміко, сестричка Казика. Всі ці дні вона ні з ким не бавилася, але й не плакала — вони з Казиком ніколи не плакали. Вона ходила, як автомат — нічого не бачила, нічого не чула. Не було й Старого. Старий застудився і уже третій день не вставав.

У великій кімнаті Сергіїва було просторіше: троє відсутніх — багато для маленького селища. Відразу відчувалося, що їх немає, що поруч — порожні місця.

— Ми йдемо, — сказав Сергіїв. — Ми йдемо з Олегом, тому що чекати більше не можна.

— Ще рано, — не погодився Вайткус, — у мене ще нічого не достигло.

— Діти назбирали грибів, — сказав Сергіїв. — Цього року літо дуже тепле, але нема гарантії, що тепло протримається. Ти пам'ятаєш, як два роки тому літо почалося спекою, а потім відразу пішов сніг? Це може повторитися. А зараз вже більше тижня стоїть тепло, і сніг біля перевалу повинен підтанути.

— Ми підемо удвох, — сказав Олег. — Нам багато їжі не потрібно.

— Олег правий, — підтримав Сергіїв.

— А що це змінить? — раптом втрутилася мати.

Олег розумів, що вона зараз почне шукати аргументи проти цього походу. Він чекав, що зараз вона скаже про це — розумно і впевнено, і всі її зрозуміють, послухаються. І Олег залишиться з нею.

— Нема ніякої гарантії, що ви зможете налагодити зв'язок.

— Мамо, я вже давно це чув, — сказав Олег. Решта мовчали, оскільки розуміли, що саме він мусить відповісти матері. — Двадцять років тому не було часу. Корабель був мертвий, холодний, обидва зв'язківці загинули, ти сам знаєш, і капітан загинув — усі, хто був на пульті керування, загинули. Тоді потрібно було вижити, усі думали, як піти, ніхто не планував залишитися і замерзнути на кораблі, правда?

— Правда, — погодився Вайткус.

— Якщо наші заблукали, потрапили на острів, не можуть повернутися, то наша надія — корабель.

— Не мели дурниць, — не вгавала мати. — Корабель в горах.

— Мамо, — сказав Олег. — Ми довго все обмірковували. Якщо ми відремонтуємо зв'язок, наш сигнал перехоплять. Розумієш? Поки ця експедиція тут, є шанс, що наш сигнал почують.

— Такого шансу немає, — вперто сказала мати. — Сигнал справжнього космічного зв'язку — гравіграмма. А в них тут планетарний зв'язок. Радіосигнали. Нащо плекати нездійсненні надії?

Очі в Ірини були вологими, вона ледь втримувалася, щоби не заплакати, і від цього її обличчя було злим і напруженим.

— У цьому й справа, — сказав Сергіїв, — що ми спробуємо налагодити не космічний зв'язок, а планетарний.

— Вам його не відремонтувати.

— Його налагодити простіше. Тому ми й ідемо, мамо, саме зараз, — сказав Олег. — Коли ми додумалися до цього, я ледь не застрибав від радощів.

— І мовчали? — запитала Ірина.

— Вайткус знає, — сказав Сергіїв. — І Старий також. Але ми не хотіли говорити про це раніше.

— Дурні таємниці, — буркнула Лінда. — Нікому не потрібні таємниці.

Вона теж не хотіла, щоб Сергіїв пішов.

Олег дивився на старших. Усе було вирішено. Тепер доля селища в його руках. І в руках Сергіїва. І треба встигнути.

У цей момент двері хижки різко відчинилися, мало не розірвавши мотузки, які тримали їх.

Громіздкий силует Старого виник на порозі.

Він не увійшов в будинок. Він обвів повільним поглядом усіх, хто сидів за столом.

— Борисе, цього ще бракувало! — Прихід Старого дав Ірині можливість зірвати на ньому злість, навіть ненависть до людей, які загрожують життю Олежика. — Ти ж хворий! Ти збожеволів! Іди, геть іди!

Старий засміявся. І це було дуже дивно. Час був не для сміху.

— Ідіоти, — сказав він весело. — І я головний ідіот!

— Сідай! — наказала Лінда і піднялася, щоб допомогти Старому. Напевно, вона подумала, що Старий марить.

— Тепер послухайте мене, — сказав Старий. Він підійшов до столу, сперся на нього своєю єдиною рукою, і світло каганця від-

билося в його очах. — Ми говорили, як би відремонтувати планетарний зв'язок на "Полюсі". Говорили?

— Звичайно, — погодився Сергіїв.

— Тільки останні ідіоти могли витрачати на це час, — мовив Старий урочисто. — Тому що планетарний зв'язок не потрібно ремонтувати.

— Чому? — запитав Вайткус.

— А тому, що його потрібно просто увімкнути!

— Що ти маєш на увазі? — запитав Сергіїв, який вже зрозумів, що Старий не марить. Старий щось придумав.

— Хто мені скаже, де ще, окрім відсіку зв'язку, на кораблі є передавач?

— Ти правий, — майже відразу відповів Сергіїв. — Ми повні ідіоти.

— Де? — запитав Олег. — Що він має на увазі?

— Простіше не буває, — вигукнув Сергіїв. — Передавач є на катері. На рятувальному катері, який залишився на "Полюсі".

— І наскільки мені відомо, — сказав Старий, — передавач катера абсолютно справний. А ми й не думали про нього тільки тому, що були впевнені — нас тут ніхто не почує.

Стало зовсім тихо, ніби Старий сказав ці слова незрозумілою мовою. І кожен сам для себе перекладав їх.

— Ага, — пробасила в тиші Луїза. — Це інша річ!

Це, справді, інша річ, подумав про себе Олег. Це інша річ. За хвилину до слів Старого похід до корабля був жертвою, підкоренням перед холодною розумною Необхідністю. Кожен крок до корабля віддаляв Мар'яну і забирав у друзів шанс на порятунок. Хвилину тому, вже підкорившись ненависній Необхідності, Олег проклинав похід і тих, хто змушував його йти до "Полюса", усі були ворогами, оскільки готові були змиритися із загибеллю Мар'яни... Ідея Сергіїва, хоч і давала якусь тінь надії, та не обіцяла надії негайної... Яке добре, гарне обличчя у Старого. Який він розумний і мудрий. А чому не я? І відразу ж виникло, як удар, як сором, усвідомлення, що про передавач на планетарному катері мав би згадати він, Олег. І не треба було ніякого польоту на повітряній кулі до річки. Вже давно, десять днів тому, два тижні тому потрібно було летіти на "Полюс" і викликати земну експедицію...

— Я мав подумати про це раніше, — сказав Сергіїв. Він був похмурий, ніби слова Старого його не втішили. І Олег зрозумів чому: він був батьком Мар'яни і думав зараз так само, як і Олег.

І був злий на себе так само, як Олег. І тоді Олег вперше відчув родинні почуття до Сергіїва — вони обидвоє люблять Мар'яну.

— Чого ж ми стоїмо?! — Олег спочатку почув цей крик, а вже потім зрозумів, що це кричить він сам. — Треба негайно йти!!!

— Спочатку зберемо усе по засіках, — сказав Вайткус, — щоб ви не померли від голоду.

***

— Ти йдеш вранці? — запитала Ліз, коли всі розходилися.

У ці дні вона до Олега не підходила, мовчала, тільки дивилася на нього здалека пильно і жалісливо. І мати з Олегом теж не говорила про той вечір. Олег наче й розумів, що сам винен — не треба було жаліти Ліз і тоді б він не став брехуном, адже навіть важко уявити собі негідника, який цілується з дівчиною, коли інша, яку він кохає, гине в дикому лісі. І тому він просто намагався про це не думати, а думав про Мар'яну і про похід на корабель. І це у нього, варто сказати, чудово виходило. Так наче Ліз взагалі не було в селищі. І тому, коли вона підійшла, Олег відразу згадав і відчув свою провину, і у ньому виникла злість на Ліз. Він ненавидів навіть запах духмяної трави, який йшов від неї. І напевно він сказав би щось несправедливе і образливе, але в цей момент він був уже у горах, на "Полюсі" і вмикав рацію...

— Йду, — відповів Олег. — І не треба мене жаліти. У мене все в нормі.

— Так, звичайно, я дуже радію. Але мені за тебе страшно. Адже мені від тебе нічого не потрібно, розумієш, тільки б ти на мене не сердився і пам'ятав мене.

— Добре, — відповів Олег, озираючись довкола, чи хто не чує їхньої розмови. — Я пам'ятатиму. Ти не хвилюйся.

— Підемо ввечері погуляємо? — запитала Ліз тихо, одними губами.

— Погуляємо?

— За частокіл, недалеко.

— Ти що? — щиро здивувався Олег. — Я всю ніч збиратимуся, ми удосвіта виходимо.

— Ми недовго, — просила Ліз. — І ти повернешся.

— Подивимося, — сказав Олег.

Йому знову було шкода цієї дівчини, і в його руках і губах жив соромітницький, але незабутній спогад про її шкіру і вуста, і він розумів, що не можна з нею нікуди йти, і не хочеться, адже й справді не хочеться...

І він втік у майстерню, щоб допомогти Сергіїву зробити кішки — залізні кігті, з якими легше і безпечніше переходити льодяні скелі. А потім він забув про Ліз.

А вона довго стояла біля частоколу, подалі від воріт, у тіні, чекала, хоча й сама не вірила, що він прийде. Потім замерзла і поплелася спати, а Олег повернувся додому ще пізніше, коли Сергіїв вигнав його, щоб виспався перед походом.

І тільки коли лягав, Олег згадав про Ліз і подумав з полегкістю — "Ну й добре, що я забув".

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ього разу урочистих проводів не було. Не той настрій і не той похід.

Було зовсім рано, дітлахи ще спали, біля воріт зібралися тільки старші і прибігла Фуміко, вона до останньої миті сподівалася, що її візьмуть. Вона підслухала, що Олег розмовлятиме з тими, хто врятує Казика, і хотіла почути, як це все відбуватиметься. Але звичайно, і мови не могло бути про те, щоб брати її в гори: вона слабенька, буде тягарем.

Зі своєї хижки поспішала Ліз. Вона несла торбинку. Ліз не проспала, але затрималася, шукаючи, що б таке смачненьке дати з собою Олежику. Вона була як мишка — завжди ховала смачні речі, але інколи забувала про них. А тепер перекопала все і знайшла солодкі корінці, грудку цукру, ще минулорічного, і жалюгідні рештки своєї зимової спроби спекти пиріг. Ліз хотіла загорнути все якомога гарніше, але поспішала і не виходило — пересипала все у звичайну торбинку, з якою ходять по гриби, і побігла до частоколу.

Олег взяв торбинку, і йому здалося, що всі сміються. Ліз стояла за два кроки від нього і дивилася так, ніби хотіла втягнути до себе в очі.

Мати посунулася, щоб встати між Олегом і Ліз, і почала поправляти йому комір куртки. Олег не впирався.

— Добре, — сказав Старий, — не марнуватимемо часу.

— Сьогодні всі на просапування підуть, — сказав Вайткус.

Голос його на секунду затремтів, і Олег здогадався, що Вайткусу погано — всі йдуть, а його залишають з жінками і дітьми. Але у Вайткуса були слабкі легені і хворе серце. Йому не можна далеко ходити. І він дуже багато працював — на ньому був город і все господарство.

Заплакала Лінда. Вона не сказала жодного слова, але плакала. Ще недавно вона проводжала Томаса, і Томас не повернувся. А тепер вона з Сергіївим, і ось він також йде в гори.

Олег із Сергіївим поправили мішки і швидко пішли в напрямку гір. По землі стелився туман, трохи парило, день обіцяв бути теплим. Олег поспішав, він вгадував знаки їхньої минулорічної подорожі. Сергіїв у всьому слухався його — він вірив у пам'ять Олега. Вони майже не розмовляли, тільки по ділу.

Гриб-гігант був на колишньому місці, він навіть підріс за зиму. Вони не затримувалися біля нього — вже темніло і Олег хотів дійти до печери, а якщо вдасться, і далі. Кожного дня вони повинні проходити більше, ніж минулого року.

***

Вони хотіли почати переправу через широкий рукав ріки удосвіта, але поки укріплювали острівець, що розлізся за ніч, Мар'яна заснула. Вночі вона не виспалася, а тут пригрілася і заснула. Дік з Казиком не будили її, вони відійшли подалі берегом і чекали, коли вона прокинеться.

— Втомився? — запитав Дік.

Казик здивувався. Дік ніколи не питав про такі речі. Якщо чоловік втомився — це його особиста справа. Коли ти дуже втомився, Дік візьме у тебе мішок або здобич. Нічого не скаже, просто візьме. "Може, він теж втомився?" — подумав Казик, а вголос сказав:

— Нічого, небагато залишилося.

Дік ударив його по плечу долонею, не боляче, але відчутно. Казик думав: "Ось ми сидимо поруч з Діком, і він не знає, як я його люблю. Я його люблю більше за всіх, навіть більше за Мар'яну і тітку Луїзу, тому що я хочу бути таким, як він — сильним і мовчазним. Добре було би, якби ми з ним дружили і на Землі. Адже я швидко виросту і теж стану дорослим, а він ще довго буде молодим. Ми зможемо разом вирушати в далеку мандрівку".

— А може, підніземося на Еверест? — запитав Казик вголос.

— На біса тобі той Еверест? — сказав Дік, який зрозумів, що Казик знову думає про Землю.

— Ну, на полювання, — припустив Казик.

— На полювання там не можна, — сказав Дік. — Я запитував у Старого. На Землі не полюють. Не хочу я на Землю.

— І не хочеш подивитися?

— Подивитися можна, — сказав Дік. — Тільки залишатися там не хочу. Мені нудно. Там того не можна, цього не можна... Вони сидять у чистеньких хатках і бояться мікробів, я знаю.

— Якби вони боялися, — розважливо заперечив Казик, — ми би сюди не прилетіли.

— А ми тут до чого?

— А до того, що ми і є вони. Ми одне і те саме. Ми куди йдемо? До них. Тобто до себе. Я так розумію. Ми наче заблукали в лісі і тепер хочемо вийти. Вони сильні, гарні, як на фотографії.

— А ми для них брудні, — сказав Дік.

Казик не сперечався, тому що розумів, чому Дік так говорить. Це не зменшувало його любові до Діка: так розуміння слабкостей коханої людини навіть робить її ближчою. Дік боявся людей із Землі, бо заздрив їм.

— Ми там теж не будемо останніми, — сказав Казик.

— Де?

— На Землі. Там наші таланти знадобляться. Ми будемо слідопитами. На Дальньому космічному флоті.

— Візьмуть нас... вони з пелюшок вчаться, — викрив себе Дік.

— Хлопці, — покликала Мар'яна. — Ми чому не пливемо?

— Прокинулася? — Дік підвівся. — А ми вирішили трохи відпочити, бо важко буде пливти. Ти як, нога не болить?

— Краще, — збрехала Мар'яна.

— Пити хочеш?

-- Дай.

Дік приніс їй води у шкаралупі. Він підтримав її голову, щоби зручніше було пити, потилиця Мар'яни була дуже гарячою. Дік хвилювався за Мар'яну — у них зовсім не було ліків. Дікові завжди подобалася Мар'яна, більше за всіх у селищі. Але він все розумів про Мар'яну та Олега і відчував у цьому несправедливість... Проте, не ображався. Вони так хочуть, нехай.

Вони зіпхнули у воду острівець і почали відштовхуватися жердинами від м'якого дна. Жердини грузли, і штовхати було важко, тому їх все більше відносило униз. Берег віддалявся, але той, інший берег, теж віддалявся, оскільки ріка ставала ширшою, готуючись влитися в озеро. Жердини вже не досягали дна, і Дік з Казиком почали гребти широким пружним листям, яке вранці знайшли на березі. Течія була сильна, і невідомо було, чи допомагає їм веслування. Здається, не допомагало.

Вони спітніли і втомилися. Мар'яна засмутилася, що не може їм допомогти. Одна із колод відв'язалася, і довелося згаяти багато часу,

перш ніж зв'язали розірвану мотузку і причепили колоду на місце. За цей час їх віднесло ще нижче, праворуч було озеро — сіре і гладеньке, по ньому були розсіяні темними плямками острівці, що утворилися в дельті, за ними сіра імла, дальній берег ховався в тумані.

Їх пронесло над мілиною, але вони не встигли за неї зачепитися, оскільки Дік надто сильно натиснув на свою жердину, і вона обламалася, а Дік мало не впав у воду. До того ж острівець — основа плоту — весь якось розлізся, і тільки колоди утримували вкупі усю цю масу болота і коріння; за кораблем по ріці плив хвіст гілля і водоростей.

Береги різко розійшлися в різні боки, подув вітер — зовсім інший, аніж у лісі, свіжий, — їх хитнуло, і хід корабля сповільнився. Ріка була позаду.

— Що трапилося? — запитала Мар'яна.

— Нічого, — відповів Дік. — Пливемо.

— Так навіть краще, — сказав Казик. — Тут течія спокійніша. Вигребемо.

Але течія все-таки була, і їх тягнуло усе далі від берегів, поки вони не наскочили на мілину, яка попереду висовувалася з води пласким, мало не на рівні з водою, піщаним острівцем.

Якщо не дивитися на нікчемну смужку піску, яка відділяла їх від простору води, здавалося, що вони продовжують пливти озером. Гирло річки, яка винесла їх назовні, було таке широке, що низька порість по берегах річкових рукавів здавалася лише хутряною габою на сірій тканині. І була дуже далеко. А оскільки вони почали переправу пізно, у другій половині дня, то вже починало сутеніти. Вони розклали на острівці багаття, і підігріли води для Мар'яни. Дік і Казик напилися просто з озера, вони пили багато, навмисно багато, бо коли нап'єшся води, це допомагає від голоду. Щоправда, їм не допомогло.

Увечері Дік намагався ловити рибу — у нього ще залишалося кілька стріл. Але він ніколи раніше не стріляв у рибу з арбалета, тому ніяк не міг поцілити. А бластер він беріг — він не знав, скільки в ньому залишилося зарядів, і боявся, що скоро той перестане стріляти.

Ніч видалася тяжка. Піднявся вітер, і хвилі перекочувалися через острівець. Кораблик похитувався, і доводилося весь час підштовхувати його жердинами на мілину. А коли хвилі стали зовсім великі, Дік і Казик залізли в холодну воду і утримували так пліт. Мар'яна теж не спала.

***

Олег із Сергіївим йшли без нічого, йшли швидко і, головне, йшли інакше. Змінилося їхнє ставлення до дороги. Минулого року ця подорож була майже неможливою, вони на неї зважилися лише з відчаю. Смерть Томаса була єдиною платою за досягнення цієї неймовірної мети, і сам "Полюс" здавався таємничим, далеким спогадом, реальність якого була сумнівною.

Зараз вони йшли по важкій дорозі до певної мети з конкретними намірами. Головне — дійти якомога швидше і зв'язатися з експедицією.

Сергіїв буденно і спокійно визнавав у поході верховодство Олега, і оскільки старший намагався нічим не підкреслювати різницю у віці і досвіді, то Олег теж спокійно не визнавав цієї різниці. Це була подорож двох дорослих чоловіків.

Вони якраз проминули велетенський гриб і йшли поміж скель, коли Сергіїв запитав:

— Ти насправді кохаєш мою Мар'янку?

— Мені так здається, — відповів Олег. Він подумав, що більш категорична відповідь буде неприємна Сергіїву.

Сергіїв наче не помітив дипломатичності відповіді.

— Ніхто з нас не міг й подумати, що ми доживемо до весілля, до весілля наступного покоління.

— Про це ми з нею не говорили, — зніяковів Олег.

Він згадав про Ліз, і йому захотілося заховати цю думку якнайглибше, щоб Сергіїв її не побачив.

— Якщо все минеться, — сказав Сергіїв, — селище цього весілля не побачить. Селища не буде. Його зжере ліс.

Олег озирнувся. Йому здалося, що за ними йде слон. Уже почало сутеніти, і від снігових струменів світ був закований у сіру імлу. Сергіїв йшов спокійно. Він покладався на інтуїцію Олега.

— Мені його не шкода, — мовив Олег.

— А мені шкода, — відповів Сергіїв. — Це майже половина мого життя і більша частина життя свідомого.

— Ти хочеш додому?

— Не в цьому річ. Ми прожили довгі роки бідними і безсилими, людина із Землі, побачивши нас з тобою, вирішить, що бачить мавп. А я упевнений, що коли ми повернемося додому, то у спогадах залишаться перемоги і урочисті моменти, яких ти й не помітив.

— Я був маленький?

— Для тебе було природньо, що ми залишаємося людьми, що ти ходиш до школи і їси ложкою. А знаєш, яке свято було, коли я зробив першу ложку?

Олег різко смикнув Сергіїва за рукав, звалив з ніг, той тільки крякнув від болю.

Над головами промчала чорна зграя. "Як вершники апокаліпсиса", — подумав Сергіїв, дивлячись на стрімкий і рівний рух чорних тіней.

— Що це було? — запитав він Олега.

— Не знаю, — відповів той. — Я їх якось бачив, давно вже, але не знаю, хто вони. Ти говорив про ложку?

— А ще було багато смішного, — сказав Сергіїв. — Ми часто сміялися. Раніше частіше, ніж тепер, — тепер ми втомилися.

Вони проминули печеру, де минулого разу Олег провів тривожну ніч. Можливо, варто було залишитися на ніч у печері — все ж прикриття, але ще не зовсім стемніло і невідомо було, яка погода чекає їх завтра. Впертість, з якою мокрий сніг застилав землю, насторожувала. Сергіїв не сперечався з Олегом, хоча втомився значно більше, ніж він. Уже через півгодини Олег пошкодував, що вони не зупинилися у печері. Пішов такий густий сніг, що Олег боявся заблукати. Вони поставили палатку, залізли в неї, обнялися. Вночі стало зовсім холодно. Сергіїв, поки не заснув, розповідав, що мати Мар'яни його не любила. І навіть хотіла піти від нього, але залишилася через Мар'янку. Це було дивно: як можна піти від людини в селищі?

Здійнявся вітер і кидав жменями сніг на маленьку палатку.

Вони піднялися, коли розвиднілося настільки, що можна було розгледіти землю під ногами. Вірніше, подерту ковдру мокрого снігу, крізь яку стирчало каміння і обрідні кущі.

Сніг притих, але вітер завивав так само сильно, як і раніше, він був мокрий і злий. Олег дивився, як скулюється під вітром Сергіїв, які в нього темні зашкарублі пальці, якими він різко прибирав з чола пасма довгого перістого волосся. У цю мить Олег зрозумів, що боїться. Боїться, бо у минулій мандрівці він не був відповідальним ні за кого. Дік краще полював і знаходив дорогу, Томас пам'ятав колишній шлях, Мар'яна вміла лікувати і розумілася на травах. Від Олега вимагалося одне — йти. А якщо вони тепер збилися з дороги? Якщо вони не знайдуть ущелину, в якій тече холодний потічок? Повертатися назад? Це найгірше, що може статися. Тільки не повертатися.

— У тебе кипить, — сказав Сергіїв.

Олег висипав у банку жменю сухих грибів. Вони швидко набубнявіли і піднялися догори. Сергіїв і Олег по черзі, обпікаючись, витягали з банки слизькі м'які кульки, дмухали на них, потім жували. Олегу їсти не хотілося — це була необхідність, яку треба виконувати, інакше забракне сили. У селищі завжди не вистачало солі. Раніше її взагалі не було, а тепер Вайткус відшукав за болотом солонувате джерело, навколо якого можна було нашкребти солі. Щоправда, вона була швидше гірка, ніж солона, але Вайткус випарював її, хитромудро розділяючи на фракції. Гриби, які вони жували, були лише трошки підсолені, але недостатньо, щоби перебити смак, який давно стояв упоперек горла.

— Пішли? — запитав Сергіїв.

Олег і не помітив, як він піднявся і почав збирати палатку — полотнище з риб'ячої шкіри.

Олег перевірив арбалет. Тятива намокла, і її доводилося підтягувати.

Вони пішли далі, догори схилом. Олег не впізнавав цих місць і, картаючи себе, подумав: безглуздям було не залишити знаків, адже вони двічі пройшли цим шляхом.

— Можливо, мій настрій, — сказав Сергіїв, коли вони пройшли близько кілометра, — викликаний ще й тим, що моя діяльність, моя цінність там, на Землі, тепер дорівнює нулю. Мені запропонують відпочивати.

— Чому? Ти ще не старий і сильний, — сказав Олег.

— Мені вже не вписатися у світ, який змінився, у якому я, у кращому випадку, стану екзотичним Робінзоном, що викликає співчуття. Доведеться писати спогади.

— Спогади? Про що?

— Про нас... Я пожартував. Я не буду писати спогади. Я бавитиму онуків. Вам з Мар'янкою також буде нелегко. Ти уявляєш, скільки всього знають ваші ровесники?

— Я буду вчитися.

— Звичайно. Тобі буде важко.

Сергіїв не розумів, що для Олега земні проблеми не підкріплювалися зоровими образами, попереднім досвідом — Земля залишалася досі краєм обітованим. Якщо треба вчитися — вивчимося. Це потім прийде розчарування.

Олега все більше хвилювала непізнаваність місць, якими вони йшли. Давно вже мав з'явитися потічок, ущелина, але скелі довкола були незнайомі, чужі.

Сергіїв відчув хвилювання Олега.

— Ми що, заблукали? — запитав він.

— Усе інакше, ніж тоді, — пояснив Олег. — Це через сніг.

— Не бійся, — заспокоював Сергіїв. — Ми не можемо сильно збитися з дороги. Поки ми знаємо загальний напрямок руху, поки ми йдемо вгору, нічого страшного не станеться.

— Зачекай, — сказав Олег. Він почув дзюркотіння води.

Знову повалив лапатий сніг. Вони вийшли до потічка через кілька хвилин і далі пішли догори проти течії, хоча це було не дуже надійно. Минулого разу до потічка вони вийшли вже біля ущелини. А скільки тут може бути струмків?

Вони йшли до вечора майже не зупиняючись. Жодних пригод. Олег стріляв у зайця, але не влучив. Снігопад не припинявся. Він налипав до одягу, але не було холодно, тільки з кожним кроком ставало все важче й важче витягувати ноги зі снігу.

Коли стемніло, мандрівники зайшли в ущелину. Але це була зовсім інша ущелина. Швидше, широкий водорий. Там і залишилися ночувати. Вони розуміли, що збилися з дороги, але повертатися було пізно. Якщо там, нагорі, снігу не так багато, то залишається надія вийти до перевалу. Але говорити про це не хотілося. Олег розділив рештки грибів на три частини. Хмиз вони економили і, як тільки

вода в банці загрілася, одразу ж погасили вогнище, а головешки склали у торбу.

Вони спали під скелею, вночі був мороз, і вітер скочувався водорієм, як потік весняної води.

***

Вранці Павлиш зібрався в гори.

Він покликав із собою Саллі, як і домовлялися, але Клавдія була проти, бо надійшов день профілактики і Саллі повинна була перевіряти апаратуру — це її обов'язок. Павлиш взявся умовляти Клавдію, що профілактику можна перенести на інший день, але вона була невмолима. Клавдія глибоко переконана в тому, що нею керує почуття обов'язку і тільки почуття обов'язку. І жодних інших почуттів вона не знає.

— Бог з вами, Клавдіє, — сказав Павлиш. — Якщо ви не хочете, щоби зі мною літала Саллі, летімо з нами.

Йому здалося, що Саллі, яка чула цю пропозицію, усміхнулася, але він не наважився подивитися у той бік.

— Ви збожеволіли! — сказала Клавдія і несподівано зашарілася. — Павлиш навіть не підозрював, що Клавдія уміє червоніти. — Ви думаєте, що саме я — головна ледарка на нашій станції?

— Я нічого поганого не мав на увазі, — сказав Павлиш. — Я тільки думав, що і вам рано чи пізно доведеться летіти в гори. Це ж ваша стихія.

— Моя стихія — уся планета, — сказала Клавдія. — Гори вже обстежили скаути. Система, яка знаходиться на північ від лісу, порівняно молода, без активного вивітрювання. Якщо там і є щось не банальне, то потрібно буде робити глибоку свердловину...

— Моя справа — запропонувати. Місце у всюдиході знайдеться.

— Дякую за запрошення, але якось іншим разом...

Саллі загорнула Павлишу кілька бутербродів на дорогу і дала термос з кавою.

— Не турбуйся, — сказала вона, коли Клавдія пішла до себе в лабораторію. — Мені справді сьогодні треба працювати. Ми полетимо з тобою наступного разу.

— Не знаю, коли буде той наступний раз, — сказав Павлиш. — Завтра з'являться ще мільйони справ.

— Щось придумаємо. Сьогодні ти знайдеш якісь нові гарні місця. Добре?

Саллі піднялася навшпиньки і легенько поцілувала Павлиша у скроню. Вона була висока на зріст.

— Я знаю, що зроблю, — сказав Павлиш. — Я вже все придумав.

— Що?

— Я переселюся в лабораторію. Разом з тобою.

— Зі мною?

— Так. У нас буде свій будиночок, ми зможемо зачинити за собою двері. Чому ми мусимо ховатися з нашим почуттям і робити вигляд, що не подобаємося одне одному?

— Ти не вмієш обманювати.

— Тим паче. Клавдія все одно незадоволена.

— Звичайно. Це крах усталених норм. Вона чудово знає, звідки беруться діти, не вважай її синьою панчохою. Але в експедиції вона звикла, що на твоєму місці Сріблянa Талева. Наші стосунки неправильні, несподівані, і вона ніяк не може до них пристосуватися, а нас завжди дратує те, до чого ми не можемо пристосуватися. Наприклад, нас дратує ця планета.

— Не треба філософствувати, — сказав Павлиш. — Поставимо її перед фактом.

— Нічого не вийде — лабораторія недостатньо стерилізована. Клавдія швидше умре, аніж дозволить комусь жити там.

Закінчити цю розмову вони не встигли, оскільки повернулася Клавдія. Вона принесла жовтий аркуш.

— На третій день, — сказала вона, — один із моїх скаутів зареєстрував металеву аномалію ось у цьому квадраті. До того ж, його повідомлення не чітке — я не змогла зрозуміти, що там за вихід. Якщо тобі байдуже, куди летіти, подивися у цій долині. Аномалія поверхнева, і це особливо дивує.

— Із задоволенням, — сказав Павлиш.

***

Павлиш зробив коло над станцією, погода була хороша, видно далеко. Затуманеною скелею піднімалися, зникаючи у хмарах, стовбури велетенських дерев. Озером бігли невеличкі хвилі. На Землі Павлиш давно би вийшов на озеро у гумовому човні і рибалив би чи купався собі на втіху. Втім, потрібно буде здійснити екскурсію по дну озера. Наступного тижня.

Потім Павлиш підняв всюдихід вище, прорізавши хмари.

З хмар вилетіла зграя птахів — таких Павлиш уже бачив, це були дивні істоти, напевно, плазуни, — потрібно упіймати один екземпляр для дослідів; вони влаштували у повітрі жорстокий поєдинок: спліталися у клубок, розліталися знову, кидалися одна на одну.

Вершини гір, ще далекі, прорізали хмару. Ближче — чорні, безсніжні; далі — укриті снігом, масивні, спокійні і знайомі — гори повсюди одинакові, на будь-якій планеті.

Всюдихід зупинився біля гір. Тепер можна було зрозуміти схему розташування гірської системи. Гори піднімалися виступами від долини, переходячи в перший, порівняно невисокий і плаский хребет. За ним тягнулися високогірні долини, на яких навіть зараз, улітку, не танув сніг. За долинами ланцюгом здіймалися гори набагато вищі, вже справжні гіганти — висотою більше п'яти кілометрів. Далі — Павлиш знав про це, але здалеку було важко побачити — розташувався візерунок вершин, найвищих на планеті, і найвища гора заввишки понад одинадцять кілометрів, яка ще отримає достатньо гарну і горду назву.

Туди Павлиш поки що не полетів.

Він опустив машину на пологому схилі другого хребта. Посидів трохи, не відкриваючи люка.

Було дуже тихо. І тиша ця була чистою і урочистою. Тиша, яку ніколи і ніхто ще не порушував звуком голосу.

Потім Павлиш вийшов на зв'язок і запитав, як справи на станції.

Клавдія відповіла, що все гаразд, і попросила не запізнюватися на обід.

Вона нагадала Павлишу, щоб він заглянув у долину, де скаут виявив аномалію.

— Обов'язково, — сказав Павлиш. — Тільки трохи пізніше.

Він відкрив люк і вийшов назовні. Вітру не було. Ноги відразу загрузли у снігу — майже по коліно, сніг був укритий блискучою твердою плівкою, за довгий день літнє сонце розтоплювало її. Але всередині сніг був сухий, розсипчастий і надто білий — Павлишу ще не доводилося бачити тут такого яскравого білого кольору.

Павлиш взяв жменю снігу і стиснув рукавицею. Сніг розсипався і пудрою посипався униз.

Потім Павлиш здійснив неймовірний злочин проти інструкцій, але як біолог він розумів, що йому тут нічого не загрожує. Він зняв шолом. Холодне повітря обпекло обличчя, на секунду Павлиш навіть затримав дихання, щоб не пустити в легені мороз. Коли він нарешті вдихнув, то всі його очікування збулися — це було кришталеве, первозданне, прекрасне повітря.

Тримаючи шолом у руці, Павлиш пішов, провалюючись по коліно в снігу. Він не поспішав. Був тільки один звук — звук хрусткого снігу. Тут, на висоті, від незвички збивалося дихання — а тільки чотири кілометри, не більше.

Білий птах пролетів удалині. Отже, і тут є якесь життя. А чому б йому не бути — повітря нормальне.

Замерзли вуха. Павлиш пошкодував, що не взяв теплої шапки — у нього була з собою стара в'язана шапка.

Павлиш одягнув шолом, увімкнув опалення.

Йому не хотілося йти звідси. Він стояв, повільно повертаючи голову, і розглядав почергово вершини, такі схожі і такі велично різні — це була особлива, урочиста і досконала архітектура, яка властива тільки великим горам. Яскраве біле сонце пливло над вершинами, а небо було значно темніше, ніж на Землі, і виднілися зорі.

Павлиш повернувся до всюдихода, підняв його знову і пройшов до дальнього великого хребта. Він летів уздовж гірського ланцюга, вдивлявся у деталі велетнів: у скельне урвище кілометрової висоти, у вузький гребінь, над яким навис сніговий карниз, у тріщину в льодовику, що зникає глибоко у безодні... Одні милуються вогнем, інші — морем. Павлиш над усе любив дивитися на гори.

Він відчув, що втомився і зголоднів. Він дістав бутерброди, випив кави, знову поговорив зі станцією і знову Клавдія нагадала йому заглянути в ту долину. Тому Павлиш перед поверненням взяв курс туди. У повітрі він спокійно попивав каву, виніжувався у спокійному стані людини, яка не обманулася у високих сподіваннях.

Всюдихід опустився на схилі долини, що нагадувала велетенський цирк.

— Ну, де тут у нас аномалія? — запитав вголос Павлиш і виглянув в ілюмінатор.

З того боку не було нічого — тільки білосніжний схил. Він подивився в інший бік, униз. Потім сказав:

— Так. Саме так.

Зі всіх неймовірних видовищ, які спостерігає людина на своєму віку, йому випало найнеймовірніше.

Внизу, в долині, на арені снігового цирку, маленький звідси, згори, лежав космічний корабель. У першу мить він видався Павлишу зовсім цілим, і він навіть подумав на мить, що це якась інша експедиція... Але потім зрозумів, що корабель загинув.

Диск стояв схилившись, торкаючись боком снігового поля. Снігова льодяна шапка прикривала його вершечок.

Павлиш різко підняв всюдихід і кинувся до корабля.

Вистрибнувши зі всюдихода, він згадав, що не повідомив на станцію про відкриття, чим знову неприпустимо порушив інструкцію, але потім викинув цю думку з голови.

На боці корабля виблискував напис: "Полюс".

***

Корабель не хотів пускати Павлиша всередину. Пасажирський люк був привідкритий, але дістатися до нього було неможливо — він виявився на висоті трьох метрів. Трап не змогли або нікому було його опустити. Вантажний люк заклинило під час падіння. Павлиш довго ходив довкола "Полюса", наче кіт, якому пропонують напитися молочка із глечика з вузьким горлечком. Павлиш упіймав себе на думці, що не поспішає проникнути на корабель, боїться зустрічі з видовищем раптової, давно замерзлої смерті.

Водночас, хотілося сподіватися... На що? І відразу ж Павлиш придумав відповідь: на те, що хтось залишився живий, зумів підняти планетарний катер і вийти у космос. Безглуздість цієї думки змусила досадливо поморщитися. Адже Павлиш чудово знав, що це за корабель, знав, що він давно зник безвісти. Останній зв'язок з ним був, коли він йшов у дальній стрибок зовсім в іншому секторі. Щось трапилося під час стрибка. Корабель з нього не вийшов. І зник безслідно, що буває вкрай рідко, раз на десятиліття.

Виявляється, корабель вийшов зі стрибка тільки для того, щоби безсило упасти у цих холодних горах. І звичайно, ніхто з нього не врятувався. З тієї причини, що якби вони запустили рятувальний катер, то змогли би дістатися до населеної планети. Цього не сталося.

Павлиш повернувся до себе на катер, згадав, що Клавдія, напевно, божеволіє — так давно він мовчить.

Якщо Клавдія і божеволіла, то вона чудово тримала себе в руках.

— Щось сталося? — запитала вона крижаним голосом, почувши Павлиша.

— Як тобі сказати...

Клавдія мовчала. Зв'язок працював бездоганно, Павлиш чув її швидке дихання.

— Я знайшов "Полюс", — сказав Павлиш.

— Який полюс?

— Пам'ятаєш, ти мені казала про аномалію. Це не аномалія. Це космічний корабель "Полюс". Може, ти чула, що він щез двадцять років тому?

— Ой! — долинув голос Саллі. Напевно, вона стояла поруч з Клавдією. Можливо, також хвилювалася, куди зник Павлиш. — А люди?

— Він загинув. Розбився, — сказав Павлиш. — Зараз я постараюся проникнути в нього.

— Почекай, — сказала Клавдія. — Ми не знаємо причини катастрофи.

— Він розбився, — повторив Павлиш. — Минуло двадцять років.

— Тоді немає чого поспішати, — сказала Клавдія. — Ми прилетимо туди разом. За інструкцією не можна йти одному.

— Я в скафандрі, — сказав Павлиш.

— Звичайно, Славко піде, — сказала Саллі. — Я би також пішла.

— Я категорично проти, — відрізала Клавдія.

— Вибач, — відпозів Павлиш і відключив зв'язок.

Це була відкрита революція, бунт на кораблі.

Павлиш відкрив скриньку з експедиційними приладами. У катері повинні бути необхідні речі — мотузки, крюки. Обставини бувають такі несподівані, що вся технологія космічного часу виявляється безсилою перед шматком тросу.

Павлиш відразу відшукав ідеальне знаряддя, щоби проникнути на корабель, — реактивний рюкзак.

***

Усередині корабель добре зберігся. Він був немов заспиртований крижаним повітрям.

Павлиш повільно йшов коридорами корабля, заглядаючи в каюти. Його метою був пульт управління. Там повинен зберігатися бортовий журнал.

Каюти були порожні. Це було дивно: навіть коли більша частина команди перебувала в анабіозному відсіку, чергових на такому кораблі мало бути не менше сотні людей.

У каютах все залишалося таким чи майже таким самим, як на момент катастрофи корабля. Речі на місцях, але жодного трупа.

На кораблі летіли сім'ями. В одній каюті — Павлиш запам'ятав її номер: 44 — його раптом зворушила картина закарбованої миті. Там стояла дитяча колиска, біля неї розпочата пляшечка дитячого молока. Іграшки в колисці...

Павлиш вже переконався, що після аварії на кораблі залишилися живі люди. І йому потрібно було зрозуміти, що сталося з ними потім.

Павлиш відшукав пульт керування. Він сильно постраждав. Прилади управління були розбиті. В мертвому хаосі дивом здавався зелений вогник сигналу автоматичного зв'язку із Землею. Павлиш вимкнув його — мерехтіння вогника в мертвому кораблі мало зловісний відтінок.

У відсіку керування та в інших службових приміщеннях "Полюса" Павлиш нікого не знайшов. Не було і бортового журналу. Не було

людей і у відсіку двигунів, який постраждав найбільше. Нарешті Павлиш дістався до анабіозного відсіку. Двері до нього були зачинені. Але Павлиш був готовий до цього. Він прихопив з катера різак.

Замок піддався досить легко. В анабіозному відсіку було темно — стіни тут, на відміну від інших приміщень, не були вкриті фарбою, яка світилася. Павлиш увімкнув ліхтарик шолома.

І тоді все зрозумів. Люди в анабіозних ваннах загинули разом з кораблем. Швидше всього, під час аварії одразу відключився енергоблок, і ті, хто залишилися живими на кораблі, не змогли запустити систему реанімації. Хоча, напевно, намагалися. Деякі ванни були відкриті, але врятуватися нікому не вдалося.

А потім розчини у ваннах замерзли, і ті, хто спали на момент загибелі "Полюса", опинилися замурованими в прозорих крижаних глибах. І тут же, в переходах між ваннами, Павлиш знайшов тих, хто загинули за межами відсіку. У когось вистачило сили перетягнути їхні тіла сюди.

Павлиш не затримувався в анабіозному відсіку. Йому було там страшно. Можна бути дуже раціональною, тверезою і відважною людиною, і все-таки внутрішньо зіщулитися, відчувши за спиною, у крижаній тиші, уявні ледь чутні кроки і побачити раптом, як за склом анабіозної ванни, у мерехтливому світлі ліхтарика здригнеться повіка чи смикнеться в усмішці рот людини, яка загинула двадцять років тому.

Павлиш відступав до виходу, побоюючись обернутися спиною до кладовища "Полюса". А коли зачинив за собою двері відсіку, довго стояв, притулившись спиною до стіни коридору, і чекав, коли перестануть тремтіти ноги.

Потім він пішов до виходу, який виявився дуже далеко. Павлиш йшов, прискорюючи кроки, тільки одного разу зазирнув у відчинені навстіж двері якогось складського приміщення, оскільки його здивував розгром всередині — наче якісь дикуни чи тварини дісталися до ящиків і пакетів, порозкидали їх по підлозі, розкрили невміло, пазурами чи кігтями, смакували страви і викидали їх, якщо не подобалися. Такого не могли зробити члени екіпажу, навіть у миті страшної нужди, хоча б тому, що знали, як відкриваються банки... Отже, в кораблі хтось був після того, як останні люди загинули чи покинули його. Пояснення цьому не було, пояснення потребувало існування на планеті достатньо високоорганізованих тварин чи навіть первісних людей. А Павлиш як біолог був абсолютно впевнений, що вищих тварин на планеті немає. І лише коли він відійшов на кілька десятків метрів від розгромленого складу,

проста і переконлива думка прийшла в голову. Підсвідомо він раніше відганяв її від себе: люди умирали на замерзлому кораблі поступово, один за другим, і останні, чи останній, розчавлені безнадією та жахом, збожеволіли. І умираючий безумець, не усвідомлюючи, що робить, приповзав на цей склад, бо смерть вперто не забирала його...

Швидше на волю! Щоби було сонце і свіже повітря. Швидше вирватися з німого гробівця, заселеного крижаними тінями давньої, але законсервованої завірюхами трагедії!

***

Вони так втомилися і змокли за ніч, що удосвіта, коли буря стихла і острівець перестало заливати, попадали і заснули як вбиті.

Дік і Казик обняли Мар'яну і притулилися до неї з двох боків. Вони думали, що так тепліше, і навіть уві сні намагалися не рухатися, щоб не зробити їй боляче. Мар'яна весь час прокидалася, не могла зігрітися, її лихоманило, і треба було стримуватися, бо Олег усе не йшов, він зникав за обрієм, вона кликала його, бігла за ним, нога не слухалася чи в неї зовсім не було ноги, — і Олег не обертався до неї, і наздогнати його ніяк не вдавалося... Земля хиталася, бо був землетрус і зверху на неї падав дах...

Мар'яна прокинулася — плівка накрила лице і заважала дихати, Мар'яна відсунула її. Дік і Казик лежали по обидва боки, і вона згадала, як минулого року вони лежали на снігу і замерзали, і хлопці теж клали її в середину, щоби зігріти. І тоді вона не знала, що знову доведеться замерзати так далеко від дому, але за два кроки від Землі, — адже правда, за два кроки?

Острівець заколисував її, хоча не повинен був цього робити.

— Діку, — сказала Мар'яна. — Ми пливемо?

— Що? — запитав він уві сні, але через кілька секунд прокинувся, сів, відкинув плівку і сказав: — Цього ще бракувало.

Поворухнувся, застогнав, і ніяк не міг прокинутися Казик. Шкіра й кістки, у чому тільки душа тримається — так про нього завжди говорили жінки в селищі, їм би зараз на нього подивитися.

Мар'яна спробувала сісти. Лікті провалювалися у настил, а нога сьогодні майже не боліла.

Довкола була тільки вода — більше нічого. Їх віднесло, поки вони спали.

Дік встав, провалився по коліно у воду; вперся долонями, витягнув ногу і почав роздивлятися. Прокинувся Казик.

— Нам пощастило, — сказав Дік. — Могло бути гірше.

Поки вони спали, кораблик потягнуло течією з острова. Але вітер піддував у потрібному напрямку, і вони опинилися ближче до дальнього берега ріки.

Вони почали гребти до берега, користуючись попутним вітром, гребли долонями, навіть Мар'яна підповзла до краю, звісилася через колоду і підгрібала.

Казик стягнув з себе подерті штани і куртку, від якої залишилися тільки клапті, і стрибнув у воду. Він плив за плотом і бовтав ногами, штовхаючи його перед собою. А потім, коли берег уже став ближче, і всіх охопило нетерпіння, за ним стрибнув Дік, і теж штовхав пліт, навіть не відчуваючи, наскільки холодна вода.

Вони штовхали, задихаючись, цей проклятий важкий пліт, який, наче живий, чинив опір. І раптом Дік ударився ногою об дно. Він сильно штовхнув пліт уперед. Казик втратив рівновагу, ледь не захлинувся, бо для нього тут було ще глибоко. Дік витягнув його з глибини, і вони пішли до берега за плотом. Вони не поспішали, тільки підштовхували його, коли він призупинявся, і через кілька хвилин вони винесли Мар'яну на низький пологий берег, під шатро невисоких білуватих сосен.

Під соснами пахло грибами, по моху бігали мурахи, шелестіли кущі, принюхуючись до непрошених гостей.

До кінця дороги залишалося зовсім трохи.

***

На зворотному шляху Павлишу довелося відповідати на безкінечні запитання Клавдії та Саллі. Жодній експедиції не доводилося ще знаходити космічний корабель після катастрофи. До того ж, саме той корабель, зникнення якого було ще у всіх на пам'яті.

— Його не повинно бути у цьому секторі, — говорила Клавдія, наче Павлиш навмисне, аби її розізлити, привів сюди "Полюс".

— Якщо аварія трапилася під час стрибка, — заперечив Павлиш, — вони могли вийти і тут.

— Так, але комісія вирішила, що вони так і не вийшли.

— Ти впевнений, що ніхто не вижив? — запитала Саллі.

— Я ні в чому не впевнений, — сказав Павлиш. — Але думаю, що дехто помер не відразу.

— Якщо хто-небудь і залишився, вони б не прожили тут жодного дня, — сказала Клавдія.

— Коли це сталося? — запитала Саллі.

— Я не знайшов бортового журналу. Але навіть влітку там мороз. Уночі поза сорок. У інші пори року ще гірше.

— Їм нікуди було йти, — сказала Клавдія.

— Ми обстежимо довколишні гори, — заперечив Павлиш.

— Там було багато людей, — сказала Клавдія.

— І діти, — мовила Саллі. — Експедиція і колоністи.

Жінки підігріли вечерю до повернення Павлиша, але їсти йому не хотілося. Він відразу почав переглядати плівки.

...Корабель у сніговому цирку.

Він ближче — нависає блискучий бік. Великий план — тьмяна, побита снігом та вітрами поверхня борту. Коридор корабля. Яскраве коло світла від ліхтаря Павлиша. Пульт керування, розбиті прилади... Сліди вибуху у відсіку двигунів... холодне запустіння смерті.

Вони пили каву, вони сиділи в маленькій, теплій, чистій вітальні станції, і кожен уявляв собі мертвий холод космосу, продовженням якого були ці гори, де знайшов свою смерть "Полюс".

— Подивимося інші плівки? — запитав Павлиш.

— Не треба, — сказала Клавдія. — Завтра. Потрібно дізнатися, що належить робити.

— А що належить? — Павлиш зрозумів, що ніколи не стикався з такою ситуацією. Адже є правила на всі випадки — на вихід у відкритий космос і на поведінку при зустрічі з аборигенами. Навіть найнеймовірніші ситуації, і ті мають відповідне правило.

— Що ми можемо використати? — запитала Клавдія.

— Як використати? — не зрозуміла Саллі.

— Планетарні катери не пошкоджені?

— Катер пошкоджений. Транспортний відсік потрапив у точку удару.

Клавдія увімкнула інформаторій. Він видав текст на екран, букви були строгі, чіткі, з ними неможливо було сперечатися. Клавдія повторювала текст вголос: "При евакуації досліджуваної планети експедиція повинна переконатися у тому, що на планеті не залишається жодного предмета із Землі, за винятком приладів, залишених з метою подальшого використання..."

— Це не зовсім той випадок, — сказав Павлиш. — Напевно, тут мають на увазі мою зубну щітку.

— Зубну щітку?

— Три дні не можу знайти, — повідомив Павлиш. — Можливо, вона упала в якусь щілину, і через мільйони років, коли тут виникне цивілізація, вони відкопають мою щітку і вирішать, що на планеті побували гості з космосу.

— Не час для жартів, — сказала Клавдія і схилилася над індексом. — Тут має бути ще щось. Я точно пам'ятаю. Ось.

Знову засвітився екран інформаторію: "У випадку виявлення на досліджуваній планеті речей, що потрапили туди у результаті необережності попередньої експедиції чи залишилися після катастрофи земного космічного корабля, експедиція зобов'язана забрати їх з собою, а якщо це неможливо — знищити".

— Я ж казала, — зраділа Клавдія. Вона пишалася тим, що пам'ять її не підвела.

— Та як же так, — заперечила Саллі. — Адже там люди...

— Люди загинули двадцять років тому.

— Можна не поспішати, — сказав Павлиш. — Ми ще не відлітаємо.

— Треба поспішати, — заперечила Клавдія.

Вона знову читала індекс.

Павлиш не зрозумів, що зараз Клавдія веде з ним війну. Він зовсім забув про свій бунт і про те, що пішов на "Полюс", відкрито не підкорившись Клавдії, і тепер вона хоче знову бути головною у групі.

— Це десь у примітках, — сказала вона. — Там повинні бути примітки.

— Я не розумію, — мовила Саллі. — Що може статися?

— Я можу помилитися в точних формулюваннях, — сказала Клавдія. — Але зміст мені зрозумілий. Як і повинен бути зрозумілий вам. Корабель після катастрофи — джерело земних мікроорганізмів. З вашої вини може статися екологічне лихо.

— Мікроби вимерзли, — сказав Павлиш.

— Ти гарантуєш? Як біолог?

— Ні, не гарантую, — погодився Павлиш.

Він розумів, що хоче сказати Клавдія. Павлиш заходив у корабель. І якщо щось чуже цьому світові, а може навіть небезпечне, залишилося там, мікроорганізми чи віруси, то Павлиш залишив їм шанс вирватися назовні. А зараз не так вже й холодно — навіть високо в горах. І невідомо, станеться щось, чи ні. Швидше за все, не станеться. Але інструкції складали дуже розумні й передбачливі люди.

— Але ж не можна... — сказала Саллі. — Він зараз як пам'ятник... — Вона враз замовкла.

— Люди вийшли в космос не для того, щоби залишати пам'ятники, які можуть знищити чуже життя. Ми — не джерела зарази, — сказала Клавдія. — Основа справжньої цивілізації — гуманізм.

Високі слова запалили очі Клавдії світлом подвижника.

"Тебе би на багаття, — подумав Павлиш. — Полум'я б відступило".

Саллі піднялася і вийшла з кімнати поставити чай. Вона зупинилася біля дверей і мовила:

— Ти завжди така самовпевнена...

Клавдія не відповіла.

***

Коли вони відпочили трохи, Казик зібрався йти до станції.

Мар'яна сказала йому:

— Зачекай, відігрієшся, підсохнеш.

— Я підсохну по дорозі, — сказав Казик. — Я швидко ходжу.

Дік віддав йому свій ніж — ніж Казика зламався — і хотів віддати бластер, але Казик не взяв. Він не мав довіри до бластера. Він сказав:

— Тобі знадобиться. Я йтиму, а ти мусиш сидіти і чекати.

Казик йшов до темряви, але по дорозі надибав річку, вона була дуже швидкою, і він пішов по ній вгору у пошуках місця для переправи, але забрів у болото. І вже в темряві повернувся назад.

Він побачив багаття, яке розпалив Дік.

— Це я! — крикнув він здалеку.

— Не знайшов? — запитав Дік і підвівся.

— Завтра знайду. Тепер я знаю, — сказав Казик.

Мар'яна лежала з розплющеними очима і мовчала. Їй було боляче, але не в нозі, а у всьому тілі — тупий повільний біль.

***

...Вони піднялися, коли розсіявся ранковий туман. Туман відходив, стікаючи, наче кисіль, в озеро і ховався в лісі. Поміж шматків туману був і димок багаття, на якому Дік кип'ятив воду. Павлиш, який полетів з Саллі до "Полюса", не помітив диму. А якби й помітив, вирішив би, що це туман, але Казик подивився на небо саме в той момент, коли катер промайнув над верхівками дерев.

— Ось вони! Відлітають! — закричав він.

— Ти бачив? — запитала Мар'яна.

— Так, маленький корабель.

— Напевно, вони полетіли в розвідку, — припустив Дік.

— Тільки б не всі, — сказав Казик. — Як ти думаєш, їх багато?

— Яка різниця?

— Якщо багато, то у них є інший корабель, щоби забрати Мар'яну, — сказав Казик. — Я піду, добре?

Він був нервовий — побачення із Землею було таким близьким.

— Почекай, випий чаю, — сказав Дік.

Дік міг би залишити Казика і піти до станції сам, але він нічого більше не сказав. У лісі повсюди небезпечно. Людина, яка охороняє дівчину, має такі ж шанси загинути, як і та, що рухається. Він розумів, яке це щастя для Казика — побачити справжніх землян. А сам цього не відчував. Він тільки хвилювався за Мар'яну: їй було сьогодні зовсім погано. Він примусив Казика випити окропу і сказав:

— Ну, біжи!

Він знав, що ніхто на планеті не ходить лісом так швидко, як Мауглі.

***

Клавдія не спала майже цілу ніч.

Увечері знову сперечалася з Павлишем: вона наполягала, щоб він вжив усіх потрібних заходів для ліквідації корабля. Слово "ліквідація", яке вона використовувала стосовно "Полюса", немов знеособлювало вчинки Павлиша, допомагало їй не бачити за "Полюсом" того, що бачив Павлиш. Існував предмет, який загрожував планеті. Існували інструкції, які передбачали ліквідацію небезпечного предмета. Корабля "Полюс" не існувало вже давно. Розумний акт ліквідації, який вона нав'язувала Павлишу, наче підводив риску під подією, що відбулася двадцять років тому.

Клавдія сама відкрила контейнер з імплозивом — спецвибухівкою, яка не порушувала природного балансу, перетягнула ящик у кают-компанію і безапеляційним тоном наказала Павлишу завтра вранці ліквідувати "Полюс", попередньо зробивши голограму його внутрішніх приміщень для звіту у Зоряній комісії. Якщо потрібно, погодилася вона з вимогою Саллі, Павлиш може забрати з корабля усі предмети та прилади, які потребують окремого дослідження на Землі, або мають сентиментальне значення для родичів загиблих астронавтів.

Після цього Клавдія витримала бурхливий, неорганізований і надто емоційний натиск Павлиша, який категорично відмовлявся підривати "Полюс".

— Ми перебуваємо, — сказала вона спокійно і впевнено, — в дальній розвідці. Коли ви, Павлише, погодилися полетіти у цю експедицію, ви прекрасно знали, що у надзвичайних ситуаціях останнє слово належить начальнику експедиції. У випадку відмови виконання наказу такий член екіпажу назавжди, повторюю, назавжди, втрачає право літати в космос. Ви маєте право вважати мій наказ нерозумним, можете бойкотувати його. За це рішення відповідальність несу тільки я. Ви зобов'язані йому підкоритися. Правило це, як ви знаєте, не має винятків. Не раз воно рятувало експедицію.

— Клаво, — сказала Саллі. — Це не той випадок. Нашій експедиції нічого не загрожує. Ми можемо відкласти це рішення до відльоту. Часу достатньо.

— Ми не можемо відкласти виконання рішення до відльоту, — наполягала Клавдія. — З кожною секундою зростає ризик зараження цієї планети.

Павлиш мовчав.

Логіка і залізна впевненість Клавдії мали певний гіпнотичний ефект. Можливо, він би продовжував сперечатися і знаходити нові аргументи, якби він не був вихований на Дальньому флоті, де авторитет капітана, начальника експедиції — обов'язковий, навіть головний елемент виховання. Клавдія мала рацію — у вирішальний момент командир корабля чи начальник експедиції повинен прийняти рішення, яке не обговорюється. Елемент помилки, який ховається в цьому, завжди менший, аніж ризик виникнення анархії. Людство може досягнути зірок, загального комфортного існування, люди можуть мандрувати у часі і досягати інших галактик. Але вони залишаються тими ж людьми, якими були тисячі років тому. Найбільш гуманна і талановита людина буде боятися смерті і прагнутиме кохання. Одні шукатимуть слави, інші спокою, люди вибиратимуть друзів і соратників у житті, але будуть зустрічати і ворогів, і суперників. Ідеальної людини, ідеального суспільства, на щастя, не буває — інакше людство завмерло б у нірвані і зігнило у блаженній нерухомості. Тому в Космосі повинен владарювати Закон. Придуманий людьми, недостатньо досконалий, з багатьма помилками, але єдиний для всіх і непорушний.

Цей закон втілювала Клавдія Сун, маленька вперта жінка, впевнена у своїй правоті так само, як був упевнений у своїй Павлиш. І правота Павлиша повинна була відступити.

— Краще б я не знаходив його, — такими були останні слова астронавта.

Він раптом зрозумів, що смертельно втомився за цей день і нікого не хоче бачити. Ні правильної Клавдії, ні доброї Саллі. Вони чужі для нього, якщо, підкоряючись закону, людина продовжує усвідомлювати свою помилку перед силами, вищими за закон.

Клавдія не спала цілу ніч, бо їй було страшно спати. Вона не була на кораблі, але бачила плівки, відзняті Павлишем. Її уява була достатньо розвинена, щоб уявити себе на мертвому кораблі.

Варто було їй заснути, як мертвий корабель оживав і люди, які повинні були вдруге померти, приходили до неї, ставали майже поруч і намагалися щось сказати. З ними потрібно було сперечатися, переконувати, що вона тільки виконує свій обов'язок, а вони не розуміли і погрожували, хоча їхніх облич вона не бачила, намагалася побачити, але не бачила... Нажахана Клавдія прокидалася і намагалася не заснути знову. Їй здавалося, що вона не спить, і тільки новий прихід тих людей свідчив про те, що вона знову заснула...

До ранку ця безкінечна боротьба з людьми "Полюса" вимучила її настільки, що вона зрозуміла — переконати їх не вдасться і доведеться дати їм спокій. І ця думка принесла таке полегшення, що Клавдія відразу міцно заснула, глибоко і без сновидінь. Коли вона прокинулася, було близько десятої — станція була порожня. Павлиш і Саллі полетіли, не розбудивши її.

Клавдія піднялася, голова страшенно боліла, вона намагалася пригадати сцени нічних жахіть, але вони були якимись безформними і безглуздими. Вона зрозуміла, що не наказувала Саллі летіти з Павлишем, хоча, звичайно, літати удвох правильніше...

Клавдія умилася крижаною водою, зробила гімнастику, випила філіжанку міцної кави — ці звичні дії не виправили тягучого, мерзенного настрою, але повністю стерли з пам'яті нічні жахіття. Вона уявила собі, як Павлиш летить, сидячи поруч з Саллі, і вони посміюються, згадуючи вчорашні дебати, можливо, навіть говорять про неї з насмішкою. Звісно, з насмішкою, а Саллі зі всім погоджується... Клавдія не викликала катер. Накази не відміняють. Він буде виконаний, інакше завтра на станції буде анархія.

Зрештою, це тільки епізод, не більше як епізод. Давно мертвий корабель, давно мертві люди... Освоєння космосу не буває без жертв. І якщо не підкорятися дисципліні, то жертви будуть ще більші.

І Клавдія спробувала зайнятися справами.

***

Казик поспішав, він тепер знав, як треба йти — болото обійти вище, через ряд пагорбів, а потім різко звернути до того місця, де річка розтікається між каменями і стає мілкою.

Біля ріки він затримався, підшукав спокійне місце, де вода була, наче дзеркало. Не таке, звичайно, як те, що Мар'яна залишила в селищі, але все ж можна було себе побачити. Він навіть здивувався — обличчя стало таким вузьким і темним, що світилися лише білки очей. А волосся перетворилося у застиглу кашу.

Зачесатися було нічим, але мився Казик хвилин п'ять — і просто водою, і намулом. Він розумів, звісно, земляни будуть ним незадоволені — Казик зовсім за собою не слідкує, не даремно його завжди сварить тітка Луїза.

Він перейшов убрід через річку, правда, в одному місці води було по пояс, і страшенно замерз, тому далі у лісі побіг, щоби зігрітися. Ліс був рідкий, сосновий, світлі синюваті стовбури відхилялися від нього, боялися шуму, ліан-хижаків він зрізав ножем — хороший ніж, може, Дік йому подарує пізніше, бо Казик залишився без

ножа... Він обов'язково попросить у земних людей книгу з географії. Найперше, що він зробить, коли все закінчиться — попросить книгу з географії з кольоровими малюнками. Старий казав, що бувають книги з об'ємними і рухливими малюнками. А що ще потрібно людині?

***

Олегові не було холодно. Сніг, що сипав густо і вперто, спочатку вкривав палатку твердою сніговою крупою, а потім, перетворивши її на сніговий пагорб, затих, задоволений тим, що відновив чистоту і білизну гірської долини, став важким і теплим.

Олег дуже втомився, хотів спати, думки вертілися хаотично і лініво. Вчора вони йшли цілий день, намагалися весь час підніматися угору. Вони вже знали, що заблукали, але не переставали сподіватися, що все-таки вийдуть до перевалу, нехай і не в потрібному місці, це не так важливо — тільки б вирватися за хмари, нагору, туди, де немає безконечної заметілі.

Вони впали, — сили забракло навіть на те, щоб підігріти води, — навіть не дочекалися темряви. У сірій імлі, мовчки, наче виконуючи домовлений ритуал, вони розстелили палатку, утримуючи її, щоб не здуло вітром, потім загорнулися у неї і покірно лежали, відчуваючи, як запона стає важчою від снігу.

Вночі Олег прокинувся, — а може, йому здалося, що він прокинувся, — від жалості до матері. Він вже здогадався — саме тоді, вночі, у сні, — що ніколи більше не побачить її. І йому стало страшенно шкода її, тому що тепер мати, навіть якщо їх знайдуть і привезуть на Землю, усіма думками залишиться тут, на планеті, у неї більше нічого не залишилося. І йому стало соромно, як часто він говорив з нею різко і не хотів слухати її розповідей про батька і колишнє життя. Олег заплакав і мовчки, щоби не розбудити Сергієва, просив у матері пробачення.

***

Клавдія сіла за стіл попрацювати. І нічого у неї не виходило.

Через кілька хвилин вона упіймала себе на тому, що тупо дивиться у вікно. Ліс за ці тижні змінився: літо примусило розпуститися листя на деревах — маленькі зелені кульки на довгому волоссі гілок; мох випустив молоді пагони, які ледь тремтіли, коли близько пролітала комаха, намагаючись вхопити здобич; лишайники настовбурчилися і повільно дихали; у гущавині з'явилося значно більше тварин — чи поприходили з півдня, чи прокинулися після зи-

мового сну. Ліс викликав у Клавдії огиду, але й притягував її. Це було дивовижне бажання, яке охоплювало її, як спрага — вийти в цей ліс і пройтися по ньому просто так, без скафандра, і нічого не боятися.

Ні, так не годиться, спам'яталася Клавдія і примусила себе думати про роботу...

Бракувало ще цього корабля! Гробниця Тутанхамона!

Клавдія була емоційна і сентиментальна жінка, але намагалася приховати це від оточуючих, бо інакше їй не місце у Дальній розвідці. Вона звикла за останні роки придушувати почуття, яких соромилася, і підтримування репутації обчислювальної машини, за що її поважали, але не любили, здавалося метою її життя. Дивно, що Клавдія не здогадувалася, що Срібляна та Саллі працюють з нею вже не в першій експедиції зовсім не тому, що Клавдія методична, працьовита і пунктуальна. Навпаки, вони любили іншу Клавдію, ту Клавдію, яку вона приховувала навіть сама від себе. Бачили, розуміли її і звично ігнорували суху маску начальниці. Вони обидві опікали Клавдію, як недолугого сина, якого не люблять однокласники в школі, зануду і відмінника, бо знали, що вдома, коли ніхто не бачить, він зовсім інший — і годинами панькається з хворим котиком, малює квіти чи випилює з дерева рицарський замок.

Клавдія закохалася в неправильного і веселого Павлиша ще на кораблі, коли й мови не було, щоби взяти його в експедицію. А закохавшись, почала ставитися до нього різко, холодно і підкреслено вороже. Їй цього разу вдалося обманути не тільки себе, а й проникливу Саллі. Коли ж виявилося, що випадково Павлиш летить саме з нею, її охопила така божевільна радість, що вона сама звично, уміючи боротися з собою і не розуміючи себе, витлумачила її як хвилювання, тому що саме така людина, як Павлиш, — небезпека для налагодженої експедиції. А оскільки Клавдія була людиною справи, то відразу ж переконала себе, що завдання експедиції — понад усе і треба піти на жертви, аби експедиція не зірвалася. Стиснувши зуби, згораючи в полум'ї кохання до Павлиша, вона узяла його на станцію. Коли ж виявилося, що Павлиш і Саллі, дві дорослі, добрі і веселі особистості, тягнуться одне до одного і їхнє зближення — лише питання часу, Клавдія знайшла багато аргументів, що змушували її як начальника експедиції зробити все, щоби не допустити цього зближення.

Можливо, через те, що Клавдія була постійно збуджена, вона не могла справді зрозуміти свого стану і перейнялася активною

відразою до планети. Тим паче, що планета й справді була первісною, небезпечною і ворожою для людини. Вперше в житті Клавдія хотіла одного — щоб експедиція завершилася якнайшвидше і можна було повернутися у звичайний світ камеральних робіт і ділової метушні, світ, у якому її ніхто не розумів, але всі вважали, що розуміють.

І разом з тим, хоч якою огидною була для неї ця планета, хоч як тривожила її праведну душу, але цей світ приваблював її і тривожив.

...Клавдія піднялася. Щось незрозуміле тривожило її, якесь невмолиме бажання діяти. Вона не могла більше працювати. Вона навіть не могла думати про роботу.

Вона підійшла до плити, хотіла зварити каву, налила воду, але потім передумала.

Вона пішла в перехідний відсік і одягнула скафандр.

"Я вийду, — повторювала вона собі, — я вийду на хвильку, дійду до лісу. Зрештою, чому я повинна тижнями просиджувати у цій тюрмі?"

Якби на станції був ще хтось, крім неї, вона ніколи б не вийшла. Зараз нікого поруч не було. І ніхто не побачить її. А тому можна уявити собі, що не побачить і невмолима Клавдія Сун. Немає її, Клавдії, вона теж полетіла в гори. І виходить в ліс не вона, а те нелегальне, неусвідомлене і взагалі неіснуюче єство Клавдії, над якою вона не має жодної влади.

Клавдія перевірила, чи герметичний перехідний відсік — усі пункти інструкції виходу вона виконувала точно, — і вийшла у ліс.

Досі вона, звичайно, вже бувала за межами станції — у справах. Чи допомагала скауту вивантажити проби, чи піти у планетарний катер. Але вона жодного разу не була в лісі. І коли Павлиш напівжартома і дуже обережно умовляв її піти туди з ним, вона сухо відмовлялася, даючи зрозуміти, що несерйозними речами вона займатися не має наміру.

Клавдія перейшла галявину, озирнулася. Куполи станції та лабораторії дивилися услід, не схвалюючи її вчинку.

Їй здавалося, що вітер, який колише листя, обдуває і її обличчя. Вона навіть провела рукавичкою по забралу шолома, перевіряючи його на герметичність. Усе було гаразд.

Вона вступила у ліс, вона йшла широкою стежиною, дивилася під ноги, щоби не помилитися і не наступити на якусь гидоту, бо її прогулянка лісом зовсім не означала примирення з ним. Це було випробування для себе — якщо б замість лісу перед нею був кратер

вулкана, цілком можливо, у такому душевному стані вона спустилася б і у кратер.

Як це було не дивно, але Клавдія на кожному кроці бачила в лісі щось цікаве — чи сухий листок, чи химерно вигнутий корінь, чи рухи лишайників, — усе це вабило її своєю первісною красою і природністю, сплесками фарб, незвичністю форм... Клавдія зупинялася, одного разу навіть нагнулася, роздивляючись смішного смугастого жука на довгих лапках.

Жучок, побачивши Клавдію, піднявся на задні лапки і несподівано підстрибнув, та Клавдія не злякалася — вона подумала, що він схожий на маленького вертлявого песика, який хоче лизнути її в губи.

Милий жучок промахнувся, ображено загудів і полетів геть.

На щастя, Клавдія не знала, що отрута цього смішного смугастика хоч і не смертельна, але спричиняє глибокі невиліковні виразки, і зустрівши його у лісі, треба якнайшвидше утікати. Але Клавдія була у скафандрі, і їй нічого, звичайно, не загрожувало.

Посміхаючись до гарного жучка, Клавдія провела його поглядом і хотіла вже повертатися, та побачила попереду квіти.

Квіти — рідкість на планеті, тут царство простих рослин. І найчастіше квіти — насправді не квіти, а інші істоти, навіть не обов'язково рослини.

Клавдія зупинилася на невеличкій галявині. У центрі була яскрава смарагдова трава, вона виблискувала, наче була намазана жиром; ближче до дерев, під склепінням густих гілок, ховалися ніжні безпорадні кульки — кульбабки, тільки значно менші за земні та ніжніші.

Коли Клавдія підійшла до кульбабок, вони заколивалися на тонесеньких стеблинках, відхиляючись від вітру. Це були кульбабки для Дюймовочки.

Клавдії страшенно захотілося дмухнути. Дмухнути, щоб вони полетіли білими пушинками.

Цього не можна було робити. Клавдія навіть озирнулася — чи не підглядає хтось за нею, не бачить її злочину?

Ліс був тихий і спокійний.

Клавдія трішки, на кілька сантиметрів, усе ще усміхаючись, припідняла забрало шолома і дмухнула.

Білою хмаркою пушинки знялися у повітря, закрутилися, кидаючись навсібіч.

Кілька невагомих пушинок торкнулися її обличчя, і Клавдія відмахнулася від цього холодного, лоскочучого дотику.

І відразу ж опустила забрало.

Дотики, хоч і були ніжними і нешкідливими, налякали і витверезили її. Вона рвучко випросталася.

Зелені стеблинки, на яких щойно були кульбабки, сховалися, як живі, під землю.

"Ідіотка", — сказала собі Клавдія.

У носі свербіло — вона встигла вдихнути запах лісу, гнилий, важкий і чужий.

Зачудування зникло.

Клавдія озирнулася. Ліс стояв довкола насторожено, нерухомо, як ворог.

Вона не відразу збагнула, куди їй іти — була неприємна мить нерішучості. Потім поміж гілок блиснув дах купола — вона відійшла всього на п'ятдесят метрів.

Вона добігла до купола, зірвала з себе скафандр, кинула його в дезинкамеру, а сама відразу перейшла під душ.

Гаряча вода, що пахнула лікарськими травами, струменями била її в обличчя. Вона вмивала лице, ще і ще, усе більше зневажаючи себе. Їй здавалося, що ніжні дотики пушинок уже нічим і ніколи не вдасться змити.

Навіть дитина з селища ніколи б не підійшла до кульбаб, а якщо би побачила їх здалеку, то розповіла би про це старшим, бо немає нічого гіршого, аніж наштовхнутися в лісі на гніздо снігових бліх. І дорослі відразу почали би спостерігати за тим, хто бачив це гніздо, — швидше за все, він заразився і приречений через півгодини чи годину втратити розум у шаленому приступі... Майже все селище пройшло через цей жах, дехто по кілька разів. І через це, коли минулого року приступ стався з Олегом, загинув Томас Хінд.

***

Щось Казику в лісі не подобалося. Він був рухливий, кипів життям і звуками — це буває влітку, але попереду, куди вів шлях, було значно тихіше. Можливо тому, що там станція, і люди налякали звірів? Казик прийняв цю версію і поспішив далі.

Довелося подолати завал — напевно, тут була страшна буря і на пагорбах ліс повалило. Ніж Казик тримав напоготові, рухався тихо, намагаючись бути непомітним і прошмигнути, як тінь. Але він затримався у цьому завалі, все одно тут не побіжиш, та й у трухлявих деревах найчастіше ховаються різноманітні, великі та малі, тварюки.

Коли Клавдія підійшла до кульбабок, вони заколивалися на тонесеньких стеблинках, відхиляючись від вітру.

Здалеку Казик помітив обтягнуте павутиною житло чистоплюя і обійшов його. І одразу відчув зграю шакалів.

Від них далеко смердить у лісі — вони нікого не бояться і женуть здобич. Найчастіше вони нападають поодинці, вони невтомні та злі, але інколи збираються у зграю — така зграя напала минулого року на Діка з Мар'яною. Ось чому в лісі так тихо.

Нічого, сказав собі Казик, від вас ми втечемо.

Шакали також відчули Казика. Першого шакала він побачив, коли переходив галявину, і довелося йти повільніше.

Шакал вийшов з хащі зверху, праворуч, і дивився спокійно, наче Казик його не цікавив, ніби він випадково виглянув з кущів і навіть здивувався: хто це шумить в лісі?

Але Казик знав, що тепер шакал не заспокоїться — він або загине, або уб'є Казика.

Добре, якби шакал був один.

...Другий шакал чекав Казика по дорозі. Як тільки він вибіг з кущів на рівне місце, шакал вже чатував на нього там, присівши на задні лапи, — біла шерсть дибки, чорна роззявлена пащека. Наче усміхається.

— З дороги! — вигукнув Казик.

Він знав, що шакалів не налякати, але так йому самому стало спокійніше.

Казик кинувся на шакала, який перегородив йому дорогу, але той ані ворухнувся, спокійно чекав на божевільну здобич, яка сама мчить у його пащеку. На зріст він був вищий за Казика, а коли піднімався на задні лапи, то й удвічі вищий.

В останню хвилину, перед самим носом шакала, Казик вивернувся і устиг проскочити у кількох сантиметрах від страшних зубів, які вже готові були вхопити його за горло.

Казик перестрибнув через живий корінь і побіг далі. Позаду стукали кігті — шакал біг слідом, і біг, звісно, швидше за Казика. І як на зло, довкола були тільки сосни з м'якими прямими стовбурами — не залізеш, щоб відсидітися. Зрештою, від шакала важко відсидітися. Він може чекати і добу.

Казик біг і оглядався — за ним гналися уже три шакали.

Він почав бігти правіше, до берега озера, — може вдасться заховатися у воді. Казик не знав, чи вміють шакали плавати, але все ж сподівався: а раптом ні? Адже до станції бігти ще кілометр чи два — обов'язково наздоженуть.

Казик кинувся у найгустіші кущі, не думаючи про небезпеку звідти, але й це не допомогло: для шакалів ліани і гілки кущів були як трава.

Попереду вивищувався крутий пагорб. Казик з останніх сил кинувся до каміння і виліз нагору. Шакали, всі троє, оточили його сховище.

Казик дихав глибоко і часто — він підупав на силі за останні дні. Біля селища він би зміг втекти, але тут не втечеш...

Перший шакал почав лізти догори, відкидаючи кігтями каміння. Він піднімався повільно і впевнено. Шакали все роблять повільно і впевнено.

Коли морда шакала була вже біля ніг Казика, він ударив звіра ножем в горло. Горло — найбільш слабке місце у шакала. Але ніж натрапив на кістку. Шакал відскочив, ніби не чекав удару, але відразу поліз знову. Казик ударив знову, тепер вдало, перш ніж йому довелося зістрибнути з пагорба і втікати знову, бо інші шакали теж полізли до нього.

Тепер у Казика залишилося два ворога. А він був ще живий, ані подряпини.

Казик продовжував бігти вперед, і шакали знову наздогнали його біля великого м'якого блакитного дерева. Він вистрибнув на стовбур, але послизнувся, бо його вхопила за руку пекуча ліана-хижак.

У цю мить зуби першого шакала смикнули шкіру на плечі. Було дуже боляче.

Казик озирнувся і почав бити шакала ножем, ховаючись за стовбур, який вигинався, і шакалові вдалося ще раз вкусити Казика. Казик зрозумів, хоча від болю і розпачу думалося погано, йому не встояти, треба бігти, треба рятуватися.

І він побіг, виляючи між стовбурами...

І раптом вибіг на галявину.

На галявині спокійно, гордо і впевнено стояли справжні земні куполи — блискучі, сріблясті та непереможні.

***

Минула майже година після вдалої вилазки у ліс, а Клавдія досі не могла заспокоїтися. Чомусь почала протирати прилади, потім увімкнула пральну машину і поклала у неї білизну. Їй не хотілося, щоб поверталися Саллі та Павлиш, наче вона ще не була готова їх побачити. Потім вона переконала себе, що зголодніла, відкрила експрес-обід, але їсти передумала, і викинула його в камеру для сміття.

Вона намагалася не дивитися у вікна, але вони, немов навмисно, зустрічалися на кожному кроці, і ліс, хитрий та ворожий, підглядав за кожним її рухом.

Почало морозити. Клавдія не знала, що це — перший симптом укусу снігової блохи, але інстинктивно відчувала, що з нею відбувається щось погане, і це пов'язане з прогулянкою у лісі.

От-от мав піти дощ, посутеніло, темні хмари нависли над станцією. Хвороблива уява Клавдії малювала дикі картини — наче дерева зібралися навколо неї і зараз увірвуться всередину.

І коли з лісу вистрибнула, стікаючи кров'ю, мавпа і кинулася до станції, ведучи за собою страшних білих тварюк — саме такими вона побачила Казика та шакалів, — вона сприйняла це як спробу лісу напасти на неї.

Клавдія відразу ж відкрила шафу, вихопила анбласт — вона чинила за інструкцією, що передбачала захист станції від нападу диких звірів. Діяла вона швидко, механічно, долаючи страх і огиду.

Звірі, які напали на станцію, сплелися в клубок, і вона, навіть з полегшенням, збагнула, що у них свої справи: вони зводили рахунки — це продовження довічної боротьби за існування, і у якій мавпі, напевно, доведеться загинути...

Оскільки світло всередині станції було увімкнене, Клавдія не могла побачити деталі страшного поєдинку біля стін лабораторії. Вона подумала, що треба увімкнути камери, і, напевно, увімкнула б їх, але жінку вже лихоманило і нудило, і вона б не могла напевно сказати, чи здалося їй, чи ні, але в якусь хвилину вона побачила великі, смертельно перелякані, розумні очі мавпи, яка притиснулася до скла ілюмінатора. Темна, подряпана, скривавлена морда у відчаї ворушила губами, немов кликала на допомогу.

Налякавшись цього видовища, налякавшись морди білого звіра, що виникла поряд з мордою мавпи — усе це тривало одну мить, — Клавдія підняла анбласт, щоб вистрілити у цих чудовиськ, але її зупинило усвідомлення того, що пострілом вона розгерметизує станцію і чужа планета поглине її. Мавпоподібна істота помітила рух Клавдії і кинулася у бік.

Клавдії здалося, що в лапі у мавпи ніж, чи, може, це був довгий кіготь. Істота упала, звірі накинулися на неї. Видовище було мерзенним, кривавим, типовим для цієї планети, і Клавдія намагалася не дивитися, але дивилася, як у передгрозових сутінках, у спалахах блискавок ця істота — таке враження, що у неї не шерсть, а шматки хутряного одягу, — що за жарти у її уяви! — примудрилася вирватися з кігтів білих звірів і побігла, падаючи і піднімаючись знову, побігла від смерті, униз, до озера...

***

Скочуючись схилом до озера і втрачаючи останні сили, Казик досі бачив перед собою перелякані очі земної жінки, прекрасної, чистої, оточеної блиском земних, невідомих речей, яка цілилася у нього із бластера, і руки його страшенно боліли через те, що він у відчаї бив кулаками у вікно цього прекрасного будинку.

А шакали дерли його пазурами, наче бавилися, і гнали здобич до сірої води озера...

***

На "Полюсі" Саллі намагалася не відходити від Павлиша.

Він був понурий, майже не розмовляв, навіть обличчя змінилося.

"Як дивно, — думала Саллі. — Типовий сангвінік, сама дивилася його картку, — схильний до компромісів, відступає перед авторитетною думкою, шукає компенсації у другорядних проблемах... Мила людина, яка ніколи не стане лідером".

Інтуїтивно Саллі розуміла, що остаточне, остаточне рішення убити "Полюс" залежить не від впертої Клавдії і не від бунтівника Павлиша, — а від неї, обставинами поставленої на роль третейського судді, про це не говорилося вголос і навіть не формулювалося подумки.

Тому вона встала першою, удосвіта, приготувала сніданок, і Павлиш, який прокинувся трохи пізніше і зазирнув у камбуз, де хазяйнувала Саллі, анітрохи не здивувався, побачивши, що вона одягнута до походу: в приталену стареньку курточку і вузькі брюки — під скафандр. Зазвичай на станції Саллі ходила в сарафанах чи у відкритих сукнях, немодних, але зручних, домашніх. Клавдія запевняла, що Саллі — єдиний співробітник Дальньої розвідки, яка одягається так дивно.

Саллі сказала Павлишу, що не потрібно будити Клавдію. Вона напевно усю ніч не спала, а під ранок трохи забулася. Павлиш погодився. Він зрозумів, що Саллі не просто жаліє керівника, а насамперед, не хоче їй пояснювати, чому без дозволу летить в гори з Павлишем.

Павлиш похмуро мовчав, не снідав, без жодного слова перетягнув у катер контейнер з імлозивом. Він діяв механічно, ніби не мав сумнівів, що підірве "Полюс". Він був приречений підірвати "Полюс", тільки Саллі зовсім не була в цьому впевнена, але підозрювала, що для бунту Павлиша буде необхідний каталізатор — вона, спільниця.

Але на кораблі вона злякалася. Саллі доводилося бувати у багатьох експедиціях, вона бачила, як гинуть люди, вона розуміла жорстоку могутність стихії і нікчемність людей перед цією стихією. Вона знала, що корабель мертвий, і давно. Але це була неправда. Корабель був важко хворий, він був у комі, але життя залишило в ньому настільки чіткі сліди, що вигнати їх не зміг і багаторічний лютий мороз цих гір.

Саллі допомогла Павлишу перетягнути в корабель контейнер з вибухівкою, але коли Павлиш, замість того, щоб скласти заряди згідно з інструкцією, наказав залишити контейнер біля входу, з полегшенням погодилася.

Вони обійшли корабель. Побували у відсіку керування, заглянули в анабіозні камери, потім Павлиш відвів її в каюту 44, де стояла дитяча колиска.

Влаштувавши цю екскурсію по кораблю, Павлиш і не намагався прихилити Саллі на свій бік. Він був зайнятий чимось іншим. Саллі розуміла, що він щось шукає, насторожений та зібраний, як мисливський пес.

Він висвічував ліхтарем підлогу біля входу, потім довго вивчав погнуті відкриті банки і розірвані пакети в розгромленому складі, спустився в "гараж", де стояв поламаний планетарний катер, сів у кабіну, пробув там кілька хвилин. Саллі навіть не витримала і покликала його:

— Славко, там щось є?

— Йду.

Потім вони знову підійшли до відчиненого люка.

Тільки вершини гір піднімалися над товстою сірою ковдрою хмарин, яка щільно накривала провалля і долини. Ковдра смикалася, рухалася на захід, наче примхливий гігант тягнув її у свій бік. Саллі уявила собі, яка там, під ковдрою, хуртовина, і навіть зіщулилася. Але тут, над хмарами, вітер дув рівно, вільно, і Павлиш відкинув забрало шолома. Саллі зробила те саме. Щоки обпекло морозом, і холодне повітря влетіло в легені — Саллі від несподіванки закашлялася і прикрила рот рукавичкою. Навіть очі замерзли. Але вона не закрила забрало. Повітря, навіть розріджене, несло в собі свіжість і чистоту, за якою так скучили легені.

Павлиш відстебнув від скафандра плоский матовий прилад, якого раніше Саллі не бачила.

— Я взяв з собою біошукач, — сказав він. — Ми оглянемо долину.

Він чомусь не сумнівався, що Саллі охоче його супроводжуватиме.

— А... наказ? — Саллі хотіла сказати "вибух", але язик не повернувся.

— А ти як думаєш?

— Думаю, що нам не слід поспішати, — сказала вона.

— Ніякого дідька я не буду підривати! — сказав Павлиш, насупившись, наче хлопчисько, який нікому не віддасть упійманого жука.

Саллі відразу уявила, яким він був славним хлопчиком. І мимоволі усміхнулася.

Палиш здивувався:

— Що?

— Я так... Ти розумієш, що Клавдія, хоча би з поваги до себе, обов'язково доповість про невиконання наказу.

— Я і їй не дам підірвати, — сказав Павлиш.

— Я не про те. Вона закриє для тебе космос.

— Знаю, знаю!

Павлиш різко піднявся. Прилад виблискував у руці.

— Ти не відповів. Ти готовий відмовитися від космосу?

— Саллі, люба, не кажи дурниць. Питання не у відмові чи згоді. Що би ти зробила?

— Я питаю у тебе, а ти відповідаєш запитанням.

— Ось контейнер. Дій.

— Я б зробила те саме, що й ти.

— Тоді ми разом не полетимо. Решту днів проведемо на Землі. Нічого страшного.

— Ти дурень, а я тебе кохаю, — сказала Саллі.

Павлиш спустився трапом, який вони привезли з собою. Сніг довкола корабля вони витоптали, але вітер швидко замітав сліди.

— Закрий шолом! — крикнув Павлиш знизу. — Застудишся.

Саллі зістрибнула. З трьох метрів вона упала у примерзлий сніг так, що провалилася майже по пояс. Довелося її витягувати.

Їй було весело. Тому що все було зрозуміло. Це було вирішення питання.

— Якщо вони йшли, — сказав Павлиш, тримаючи прилад у руці, — якщо вони залишили корабель, а я в цьому майже впевнений, вони повинні були вибратися з гір. Зійти в долину, до лісу. Взимку це завдання смертельне. Але в них іншого виходу не було. Якщо я правий, то ми знайдемо когось з них. Під снігом.

Веселість Саллі зникла.

— Не треба, — сказала вона.

Але Павлиш вже проводив довкола себе біошукачем, уважно дивлячись на стрілку. Він ніби не чув її.

— Потім, — сказала Саллі. — Не сьогодні. Залиши їх.

— Ти не зрозуміла, — сказав Павлиш. — Мені важливо дізнатися, у який бік вони пішли.

— Для чого?

Павлиш помітив, як смикнулася стрілка, і повільно пішов по твердому снігу у той бік.

Саллі йшла поруч.

— Тому що вони могли вийти звідси.

— Це смішно. Так не могло бути.

— Саллі, люба, ти накладаєш на інших людей власні відчуття. Тобі ця планета здається смертельною. Ти впевнена, що тут не можна прожити ані хвилини без скафандра. Ти думаєш так, оскільки живеш у комфортному помешканні, дихаєш стерилізованим повітрям, п'єш дистильовану воду. Але уяви собі, що у тебе немає виходу. Чи смерть, чи пристосування.

— Тоді краще смерть, — сказала Саллі впевнено.

— Смерть ніколи не краще.

Стрілка смикнулася. І пішла вліво.

— Це як дитяча гра, — сказала раптом Саллі. — Холодно, тепло, ще тепліше...

— У нього невеликий радіус дії, — відповів Павлиш. — Це зроблено для того, щоб не змазувати картину при багатьох об'єктах. Ти знаєш, — біошукач придумали альпіністи, рятувальні бригади. Спочатку з його допомогою шукали тих, кого завалило сніговою лавиною... Тут!

Павлиш зупинився перед невеликим горбком.

— Потримай. — Він передав біошукач Саллі, а сам почав рукавицями розгрібати сніг.

Саллі змушувала себе дивитися на руки Павлиша, але потім відвернулася. Вона не хотіла бачити того, що повинна була зараз побачити.

— Дивно, — сказав Павлиш.

Голос його був тільки здивований, не більше. Саллі подивилася.

Під снігом вони побачили жовтувату білу шерсть. Це була могила якоїсь великої тварини, схожої на білого ведмедя.

— Коли повернемося наступного разу, — сказав Павлиш, — ми відкопаємо його повністю.

— Навіщо?

— Є дві основні причини, мій ангеле, — сказав Павлиш. — Перша — цей звір невідомий науці. Друга — мені важливо дізнатися, чому він загинув. Але знадобиться лопата.

Все більш широкими колами вони обходили довкола корабля, віддаляючись від нього. Саллі втомилася, сніг дедалі частіше провалювався під ними. Вітер піддував усе сильніше і заважав йти. Він здирав поверхневий шар снігу, і деколи важко було що-небудь побачити за три кроки попереду.

За дві години пошуків вони нічого не знайшли.

Нарешті Павлиш зупинився. Подивився на Саллі і запитав:

— Втомилася?

— Так.

— Вибач, я захопився. — Він винувато посміхнувся.

— Я не серджуся.

— Полетіли на станцію. Після обіду я повернуся сюди і продовжу пошуки.

— Чому ти впевнений, що хтось міг залишитися живий?

— На кораблі немає жодного трупа, окрім захованих в анабіозному відсіку.

— Але навіть якщо вони пішли, то загинули в горах...

— А коли дійшли до лісу?

— Ти ж добре знаєш, що таке ліс на цій планеті.

— Знаю. Але хтось побував на кораблі зовсім недавно. Пам'ятаєш розгром на складі харчів?

— То були не люди.

— Не люди піднялися до люка, відчинили його, пройшли коридорами до складу, а коли йшли назад, зачинили люк за собою?

— Це твоє припущення.

— Досить вагоме, щоби покинути заради нього усі справи і шукати!

Вони підійшли до катера.

— Клавдія, напевно, божеволіє. Ми її забули.

— Нічого страшного, — вперто сказав Павлиш.

Саллі викликала станцію. Клавдія не відповідала.

Павлиш зачинив люк і сів у крісло пілота.

— Вона мовчить, — сказала Саллі.

— Вона могла відійти від пульта зв'язку, — спокійно відповів Павлиш. — На станції місця багато.

Павлиш підняв катер. "Полюс" перетворився на чорний гудзик на білому халаті долини. Саллі продовжувала викликати Клавдію. Клавдія мовчала.

***

Павлиш увійшов у крутий віраж і, набираючи швидкість над озером, піднявся у хмари, щоб спуститися вертикально до станції.

Під хмарами періщив дощ і було похмуро.

Павлиш поставив всюдихід біля купола лабораторії, вимкнув двигун і підняв велику сумку з речами, які вони взяли з "Полюса".

— Нічого не забула? — запитав він.

Саллі заперечливо похитала головою.

Вони пройшли просто до входу. Всередині горіло світло, і вікна станції, округлі, в один ряд, приємно і затишно світили, кидаючи тепле світло на сірі скісні струмені зливи.

Станція була замкнена. Клавдія не відчинила двері, коли катер приземлився.

Саллі натиснула клавішу на вхідних дверях. Було чути, як у станції пролунав дзвоник.

Павлиш зазирнув у люк.

Струмені води стікали по ньому і заважали дивитися.

Саллі набрала код. Двері у перехідний відсік відсунулися. Вони зайшли.

— Щось сталося, — сказав Павлиш.

Струмені безінфектанта уперіщили у скафандри. Саллі виключила душ, зірвала шолом. Вона першою кинулася у кают-компанію.

Павлиш почав вилазити зі скафандра, коли почув крик Саллі.

Він влетів у кімнату. Кімната була яскраво освітлена. При такому світлі картина видалася зовсім неймовірною.

Усе в кают-компанії було перевернуте. Наче тут воював цілий полк. Сліди битви були повсюди: меблі перевернуті, посуд і прилади розбиті. І посеред цього безладу на підлозі лежала Клавдія з анбластом в руках.

Саллі схилилася над нею, прослуховуючи серце.

— Зачекай, — сказав Павлиш.

Він припідняв повіки Клавдії. Реакція була.

— Вона жива, — сказав він. — Але без пам'яті.

Павлиш швидко провів руками уздовж її тіла, намагаючись зрозуміти, чи є рани, але серйозних пошкоджень не виявив.

— Вона відстрілювалася, — сказала Саллі.

Павлиш теж помітив сліди пострілів на меблях і стінах.

Руки Клавдії були скривавлені — всі у подряпинах і синцях. Павлиш не міг знати, що у припадку безумства, викликаного укусом снігової блохи, Клавдія билася з уявним ворогом. Павлиш вирішив,

що вороги були реальні, що хтось увірвався всередину станції і мало не вбив Клавдію.

Павлиш переніс Клавдію на диван, потім склав портативний діагност, який, на жаль, нічим йому не допоміг — він лише подав загальну картину безпам'ятства, нервового виснаження, але ні перспектив, ні лікування подати не зміг, оскільки навіть за аналогією з такими хворобами не стикався.

Усі спроби Павлиша привести Клавдію до тями не давали жодного результату.

Час минав. Уже двадцять хвилин минуло, як вони на станції.

— Мені здається, пульс слабшає, — прошепотіла Саллі.

Павлиш поглянув на прилади і заперечно похитав головою.

— Я повинна була відчути, — бідкалася Саллі.

— Незрозуміло, — сказав Павлиш, — наче таємниця зачиненої кімнати. Двері були зачинені, замок працює бездоганно, чужих слідів на станції немає, а хтось пройшов через могутні стіни...

— Що ми тут знаємо! — гірко сказала Саллі. — Ми ледве зачепили поверхню цієї планети і не знаємо, що там у неї всередині.

— Але хто з нас ще був таким обережним, як Клавдія?!

— Ти краще скажи, що робити. Я так більше не можу.

— Напевно, вихід один, — сказав Павлиш. — Піднімаємо планетарний катер.

— Летіти до маяка?

— Так, на максимальній швидкості через три години ми будемо біля маяка.

Маяк був у відкритому космосі, за межами поля тяжіння планети, яке заважало космічному зв'язку.

— Напевно, так, — сказала Саллі.

З маяка можна було вийти на зв'язок з Галактичним центром і підключитися до діагностичного пункту, який дасть рекомендації, що робити.

Вони перенесли Клавдію у катер.

Потім Павлиш знову повернувся на станцію. Могло статися так, що їм доведеться йти на зближення з пролітаючим поруч кораблем і вони не скоро повернуться сюди. А можливо, взагалі не повернуться.

Павлиш увімкнув камеру — у нього було півхвилини, поки Саллі задавала катеру програму польоту, — і відзняв картину погрому. Фотографія зможе допомогти, коли в Галактичному центрі аналізуватимуть причину трагедії. Причина може виявитися достатньо серйозною, і тоді планету закриють для досліджень, перевівши її

у категорію небезпечних світів.

Останнє, що зробив Павлиш, покидаючи станцію — увімкнув програму консервації. Станція сама збере себе у контейнери, складе, замкне і підготує до евакуації.

Все. Павлиш перебіг до катера.

Саллі сиділа на підлозі, підтримуючи голову Саллі.

Павлиш обережно підняв катер у повітря.

***

— Дік, — покликала Мар'яна, — Дікусику.

Дік схилився над нею.

Збиралася гроза — ось-ось мав піти дощ. Дік якраз планував накрити Мар'яну рештками плівки.

— Я думав, ти спиш.

— Я не сплю. Я пливла... я була далеко... Де Казик?

— Сам хвилююся. Його давно немає.

— Йди до нього, з Казиком біда, розумієш?

— Ти звідки знаєш?

— Я нічого не знаю, мені погано, тому що з ним біда.

— Ні, я не можу тебе залишити.

— Зі мною нічого... нічого зі мною не станеться. Йди.

Мар'яна говорила наполегливо, наче ворожила, наче й не бачила ні Діка, ні передгрозового лісу — нічого; вона дивилася кудись удаль, всередину простору, в її голосі був наказ.

— Йде дощ, — сказав Дік, роздумуючи вголос, — він швидко змиває сліди. Якщо йти, то зараз.

— Швидше, — наполягала Мар'яна, — може бути пізно. Може й зараз вже пізно.

Дік підкорився. Але спочатку він нагнув верхівки трьох невеликих сосон, зв'язав їх мотузкою і підняв туди Мар'яну. Це було не вельми надійне ложе, і над землею вона вивищувалася на висоті метра, але наземні гади не зможуть добратися до Мар'яни. Вона терпіла і повторювала: "Йди швидше".

— Я тобі залишу бластер, — сказав Дік.

— Не потрібно. Я лежатиму тихенько, причаюся. — Мар'яні було важко говорити.

— Тут легенька кнопка, навіть тиснути особливо не потрібно, — сказав Дік. — У мене є арбалет. Мені так звичніше.

Він вклав бластер у руку Мар'яні.

Та промовчала.

— Я побіг, — сказав Дік.

— Швидше.

Дік побіг слідами Казика.

Хоча хмари нависли низько, йшов дощ і було темно, Дік помічав чи зламану гілку, чи перевернутий камінь. Земля була мокрою. Але де-не-де Дік вгадував відбитки босих ніг Казика — чоботи він загубив ще в озері і біг босий.

Раптом Дік завмер. Він відчув запах шакалів. Не свіжий, але шакали тут недавно проходили.

А ось тут Казик зупинився. Насторожено — піднімався навшпиньках, — отже, теж почув шакалів, але для нього цей запах був набагато ближчим і свіжішим.

Дік ще більше розхвилювався. Якщо шакал був не один, Казику потрібно було якнайшвидше добігти до помешкання землян — з ножем хлопець не здолав би й одного шакала.

Дік перейшов через невеличку галявину і зрозумів, що шакал був не один. Їх було щонайменше три.

Пагорб. Купа каміння. Кров. Туша шакала...

Ось вони наздогнали Мауглі.

Запах крові шакалів. Запах крові Казика.

Дік побіг ще швидше. Він був страшний, і ліс злякано принишк, ховаючись від нього. Ліс відчував, що біжить звір, який роздере кожного, хто заважатиме йому.

І так само, як Казик, Дік вибіг на галявину, де стояла станція.

Станція була ледь освітлена, вона була казковим видивом — кілька куполів, зв'язаних тунелями, а в округлих ілюмінаторах — світло. Станція належала до того самого світу, що й "Полюс". Але в цей момент Дік не мав часу роздумувати й аналізувати.

Він побачив, як темне округле тіло піднімається у повітря, і цей беззвучний швидкісний рух змусив його завмерти.

Він дивився, як злітає планетарний катер, перетворюючись на яскраву крапку, і не знав, звичайно, що це планетарний катер, і чому він відлітає.

Він підбіг до дверей.

Повітря було важке, але дощ майже вщух.

Він штовхнув їх — двері не піддалися.

Він заглянув всередину. Там було порожньо.

— Гей! — закричав Дік. — Відчиніть!

Ніхто не відповідав. Дік протер скло.

Через вікно було видно, що у великій світлій кімнаті була бійка — все перевернуте, речі розкидані по підлозі, поламані... Сліди

крові на м'якому килимі. Бластер, не такий як у Діка, — більший і довший — теж лежав на підлозі.

Дік ударив кулаком у двері. Де ж Казик?

Раптом він здогадався: Казика взяли з собою і повезли догори, в небо, де у них є корабель. Звичайно ж, Казик був поранений, коли на нього напали шакали, і вони взяли його на корабель.

Ця думка була значним полегшенням.

Дік перевів подих. Тепер потрібно повертатися за Мар'яною...

Але щось непокоїло його. Щось було неправильно. Запах шакалів? Так, але це був не свіжий запах. Запах Казика? Дік подивився у бік озера — запах Казика вів туди.

Дік подивився під ноги і побачив сліди Казика, перекриті слідами двох шакалів. Це було дивно.

Дік повільно пішов по слідах, і з кожним кроком запах Казика і запах шакалів ставав свіжішим. Чому ж Казик не увійшов у дім? Адже вони тут були. Вони піднялися у небо на очах у Діка.

Казик, напевно, біг з останніх сил, зупинявся, відбивався ножем — все це можна було зрозуміти за відбитками босих ніг, — пробивався до води.

Дік на його місці так само спробував би прорватися до озера.

Йти Дікові довелося недалеко.

Казик устиг вбігти у воду. До каміння на березі.

Він пробіг ще кроків двадцять і впав там. Шакали не наважилися зайти у воду. І пішли.

Дік побачив тіло Казика, наполовину занурене у воду, за декілька стрибків дістався до нього і підхопив на руки.

І в цю мить спалахнули блискавки, загуркотів грім, і небо наче впало на землю — так сильно, потужно уперіщив дощ.

Голова Казика безсило звисала, і Дік, несучи його на берег, підтримував її.

— Ти живий? — запитував він. — Ну, скажи, ти живий?

Він поклав Казика на березі і нахилився, прикриваючи собою від дощу.

— Шкода, — сказав раптом тихо Казик. — Я так просив, а вона не впустила.

— Що? — не зрозумів Дік.

— Вони нас не пускають, — спокійно сказав Казик. — Вони бояться. Ми дикі...

І він замовк.

І Дік зрозумів, що Казик умер.

Він підхопив його і побіг берегом догори. Йому здавалося, що ще можна щось зробити. Він почав гатити по склу ілюмінатора, щоб увійти на станцію. Але вікно байдуже і пружно відбивало усі удари Діка.

— Сволоцюги! — кричав Дік. — Ви його вбили! Впустіть, не ховайтеся!

Він розумів, що на станції нікого немає, що в будинку порожньо, але продовжував товкти у двері.

Він обернувся у відчаї, відбіг, підняв великий камінь. Такого йому б ніколи не підняти у спокійному стані. Але зараз він обійняв його, рвонув назад до дверей і зі всієї сили ударив по склу.

І скло, і сам купол були розраховані на великі навантаження. Але слабкою ланкою виявилася металічна рама. Удар був такий різкий і сильний, що скло, не розбившись, вилетіло з неї.

З брязкотом воно впало усередину і покотилося по підлозі.

Дік пірнув у вікно, потім втягнув туди Казика і спробував розрухати хлопця. Але той мовчав.

Дік побіг в іншу кімнату, відкривав усі шафки — хотів знайти якісь ліки, але не знав, де шукати, і які взагалі потрібні ліки? І як дати ліки людині, яка вже мертва?

— Я вас уб'ю! — повторював він. — Я вас усіх переб'ю, тільки ви мені на очі потрапите, я вас...

Станція була порожня. І не відкликалася.

У дальньому коридорі Дік раптом помітив рух: дивний металевий прилад — рівна платформа, з козенятко завбільшки, — повільно тягнула блискучу скриньку. Дік зі злості на себе, що в першу мить злякався, і від того, що на комусь потрібно було зігнати свій гнів, ударив ногою по платформочці — та зупинилася. Він схопив скриньку (вона була важка) і пожбурив її у платформу, вона похилилася і завмерла.

— Отак тобі! — закричав він.

І раптом він згадав про Мар'янку. Мар'яна в лісі. Одна.

На неї теж можуть напасти.

Він вистрибнув під дощ і побіг у темінь мокрого лісу.

***

Саллі керувала планетарним катером на межі можливостей двигунів. Йшла так, щоб вкластися у три години польоту.

Клавдія не приходила до тями, але Павлиш, спостерігаючи за нею, зрозумів, що стан її не погіршується.

Усе виглядало дивним. Ці дивні події складалися, як у калейдоскопі, здавалися б, нелогічним візерунком, коли всі шматочки скла

різного кольору, але відчутний ритм і симетрія, тільки незрозумілий зміст візерунка.

У Павлиша був час на роздуми.

Раптом він згадав, перебираючи в пам'яті усі події та образи планети у пошуках дивного, нелогічного, велетенське дерево, яке верхівкою зникало у хмарах, і ганчірку, що звисала з нього.

Павлиш дістав контейнер з плівками — він його забрав зі станції.

Індикатор миттєво знайшов потрібну плівку, і Павлиш увімкнув проектор. На екрані з'явився гігантський сук, кущі на ньому і обвисла плівка, під якою погойдувався на вітрі клубок... ні, не клубок, це не туша тварини, як примусив себе свого часу повірити Павлиш, — це кошик. Павлиш зупинив плівку і намагався збільшити зображення. Звичайно, у цей кошик можна зазирнути, він порожній. І мотузки. Як це він із самого початку не побачив, що там мотузки...

— Саллі, поглянь, — сказав Павлиш.

— Що це?

— Здається, повітряна куля.

— Схоже, — сказала Саллі байдуже. Вона весь час думала про Клавдію, хвилювалася за неї.

"Що ще? — продовжував роздумувати Павлиш, не вимикаючи зображення кулі. — А це що? Ага, пограбований склад на кораблі... Потрібно знайти і цю плівку... На підлозі розкидані відкриті банки і коробки. Розірваний пакет, зім'ята фольга... Вона не просто зім'ята. На ній відбитки пальців, усіх п'ятьох пальців".

— Саллі!

— Тихіше. Ти мене налякав. Що це?

— Невже ти не бачиш?

— Рука. Звідки?

— Вони були на складі. Пам'ятаєш?

— Мені здається, що це рука мавпи.

— Повір вже мені, — твердо сказав Славко. — Ось слід великого пальця. Бачиш, він трохи збоку. У жодної мавпи немає такого — тільки у людини.

— Тоді все зрозуміло, — здогадалася Саллі. — Вони повмирали на кораблі, але рятували дітей. Дорослих вже не залишилося, тільки діти. Тому й розгром на складі.

— А повітряна куля?

— Повітряна куля — це досить довільне припущення.

***

Дік нічого не сказав Мар'яні. Він знайшов її в лісі і поволік на ковдрі з плівки до станції, до Казика. Жодних сил не залишилося, але це необхідно було зробити. Він не міг залишити Казика, не міг залишити Мар'яну, він був найстарший, найсильніший серед них, і тому він мусив терпіти.

Мар'яна була тяжка, її лихоманило.

Дік приволік Мар'яну до станції і заніс усередину.

Казик теж лежав на дивані.

Тільки світло у куполі стало тьмянішим, немов догорала свічка. І що дивно — кудись зникли, склалися, згорнулися у рулони два маленькі куполи, а речей під найбільшим поменшало.

Дік поклав Мар'яну на постіль, яку знайшов за перегородкою.

Постіль була вкрита дуже білими простирадлами, але Дікові не було їх шкода.

Він присів на диван біля ніг Казика.

Він сидів так хвилин зо п'ять і нічого не робив, бо зовсім обезсилів та й не знав, що робити.

Ще одна залізна потвора в'їхала в кімнату і почала згортати килим.

Дік, не підводячись, дістав бластер і влупив заряд у потвору.

Та обвуглилася і завмерла.

— Якщо хто-небудь зайде... — сказав Дік. — Тільки суньтеся!

Він сидів на дивані, поруч з мертвим Казиком і помираючою Мар'яною, і нічого не міг зробити, і тільки клявся собі, що присвятить все своє життя, скільки б його не залишилося, щоб відомстити цим землянам, які вбили Казика і втекли, щоби померла і Мар'яна.

Він знайде їх, він знайде їх, куди б вони не заховалися, щоби вбити, як смердючих шакалів.

***

— Славку, — сказала Саллі, — дивися.

Вона схилилася над Клавдією. Клавдія глибоко зітхнула. Прилади на медичному пульті показували, що пульс трохи пришвидшився, дихання стало глибшим. Вона приходила до тями.

Йшла друга година польоту.

Павлиш увів стимулятор серцевої діяльності. Судячи з показів приладів, стан Клавдії був майже нормальний. Павлиш ще раз переглянув аналіз крові. Там були сліди токсичного впливу. Які — важко визначити у польових умовах. Потрібна справжня лабораторія.

Клавдія розплющила очі.

— Саллі, — запитала вона. — Чому ми тут?

Вона відразу зрозуміла, що вони в катері.

— Не ворушись, тобі шкідливо, — відповіла Саллі. — Все буде добре.

— Але що було? — Клавдія нахмурилася, намагаючись згадати. — Був ліс, так? Кульбабки. Дуже гарні кульбабки. І ця мавпа. Я її відігнала — всі ті жахливі тварюки так і лізли у вікна... А що потім?

— Ми не знаємо, — сказав Павлиш. — Ми думали, що ти згадаєш.

— Я не пам'ятаю. Я пам'ятаю, як страшні тварюки лізли у вікна. А потім були жахи...

— Скажи, які тварюки? Вони тебе налякали? — запитав Павлиш.

— Ні, просто бридко. Все так бридко. Страшний світ. Вони завжди жеруться у лісі, всі жеруться... Ні, я їх не боялася. А потім не пам'ятаю.

— Спробуй згадати усе по порядку. Що сталося?

— Я була в лісі.

— Ти вийшла в ліс?

— Я вийшла в ліс. Трохи прогулялася. Там були кульбабки... Напевно, я відкрила шолом, мені захотілося на них дмухнути.

— Ти зняла шолом?

— Не пам'ятаю. Здається, я припідняла забрало.

— А що потім?

— Потім був огидний настрій, погано себе почувала, а у вікно лізла ця мавпа, і вона билася з іншими звірами.

— А потім?

— Вона втекла, вони всі повтікали, а мені стало зовсім погано... Вибачте. Я вас... потурбувала. Чому ми на катері?

— Ми летимо на маяк. Підключитися до діагностичного центру. Може, евакуювати станцію?

— Тоді повертаємося.

— А я таки хочу підключитися до діагноста — нехай тебе перевірять. Може в тебе потентна інфекція.

— Я не хочу. — Клавдія насилу звелася. Вона була бліда. — Я не потерплю, щоби через мою... слабкість зірвалася робота експедиції.

І Павлиш зрозумів, що для Клавдії відступити — це найбільший сором.

— Зачекай, — сказав він, — ти добре роздивилася ту... мавпу?

— Ні, я не придивлялася.

— Розумієш, — сказав Павлиш, — на цій планеті не повинно бути ніяких мавп... Це могла бути людина?

— Дикун? Але якщо нема мавп, то звідки дикун?

— Я зараз думаю про людей, — сказав Павлиш.

— Про яких? Звідки їм тут взятися?

— З "Полюса". Можна припустити, що хтось врятувався.

— Це неможливо. Цей світ знищить будь-кого.

— Одного знищить. А якщо їх було багато? Якщо тут є колонія людей, які намагаються вижити, дочекатися нас, людей із Землі, чекають порятунку, розумієш?

— Не вірю.

— Тоді подивися.

І Павлиш знову прокрутив плівку з повітряною кулею.

***

Олег не хотів нікуди йти. Йому було байдуже.

Але Сергіїв, коли зовсім розвиднілося і завірюха трохи затихла, примусив себе піднятися. Він ніколи б не підвівся, якби не діти. Не Мар'янка і Олег. Він знав, що якщо не зможе піднятися, то Олег з Мар'янкою ніколи не знайдуть один одного, не побачать, не обнімуться. Його життя не мало цінності без продовження у Мар'яні та Олегові. Сергіїв зміг переконати себе підняти голову, але на більше його не вистачило. На щастя, у різкому, судомному русі Сергіїв ударився головою об сніговий дах їхнього укриття, в цьому місці досить тонкий. Дах розломився і впав, впустивши крижане повітря, Сергіїву холодом обпекло обличчя і плечі — він відразу отямився.

Він виліз назовні й довго сидів навпочіпки, поки зовсім не замерз. Потім наказав собі викопати зі снігу мішок з дровами і розпалити багаття. Коли вода зігрілася, він розтормосив Олега і влив у нього, розтуляючи брудними пальцями рота, гарячу воду. Олег майже не чинив опору, сонно бубонів, що хоче спати. Потім Сергіїв розтирав його, трусив, зовсім втомився і не помітив, як у цих клопотах перекинув банку з окропом, який вилився на сніг, залишивши на поверхні лише дірку з оплавленим сірим льодом довкола.

Але тоді прийшов до тями Олег. Він очуняв настільки, що зумів знову розпалити багаття, знову закип'ятити воду і напоїти Сергіїва. Тепер вони помінялися ролями. Сергіїв, щоправда, не впирався і все прекрасно усвідомлював — просто у нього не залишилося сили.

А потім вони пішли далі, догори, крізь хмару, в тумані, приваблені лише нездійсненою надією на те, що милостиве диво виведе їх саме у ту долину, де лежить "Полюс".

Години через дві вони попадали у сніг. Їм здавалося, що вони пройшли дуже багато. Насправді ж, вони здолали менше кілометра. Вони зібрали останні дрова і знову пили гарячу воду, як ліки. Вони вже не говорили, обидвоє були обморожені, пальці рук і ніг зовсім заніміли. І все ж вони знову піднялися, щоправда, цього разу їм довелося обнятися і йти поруч, підтримуючи один одного. Через це рухалися вони зовсім поволі. Але їм тільки здавалося, що вони йдуть. І вони чекали, що от-от зараз розійдуться хмари — і над ними відкриється синє небо...

***

Дік бачив, як опустився катер. У першу мить його охопила радість — вони все-таки повернулися!

Але одразу ж згадав, що повинен їм відомстити.

Він повинен убити їх, бо це вони винні у смерті Казика і в тому, що помирає Мар'яна. Вони могли їх урятувати. Могли все зробити. Але не захотіли.

Ніколи раніше Дікові і в голову не приходило, що можна вбити людину. Людей на світі мало. Вони допомагають один одному. Без цього люди загинуть, бо ліс сильніший за кожного з людей.

Це о т і, з чистої станції, не можуть бути людьми.

"І якщо ви всі такі, то не потрібна нам ваша Земля, ваші білі простирадла і гладенькі столи. Я знаю, — гарячково думав він, — ви повернулися, бо забули забрати свої речі. Ви хочете відібрати у нас все, бо ми брудні і негарні, бо вам соромно думати, що ми з вами прилетіли з однієї і тієї ж Землі. Ви нам не потрібні! Геть звідси! Я не віддам вам цих речей — ці речі залишаться тут. Ми всі прийдемо сюди і будемо тут жити. І ніколи не полетимо на Землю!"

Ненависть до людей, які хочуть відібрати у селища станцію, як здобич, яку Дік переслідував стільки днів, як здобич, заради якої загинули його друзі, затуманила у його свідомості розумну, здавалося б, думку: якщо люди повернулися, то потрібно принаймні попросити їх вилікувати Мар'яну.

Втомлений, доведений до відчаю, майже божевільний, Дік не міг мислити логічно. Він був дикуном, породженням лісу, шакалом, який припіднявся на задніх лапах над здобиччю... Але, на відміну від шакала, у Діка був бластер.

Павлиш посадив катер, першим вискочив з нього. Вони вже вирішили, як чинитимуть: спочатку жінки запустять усі скаути, але не на звичну високу орбіту, а під хмарами. Площа, яку потрібно

було дослідити, була відносно невелика. Вона обмежувалася з півночі скелями, де лежав "Полюс", а з півдня великим озером, на березі якого стояла станція. Будь-яке людське поселення, яке існує у цих межах, буде знайдене скаутами протягом години.

А поки Павлиш, взявши анбласт, обшукає найближчі околиці станції. Людина, дикун, якого бачила Клавдія, не міг зайти далеко.

Відчинивши люк і вистрибнувши на мокру траву, Павлиш побачив, що менші куполи вже згорнуті — станція почала самоконсервацію. Щоправда, цю роботу вона повинна робити значно швидше. Павлиш не знав, що винен у цьому Дік — він перестріляв половину роботів. Зрештою, про консервацію Павлиш не думав. Думав тільки про те, як все зробити швидше. Не забути взяти в аптечці перев'язочні матеріали. Захопити в камбузі глюкозу і шоколад...

Він не встиг зробити і двох кроків від катера — жінки ще залишалися всередині, — як побачив у вікні темний силует людини.

По інерції Павлиш продовжував йти, розуміючи вже, що потрібно щось сказати, щось таке, що би відповідало цьому неймовірному моменту. "Як добре, — встиг він подумати, — що вони теж нас шукали і ми здогадалися повернутися..."

І він почув низький хриплий голос:

— Іди звідси!

— Що? — Павлиш не зрозумів. Він продовжував йти.

— Не підходь. — Голос зірвався. — Не підходь, я вб'ю.

— Зачекайте, — сказав Павлиш.

Він зупинився. Світло всередині станції було яскравіше, аніж сутінки назовні, і він не міг роздивитися обличчя людини. Голова здавалася надто великою, напевно, через гриву волосся. Свідомість фіксувала дрібниці, деталі. Павлиш не міг зрозуміти, що тут коїться.

Де він бачив цю картину? Давно, в дитинстві. Так, у "Робінзоні Крузо". Робінзон на острові, — волосся до пояса, одяг зі шкір. Добре, що вони ще не розучилися розмовляти:

— Іди, — повторював Дік. — Іди звідси.

Через те, що він говорив і йому відповідали, він не наважувався вистрілити. Він бачив цю людину, високу, вищу за Старого, в скафандрі. Дік знав, що таке скафандр. Шолом був прозорою кулею, не заважав роздивитися обличчя. Обличчя було простим, чистим, звичайним обличчям. Воно було ретельно виголеним, а через те, що Дік ніколи не бачив дорослого поголеного чоловіка, то йому здалося, що перед ним дуже великий підліток. Адже навіть у Діка вже

була борода, коротка, він підрізав її. Тільки в Олега борода ще не росла.

— Іди, — повторював Дік, як заклинання. Він вже не хотів, щоб той чоловік пішов, але інших слів не знаходив. Була інерція і страшенна тупість, як під час приступу лихоманки.

Поруч з тією великою людиною стояли дві жінки. Одна була велика, майже як чоловік, друга — маленька, худа, як Мар'янка. Обидві були у скафандрах. На їхніх обличчях було здивування і навіть страх. Вони бачили в руці Діка бластер.

— Не треба! — раптом закричала маленька жінка. — Це я у всьому винна! Я не зрозуміла! Коли ви прибігли, я не зрозуміла!

Вона швидко пішла до станції.

Мужчина хотів затримати її, але маленька жінка вирвалася. Вона йшла дрібними, невпевненими кроками, ніби хвора.

І тоді Дік впустив на підлогу бластер і відступив до дальньої стінки, де лежав мертвий Казик. Він стояв, опустивши сильні руки, і чекав, що буде далі, бо він тепер нічого не вирішував і взагалі не думав.

Клавдія блискавичним рухом набрала код станції на дверях, швидко відімкнула всі замки і скинула шолом, незважаючи на слабкість, її рухи були чіткими. Ця ситуація, хоч і неординарна, підходила під категорію надзвичайних випадків, а Клавдія недаремно вже стільки років працювала в експедиціях. Якщо ситуація має пояснення, якщо у неї є аналог: люди гинуть, потребують негайної допомоги, — Клавдія могла і вміла діяти швидко та ефективно, як ніхто інший в Галактиці.

Павлиш і Саллі ще знімали шоломи, а Клавдія вже знала, що на станції не одна людина — вимучений, дикий юнак в шкурі невідомого звіра. Окрім нього, ще двоє. Хлопчик, що лежав на дивані в кают-компанії, і дуже худа дівчина, без свідомості, зі страшенно розпухлою ногою. Вона марила.

Спокійно і строго Клавдія сказала Дікові:

— Сідай і відпочивай. Не втручайся.

Павлиш зайшов у кают-компанію, коли Дік уже слухняно опустився у крісло.

— Спочатку хлопчик, — сказала Клавдія до Павлиша. — Можливо, він ще живий.

— Ні, — хрипло відповів Дік.

— Саллі! — Клавдія не звернула уваги на слова Діка. — Гарячу воду. Багато гарячої води. І негайно накажи станції припинити консервацію.

— Іди, — повторював Дік, як заклинання. Він вже не хотів, щоб той чоловік пішов, але інших слів не знаходив.

На щастя, роботи не встигли дістатися до настінної медичної шафи, і поки Павлиш йшов через кают-компанію до Казика — десять швидких кроків, — вона встигла відкрити шафу, вихопити діагност і кинути його Павлишу, впевнена, що той здогадається простягнути руку і упіймати прилад.

Звичайно, вона була права.

Дік не допомагав їм. Він дивився, як швидко і точно працюють люди із Землі, і йому з кожною хвилиною ставало все більше соромно, що він поводив себе як дикун, як тварина. Люди хотіли допомогти. Люди могли спочатку помилитися — кожен може помилитися, якщо побачить таке чудовисько, як мешканець селища. Вони, напевно, і не очікували, що тут хтось живе. Ну як їм здогадатися? Адже Сергіїв говорив, що селище відшукати дуже непросто, навіть із надсучасними приладами — воно було частиною лісу.

Дікові хотілося піднятися і подивитися, що люди із Землі роблять з Казиком і Мар'яною. Вони тихо перемовлялися, і з їхніх слів було незрозуміло, чи допоможуть вони друзям, чи вже пізно. Але Дік знав, що коли сидіти тихо і уважно слухати, то обов'язково зрозумієш. Головне — не втручатися, тому що вони і так вважають мене майже мавпою. Може, вони навіть думають, що нас на планеті всього троє. Троє дикунів на дикій планеті. Вони, напевно, здивувалися, коли почули, як я їм крикнув. І Дік продовжував сидіти нерухомо, намагаючись вловити зміст слів. Йому страшенно хотілося пити, але він мовчав, не просив.

Павлиш і жінки говорили дуже мало. Пульс Казика майже не прослуховувався. Він втратив стільки крові, що було незрозуміло, чому в ньому ще жевріє життя. Деякі рани були глибокі. Роздерта очеревина, переламані ребра... Ці дані видавав діагност, а вони мовчки зчитували їх. Саллі приготувала воду, зібрала прилад для переливання крові, відшукала суху універсальну плазму, приготувала її. Заживляючого пластиря не вистачило б на всі рани цього хлопчини, і Саллі на кілька хвилин підмінила Павлиша, поки той запускав синтезатор. На Діка не звертали уваги. Правда, раз чи два, входячи у кают-компанію, Саллі кидала на нього насторожений погляд, але дикун сидів окам'янівши — спалах агресії минув. І все-таки Саллі знайшла хвильку і накапала в склянку з водою транквілізатор і простягнула Дікові. Той слухняно взяв склянку, але не випив, поки Саллі не наказала йому пити. Вода була дивна, гіркувата, але Дік допив до кінця. Він повинен поводитись як цивілізована людина.

Дівчиною займалася Клавдія. Павлиш, відірвавшись на хвилину від Казика, заглянув до неї. За Мар'яну він не хвилювався — випадок був складний, але він знав, що вони витягнуть дівчину за кілька годин. Гангренозне запалення, виснаження організму — неприємно, але нічого страшного.

Мар'яну роздягнули, Клавдія обтерла її губкою. Тіло дівчини було таке худе — усі кістки назовні, таке брудне, так густо вкрите шрамами і подряпинами, що важко було визначити її вік. Їй могло бути п'ятнадцять років, могло бути більше.

Коли звільнився апарат для переливання плазми, Саллі перенесла його в лабораторію і передала Клавдії. До того часу Клавдія вже приготувала і ввела Мар'яні поживний розчин. Все було би простіше, якби в експедиції були два реанімаційні прилади. Але апарат був один, і він був потрібний хлопчику. Він уже вкутав Казика датчиками і обережно ввів в основні судини свої ниточки. Мікрощупи проникли в груди, масажували серце, підтримуючи його ритм. Павлиша хвилювало, чи немає змін у мозку — все-таки хлопця витягали з клінічної смерті. Він знову і знову змушував діагност повідомляти, як функціонує мозок.

Дік почув, як чоловік та жінка розмовляють у тій кімнаті, де лежала Мар'янка. Вони говорили дуже тихо, думали, що він не почує. Вони не знали, що Дік — дитина лісу, і слух у нього втричі гостріший, аніж у них.

Спочатку були фрази, наповнені медичними термінами. Він не розумів їхнього змісту, але по тону здогадався, що Мар'яну вилікують. Голоси ставали тривожними, коли вони дивилися на Казика. Він здивувався і ледь не заплакав, коли здогадався, що Казик не мертвий. Чи ці люди мають здатність воскрешати мертвих? Дік не чув про таке від Старого, а тільки у казках, які йому колись розказувала мама.

— Треба нагодувати його, — тихо сказала велика жінка в сусідній кімнаті.

Маленька жінка кудись вийшла.

Дік зрозумів, що вони говорили про нього.

— Не вкусить? — ще тихіше, з усмішкою в голосі, мовив великий чоловік, якого вони поміж себе називали Славком.

— Проблеми тільки починаються, — відповіла жінка.

— Феномен Мауглі?

Дік здивувався — звідки вони знають про Мауглі, але одразу здогадався, що вони мають на увазі іншого Мауглі, який жив у лісі

і якого виховали вовки. А що за феномен — він не знав. Але почути знайоме ім'я було так приємно, що він не образився на слова чоловіка.

— Цікаво, він бачив коли-небудь тарілку? — запитала жінка.

— Бачив, — вирвалося у Діка. — І ложку бачив.

— Він зрозуміло говорить, — сказав чоловік. — Хоча вони прожили тут майже двадцять років.

— Це якась неймовірна таємниця, — сказала велика жінка. — Скільки їх, як вони існують, де? Як їм вдалося зберегти людський вигляд? Одяг, зрештою...

— Повітряна куля, — сказав чоловік.

— І розгром на складі.

— Славко, — сказала жінка голосніше. — Вона приходить до тями.

— Діку, — почув Дік слабий голос Мар'яни. — Дікусику...

І тут його наче викинуло з крісла. Він забув про гордість і про те, що потрібно мовчати.

Дік забіг у кімнату. Мар'яна лежала на дивані. Обличчя було бліде, вони, виявляється, роздягнули її і накрили простирадлом.

— Мар'янка, — сказав Дік, нахиляючись над нею. — Ти як?

— Все добре. — Мар'яна розплющила очі. — Казик живий?

Погляд її зупинився на мить на обличчі Діка, потім перейшов на Павлиша і завмер, зустрівшись з посмішкою Саллі.

— Дякую, — сказала Мар'яна. — Ми так боялися, що не знайдемо вас.

— Дівчинко, — сказала Саллі і раптом заплакала. — Бідна моя! Твій Казик буде жити, обов'язково. Усе буде добре.

Клавдія з'явилася в дверях. Вона мовчала.

— Дік вам розповів? — запитала Мар'яна.

— Ні, — відповів Дік. — Було ніколи. Та вони й не питалися.

— Невелике непорозуміння, — сказав Павлиш. — Але останнє.

— У вас є корабель, щоб летіти в селище? — запитала Мар'яна. — Там наші. Вони вас так чекають...

***

З Діком у селище полетіла Саллі. Павлиш і Клавдія залишилися з пораненими.

Дік був ситий, вперше за багато днів, і його нудило. Але жалітися було ніколи, бо Саллі дуже поспішала в селище. І Мар'янка, перш ніж заснути — Павлиш дав їй снодійне, щоб зняти збудження, — теж сказала:

— Дікусику, швидше, вони ж так хвилюються...

Дік подумав: вона боїться, що Олег, не дочекавшись їх, пішов до корабля. Вона боїться за Олега.

Якщо б не так нудило, Дік, звичайно, уявив би собі, як опуститься над селищем катер, як всі вибіжать з хатинок і як він вийде перший і скаже: ось ця жінка із Землі, її звати Саллі. Але тепер йому було байдуже.

Катер летів низько, під хмарами, мало не торкаючись верхівок дерев. Дік точно знав напрямок і був упевнений, що вони відразу знайдуть селище. Ліс зверху здавався суцільним сіро-зеленим морем.

Вони пролетіли над річкою. Важко навіть було уявити собі, що переправа через неї зайняла у них три дні — це була зовсім вузька ріка. Ліворуч пронеслися, стіною врізаючись у хмари, стовбури велетенських дерев.

— Ми там були, — сказав Дік. — Нагорі.

— Так, — сказала Саллі, — ми бачили повітряну кулю. Але не відразу здогадалися. А я не повірила. Це Славко зрозумів.

— Жаль, — сказав Дік. — Треба було раніше здогадатися.

Він дивився на її руки. Руки були такі білі та гладенькі, що незрозуміло було — може, вона ніколи не скидає рукавички? Руки лежали на пульті і легенькими натисками пальців змушували катер підніматися, нахилятися, знижуватися. Дікові захотілося попросити у Саллі, щоб вона дозволила йому сісти на її місце і керувати катером. Але, звісно, він промовчав.

Саллі збільшила швидкість, зелений ліс внизу перетворився на незрозумілу рівну масу. І Саллі перша, раніше за Діка, побачила галявину і селище.

Вона зменшила швидкість, але катер все-таки пролетів над селищем, і довелося робити ще одне коло, знижуючись біля частоколу. Старий чергував біля воріт, накинувши на голову накидку з риб'ячої шкіри, бо знову зарядив дощ, а Старий був застуджений. Але якесь шосте відчуття змусило його скинути накидку саме в ту мить, коли катер виринув над верхівками дерев, зовсім низько, і почав робити коло над селищем.

Старий дико закричав і почав бити калатачкою тривогу так, наче на селище напали тисяча шакалів. Люди вибігали з хаток і нічого не розуміли, бо Старий калатав, кричав і чомусь стрибав на місці, наче його вкусила гадюка.

Саллі роздивилася зверху великий пустир, огороджений довгим похилим плотом. На пустирі де-не-де росли кущі, виднілися нерівні грядки, плямки калюж, у яких відбивалися сірі хмари.

І ще Саллі побачила будинки, у яких жили люди. Криві, жалюгідні, похилені хижки тягнулися у два ряди уздовж брудної смужки вулиці. Смуга лише біля частоколу трохи вигиналася і впиралася у ворота. Там стояло щось схоже на шалаш, з отвору на даху вився сірий димок. Якщо навмисне зобразити бідність і ницість, до якої може дійти людина, то напевно, жодний художник не зміг би придумати настільки сумну картину.

Катер опустився на пустирі, біля крайньої хатки.

Саллі вимкнула двигун і подивилася на Діка.

Але Дік мовчав. Саллі дивилася на нього, відчуваючи провину за те, що вона у скафандрі, що вона не наважується зняти його. Дік повільно повернувся до неї і подивився прямо в очі. Очі збуджено блистіли, але губи були міцно стиснуті і здавалися злими. "Господи, — подумала Саллі, — тебе би під душ, тебе би відмити". Голубувата блідість шкіри лише вгадувалася під шаром бруду. Довге чорне волосся прилипло до щік. Дікові було душно в кабіні всюдихода, йому було дуже погано, і він з останніх сил намагався не виказати цій жінці, наскільки йому погано. І Саллі його не зрозуміла.

Дік ніяк не міг відкрити люк зі свого боку, Саллі нахилилася і допомогла йому.

Дік вистрибнув з катера. Саллі вийшла за ним.

І раптом вона побачила дітей. Вони бігли по грязюці, по калюжах, брудні, голі, босі. Вони кричали і махали руками.

А за ними бігли дорослі. Три чи чотири жінки, потім чоловік з широкою рудою довгою бородою, яка закривала все обличчя, — виднілися тільки червоний ніс і сині очі. Одна з жінок, у шкіряному балахоні, була товстою, і Саллі встигла здивуватися, наскільки вона огрядна. Потім вона побачила високого сутулого однорукого старого, який кульгав, спираючись на палицю. Відчинилися двері крайнього будиночка, і звідти дівчина зі світлим красивим волоссям вивела сліпу жінку — Саллі відразу зрозуміла, що жінка сліпа: вона обмацувала вільною рукою повітря перед собою, аби не наштовхнутися на перешкоду.

Саллі стояла і чекала, поки всі наблизяться. Їй було страшно подумати, що вони могли полетіти і залишити цих людей тут.

Люди зупинилися за кілька кроків від Саллі. Було тихо.

Мовчання тривало цілу хвилину.

Саллі бачила, як плаче товста жінка. Вона плакала німо, ковтаючи сльози, і її пальці тремтіли, наче шукали гудзик на грудях.

Саллі дивилася на дітей. Дітей виявилося багато. Їй навіть і на думку не могло спасти, що люди тут, у цій брудній прірві, можуть

народжувати дітей. У цьому було щось тваринне, принизливе. Саллі бачила в селищі не продовження Землі, а вимираючу жменьку бідуючих погорільців.

Обтяжливу паузу порушила сліпа жінка.

— Де вони? — запитала вона голосно. — Вони справді прилетіли?

— Вітаю вас, — сказала тільки тепер Саллі. Найважче було сказати перші слова. Перше слово.

— Де Казик? — запитала огрядна жінка. — З ним нічого не сталося?

— Вони там залишилися, тітко Луїзо, — сказав Дік. — Їх вилікують, вони обіцяли.

— Їхнє життя в безпеці, — сказала Саллі.

— А Олежик? Де Олежик? Він пішов у гори! — закричала раптом худа стара жінка. — Його потрібно наздогнати. Будь ласка.

— Зачекай, Ірино, — сказав однорукий старий з палицею. — Мене звати Борис, — продовжував він. — Я тут ніби за старшого. І від імені всіх я хотів би вам подякувати...

Дік відбіг за будинок. Його вирвало. Але на нього ніхто не дивився.

Саллі привіталася з усіма по черзі. Кожен протягав руку і називався, навіть малі діти. І у цій офіційній зустрічі було щось таке, що руйнувало образ погорільців. Саллі була задоволена, що не одягла рукавички, коли вилітала зі станції.

Увагу Саллі привернула страшна тварина, — вона упізнала в ній чудовисько, яке вбив Павлиш. Оточена цілим виводком таких самих, але трохи менших, чудовисько важко і загрозливо мчало до групки людей, які оточили катер. Саллі хотіла крикнути, щоб люди втікали, але один з хлопчаків сміливо побіг назустріч тварині, пронизливо викрикуючи:

— Йди геть, козо, не заважай, до нас люди прилетіли! Йди геть, дурна!

Чудовисько, у якого було таке дивне ім'я, раптом зупинилося і позадкувало. А одне козенятко, яке ніяк не могло зрозуміти, чому воно повинне не заважати, маленька кульгава дівчинка відтягнула за довгі вуха. Козенятко мекало, виривалося, але коза не посміла прийти йому на допомогу.

"Ну, звичайно, — раптом зрозуміла Саллі, — якщо вони тут живуть, живуть важко, але залишаються людьми, вони повинні приручати тварин, ходити в ліс, обробляти город. А чого я тут чекала?"

— Якщо ви не дуже втомилися, — сказав однорукий старий, — ми попросили б вас полетіти в гори. Там Олег і Сергіїв. Вони пішли до "Полюса", щоб налагодити зв'язок і викликати вас по рації. Але в горах дуже погана погода.

***

Через двадцять хвилин — втрачати час не випадало — катер піднявся знову. Дікові стало краще, він полетів разом із Саллі. Він знав дорогу від селища до "Полюса", якою вони йшли минулого разу.

Багато хто хотів полетіти в гори за Сергіївим і Олегом, особливо діти, матір Олега навіть проривалася в катер, але Старий сказав:

— Ірино, не можна. Вони обійдуться без тебе. — Він повернувся до Саллі і попросив: — Повертайтеся швидше.

Але він сказав ці звичайні слова дуже серйозно, намагаючись зберегти не лише свою особисту гідність, але й гідність селища. Він стояв дуже прямо, Дік ніколи раніше не бачив, щоб він стояв так прямо. Єдиною рукою він спирався на палицю. Дітлахи замовкли, припинили вистрибувати довкола катера. І матір Олега повільно відступила назад.

— Гаразд, Борисе, — сказала Саллі, — ми постараємося швидко їх знайти.

А коли катер піднявся, Дік сказав:

— Ти бачиш ті червоні скелі? Нам туди. За ними печера. Ми там ночували першого разу. Тільки не поспішай, бо я загублю дорогу.

Катер летів повільно. Він піднявся над ущелиною, в якій вирував у крижаних закрутах струмок. Ущелиною тягнулися пасма туману, вона була завалена снігом, і Дік подумав, як важко тут було Олегові.

Катер піднявся вище. Дік упізнав те місце, де знайшов баклажку з коньяком, потім місце, де загинув Томас.

— Тут Томас розбився, — сказав він. — Олега вкусила снігова блоха, Томас його не пускав, а сам розбився.

Саллі кивнула, хоча вперше чула ім'я Томаса. Вона знала, що ще не раз почує цю історію, і Томас стане для неї знайомий, як і живі.

Катер йшов за сотню метрів над снігом, потім Саллі опустила його ще нижче і зменшила швидкість: катер увійшов у товстий шар хмар, і вона боялася пропустити людей.

— Вони повинні бути далі, — сказав Дік. — Вони вже до "Полюса" підходять. Якщо до корабля дійшли, тоді не страшно. Там вони відсидяться.

Саллі ледве не призналася Дікові: "А ми хотіли підірвати "Полюс". Але стрималася. Дік би не зрозумів такого блюзнірства. Як пояснити людині, котра виросла у лісі, про існування інструкцій?

Через кілька хвилин вони вийшли з хмар. Тут панувало синє небо, сяяли зорі. Було видно далеко довкола.

Дік був поки що спокійний. Він чекав, коли з'явиться "Полюс".

"Полюс" лежав на снігу так само, як і рік тому.

Катер зробив над ним коло. Слідів Олега та Сергіїва ніде не було видно.

— Можливо, вони в кораблі? — припустив Дік. — Холодно страшенно!

Саллі опустила катер поруч з люком. З люка звисав трап, залишений легковажним Павлишем. "Добре, що він легковажний", — подумала Саллі.

Вони з Діком обійшли корабель, зазирнули у відсік керування і на склад, потім опустилися до планетарного катера, бо Сергіїв з Олегом могли бути у ньому і ремонтувати зв'язок.

Але вони нікого не знайшли.

Вони вийшли з "Полюса". Дік був похмурий. Довкола панувала зловісна космічна тиша.

— Будемо шукати далі? — запитав Дік, побоюючись, що Саллі скаже: втомилася, треба повертатися. Адже Олег і Сергіїв чужі для неї.

— Зачекай, — сказала Саллі. — Спочатку вийдемо на зв'язок.

Вона викликала станцію і сказала Павлишу, що вони були у селищі, а тепер полетіли до "Полюса". Але не знайшли людей. Потім запитала, як себе почувають діти. Дік ледве посміхнувся — Мар'яну не можна було назвати дитиною. Смішно.

Павлиш сказав, що все гаразд, і потім додав:

— Летіть швидше сюди. Я тебе зміню.

— Я не втомилася.

— У мене є біошукач. Ти забула. Без нього вам їх не знайти. Їх могло занести снігом, вони могли заблукати.

— Ти правий, — погодилася Саллі.

— Що у нього є? — запитав Дік з надією.

— Прилад, який може відшукати органіку.

Саллі збагнула, що Дік ніколи не чув слова "органіка", і почала підшуковувати інше слово. Але Дік сказав:

— Я зрозумів.

Він насправді зрозумів. Вайткус викладав їм хімію.

Катер різко піднявся над улоговиною.

— Тільки я тебе попрошу, — сказав Дік, — полетимо не прямо, а спочатку зробимо коло над горами.

— Павлиш має рацію. З біошукачем легше.

— Я знаю, — сказав Дік.

— Добре, — відповіла Саллі.

Вона погодилася з Діком. Ніхто з них не сказав вголос, але вони розуміли, що коли люди заблукали, то на такому морозі кожна хвилина може стати фатальною. Звичайно, якби на місці Саллі була Клавдія, вона би нізащо не погодилася втрачати час, кружляючи над сніговими долинами. Вона би довела, що для порятунку людей краще втратити півгодини — долетіти до станції, а потім скористатися біошукачем. Але Саллі не була такою розсудливою. І вони полетіли вниз, роблячи великі зигзаги, прочісуючи широку, на кілька кілометрів, смугу.

І виявилися праві.

Коли вони вже опустилися до верхньої межі хмар і зрозуміли, що доведеться припинити пошуки, гострозорий Дік побачив далеко праворуч чорну крапку на снігу.

— Поверни! — закричав він.

Крапка була нерухома. Саллі теж побачила її, і так різко розвернула катер, що Дік ледве не випав із крісла.

Крапка швидко зростала, і в ту мить вони побачили, що крапка заворушилася. Це була дивна безформна пляма, яка росла і збільшувалася. Вже опускаючись до неї, вони зрозуміли, що пляма — це дві людини, які падали і піднімалися, підтримуючи один одного, а тому виглядали здалеку, як одна істота.

Коли катер опустився на сніг за двадцять метрів перед Олегом та Сергіївим, то вони не побачили його — вони осліпли від снігового сяйва. Перед очима Діка і Саллі, які вистрибнули з катера, вони знову впали і насилу, глухо рикаючи, почали підніматися на коліна.

— Олеже! — закричав Дік і кинувся до клубка тіл на снігу, що вже ледве ворушилися. — Олеже, я тут! Ти мене чуєш? Олеже, це я! Це ми! Ми прилетіли!

ЗМІСТ

Кір Буличов — творець фантастичних світів. *Ю. Іваненко.* 7

Частина перша
ПЕРЕВАЛ

Розділ перший 14
Розділ другий 37
Розділ третій 65
Розділ четвертий 80

Частина друга
ЗА ПЕРЕВАЛОМ

Розділ перший 98
Розділ другий 120
Розділ третій 143
Розділ четвертий 164
Розділ п'ятий 195
Розділ шостий 219
Розділ сьомий 241

ПРАВИЛА ГРИ

"МАНДРІВКА У "СВІТОВИД"

ПРИЗИ:

сімейні путівки в Карпати й "Артек"

СУПЕРПРИЗ:

сімейна путівка в Діснейленд (Париж)

1. Призова гра проходить поетапно.

2. У кожному етапі гри беруть участь три книги серії "Світовид".

3. Перший етап гри:

- **Урсула Ле Ґуїн "Чарівник Земномор'я"**;
- **Кір Буличов "Селище"**;
- **Рафаелло Джованьйолі "Спартак"**.

Про книги другого етапу, що беруть участь у грі, інформація буде подана у наступній книзі.

4. Поетапні завдання.

У тексті кожної книги, що бере участь у грі, "заховано" назву **одного** міста України. Читач повинен віднайти усі назви **(у кожній книзі — одне місто)**, вписати у таблицю, вирізати і надіслати на конкурс.

5. Розіграш **сімейних путівок у Карпати й "Артек"** відбувається щопівроку, починаючи з грудня 2006 року.

6. Стати учасником гри ви можете відразу, як тільки придбаєте три книги одного з етапів.

СУПЕРГРА № 1

Етап №1 призової гри

СУПЕРГРА

"10 КНИГ = ДІСНЕЙЛЕНД"

Для найзаповзятливіших гравців видавництво "Навчальна книга – Богдан" приготувало особливий подарунок — **сімейну путівку у паризький Діснейленд**. Щоби взяти участь у розіграші, потрібно віднайти назви десяти міст України, які буде "заховано" у десяти книгах серії "Світовид".

Правила супергри будуть опубліковані згодом.

Із результатами розіграшів можна ознайомитися на сайті www.bohdan-books.com.

Перелік міст України, які будуть “заховані” у книгах серії “Світовид”

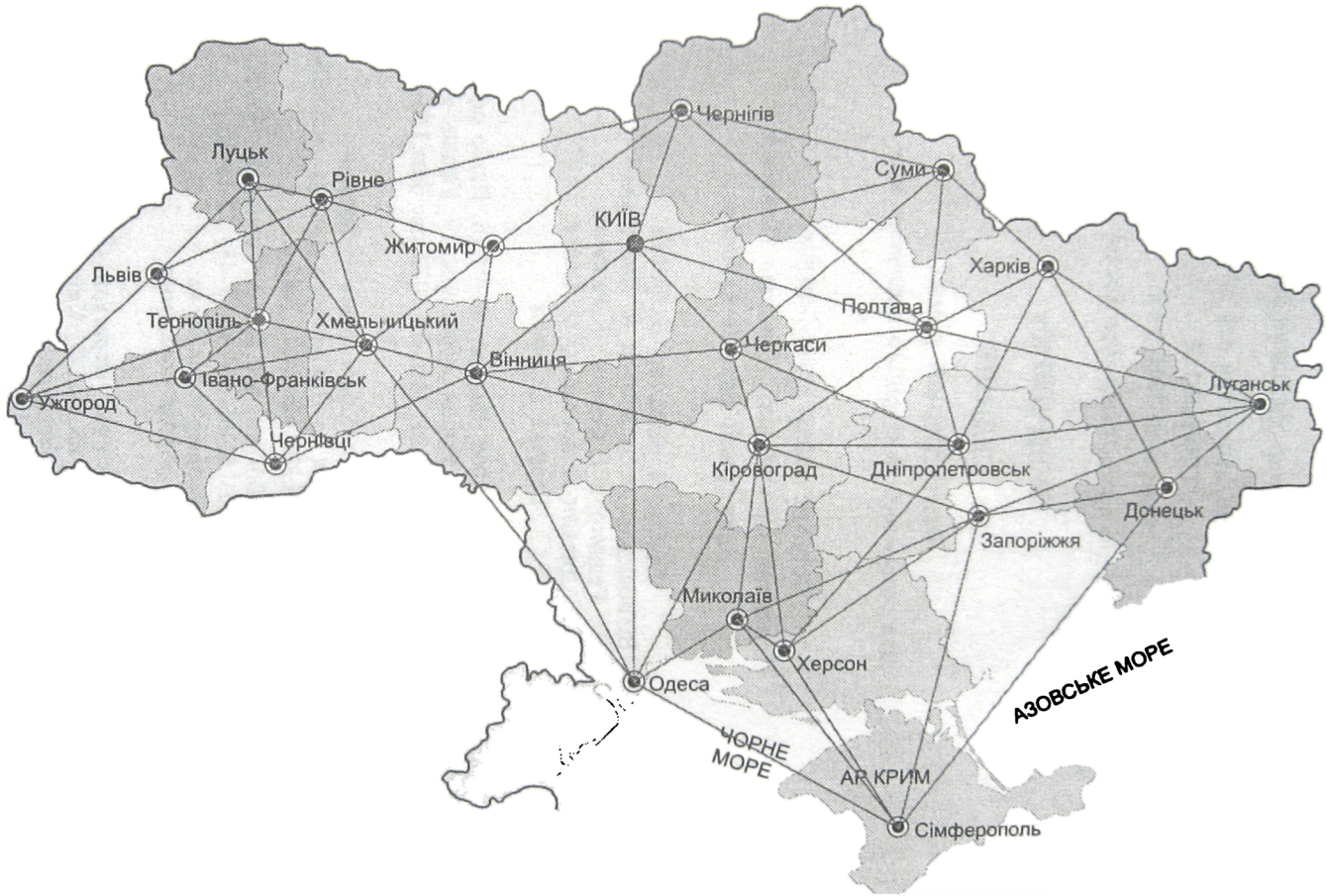

Цю книгу надруковано на папері NOVEL,
виготовленому компанією Stora Enso у Фінляндії.
Папір має властивість зменшувати контрастність сприйняття тексту
і спеціально призначений для друкування дитячих видань.

Літературно-художнє видання

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
"СВІТОВИД"
заснована 2004 року

Серія третя. Література XX ст.

БУЛИЧОВ Кір

СЕЛИЩЕ

Фантастичний роман

Для середнього та старшого шкільного віку

Вступне слово *Юрія Іваненка*
Переклад з російської *Ярослава Павлюка*
Ілюстрації *Валерія Руденка*

Головний редактор *Б. Будний*
Відповідальний за випуск *Б. Щавурський*
Редактори *Г. Осадко, Т. Риженко*
Дизайн *В. Басалиги, О. Кіналя*
Верстка *І. Демків*

Підписано до друку 16.03.2006. Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 19. Умовн. фарб.-відб. 19.
Обл.-вид. арк. 14,31. Наклад 5000 пр. Зам. 170-6.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com

Видавництво дитячої літератури «Веселка»
Мельникова, 63, МСП, Київ, 04050
e-mail: *veskiev@iptelekom.net.ua*
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 29 від 31.03.2000 р.

Надруковано у ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас",
79005, м. Львів, вул. Зелена, 20.

ISBN 966-692-876-0
9 789666 928767

"Книга поштою"
А/С 534
м. Тернопіль, 46008

✆ (0352) 251809, 434262, 430046, 520607 (044) 2968956
E-mail: publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com